

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- CSERES TIBOR: Károly – Karcsi – Carol (regényszál) 577
CSORDÁS GÁBOR versei 603
TAKÁCS IMRE versei 605
SÖTÉR ISTVÁN: Erdei menet (regényrészlet) 607

*

- WEÖRES SÁNDOR versei 611
KALÁSZ MÁRTON versei 612
BEREMÉNYI GÉZA: Eldorádó (regény, VII.) 613
GYÖRFFY MIKLÓS: A férfikor nyara (regényrészlet) 627
KUKORELY ENDRE versei 641
KERTÉSZ ÁKOS: Két part között (regényrészlet) 643
KÓBÁNYAI JÁNOS: El (elbeszélés) 656
THIERY ÁRPÁD: Lehetne bármi... (elbeszélés) 668
BOTÁR ATTILA versei 676
MELIORISZ BÉLA versei 678
FUTAKY HAJNA: Színészportrék pécsi háttérrel 5.
– *Pásztor Erzsébet* 679
PÁLYI ANDRÁS: Színházi előadások Budapesten 687
P. MÜLLER PÉTER: Pécsi színházi esték 692
NÁDAS PÉTER: Két kiállításmegnyitó 694
NÉMETH LAJOS: Búcsú Bálint Endrétől 698
SZERVÁC JÓZSEF verse 701
LABANCZ GYULA versei 702
BÉKÉSI GYULA verse 703
SÁNDOR IVÁN: Leperegnek a nyolcvanas évek is 704
CSÜRÖS MIKLÓS: Emberség és esztétikum (*Kiss Ferenc tanulmányköteteiről*) 712
POSZLER GYÖRGY: Az ontológiai esztétika nyomában
(*Bécsy Tamás írásairól*) 715

1986

JULIUS-AUGUSZTUS

Társadalomtudományi fórum

- LACKÓ MIKLÓS: Nemzeti kérdés, nemzettudat a két világháború között 719
HUSZÁR TIBOR: A szociográfus Szabó Zoltán 727
ILLÉS LÁSZLÓ: Az utolsó üzenet
(*Kun Béla irodalmi tanulmányai*) 741

*

- VEKERDI LÁSZLÓ: Gutenberg-paradoxon 745
TÜSKÉS TIBOR: Illúziótlan számvetés (*Kálnoky László verseskötetéről*) 755
CSAJKA GÁBOR CYPRIÁN: Balaskó Jenő: Mini ciklon 758
DOMOKOS MÁTYÁS: Garaczi László: Plasztik 760
SZENDI ZOLTÁN: Székely Ákos: Verfafrodita nász 761
PARTI NAGY LAJOS: Bárdos László: Feliratok 763
HAVASI JÁNOS: Bálint B. András: Mint a szarvas... 764
PAPP ISTVÁN: Hallama Erzsébet: Békés környék 766
GÁRDONYI TAMÁS: Irodalmi séták (*Marafkó László és Töttös Gábor könyvei*) 767

KÉPEK

A pécsi Modern Magyar Képtár rajzaiból 6.

- SCHADL JÁNOS: Fej 640, Férfi hátakt 642, BOHACSEK EDE: Önarckép 675, LESZNAI ANNA: Harlekin I. (hímzésterv) 677, Andrassy (hímzésterv) 686, GULÁCSY LAJOS: Krisztus a kereszten 697, Nakonxipán 700, BREUER MARCELL: Férfi arckép 726, STEFÁN HENRIK: Taormina 740, Fiesole 744

(*Nádor Katalin fotói*)

JELENKOR

XXIX. ÉVFOLYAM

7—8. SZÁM

Főszerkesztő
SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő
HAVASI JÁNOS

*

*

A szerkesztőség munkatársai

CSORBA GYÓZÓ
főmunkatárs

BERTÓK LÁSZLÓ, HALLAMA ERZSÉBET, PARTI NAGY LAJOS,
PÁKOLITZ ISTVÁN

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17., I. emelet. Telefon: 10-673.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Baranya Megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000.

Felelős kiadó: Braun Károly

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlap Irodánál (1900 Budapest, József Nádor tér 1.) közvetlenül, vagy átutalással a KHI MNB 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Évi előfizetési díj: 192,- Ft.

86-1852 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Farkas Gábor igazgató

Index: 25-906. ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

A PANNÓNIA KÖNYVEK sorozatban hasonló kiadásban adta ki a kaposvári Palmiro Togliatti könyvtár *Egry József-Takáts Gyula: Vízitükör* c., eredetileg 1955-ben Pécsen, a Dunántúli Magvető gondozásában megjelent kötetét, amely a festő tizennégy balatoni rajzát és a költő tizenhármas versét tartalmazza.

„A Vízitükör-ben a versek és rajzok kapcsolatát nem a formális azonosság, hanem a belső, a lelki, a tartalmi rokonság teremti meg. A versek is, a rajzok is különmű, önálló alkotások, de ugyanabból a természetélményből fakadnak. Legföljebb azt tehetjük hozzá, hogy amíg Egry a Badacsony oldaláról nézte a Balatont, Takáts a somogyi, a berki oldalról szemléli itt a vizet” – írja Tüskés Tibor az Utószóban.

A sorozat következő kötete, a Baranya Megyei Könyvtár kiadványa, *Hallama Erzsébet: Fele játék, fele gyötrelme* c. interjúkötete júniusban jelenik meg. A kötet tizenhárom pécsi illetve innen elszármazott tudóssal folytatott beszélgetés anyagát tartalmazza; az írások nagy részét a korábbi években folyóiratunkban „Tudósportrék” sorozattal közöltük. Az irodalmi igénytelenséggel formált interjú-portrék főképpen a felszabadulást közvetlenül megelőző és követő évtizedek pécsi tudományos életéről adnak képet, s emellett bemutatják a tudósok személyiségét, hétköznapi életét is. A kötet a következő portrékat foglalja magába: *Csizmadia Andor, Donhoffner Szilárd, Ernst Jenő, Flerkó Béla, Grastyán Endre, Horváth A. Olivér, Kerpel-Frónius Ödön, Kislégyi Nagy Dénes, Lissák Kálmán, Melczér Miklós, Romhányi György, Szentágotthai János és Tigyi József.*

*

KÍNAI VENDÉGEINK. Június 3-án szerkesztőségünkbe látogatott *Yang Kuang-man* és *Wang Zhi-liang* kínai író és könyvkiadói szerkesztő. Vendégeink

ismerkedtek Pécs és Baranya kultúrájával és tájékoztatták az írócsoportot a mai kínai irodalmi életéről.

*

A PÉCSI GALÉRIA II. félévi kiállítási terve: Július 6.–augusztus 24. IX. *Országos Kerámia Biennálé.* – Augusztus 29.–szeptember 28. *Memphis* (olasz formatervezés). – Október 3.–november 2. *Mai holland festészet.* – November 6.–december 7. *Földi Péter* festményei. – December 12.–január 11. *Pinczehelyi Sándor* festőművész és grafikus munkái.

•

MOHÁCSI JENŐ-BIBLIOGRÁFIA jelent meg az író születésének 100. évfordulója alkalmából a róla elnevezett Mohácsi Városi Könyvtár kiadásában, *Kotvász Márta és Somoskői Istvánné* összeállításában.

*

DRÉGELY LÁSZLÓ festőművész kiállítását június 21.–július 27-ig rendezik a Székesfehérvári István Király Múzeumban. Megnyitót mondott *Németh Lajos* egyetemi tanár, művészettörténész.

*

HÁROM KÖTET: Debrecenben kiadták *Tóth Endre: Kortársaink, barátaink* c. kötetét, amely tizenkét kiváló debreceni személyiség – Kardos Albert, Oláh Gábor, Holló László, Senyei Oláh István, Juhász Géza, Gáborjáni Szabó Kálmán, Gulyás Pál, Kardos Pál, Menyhárt József, Pákozdy Ferenc, Mata János és Julow Viktor – lírai portréját tartalmazza. – Békéscsabán az Új Auróra Füzetek sorozatban megjelent *Dedinszky Gyula: Szól a harang* c. néprajzi tanulmánykötete. – Miskolcon *Három hangon* címmel lírai antológia jelent meg Cseh Károly, Csorba Piroska és Furmann Imre verseivel Serfőző Simon szerkesztésében.

CSERES TIBOR

Károly — Karcsi — Carol

(Regényrészlet – regényszál)

1868

Mindig volt kutya a Szaploneczay udvarban. S emiatt örökké galánd-féreg is a családban s ok hétről hétre a nagy tisztálkodásokat megelőzve, pén-tekente, de legkésőbb szombat délután a hidegvizes allövetekre, melyeket maga özvegy Szaploneczay Adámné illesztett a giliszták forráshelyére, magának s mind a gyermekeknek. Egyedül János, veje, Moldován János alfeléhez röstellt töltött klistéllyel közeledni s emiatt a vő esztendőszám elhárithatta testétől a beöntéses gyögmódot, s anyósa eszméjét (rögeszméjét?) hogy az aranyeret csak ilymódon kerülheti el az ember s azt a korai (aranyér előtti) illetlen vakaródzást is, a bélférges mozgolódása miatt.

Történt azonban, hogy Moldován testében, korosodván, bizonyos rekedések ismétlődtek s noha viszketések nélkül, feleségéhez folyamodott némi bűntudattal, hogy mindedig elhárította magától a jótékony allöveteket. Megbecsülésnek foghatta fel ezt a családi fejleményt Ágota, hogy harmincnyolc esztendejét elérve férje testének új tájékát ismerhette meg. S János is új testi érzést, a csiklandozó izgalmat, minthogy a gyermekek után eszközölt allöve-tekkel gyanútlan hitvese őt is megfertőzte a gilisztákkal.

Aszpázia Bukarestben tanult s ha szabadságra, nyáron, Vizaknára jött, legfeljebb illendőségből vetette magát alá a családi szertartásnak. Gyurica ezidén volt teológiára menendő Szebenbe, pénteken–szombaton inkább eltűnt nagyanyja szemhatárából, csakhogy ne kényszerüljön ellenkezni. Erzsébet és Karcsi azonban hétről hétre áldozatul esett a nagyanyai gondoskodásnak. A tudásszomj egyedül Karcsiban működött: a kapott allövet végtermékét, félrehúzódva a figyelő tekintetektől, gondosan megvizsgálta, ha csak tehette, ágacskaival itt-ott bele is piszkált, ha mozgást, rándulást, kigyózást tapasztalt, a többnyire híg, barna latyakban.

Apja, immár részese a hétfégi családi béltisztogató szertartásnak, egy al-

kalommal tanúja lett Karcsi (Carol) oknyomozó vizsgálódásának s az orsóférges ránduló úszását maga is észelve, nem intette meg fiát, hanem tovább folytatva a közös megfigyelést, átvitte ott szimatoló kutyájukra a tapasztalattal: Diána is szenved a véghurka viszketegtől, különben nem nyalná magát megemelt hátsólába között fektében hátranyelvelvén. Diána bárány-magas fekeete szuka volt, szemöldöke és mancsai barnasága bájolták el kicsi korában a barátkozokat, bár fajtáját senki nem tudta meghatározni: korcs volt, de nőtében is kedves maradt a Szaploneczay–Moldován udvarokon, miután nevében is, a magyarul is románul is jól használható Diánában megállapodtak.

Előre nem beszélte meg tervét a családdal Moldován, hanem egy tapasztalt nyúzó-cigánnyal. Mikor a cigány jelentkezett, Moldován darabka szalonnabőrrel átcserélte Diánát a Szaploneczay-udvarból a Moldován-udvarba, ahol éles kacorkés várakozott egy kézben.

Mikor a kapu becsukódott, Diána farolva morgott, gazdája hiába csitította.

A cigány is félt. A ház felé hátrált.

Ekkor Moldován, tervét féltve, szóval irányította a teendőket.

– Tedd le késed a tornác kávájára.

A cigány megtette. A kutya indulatos morgása, mintha enyhült volna. Moldován letérdelt a szelíd állat mellé, mellső lapockáit erősen megragadta.

– Most kerüld meg az udvart, ott a fészker sarkában találsz egy bunkót.

A cigány megtette.

– Megvan a bunkó?

– Megvan Domnule.

– Ragadd meg s halkán kerüld mögénk.

A cigány mögjük került.

– A kutya neve Diána.

Neve hallatán a kutya lombos farka barátságosan intett.

– Egyetlen csapással üss Diána fejére.

A cigány megtette. Moldován arcára vékony vérsugár szökött. Elengedte Diánát, a vályuhoz indult, hogy a vályu vizében lemossa arcát.

A cigány már nem félt, nyakon ragadta a vonagló kutyát s a fészker gerendájához vonszolta. Ott juhok nyúzásához két kampó szolgált, de mielőtt hátsó lábainál fogva felakasztotta volna a mozdulatlan hullát, visszaballagott nyúzókéiséért a tornác kávájához.

S mindezt látta a tizenegyéves fiú, Karcsi (Carol), aki ezen a nyáron az algimnázium második osztályába készült. A kiskaput nyitva hagyták.

Moldován meglepődött, szándéka ellen volt, hogy kislánya lássa az ő meg nem beszélt tervének teljesülésében, de nem kergette el.

– Nagymamának egy szót se erről!

Karcsi megértette.

– És anyukának?

– Neki se! Senkinek se. Diána elkóborolt, nem tudjuk hová.

– Azt kell mondani?

– Azt.

Karcsi megértette.

Moldován bezárta a kiskaput, nem kívánt még egy hivatlan vendéget, s maga is odaállt a színelé, fiacskája mellé, hogy nézze a cigány munkálkodását.

A cigány feladata mesterének bizonyult: balkeze két ujjával vezette a

megbontott bőr résében a borotvaéles kést, anélkül, hogy egyszer is a has mélyébe eresztette volna. Merthogy a két hátsó láb nyúzása után Diána hasán folytatta metszését: odafent csak a két barnapamatú mancs maradt érintetlen s rövidesen háta-bőrét is lehúzta, ismeretlen meztelen kutya látszott. S ha eddig bujkált is sajnálkozás kettejük tekintetében, ez a csupasz lény teljesen idegenné vált már számukra.

– Tejet kapott reggelire – mutatott a földre Karcsi.

– Micsoda?

Diána bőrével együtt kivetette magából utolsó étkét is.

– Ne lépj a tócsába! – figyelmeztette fiát Moldován, mert Karcsi ujjával megérintette Diána combját:

– Még meleg.

A cigány most vágta el nyakban a bőrt s az egészet szőrénél két tenyérére feszítve, húsával felfelé az udvar gyöperé fektette. Moldován csak most vette észre, hogy a fölöslegessé vált nyúzókést a cigány foga között tartja.

– Köpd ki, te barom!

A cigány megbántottság nélkül füre pökte az iszamos pengéjű kacort s figyelmét a nyers bőrre irányította: nadrágzsebéből szattján-szütyöt kotort elő, annak korcát meglazítva finom port hintett az imént még eleven vérrel lüktető felületre. Moldován érdeklődéssel figyelte a „szakember” tevékenységét, oda sem figyelt, hogy Karcsi felemeli a szájából vetett éles kést, odamegy a szín szájában függő meztelen ebhez s az imént látott finom mozdulatokat utánozva az irhától fosztott emlő sorok között megbontja a szuka hasfalát. Elér egészen az összehajló bordáig, ott a porcogókon túl nem jut. Visszatér a lüktető hártárhoz, melyet eddig megkímélt: gyöngéden belémetsz, irányt tartó balkezére hirtelen ráomlanak a sárral feszülő belek. Tudja mért, ezeket nem bántja, hanem a különálló szerveket, (egyikének, másikának tudja csak nevét) májat, lépet, szívet próbálja elkülönítve kimetszeni – amikor valami mozduló gömböcbe akad a penge csúcsa. Amint lassan végigreped a duzzanat, kicsi, még eleven lények indulnak a megnyíló résen kifelé és valami indákon függeszkedve lefelé: négy csukott szemű, zárt szájú kicsi kutya.

Ezt a félig-eleven ömlést már a két felnőtt is látja.

– Vemhes vala Diána – sóhajt Moldován, most sápad el, mintha rókáznia kellene.

– A késemet kicsiúrfi – motyogja a cigány, rendületlen nyugalommal csomgolygatva a csicsegő bagót, egyik pofájából a másikba.

Átveszi a kést, nadrágjába törli s beszúrja derekán feszülő briuja egyik hüvelykéjébe.

– Elássam, vagy elvigyem Domnule?

– Vigyed, vigyed, minél előbb minél messzebbre. Itt van még egy korona, hogy senki ne lásson meg.

Moldován a Szaploneczay ház felé bök koronát nyújtó kezével.

Ekkor a csüngő bélgomoly megszakad egyhelyt, bűzös sár csordul lefelé s látni, hogy a kocsonyás folyadékban sárgás-fehér férgek nyüzsögnek.

– Hát ezért – könnyebbedik meg Moldován.

– Akik az enyémben mozogtak, azok hosszabbacsok.

A cigány oda se figyel: leakasztja Diánát, talicskába gyömöszöli, szénát lők rá.

– A bürért maj alkonyattal gyüvök.

Karcsinak úgy rémlik a széna alatt mozognak a kiskutyák, mintha anyjok csecset keresnék az árvák.

- Mért jön el a bőrért alkonyattal?
- Mert az ő munkája fizetsége a bőr.
- És a korona?
- Az csak ráadás, hogy minél előbb el innen!

1870

Egy augusztus eleji nap késő délelőttjén foszlott-koszlott öltözetű idős férfi botozott a sóháztól a Moldován udvar felé, ahol tájékoztatták, merre kell botoznia. Bocskort viselt és töredezett szálú szalmakalapot. A sóház irodistája románul igazította útjára a hajlott embert, de ő magyarul köszönte meg a szíveséget.

Elérkezvén a Moldován ház kapujához, benyitott, halk szóval – János! János! – kereste a gazdát, de a ház üres volt.

Moldován odaát ebédezett a Szaplanczay házban és soha nem siette el az étkezést.

A jövevény az udvaron egy rönkre telepedve várakozott, állát botjára támasztotta. Ebéd utáni ejtőzésre számítva hazanyitott Moldován, románul köszöntötte a furcsa vendéget. Ő aggyonistennel válaszolt, s felgémberedve ültéből megbillentette kalapját: Uram, van öt krajcárom, adj hozzá még két-tő, hogy vegyek magamnak egy fertály pálinkát.

Moldován bizonytalanul nézte emberét, szavát akarta még hallani míg erszényéhez nyúl vagy egyéb: Régen várakozol-e? – Semmi az egész – válaszolt az – még nem delett a nap. – S mutatta botjával, mettől-meddig haladt az árnyék azóta.

Moldován döbbenet hallgatott.

– No, jut két krajcár?

Moldován kitarta karját:

– Avramuc! Drága Avramuc! Így kell lássalak édes barátom.

Az ember elsírta magát.

– Lám, megismertél. Próbára akartalak tenni.

– Két krajcár nem lesz, de kapsz pálinkát! S vajon ebédeztél-e már?

– Elszoktam az effélétől.

S ezzel tovább kérdezetlen átegyengette rézsút szembe a Szaplanczay házba édes barátját Moldován, hogy visszaszoktassa Avramucot legalább a mai ebédhez.

Otthon volt épp (s még) a két diákfiú is. Gyurica civilben, ingujjban, nem tudva még biztosan, hogy nem veszi fel többé a teológus fekete köntöst s Karcsi is, az algimnáziumi negyedikes növendék.

Ágota mama s özvegy Szaplanczayné gyanakodva néztek a magát gálánsul meghajtó koldusfélére, megemelt kalapja alól kócosan előszürkellő csapzott ősz hajára.

– Ő Avram Jánku, a havasok királya.

– Voltam, voltam – hajtotta le fejét, akit barátja királynak nevezett.

– Mikor találkoztunk utoljára?

– Régen, nagyon régen.

– Bizony van annak már húsz esztendeje. Ötven márciusában, amikor

Bécsbe vonultunk a császár elébe. Janku legyintett, nem akart emlékezni arra a márciusra. Ágota a verandán, hol ebédelték volt, tányér levest, kanalat tett az asztalra, amelyről már eltakarította a csetres edényt.

Jánku letette a földre botját-kalapját, szótlanul bekebelezte a levest, csak az üres tányérba mondta:

– Be elszoktam az efféléből.

Az eléje tett maradék csirkeaprólékot villával-késsel kezdte szájába egyengetni. Nehezen boldogult, szétnézett, csupán Moldovánt tudva maga mellett kézbe fogta a combcskát s az utolsó falatig, kenyér nélkül, még a csontocskát is megrágtá s lenyelte. A keze ügyébe tett teli pohár bort hosszan nézte, forgatta s lassan, kortyonkint, száján tartva a poharat, megitta.

A tornác alól felhívta Moldován a várakozó fiúkat, kik nem akartak részt venni a koldus ebédjén, de a név, Janku neve ottfogta őket.

– Ezek az én fijaim. –

Jánku könnyet törölt kezefejével.

– Ágotám, jertek be!

Az asszonyok is valahol az ajtó mögött várakoztak, hallgatództak.

– Ő az én anyósom, ő az én feleségem.

– Nekem senkim nincs. S ez fáj.

Szaplonczayné elfeledte egy pillanatra, hogy a panaszkodó vendég.

– A lándzsával átdöfött magyarok, a felhasított terhes asszonyok hasából kiboruló gyermekek nyöszörgését hallja tán máig?

Jánku nem bántódott meg, sőt hálásan emelte szemét vádlójára. E nézésből Szaplonczayné kötényébe rejtette arcát.

– Köszönöm asszonyság, hogy eszembe hozza az abrudbányaiak Cserbojznál történt legyilkolását. Azt kiáltottam a hírhozó prefektnek: – Több gyilkosság eztán elő ne forduljon! Mert a vérem is fagyni kezd azok hallatára. – Ő te gyáva! – rivall rám ő – kár, hogy oly nagy címet, rangot és hatalmat adtunk neked, hogy első légy köztünk.

– Kár vagy nem kár, az én akaratom az, hogy több gyilkosság ne legyen!

Erre ő: – Elfelejtetted hát, mire esküdtünk Balászfalván? Hogy a magyarnak irmagját sem kéméljük! – Én nem engedtem, hogy gyilkoljanak, kik tették, nélkülüm s ellenemre tették. Én, asszonyság, vagyont nem gyűjtöttem, senkit nem sarcoltam!

– Jó, jó, Avramuc, nem akart ő bántani téged. Dehát ő magyar, tudod, s még mindig sahog szívében az akkori riadalom. No ne sírjál, nem méltó hozzád, nevedhez a könnyezés.

– Nem a bűnbánat rikat engem.

Karcsit nagyon érdekelte, hogy ez az ember nem vállalja, hogy lándzsával felhasította volna magyar asszonyok hasát, melyben kisgyermek volt.

– Hát akkor miért sír a bácsi?

– A császár, a császár az oka mindennek.

Rázta a zokogás. Moldován nyugtatólag vonagló vállára tette kezét.

– Ha könnyebbséget ad lelkének – biztatta paposan Gyurica – könnyítsen magán. Panaszait mi megőrizzük és megbocsájtjuk.

– A császár, a császár a legnagyobb gonosz.

Tovább senki nem biztatta, de a gennyedő seb kifakadt s csöppről csöppre elöntötte mondatait.

– Ötvenkettőben a havasbeli biztos üzente, hogy őfelsége Déva és Brád felől a havasok közé fog érkezni és egyik állomása Vidra lesz. Nem hihettem

mást, szülőházamban akar köszönteni engem, kinek oly sokat köszönhet. Hisz nélkülünk az ő csapatait a magyarok tönkre verték volna.

– A császár csakugyan Vidrán haladt keresztül.

Jánku ismét könnyeit törölte s tagadólag ingatta fejét.

– A vidék egész papsága ornátusban házunk előtt gyülekezett, mögöttük én, ha odaér a császár, pópáink sora szétnyílik, hogy szülőházamban köszöntsem őt s eléadjam a nép kívánságait. A ház két oldalán szüleim lóháton, anyám diszes öltözetben s másik oldalt apám bírói jelvényeivel. Jött a hír, hogy a Felség a havastetőre megérkezett s ott egy szép helyt letelepedvén villásreggelit veszen magához. Mi s a papok s az egész nép ünnepi ruhába öltözve vártunk, vártunk. Végre odaértek: elől csendőrök, oldalt csendőrök. Ő a császár lovon. Amikor házunk elé ért, felemeltem onnan a meghajló papok mögül jobb kezem, üdvözlésül s hogy invitálólágot intsek Neki. Észre vett? Nem vett észre? De tisztán hallottam parancsoló szavát: Vorwärts Gendarmen! S a lassuló, tán tétovázó csendőröket parancsnokaik gyorsabb haladásra sarkalták.

Haragomban földhöz csaptam csúcsos ünneplő kucsmámat. Megalázottan széledt el falvaink sújtásos palástba öltözött papsága is. Apám istállóba vezette a lovakat, anyám összeszorított foggal hallgatott.

Híre jött, hogy Topánfalván fákyásan fogadta a nép s hogy özvegy Kalcherné házában szállt meg, de csak pohár forrásvizet fogadott el.

– Ki volt az a Kalcherné?

– Egy bányatiszt özvegye – akadt meg a régi névnél Jánku, majd némi könnytörlés után folytatta:

– Embereimmel nyomban Topánfalvára lovagoltam ama házhoz s kértem, bocsássanak a császár elé. Azt mondták aluszik, hiába kérleltem a csendőröket, végül kettő karonfogott, máskettő káromkodva-taszigálva segítettek nekik, hogy jó messzire, lovamtól és társaimtól elengedjenek. E gyalázat után többé nem kerestem a császárt, de kurrentált ő, mert ettől fogva kopói mindig nyomomban vannak.

– Még most is? – rebbent Ágota.

– Még most is – súgta, figyelmeztető mutatójújját megemelve ő.

Moldován humott szemmel felesége iránt ingatta meg fejét, hogy ez nincsen úgy, ma már nincsen ok félni. S hogy elhárítsa a vendég gyanakvását.

– Mért nem próbáltad megközelíteni az udvartartás útján, adjutánsai valamelyikével?

– Én Bécs után egyetlen osztrákban sem bíztam. Ahogy ott elbántak velem!

A tornác zárt levegőjében – a vadszőlős ablak színes üvegein át a délutáni nap melegen tűzött – eluralkodtak a szabadban rejtőzködő szagok. A két asszony s a mögöttük hallgatódzó nagylány (Erzsébet) érdeklődésük ellenére fintorogni kezdtek. Avram Jánku többhetes (tán többhónapos) nyári gondozatlanságában, büzlött. A megürült tányérokka a nők behúzódtak a konyha felé.

– Hogy bántak el a bácsival Bécsben?

Karcsi valami véres történetet szimatolt.

Jánku a gyermek-szóra tiltakozólag csápolta kezével: erről ne essék szó, legalábbis az ő szájából ne.

– Cu mincinosii n'am nici o treaba!

Hazugokkal nem tárgyalok!

Ez még a császári szolgálattévőkre és az adjutánsokra vonatkozott.

Moldován azonban tisztelte kisebbik fia kíváncsiságát s magát Jánku fejébe visszaemlékezni is szeretne volna 1850 márciusába.

– Az első tavaszon, azután, hogy feloszlattad a sereget, szükségesnek látszott, hogy egy küldöttség figyelmeztesse a császárt előbbeni ígéreteire, amit a románságnak tett a magyarok ellenében. Ott voltam én is, de elengedhetetlennek látszott, hogy te, mint a román vitézség hőse, pusztá jelenléteddel is hozzájárulj, hogy a románság szolgálataiért politikai kívánalmainak teljesítésével megjutalmaztassék. Voltunk vagy százan. A császár együttesen fogadott minket s mondott vagy tíz szónyi német köszönetet. Te Avramuc külön kihallgatásra számítottál, hogy elmondd sorra panaszainkat és kívánságainkat. Ehelyett a rendőrfőnök elé idéztek s mit is mondtál ott?

– Én, hogy én mit?

– Amikor érdemrendet ajánlott fel.

– Érdemrendet?

– Igen! Hogy te nem érdemrendért harcoltál.

– Nem érdemrendért?

– Hanem nemzetünkért. S hogy annak idején nem így egyeztünk meg.

– Igen, igen, így történt.

– Alig értél haza, szállásodra, rendelet várt reád, hogy 24 órán belül hagyd el Bécsset, pedig néhány órával előbb még nagy hópénzzel járó hivatalt is ajánlottak.

– Kétezer forintos hivatalt, igen. Nem kellett! Nem tudtam volna soha magyareMBER szemébe nézni.

Georgica, még teológus, arcán az ördög játszott: – Azt a szembenézést váltig elkerülhette volna.

Jánku felemelte botját, hogy odasújtson.

– Mit mondasz fiú?

– Én semmit, csak azt, mire emlékszik ama személyes kívánságaira, amiket a császárnak el akart mondani?

– Hát persze! – Jánku nem vette észre a gúnyos fordulatot s ujjain számolni kezdte. – Először is Topánfalván állítsanak fel jogakadémiát a mőc fiúk számára. Aztán . . . aztán építsen az állam Topánfalván gőzfürdőt is.

A további halkuló aztánok után nem következett semmi.

Moldován tudta, hogy a császár mőcvidéki kerülő útja után Gyulafehérvárra idézték a havasok hősét.

– Mivel vádoltak Gyulafehérvárt?

– Hogy gyaláztam a császárt. Pedig én nem, én csak az ő osztrákjait szidtam.

Az emléktolulat zokogással rázta meg, egészen váratlanul s ugyanoly hirtelen feltisztulva tört elő a legfőbb sérelem, Georgica–György iménti biztatása, mintha most hatolt volna elméjébe: könnyítsen lelkén.

– Istenem – Sőhajtottá, de fohász nélkül –, istenem, ha eszembe jut, hogy ezek az osztrákok, akiknek az ügyéért én is harcoltam, mily megvetéssel és gyűlölettel viseltetnek a románok iránt, akik véröket ontották, míg ők ki voltak kergetve az országból, majd megszakad a szívem. Hogy Gyulafehérváron fogolyként, milyen pimaszul bántak velem.

. . . Egy délután volt. Börtönöm előtt sétáltam, elgondolkozva sorsom iróniáján, a román nép sorsán, az emberek hitványságán. Egyszercsak oda jön a börtönfelügyelő, bizonyos Höhn, ki meg volt bízva az én ellenőrzésem-

mel is. Sétálni kell mennem – mondta –, térjen vissza cellájába. – Aki nem volt rab, nem tudhatja, milyen becses a levegő s az isten napsugara. Kértem, hagyjon künn még egy kicsit. Nem akart engedni. Akkor én azt mondtam, kint tölthető időm még nem tölt el, s még jogom van kint maradni. Szegény fejem! Elfeledtem, hogy rab vagyok és a rabnak nincs joga. Rám rivalt. Én pedig részint, hogy ne alázkodjam meg előtte, vagy magam sem tudom, tán másrészt, hogy uralkodhassak indulataimon, tovább folytattam sétámat. Ekkor ő engem megfogott s erőszakkal kísértetett be tömlöcömbe, odabent mindkét kezemet megvasaltatta s láncomat lábamhoz bilincselte. Istenem, mennyi hittel és bizalommal harcoltunk én s a nép s, íme, most gonoszabbul bántak velem, mint az ellenség. És mit gondolsz barátom, mi következett? Midőn látta Höhn, hogy bilincsbe vagyok verve s a nehéz lánc lehúzza karomat – pofon ütött. Pofon ütött többször egymás után. Ó, a gazember! Ó, a gazember. Gondolatban szétzúztam a fejét, megtiportam, kitapostam a belét.

A vacsorát kívánsága szerint: érett szalonnát, zöldhagymával, köröm közül – már a Moldován ház udvarán költötte el Jánku. Ingben, gatyában. Előbb azonban melegített vízben, egy felhagyott dézsába állítva megfürdette őt a gazda. Háziszappant adott kezébe s időnkint habzó nyakát langyos vízzel locsolta-öblögette.

Sajátjából alsófehéreneműt hozott ki a házból Moldován s friss kapcát is a bocskorba, ruhát is ajánlott a magáéból, de Jánku ragaszkodott felső gönceihez.

Míg kendertörülközővel szárogatta magát s testére tekintett:

– Megöregedtem barátom, erőst megöregedtem. De te sem lettél fiatalabb, pedig öcsém lehetnél jócskán.

Moldován végigsimított kopaszodó fején.

– Öcséd, drága Avramuc? Bizony tizenkét esztendővel vagyok idősebb nálad.

A törülköző alfelé haladva megtorpant a lötyyedt, ráncos, mezítelen férfitesten. A frissen borotvált, frissen mosott arcból feddő üres tekintet meredt Moldován Jánosra.

– Ezzel a tizenkét esztendővel nagyon megszorítottál engemet Ionel. Nagyon meg engemet...

Éjszakai szállást csak a szénapadláson fogadott el. Kora reggel tovább indult, nem lehetett marasztalni. Levetett büzlő ingét, gatyáját, kapcát hiába kereste. Szolgalegényével a gazda a kertlábujában még az este elásatta, eltemette.

1877

Tavasszal már mindenki tudta Bukarestben, hogy háború lesz a török ellen, de az emberek remélték, hogy az oroszok maguk győzik majd le az ottomán birodalom balkáni erejét s a román hadsereg részvétele csak jelképes lesz.

Mikor április 23-án csakugyan kitört a háború az oroszok és törökök között, a diplomáciák tárgyalásai közepett egyre kevesebb remény maradt, hogy román vért nem kell áldozni: a hagyományos vitézség hangoztatása

s az erkölcsi kötelesség emlegetése előkészületekre sarkallták a kormányt. Annál is inkább szükségesnek látszott a paraszt férfiak fegyverbe szolítására, mert az előző években Ilfov, Vlasca és Dolj megyékben parasztfelkelések voltak, melyeket bár levertek, bármikor s bárhol ezidén is kirobbanhattak. Kogalniceanu miniszter-elnök beismerte, hogy „a semlegességi politikát csak nagy áldozatokkal lehetne folytatni”, a nemzeti függetlenség kivívása érdekében a háborúban részt kell venni a török ellen.

A nép harci véleményének fellobbantására végül elegendő volt az a hír, hogy Törökország még a Románia elnevezés elismerését is megtagadta.

Május 9-én a Kamara tudomásul vette a háborús állapotot Románia és Törökország között. Ilymódon kapott hivatalos formában Románia függetlensége megerősítést.

Az előző nap a török tüzérség ágyúzta Viddinből Calafatot.

Június közepén az orosz csapatok megtörték a dunai erődrendszert és Sistovnál átkeltek a folyón. Júliusban elfoglalták Nikápolyt, (felégették, porig rombolták) s zömmel megindultak Plevne ostromára. Két orosz rohamot vertek vissza a törökök. Hosszú időbe telt volna, míg oroszföldről az utánpótlás megérkezik, ezért az orosz parancsnok felkérte a román hadsereget, hogy vegyen részt Plevna ostromában. A felkérésben az is benne volt, hogy a hadművelet fővezérének Károly fejedelmet ismerik el.

Ennek ellenállni bizony semmiképp sem lehetett.

Augusztus 20-án négy román hadosztály Corabiánál átkelt a Dunán. A harc augusztus 30-án kezdődött. A román csapatoknak sikerült elfoglalniok Grivica erődjét, de az általános támadást a törökök visszaverték. A négy román hadosztály 15 000 katonát veszített.

Carol Moldovan a bukaresti Orvosi Iskola (főiskola) másodévet végzett hallgatója ez évben nem utazott haza Vizaknára nyári szabadságra, mert a háborús előkészületek kiterjedvén az orvosi körökre, a várható sebészhiány miatt a hadsereg és a Vöröskereszt alakulगतó szervezete bejelentette igényét a biztosabb kezű sebészhallgatókra is. És Carol ezekhez számított.

Az első román harccselekmények napjaiban a Turnu-Magureleében felállított vöröskeresztes barakk-kórház még épülőben volt, a gyógyító személyzet sem volt a helyén.

Carol Moldovan hatodmagával az elsők között érkezett. Bukarestből Szlatináig vonaton utaztak. Reggel indultak el a fővárosból, egy óraker a végállomáson ebédeltek, majd parasztszekéren egész éjjel utazva, reggelre érkeztek Turnu-Magurelébe.

Délután keresztülkocsiztak Coteanán Brancoveanu herceg szép birtokán, majd egy olyan falun, Vizurestin, amelyben csak a tetők látszottak, a parasztok csupa földbevált kunyhókban laktak. A gazda, a falucska birtokosa elmagyarázta: a síkságot heves viharok pásztázzák télen-nyáron, a földbe mélyesztett kunyhók megvédik lakóikat, hóviharok idején meleget tartanak, a nyári hőségben pedig hűvösek. Vizulea úr megmutatta saját föld alatti lakását, melyben modernül berendezett szalont is találtak: a több szobás lakás jól szigeteltnek látszott, penész- vagy dohszagot nem lehetett érezni.

Turnu-Magurele félóra járásra, de látótávolságban keletkezett a Dunától északra. Nikápolytól egy fából rótt hadihíd választotta el. A harctér minden szükséges forgalma ezen a hídon bonyolódott le. Az alig háromezres lélekszámú községben, városban most tízezrekre menő népség szorongott. Több jótékonykodó kórházacska is létesült. Am ezek egészségügyi állapota kezdet-

leges, sőt siralmas volt, a legprimitívebb igényeket sem elégítették ki. Az utcai por és szenny, az árnyékszékek hiánya annyira elszaporították a legyeket, hogy a vendéglőkben étkezve állandó csapkodással kellett védekezni ellenük, nehogy az étellel együtt a vendég szájába röpüljenek.

A vöröskeresztes kórház nem szenvedett a legyek miriádjaitól, mert a négy barakk a város peremén épült, jó 500 méterre az utolsó háztól. Egyéb erénye aztán nem is volt ennek a szellősen, földre alapozott épületcsoportnak: ablakait a legkisebb szellő megzörgette s hogy a réseken ne szökjék be a felkavart homok-por, gyékénnyel bélelték a dorongfalakat. Néhány hét alatt e gyékények alá egerek, békák, sőt kigyók költöztek, a közeli vízenyős területekről.

Ilyen körülmények között kellett az orvosoknak, sebészeknek dolgozniuk.

Az első sebesültek szeptember másodikán érkeztek Turnu-Magurelebe, ökrös szekereken s oly nagy számban, hogy a még felkészületlen kórházak s a fejetlenség, szervezetlenség miatt a városi parkba fektették le a kötözésre, műtetre szoruló katonákat s több napba tellett, míg valamennyien ágyba s ápoló kezekbe kerültek.

A négy barakkból egyiket az ápoló személyzet – szerzetesek, apácák s az orvosok, főiskolai hallgatók foglalták el, a maradék háromba 180 sebesültet tudtak elhelyezni.

Mint a villám, úgy csapott a légyözn az eddig kiesnek hitt Vöröskereszt Kórtelepre is. Történt, hogy a törökök, élelmiszereik fogyván, százával üldöztek át a bolgár lakosságot a frontvonalon. S bár a román csapatok tüzet nyitottak rájuk, sikerült átjutniuk a tűzön s a Dunán is. S a város vezetősége a lakott részek és a Kórház barakk telep közé utasította ezeket a szerencsétleneket, ezeket az éhező, lesóványodott menekülteket, önmaguk árnyait. Bélhurut és mocsárláz győzött legtöbbjüket. A barakkok környéke megtelt ürülékkel, mert a naponta hamuval hintett latrinák csak a kórház lakóinak szolgáltak. Végül nem maradt más választás, mint az az ötlet, hogy a Kóroda ételmaradékai fejében felfogadták a bolgár tábor még tette kész férfiai, hogy maguk takarítsák el híg mocskaikat.

Az ötlet Carol Moldovan orvosnövendéktől származott, s az efféle gyakorlatias megoldásokra felkészületlen, „városi” orvosok a végrehajtást is öreá bízták. Két napba tellett, míg tolmács és ígéretek segítségével, a kórház környékén a szagrend és a fegyelem helyreállt. Azt nem tudta Carol megakadályozni, hogy az ételosztásra várakozó bolgárok ne húzódjanak valamivel közelebb a szélső barakkhoz.

Az éjjel-nappali ügyeletet néhány rátermett szerzetesen kívül a főiskolai hallgatók látták el. Holmi kólikásokkal az apácák bajlódtak, de a sebesültek zöme sebészkesre várt és kötözésről kötözésre.

Carol Moldován, egyedül társai közül, már a második napon késhez jutott. A tapasztalt sebészek az elüszkösödött, reménytelennek ítélt végtagokat bízták rá, egy-egy oldalsó pillantást vetve munkálkodására.

A több napos ökrösszekeres zötykölődés, a szabadég alatt való kétségbeejtő várakozás kezdetben megtette a magáét: hullott a gyöngébbje, még a kötözés előtt, több volt a csonkolásra ítélt sebesülés, mint azt az orvosi képzelet előre kiszámíthatta volna.

Azt a katonát, kinek jobbkeze-karja a csuklót tíz napja ért roncsolás után szinte hónaljig elüszkösödött, Carolra bízták a „városi” orvosok – senki se mondhatta, hogy hozzányúlhatlanul engedték a halálba.

Kezdetleges eszközökkel s gyakorlatlan segítőársakkal fogott hozzá a műtéthez Carol: éles késsel, néhány csipesszel, tübe fűzött vékony juhbéllel s egy alkalmas fűrészszel – jobbján egy évfolyamtársával, balján Aglájával, a kirendelt „altató” novíciával s szemben egy második, élemedett apácával.

Mikor az alapos bemosakodással végzett, a hörgő, szinte halálhörgést hallató, szinte eszméletlen katonát Carol intésére Aglája kloroformos vattával elaltatta. Arasznyival a puffedt, de még tán nem üszkösödő váll alatt éles pengéjével finoman kijelölte az „operatőr” az ejtendő metszést, kötelékével a segítőárs kiméletlen gúzzsal lekötötte a hússal együtt az ereket. S mielőtt a feketedő karból a kiszorult vérnek ideje lett volna, a kés csontigthatoló kört hasított. A katoná megrándult, de Carol kezében már dolgozott a fűrész. Hat-nyolc erőteljes húzás után, mint fáról az odvas ág, levált a fölöslegessé lett végtag.

Aglája ebben a pillanatban elájult. Bal karjával a mindenre figyelmes sebész egy számolýra segítette a leányt. Annyi figyelme is maradt: észlelte a fiatal női test lágy hajlását.

Az idős apáca átvette Aglája helyét a kloroformos üvegnél s a hörgő katoná orránál.

Carol ügyesen összehúzta a fölösen hagyott laffogó bőrt, intésére azonban társa, a franciáktól meg angoloktól kapott antiszeptikus port hintett a szívärgó sebre, s a csonk pillanatok alatt eltűnt a zsákvarró öltések alatt.

Mire Aglája felocsúdott, az irdatlan sebet már be is bonyálta a két fiú. Sőt a fölöslegessé vált feketedő szőrös kart is a hulladékgyűjtőbe temették.

Ez az ájulás és hirtelen s meggondolatlan átkarolás okozhatta, hogy Carolt és Agláját hírbe hozták egymással: az apáca-seregben áthatolhatatlan pletykálkodás folyt. Nem túlzás: az állandó megszólás volt tevékenységük nagyrésze, mert legalább kétszerannyian voltak, mint akik állandó munkához juthattak volna.

Aglája ovális arcához nagyon jól illett a fehér fityula madonnai ártatlansága, csak bogár-fekete szeme villanásai sejtették, hogy odafent a homlok mögött még él a nemiség ördögöcskéje. Tekintetét lesúnyva viselte Aglája, de valahányszor a barakkok képtelen folyosóin találkozott Carollal, szurósan szembe nézett vele, ilyenkor mindig valami rögtönzött kérdésre kellett válaszolnia. Egy alkalommal az ifjú sebész nem talált szóval kérdezni valót hirtelenében s jobb kezével szólította meg a „sorort” deréktól lefelé, lassú mozdulattal. A vékony köntösön át is érezni lehetett a fiatal női test libabörzését. „Még nem vagyok beavatva” – súgta Aglája, a legszükségesebbet, ami éppen eszébe ötlött. „Inca nu sunt initiata” – ismételte magában Carol az ártatlan lélek frívol megnyilatkozását s maga-felajánlását.

Októberben az igazgató-orvos rendcsinálás végett elhatározta, hogy az apácák hasznukvehetetlen akadéék felét visszaküldik a kolostorokba s a fölösleges szerzeteseket is. A maradék névsorába Carol becsempészte Agláját is, de a korosabb apáca-anyak (maicii) mellözve a reávonatkozó pletyka egyéb rágalom-rétegeit, azzal tiltakoztak az avatatlan nővérke maradása ellen: „Ájulós, nem bírja nézni-látni a friss vért.”

Csappant létszámmal a sebesültek ellátása semmit sem romlott, tán még javult is inkább. A szolgálat fárasztó volt, mert a reggeli vizitek a gyakori kötözések miatt majdnem délig elhúzódtak. Az egész személyzet gyakran az összeomlásig helyt állt. Hála a szigorú antiszepszisnek, a folyamatok menete jó, a sebgyógyulás kielégítő volt.

Heteken át küzdöttek s a sebesültszállítók által üzenetekkel próbálták változtatni az elsősegélynyújtásnál alkalmazott módszerek ellen. Nevezetesen az ellen, hogy a kötözéskor a lövedék okozta sebekre ne rakjanak koncentrált vérzéscsillapítót, ferrum fesquichloratum oldatba mártott vattát, amely szövődményeket okozott: égette a bőrt és a seb körüli szövetek elhalását okozta. A másik hibás eljárás volt, hogy a végtagok szövődményes sebeire azonnal gipszkötést tettek és a sebesülteket így szállították Grivicától Turnu-Magureleig – kíméletes-lassú ökrösszekérrel. (Sebesült-szállító lovasfogatok csak tiszteknek jutottak.) A beteg végtag néhány óra alatt eldagadt, a nehéz és szilárd kötés pedig még csak növelte a fájdalmakat s kínos-fájdalmas volt aztán a kökemény pánצל leszabdalása is. A magureleiek tiltakozására az utolsó hetekben már keményített organtin pólyába csavart végtagokkal érkeztek a sebesültek. Ha a sebesült útközben érezte, hogy a pólya szorítja, ráöntött egy kevés vizet s könnyített fájdalmán.

Carol Moldovan harmadévre menendő orvostanhallgatót hamarosan csak amputáló doktornak emlegették.

A sok közül névszerint csak kettőre emlékezett ő: a Vasile Cismaru, ploesti emberre és Demse Mózes nevezetűre Klézsa faluból, aki lovaskatona volt.

Cismaruak jobb combját lövedék roncsolta szét, fájdalmában fogát csikorogtatta, de nem jajgatott, azt kérte, ne altassák s ha le kell vágni combig a lábát, hagyjon meg belőle amennyit lehet a „doktor”, mert csizmadia létére nagy szüksége lenne minél nagyobb csonkra, hogy azon kalapálja ki a talpakat. A műtét kedve szerint sikerült, bár egy alkalmas pillanatban orrára szorította a tapasztalt apáca a kloroformos vattát.

Egy alkalommal éjszakai ügyeletesként a soros apáca azzal riasztotta: egy katona nagyon üvölt, de egy szavát sem értik. Carol odasietett s a katona azt ismételte fennszóval: „Ne hagyjatok megdögleni testvérek!” Magyarul hangzott a végső segélykiáltás.

Carol magyarul nyugtatta meg s megígérte, hogy reggel mindent megtesz szétzúzott bokái érdekében. Reggel kiderült, a széttroncsolt alsó lábszárak második hete evesedtek a „régii” kötözési módszer pánצלjában s már a térdeket környékezte az üszkösödés. Megnézte a főorvos is és jóváhagyta: térdből! A sebesült felhördült: „Fiatal menyecskét hagytam otthon!” – „No, annál fontosabb, hogy megmentünk” – nyugtatta Carol. Az operáció jól sikerült, a második héten már derűsen magyarázott az otthoniakról a térdben csonkolt katona, ha Carol arra járt, magyarul beszélgetni.

Ez a „boldog” ember Demse Mózes volt Moldvából, közelebről Klézse nevű csángó-magyar faluból. Hogy Moldvában magyarok is léteznek, az Carol számára meglepetés volt.

Történt, hogy egy nyugalmazott ezredes, valami közeli faluban birtokos, felkereste a kórházat és őt csonkolt katona nevét kérte, akiknek holtukig életjáradékot szeretne folyósítani. Carol Cismarut és Demsét javasolta. A főnökség a moldvai magyart kihagyta a rövid névsorból. Cismaru az első hónapért felvette, majd megkapván mankóját, az orvosok tiltakozása ellenére hazaszökött a kaptafához. Még állt a kórház, mikor híre jött, hogy a ploesti csizmadia meghalt. A megürült életjáradékos helyére más került, nem Demse.

A hadügyminiszter Ion Bratianu Turnu-Magureleiben működtette ezekben a hónapokban minisztériumát. Egy nap meglátogatta a Vöröskereszt Kórházat. Megcsodálhatták klasszikus fejformáját, élénk szemét, arcát, beszédének fi-

nomságát. Kedvesen, tréfásan szolt a sebesült hősökhöz. Hősöknek nevezte őket. Búcsúzól az orvosokkal kezét fogot. Carollal is.

Hosszú, napsugaras ős volt. De november közepén az éjszakák hűvössé váltak. A gyakori, fertőtlenítővel való mosakodás felsebezte az orvosok kezét, de Carol még így sem átallotta folytatni munkáját. Plevna eleste után már gyéren érkeztek román katonák, hanem ezrével török foglyok. Hírlett, hogy az ostromgyűrűben ötvenezren estek fogságba.

A magas rangú török tisztok a Grand Hotelben kaptak szállást. A többiek, valami kétezeren a Vöröskereszt barakkjai köré szorultak – sátrakban s szabad ég alá.

December negyedikén hosszú esőzés kezdődött, Turnu-Magurele utcáit híg sár borította. Barakkjaik és a fogolytábor körül cuppogott a felázott föld.

A foglyokat román katonák (kurkánok) őrizték. Parancsot kaptak, minden törököt, aki az örök vonalán át próbálna lépni, le kell löni.

A hosszú esőzés havazásba csapott át, a hosszú ős kemény télbe. A hőmérő mínusz 15 fokot mutatott reggelente.

Carolt a fogolytáborba rendelték. Egy reggel egyik sátorban hat törököt talált, nyakig szalmában, szájukban hideg, kialudt cigaretta, arcuk békés, mintha csak aludtak volna. Megfagytak!

Károly fejedelem, aki fővezérhez illően a harctérhez közelebb tartózkodott, míg a csata zajlott – hazafelé útjában meglátogatta a kórházat. Ófelsége elbeszélgetett a sebesültekkel, érdeklődött, miként és hol sebesültek meg. Az orvosoknak érdemrendet osztogatott, majd ezt mondta: – Köszönöm uraim! Az orvosok kitüntek egész idő alatt. Nagyon hálás vagyok nekik ezért – „Va multumesc, Domilor! Medicii s-au deosebit in tot timpul, lesunt prea recunoscător.” Idegenes hangsúllyal, skandálva beszélt, mintha verset mondana. Állát magasba emelve, hogy magasabbnak látszódjék.

A hadügyminiszter úgy rendelkezett, hogy az orvostanhallgatóknak haladéktalanul Bukarestbe kell utazniok tanulmányaik folytatására, de méteres, másfél méteres hófúvások napokig tartóztatták még őket.

Az uralkodó december 26-án indult a fővárosba. Az általa nyitott út Rusii-de-Vede felé vezetett. Az északi szél éles pengeként vágott, a magas hóban jobbra és balra semmit sem láttak. Másnap este kilencre érkeztek Costestire elcsüggedve, hogy lekésték a hatórai vonatot, de megvigasztalódtak, feledve félig fagyott kedélyüket, mikor megtudták, hogy a sikosság miatt a vonat még be sem érkezett.

Carol Moldovánt sebesült hősként ünnepelték: a sok fertőtlenítő mosakodástól, mindkét kezét csuklón fellül befáslytatta még Turnu-Magureleében s az úton, ha szánból szálltak egy-egy fogadónál, társai segítségére szorult evésnél, ivásnál és . . . egyébkor.

Az esztendő nyaranta hozta össze a családot Vizaknán. György a helyi járásbírószágon, a fehérvári s a szebeni törvényszéken védett, vagy vádolt, olykor Budapestre is fel kellett utaznia, ha az ügyfelek valamelyike nem nyughatott. „Apa” idehaza már véglegesen, hol ágyban, hol botozgatva a sir felé.

Károly Bukarestben befejezve a tanulatókat, egy évet a budapesti orvoskaron akart tölteni, illetve a klinikán tágítani sebészi tudását, de még tele a román főváros szellemiségével. Erzsébet, a középső gyermek, már gyűrűs menyaszszonyként látta vendégül Thuróczy Ödön tüzérfőhadnagyot, ki a hadtestparancsnok, mint illetékes fölöttes parancsnok házasodási engedélyével érkezett. Moldován Györgyné, Csutak Júlia, tavasszal még tanított Szebenben az apácáknál, mindenórásként, születendő elsőszülöttére várt anyósa védnöksége alatt. Néhány napra a „féltestvér” néne, Aszpázia is megérkezett Bukarestből, ötéves fiacskájával Trajánkával, Traján Marghilománnal.

A férfiak a Moldován házban háltak, a nők a Szaplanczay oldalon, hozzájuk számítva a kis Trajánt is. De a nappalok az ebédelő asztalok köré vitték már reggel a férfiakat.

A beszélgetés napokig egyetlen ügy körül folyt: ki volt előbb Erdélyben, a magyarok, vagy a románok. Ez a kérdés ezidőt a román fiatalságot izgatta inkább.

Ágota mama, Júlia és Ödön miatt magyarul folyt a vitatkozás, egymás okítása. Trajánkára nem voltak tekintettel. Erdély és Dácia (Dákia) nevek felváltva használtattak.

Aszpázia azt mondta: – Kár ezen vitatkozni, tény, hogy magyarok is, románok is lakják Erdélyt s az is bizonyos, ma a románok vagyunk többségben.

– Nem úgy van – intette le öccse, Károly – az elsőbbség, az őslakás dolga igen fontos.

– Annyi bizonyos, a magyarok már 890 táján itt voltak, legalábbis átvonultak, ha nem is foglalták el tartósan ezt a területet.

Ennyire futotta Ödön tudományából.

– Mi meg, szerintük akkor még a Balkánon szerveződünk – bosszankodott Károly.

– Nem oda Buda, öcskös! A román nép dáciai eredetének elméletét magyar historikusok indították meg. Az egész elmélet Béla király névtelen jegyzőjének időben visszavetített honfoglalási leírásán alapszik. E magyar kútfő alapján álmodta meg az olasz szót hallva Rómában Sinkay György páter a dáko-román örökséget.

– De a magyarok ezt megtagadták.

– A magyarok századokon át elengedték a fülük mellett ezeket az álmódásokat. Azt hívén, az álmoknak nincs erejük. A románság balkáni keletkezésére a német tudósok figyeltek fel.

– Nem érdekelnek a németek. Tagadhatatlan, hogy Trajanus császár elfoglalta Dáciát 106-ban és Aurelianus 168 év után kiűrtette Dáciát az állandó rabszolgafelkelésektől tartva s az Apulumi és a Potaissában lévő légiókat a Duna mögé vonta vissza.

– Miféle városok ezek? – volt Ágota mama egyetlen közbeszólása. Károly vállalkozott, hogy anyját benntartsa a „képben”.

– A római hódítás egész idején a Dáciát őrző csapatok magvát a XIII. Gemina légió alkotta, Apulum = Gyulafehérvár székhellyel. Marcus Aurelius alatt, mikor a tartományt szakadatlan felkelések és támadások fenyegették, idehozták 167-ben az V. Macedon légiót is és Potaissában, Tordán telepítették le. E két légió kivül, a provincia egész területén még számos segédcsapat is tartózkodott – tanyázott, amelyek mindegyike 500–1000 főnyi létszámú kohorsókból, alákból és numerusokból állott.

Ödön bedobta elővillanó hadtörténeti ismereteit:

- Ezek a segédcapatok nagyrészt Szíriából és Palesztinából érkeztek. Alkalmassint jócskán akadt köztük zsidó is.

- De Ödön! - fékezte völegényét Erzsébet - te nem vagy antiszémita!

- Mért lennék az drágám?

Károly folytatta:

- Igen, kedves sógor, noha a gyarmatosok s a katonák különböző népekhez tartoztak, a közigazgatási, politikai, katonai, gazdasági követelmények rákényszerítették őket arra, hogy az egymással való érintkezésben közös nyelvet használjanak s ez csakis a latin lehetett. A katonák szolgálati ideje meghaladta a 20 évet is. Megszokták az itteni életet, mikor veteránusokká váltak, vénültek, elhagyták a katonai tábor, megnősültek.

- Kiket vettek feleségül a kiérdemesült hadfiak?

- Természetesen dák leányokat.

- Ezért is történhetett az, hogy amikor 271-ben a hivatalnokok, a tisztviselők, a hadsereg, a kereskedők a Duna mögé vonultak vissza, ezek a földművessé vedlett veteránok nem hagyták el Dáciát, maradtak, kapcsolatba lépve a felszabadító dák törzsekkel, hozzájárultak a terület gazdasági és népességbeli folytonosságához.

- S a vegyesházasságból származó gyermekek szír és palesztin apáitól dák anyanyelv helyett az innen-onnan összeeskábált közvetítő nyelvet örökölték.

- Micsoda beszéd ez?!

- Micsoda dák leányok voltak dák ősanynak, ha a dicső dák nyelvből semmit sem suttoztak csecsemőik bölcsője fölé.

- Micsoda mocskolódó beszéd ez. Téged elragadott a magyarizmus!

Felpattanva farkasszemét néztek a testvérek.

- Ezek teóriák - szólalt meg Moldován János - fíjaim, ezeken nem érdemes összeveszni.

- Ezek nem teóriák apám, ezek tények!

- Ezt mondom én is öcsém.

- Mik a te tényeid?

- Azok, hogy több mint 800 éven át sem a dákságnak nem tudják kimutatni román tudósaink, sem a latinitásnak a legkisebb nyomát sem Erdélyben.

- Mert a hegyek közé szorítva vészelték át a népvándorlás viharait.

- De azért bár egy sírkövet hagyhattak volna maguk után, egyetlen írott sírkövet, amely oly divatos volt 271-ig.

- Micsoda román vagy te?! Mi?!

- Én és velem együtt a józan románság, megfontolásból, józan taktikából a helyi származásra nem adunk semmit. Mi elfogadjuk a kutató tudomány eredményeit s ez a tudomány azt állapította meg, hogy a román néptől a római elemet megtagadni nem lehet, de sem a nyelv, sem a nép nem dáciai eredetű, hanem balkáni.

- Kisebbitéd a román nép becsületét! Legfeljebb arról lehet szó, hogy némely törzsek, nemzetségek, legeltetve, a Balkánra levonultak.

- Semmivel sem nagyobb, vagy kisebb becsület, ha a Balkánról legeltetve felszivárogtak, s itt otthonra leltek.

- Erre semmi bizonyíték!

- No várj csak - kiáltott György s átfutott a Moldován házba, nemsokára egy kis notesszal tért vissza, amelybe valahonnan az idevágó olvasmányaiból jegyzett be egyet-mást.

– No halljuk, nagy balkanista – gúnyolódott Károly.
– Oklevél igazolja, a vlachok nemcsak a Halmus hegységben, hanem egész Bulgáriában szerteszéjjel laktak. Azt kérde valaki a vlachoktól: hol vannak most nejeitek és csordáitok? Azt felelték: Bulgáriának hegyein. Mert szokásuk, hogy háznépeik és csordáik áprilistól fogva szeptemberig a magas hegyekben tartózkodnak, hol nagy a hideg. Egy spanyol utazó a 12. században azt írja: Thessáliában vlachokra bukkantam, itt kezdődik Valachia, melynek lakosai a hegyek közt élnek. A vlachok oly sebesen szaladnak, mint a kecskék. Zsákmányért a hegyekből csapnak a görögökre. Senki sem meri bántani őket, nincsen uralkodó, ki meg bírná zabolázni őket. A bizánci írók ezt a tudósítást azzal toldják meg, hogy Thessaliát Nagy-Valachiának, Aetoliát és Akarnamiát Kis-Valachiának, a délkeleti Epirust pedig Felső-Valachiának nevezik. Ezer közül a vlach népnév az egész Balkánon ismeretes volt. A vlachok költözködő hajlandóságáról ír az Athosz-hegyi Iberon kolostor írómánya: 300 vlach háznép telepedett meg, kiknek szállását katun-nak hívják. A kolostor rendszabályai ellenére a kalugerek szabadon közlekedének a vlach juhászokkal, kiknek nejei és leányai férfiruhában bojtároskodtak. A szerzetesek nemcsak tejet, sajtot és gyapjút vettek tőlük, hanem mulattak is velük. Megtudván ezt a patriárka, eme összeköttetést megszüntette, a vlachokat Pelopponnesusba telepítve. A híres athoszi sajtot azóta a kalugerek maguk készítik. Kekaumenos 1071-ben ezt írja, tehát a magyar honfoglalás után csaknem másfél száz évvel: a vlachok nemzetsége megromlott és hitetlen: se az istenhez, se a császárhoz, se saját feleihez nem hű. Hazug és rettentő zsvány, kész mindenre esküt tenni, de mindig megszegi. Hűségét soha senkinek nem tartotta meg. A vlachok gyávák, nyúlszívűek, de szemtelenek is . . .

– Édesapám tűri ezt?! Tatá! Dece induri?

– Taci Taci! Gheorge! – kiáltott Ion Moldován.

György elhallgatott, majd főt hajtva bocsánatot kért.

Aszpázia békitően szólt: – Kár ezen vitatkozni! Tény, hogy magyarok és románok is lakják Erdélyt. S mi románok vagyunk többen.

– Veled már sajnos eggyel kevesebben – dűnnyögte szenvedőleg Moldován.

– Kerülnöm kell az ilyen izgalmakat – korholta férjét Júlia.

Moldován nem titkolva kínját, mint máskor, orvosfiához fordult:

– Gyere Carol, toszítsd be azt a nyomorú katéttert. Tegnap óta nem huyoztam. S már nem tűrhetem tovább.

S indultak a Moldován-házba.

Aszpázia Ödön kivételével mindenkit arcul csókolt – a békesség jegyében.

Az ilyen mindennapos beszélgetések tették, hogy a vakáció vége felé Trajánka már tűrhetően gagyogott magyarul.

Moldován Károly a kolozsvári Ferencz József tudományegyetem orvosi fakultásán tanársegéd – csak március közepén dőbrent rá, milyen általános parasztfelkelés robbant ki a Bukarest környéki megyékben. Fontos magán-

ügyben meghatározatlan időre szabadságot kért s már másnap átlépte a határt. Régi ismeretségei és tartós összeköttetései révén, a Vöröskereszt s a hadügyminisztérium segítségével, három katonai sebesültszállító országos járműre tett szert: kocsisokra és katonai szanitészekre, valamint egy vaspántos ládában szükség-műtétekhez alkalmas felszerelésekre.

A gyalogos zászlóalj, amelyhez Károly (Carol) csatlakozott három járműjével, Jalornica megyébe indult. A katonák nem tudták mivégre mennek, annyit közöltek velük, ha megtámadnák őket: „Beléjük kell löni!” Vállra vetett puskájuk töltve volt, tüzelésre készen. A kapitány is csupán annyit tudott, a parasztok fellázadtak, rendet kell teremteni köztük.

Az önkéntes vöröskeresztes részlegnek a gyalogmenethez kellett igazodnia. A lovakat fékeztek a kocsisok, meg-megállították őket, hogy előnyt adjanak a talpasoknak. A kapitány is, lóháton, le-lemaradozott a csapattól – az első nap. Este azonban egy bojár-lakban szálltak meg (nem kastély, inkább csak udvarház), ahol nemrégiben a felkelők dúltak s a padlók véres szennyeződése mutatta, alighanem embervér is folyt. A közeli faluban asszony nép, gyermekhad, s néhány reszketeg férfi lakott. Ezek azt vallották, hogy a fegyvert fogható fiatalokat a felkelők „elhajtották”. Sebesült, vagy halott, ebben a faluban nem került, de másnap a kapitány nem maradozott le embereitől, példáját követve a fogatokkal Moldován is a katonák nyomában maradt.

Délutánig úgy látszott, az osztály útvonalán nincsenek lázadók s ha vannak is, elhúzódnak a csőre töltött fegyverektől. Am egyszerre hadirivalgás jött szemtől. Amonnan egy lovas (calarasi) osztag szembe hajtott egy csoport kasszás-lándzsás parasztot. „Ezek a lázadók”, suttogták a katonák, a közeli bokrosokba szedelve, majd a kapitány parancsára tüzet nyitottak. Válaszul két lövés érkezett a katonák felé az úti vonulás irányában, de ott csak három vöröskeresztes fogat állott. A műszeres kocsi jobbsó lovát találat érte. A kocsisok földre vetették magukat, a kapitány újabb tüzet parancsolt a sebesült ló hördülésére odaatról emberi jajgatás felelt. A kapitány rohamot vezényelt. A megrémült fogathajtók feltápáskodtak, a toporzékoló állatról lefejtették a hámat, így az csupaszon ugrott egyet és összeroskadt.

A katonák foglyokat tereltek ütlelgeve, Moldován a két szanitésszel portyára indult a jajgatások irányába. Akadt kötözni való mindhármuknak. Egy-más hegyén-hátán heverték a sebesültek s a halottak. Gyors mozdulatokkal rángatták el az élettelen, vagy reménytelen tetemeiket. Többnyire felsőtesten és fejen találta a rongyos parasztokat a sortűz. Rábukkant Károly egy csuklóban roncsolt kézre is, azt nyomban egy fatörzsnek támasztva, a szükséges antiszeptikus előkészületeket megtéve, csupán a bemosakodást mellőzve, megoperálta a megszeppent románt – lefűrészelte nagyhirtelen a hasznavehetetlen, cafatos kézfejet.

Így ment azután a dolog faluról falura. Megesett, hogy a felkelők elmenekültek s még halottaikat is magukkal cipelték. Annyi lőtt mellkast s kifordult beleket, nem Turnu-Magurelén, de egész orvosi gyakorlatában nem látott Károly, mint itten egyetlen nap.

A foglyokat másodnaponkint lovaskatonák terelték a börtönök felé.

Károly csak a sortűzeket hallotta s a vér omlását, alvadását látta, alig volt fogalma, hogy mindez miért van. Estenden próbált a foglyokkal beszélni, de a kapitány megtiltotta. Egyedül a sebesültekkel tudott szót váltani, de azok csak annyit s azt hajtogatták: a föld miatt, meg a bojárok miatt.

Akadzt aztán egy dászkál (tanító), kit népe közt ért a katonagolyó, ő többet tudott mondani.

Ez már április elején esett, midőn a katonák kezdtek undorodni cselekedetük eredményének látványától, s a kapitány is ritkábban vezényelt sortüzet.

– Tudod-e doktor – suttogetta a dászkál –, hogy 1864-ben a kormány földtörvényt adott a parasztnak?

Károly nem tudta.

– Félmillió jobbágycsalád dolgozott a bojárok birtokán. A törvény megszüntetett minden jobbágykötelezettséget s 15 éven belül fizetendő pénzbeli kártalanítást állapított meg a bojár számára. A törvény arra irányult, hogy kisszámú földhözjuttatott parasztnak marhái száma szerint adtak valamennyi földet. Ezek a legrosszabb minőségű földet kapták meg s többnyire úgy, hogy útjuk a bojár földjén át vezetett.

Károly mindezekben csodálkozott, mert Erdélyben már rég nem tudtak efféléről.

– A földosztásnak ez a módja – folytatta az öntudatos, parasztbarát dászkál – a kártalanítással a parasztság kifosztását jelentette. Híresztelték: a parasztnak munkaereje, a birtokosnak pedig tulajdona urává kell válnia.

– Szépen hangzik, de mit jelent ez?

– Azt, hogy a nagybirtokok továbbra is megmaradtak s megmaradtak a jobbágyrendszer maradványai is, mert a paraszt munkaerejét úgy vásárolja meg, hogy háznépe télen éheznek s fázik s márciusra kifogy minden élelméből, melyet pujáinak adhat.

– Nem adott a földtörvény semmit?

– Reménységet! De minden remény elfoszlott 24 év alatt.

Moldován naponta órákig pólyált, vágott, metszett, fűrészelt – április végére elfogytak a gyógyítanivaló vérző parasztok. A meghatározatlan idejű szabadság lejárt. Októberben a volt beszélgetőtárs, a sebesült tanító 60 felkelő paraszt-fogoly levelét juttatta el Kolozsvárra, kik valamennyien részt vettek a plevnai csatában is.

„Elbocsájtottak bennünket a hadjáratból 78-ban s nap nap után, évről évre vártuk, hogy mi is földet kapjunk úgy, ahogy azt parancsnok uraink, akik minket a Plevna körüli legnagyobb támadásokban vezettek, az ellenség színe előtt mondogatták, ígérgették nekünk. De hiába harcoltunk, hiába vártunk és túrtunk mindezideig. Engedjenek ki bennünket a Vacaresti-i börtönből, mivel annak a felkelésnek alkalmával zártak ide bennünket, melyet a szenvedések okoztak, mivel a földbirtokos urak s a bérlők vasigája alatt nyögünk – ők nem voltak ott velünk, karddal az ellenséggel szemben s máig is vérök hullása nélkül uraskodnak birtokaikon. Családunk nélkülöz, mert most még nem is dolgozhatunk a bojár urak földjén, hajnaltól napestig, túrva a nap hevét hátukon, verejtékben úszva, mert most itt sinylődünk a Vacaresti-i börtön falai közé vetve. Mikor Plevna elestekor a törökök fogságunkba estek, nem úztunk úgy s olyan gúnyt belőlük, mint ahogy minket gúnyoltak-gyaláztak, amíg a Marmizon kaszárnya lovardájáig üztek-hajszoltak bennünket . . .

Ezt a valahová szánt segélykiáltást Moldován véleménye szerint ama sebesült dászkál írhatta, fogalmazhatta személyesen a foglyok sorsa enyhítése érdekében. Ő, vagy valaki hasonlóan gondolkodó-érző írástudó román.

A nagyszebeni érsek-metropolita Roman Miron halálos ágya mellett ismerkedett össze Moldován György szentszéki jogtanácsos az aradi püspökkel, Mețianu Jánossal. A püspökök, vikáriusok s némely esperesek, kik a közeli görögkeleti kongresszuson majd megválasztják a haldokló metropolita utódát – nagyrészt jelen voltak Szebenben s maradtak is a temetésig s egymás között már suttogták az új főpap nevét: Mețianuét.

Mețianu János tudta ezt s készült is egyházfői hivatására – harmadnap félrevonta Moldovánt:

– Kedves barátom és testvérem az úrban, segítségemet kérem, mert vádol bizonyos közvélemény s méginkább vádolni fog, midőn érseki beiktatásomhoz a magyar kormány jóváhagyását kívánom elérendeni.

– Püspök atyám, rendelkezék velem.

– Nos, elsősorban simoniával vádolnak: hogy a papjelöltektől felszentelésük előtt pénzüsszegeket szoktam volna kicsikarni. Így Brázsa mácsai papjelölt gazdagon nőszülve 2000 koronát adott volna nekem szülőfaluja plébániájáért. S hogy később Brázsa pisztollyal fenyegetődözve követelte volna vissza ezt a pénzt. Mihucz a vaskóhi illetőségű papjelölt 50 aranyat adott volna, de miután felesége elhalt, ő kilépett a papi rendből és az aranyakat máig visszakéri, különben . . . Nos, állítólag úgy kárpótoltam őt, hogy tanulmányai folytatására ösztöndíjat juttattam neki. Egy Rotariu nevű temesvári ügyvédnek adósa lévén, miután a metropolitánál bevádolt a Timisiana bank igazgatói székét juttattam, hogy elhallgattassam. Aztán: mikor 92-ben Bécsbe indultak ama memorandummal, Mangra Vazullal együtt megáldottam volna őket. Meg hogy a túlzó passzivistákkal egy követ fújtam vala.

A nagyszebeni görögkeleti egyházi kongresszus csakugyan Mețianut választotta metropolitává 61 szavazattal 41 ellenében. Popen Miklós karánsebesi püspökkel szemben.

Újabb vádak keletkeztek, végleges beiktatása ellen: egy népiskolai tervben az állam nyelve, a magyar szomszédnyelvként emlegettetik. Aztán a külföldi, a romániai pénzek felülvizsgálata. Az utóbbi már követelés az új egyházfőhöz s végül egy feltétel a beiktatáshoz: Goldis József vikárius aradi püspökké leendő megválasztását teljes befolyásának érvényesítésével biztosítsa. Moldován kevéssé törődött vele, a vádaskodások koholtak-e vagy valódiak, olyan beadványt fogalmazott, amely a kormány számára Mețianu minden előbbi és jelenvaló cselekedeteit félretolva még a jövőndő titkos tanácsosi kinevezésre is esélyessé tette. Mețianu ellenkezés nélkül elfogadta a kormány 24 pontba sűrített végső követeléseit is, minden vádat (Moldován okfejtésével) célzatos hangulatkeltésnek, koholmánynak, avagy legkíméletesebben szólva – meggondolatlan lépésnek nyilvánított. „Mert úgy hivatalt, mint hivatalon kívüli főpapi működésem, valamint jellemem tisztasága sokkal feljebb álló elismerés magaslatára emelkedtek, mintsem, hogy rólam a fenti vádbeli tényeket még csak feltételzeni is lehetne.”

Ezzel Moldován a nemrég elnyert I. Ferencz József-rend nagykeresztjére célzott.

Mețianu beiktatása által a magyar kormány azt remélte, az 1869 óta tartó román passzivitás megszűnik vagy legalábbis enyhül.

A hivatalos vélemény az volt, hogy a mérsékeltebb román politikusok

megunták már a passzivitás meddő politikáját. Mert a passzivitás nem hozta meg a remélt eredményeket, inkább kárt okozott. A külföldi agitáció hatástalan, itthon pedig lejárátták magukat a nemzeti mártírok.

„Jogokat, szabadságot szívesen adunk, de ennek feltétele az, hogy azok, akiknek adjuk, az államhoz és a hazához való hűségben megbízhatók legyenek. A passzivitás kizárja ezt a megbízhatóságot.”

Mețianu képviselőjében ott volt Aradon Moldován György a püspöki beiktatásán, mely Goldis József nagyváradi püspök vikárius és országgyűlési képviselő felmagasztalása volt. Augusztus elsején kánikulai forróságban Popea karánsebesi püspök cerebrálta az ünnepi avató istentiszteletet.

Az egyházi ceremóniák után a Fehér Kereszt télikertjében kétszáz terítékes bankettet rendeztek. A püspökök a román induló hangjai mellett vonultak be.

Popea püspök szólalt fel elsőnek: a királyra s császárra emelte poharát, kinek jóságos uralkodása alatt visszanyerték autonómiájukat. Élteste a hazát és mindennyelvű polgárát. A Gotterhalte és a Rákóczi-induló után Goldis köszöntötte Popeát, egyháza díszét, a nagy Saguna tanítványát.

A bankett fény-szónoka kétségkívül Tisza István gróf volt: „Örömmel veszek részt – kezdte – a mai ünnepen, csak azt sajnálom, hogy az ünnep hatása alatt keletkezett érzelmeimet nem fejezhetem ki én is románul, de azt hiszem, akár magyarul, akár románul beszélek, megértik, ha szavaimat a hazaszeretet vezérli. A törvényhozók nevében örömmel jelenthetem ki, hogy az új püspökben olyan hajthatatlan jellemet látok, akire büszkeséggel nézhet fel minden jó hazafi s az ünnepeltetése lelkesedéssel töltheti el a román polgártársak minden igaz barátját. Ha a történelem lapjait tekintjük, hogy miként állhatott fenn egy ezredéven keresztül a maroknyi magyar nép a viharos századok alatt, egyik magyarzatát abban lelem, hogy idegenajkú polgárait soha el nem nyomta. És ha tovább fenn akar állani, ezután sem nyomhatja el. A magyar nemzet missziót teljesít, mert Európa e részén lakó népek önálló fejlődésének legfőbb öre és biztosítéka. A magyar nemzet legtermészetesebb szövetségese a román faj. Vessenek egy pillantást a történelembe és a térképre. Vajon lehet-e a román faj boldogulásának más módja, mint a magyarokkal való testvérisülés. Őszinte szívből örülök, hogy olyan püspök kerül az egyházmegye élére, aki tündöklő példaképe lehet minden jó románnak és emellett a hazának is hű polgára. Kívánom, hogy Goldis József a jövőben is azzal a faj- és hazaszeretettel teljesítse feladatát, mely eddig is jellemezte. Jókívánságaimat nem tudom méltóbban kifejezni, mint ha azt óhajtom, hogy az elvetett mag áldást hozó gyümölcsöt teremjen. Éljenek azok a románok, akik hű polgárai a hazának!”

Éljenezés, szetreászkázás következett, a zenekar magyar és román dalokat játszott.

Tisza István gróf felköszöntőjére Popea Miklós püspök felelt: – Az volt eddig a legnagyobb rossz, az okozta mindig a nemzetiségi összeütközéseket, hogy nem akartunk arról beszélni, hogy a magyar és a román egymásra van utalva, egyik a másiknak testvére. Ezeknek az ellentéteknek el kell simulniuk. Tisza István beszéde alkalmas arra, hogy így legyen. Ha alkalmunk lett volna eddig is gyakrabban összejönni, barátságos eszmecserét folytatni, jóval hamarabb megértettük volna egymást. S ha így leszen s békében és jó egyetértésben élünk, Magyarországot még a poklok kapui sem dönthetik össze. Rosszul ítéltük meg egymást eddig, most morális kötelességünk, hogy a múltak tévedéseit helyrehozzuk.

Az utolsó pohárköszöntőt Mangra Vazul mondta, ki a hét év előtti memorandum botrány „hőse”-ként még mindig általános szilenciumát szenvedte. Beszédét románul kezdte, majd kifogástalan magyarsággal folytatta: – Ha tudtuk volna, hogy magyar politikus úgy gondolkozik a románokról mint Tisza István, akkor sok minden másként intéződött volna el a múltban. De még nem késő, az elmulasztottakat jóvá lehet tenni. Az imént hallott szavak iránymutatók lesznek. Reméljük, a szavakat tettek is fogják követni. Mi románok már jó példával jártunk elől, midőn egyházmegyénk élére olyan férfiút állítottunk, kinek elvei lehetővé teszik, teljes kiegyenlítését a nemzeti súrlódásoknak.

Moldován György nem szólalt fel a banketten, elég távol ült a gróftól, arcát nem kínálta emlékezetébe vésődni. A beszédek meglepték, elgondolkoztatták, de megvolt a maga véleménye s azon a hallott fogadkozások nem sokat változtattak. Különben is – végig úgy viselte raktározta megfigyeléseit, mint az érsek megbízottja.

A történetek és elhangzottak híre már másnap országosan elterjedt, s Kolozsvárnak még az is tudomására jutott, hogy Moldován György is együtt evett-ivott a püspökavató kétszázakkal. Igazán Karcsi számára volt ennek jelentősége. Levelet írt Vizaknára s megtagadott minden testvéri kapcsolatot Györggyel.

„Szégyellem, hogy bátyám vagy! Bűntény, amit Aradon elkövettek a román nép és a görögkeleti egyház rovására. Ezt én, aki görögkatolikus vagyok, mindenkinél jobban érzem. A szálnalmas püspöki vikárius megválasztását és felmagasztalását minden elfogulatlan és nem titkos szolgálatban lévő jó román, a nemzeti becsület s az egyház jó erkölcsének tekintélyét sújtó csapásnak (arcul csapásnak) érzi. Egy nép- és hazaárulót, akit hajdan maguk a jelenlegi választási ügynökök és szolgálalkú párthívek is elítéltek, most egy román püspökség élére állítottatok, félredobva a hazaszeretet, az erkölcs, a rend és következetesség elvét, amelyek pedig mindenkor díszül szolgáltak a román lelkiületnek. Ami pedig a gróf álszent falsumait illeti, szégyen, hogy pisszenés nélkül hallgattatok végig, sőt románul éljeneztetek és tapsoltatok neki.”

Néhány napos vizaknai vakációzását arra szánta Károly (Carol), hogy tovább becsmérrelje bátyja hazaárulását. Meghökken, midőn, egyebek mellett közölte György, hogy a kárhoztatott püspök, a magyar ügynök Goldis egyik első intézkedése volt, hogy Mangra Vazult visszahozatta hétéves hallgatásra ítélt állapotából az egyházi és pedagógiai közéletbe. Ez az odavetett érv azért is hatott Karcsira, mert 1892-ben maga is, tölgyek közt fűszál, ott volt a memorandumot Bécsbe vivő népes küldöttségben, s Mangra Vazult hősnek és zászlónak tartotta.

Október elsejére Ion Rațiu dr. ügyvéd a Román Nemzeti Párt elnöke, a Memorandum per első számú vádlottja és elítéltje, értekezletet hívott össze Szebenbe s ott a megfigyelőként Aradra kiküldötteket meghallgatva a passzivitás folytatása mellett döntöttek. Moldován az érsek-metropolita küldötteként magának Mețianunak tett objektív jelentést az Aradon történetekről. Egyikőjük sem vett részt a Rațiu által összehívott konferencián. Mețianu lélekben ott volt. Moldován lelke mélyén céltalannak tartotta a román politikusok 30 éve kezdet ellenállási mozgalmát és idejét múltnak is, hogy ne vegyenek részt a magyar politika kialakításában. Az aradi nagy összebékülést azonban ő maga is színpadias eredményűnek tartotta.

Moldován Károly (Carol) már a szebeni kórház sebészfőorvosa – ott akart lenni a Román Nemzeti Párt minden megmozdulásán, miután a vezér Rațiu Ion is Szebenbe költözött Tordáról.

Szenvedélyesen érdekelte minden, ami magában Romániában történik. Politizálni szeretett volna, s nemcsak a sebészi szikével.

Revelációként hatottak rá Caragiale megállapításai: Európai értelemben vett politikai pártok, vagyis a hagyományokra, az osztályok új vagy régi érdekeire, eszmei vagy elvi programra támaszkodó pártok nincsenek Romániában. A két úgynevezett történelmi párt, mely változtatja egymást a hatalomban, valójában nem egyéb két nagy politikai klikknél, melyeknek nem párthíveik, hanem ügynökeik vannak. E klikkek vezetői többnyire nagyravágyó politikusok.

Mivel a képviselőházi és szenátusi választások a vagyoni állapot szerint összeállított kollégiumok által történtek, a képviselőházi választásokon 1,3 százaléka vett részt az állampolgároknak, a szenátusi választásokon pedig 0,38, azaz egyharmad százaléka, vagyis minden háromszázadik román. Hogy ez mit jelenthet, azt első két sebészi expedíciója alkalmával nem rögzítette magában, csak most, midőn újabb parasztfelkelés robbant ki: február 15-én, a téli éhínségtől felingerelve, Dorohoi és Botosami megyei falvakban, bunkókkal, villával és kaszával felfegyverkezve rohamozták meg a parasztok a Sturza-birtokok bérlőinek kastélyait. Ennek a hercegi családnak 30 ezer hektárnyi földjén 15 falu rabszolgái próbáltak osztozni.

A hívást február 27-én kapta Károly, mikor a Tg Frumuson összegyűlt parasztok ellen lovasrohammal védekezett a hatóság.

Mikor Moldován Károly dr. sebesültszállító szekereivel elindult Bukarestből, azt a megjegyzést tette, hogy: megismétlődik 1888! Az orvosőrnagy, aki ezt hallotta, így indította útjára a vöröskeresztes kis karavánt: Ez egészen más barátom! Itt félmillió lázadó ellen az egész hadsereg harcol, beleértve a tüzérséget is. A jelszó: kaszáljátok, géppuskázzátok őket. Én maradok Bukarestben, te sem vagy köteles velük menni, hiszen te önkéntes vagy.

A csapatok faluról falura járva pusztították a parasztokat – válogatás nélkül. Moldován előbb az 5. lovasezredet követte, majd a 17. ezred második zászlóaljához csatlakozott, aztán a 18. ezred első zászlóaljához, de midőn ennek tüzérsége Gvardenița falut porig ágyúzta minden felderítés nélkül, otthagya ezeket s önállóan indult tovább. Sortűzek, géppuska-kaszálások után érkezvén nyomban a sebesültek mentésébe fogott embereivel, de a parancsnokok kivették a szanitészek kezéből a jajgatókat s föbelőtték sorra mindegyiket pisztolyukkal, megfosztván segítő, akár amputáló munkájától Moldovánt. Valami iszonyú felső parancs következtében öldökléssé vált a megtorlás.

A liberális párt a konzervatív Petre Karp jelszavát alkalmazta: „Előbb a megtorlás, azután majd meglátjuk.”

„A jelenlegi körülmények között minden románnak össze kell fognia az ország megmentésére és el kell felejtenuk a bennünket elválasztó különbségeket” – jelentette ki a parlamentben a konzervatív Take Ionescu.

Szállóigeként terjedt a csapatok körében Gigartu tábornok parancsa, mellyel tisztjeit megfedtte: „Csodálkozom erélytelenségükön! Az ilyen embe-

reket nem letartóztatni kell, hanem agyonlőni. Ne a foglyok, hanem csak a halottak számát jelentsék!”

Moldován kedvetlenül kocsizott észak felé Moldvában.

A helyzetet igazán Radeni-Jasi faluban értette meg, addig csak nagy zűrzavar lakott fejében. Itt egy gyalogsági őrnagy engedélyével végig figyelhette néhány elfogott felkelő kihallgatását. Egy Stefan Fortuna nevű ősz paraszt, a függetlenségi háború veteránjának vallomását, aki rongyos szokmányán öt katonai kitüntetést viselt.

– Te vagy a lázadók feje? – kérdezte az őrnagy, de nem várt választ – megveretlek, tüzes vassal tépetlek, hogy megtudd, törvényeinket meg kell tartanotok! Mit gondoltok, ti részeges banda, eljött az ideje, hogy meggyalázzátok őfelsége nevét? Banditák!

– Engedelmet kérek, őrnagy uram – szólalt meg Fortuna szelíden, de szikrázó szemmel – mi parasztok szenvedjük a ciocoiok kegyetlen rablását, gyermekeink tél idején ruha nélkül és éhesen sírnak. Egész nyáron a főúri földeken dolgozunk gyermekeinkkel együtt, mint a rabok és évről évre süllyedünk az adósságba, már szentképeinket is el kellett adnunk, hogy a bojár járandóságát kifizessük. Panaszt panasz után küldtünk őfelségéhez, de meghallgatást nem kaptunk. Igazságot adott-e nekünk valaki? Vannak törvények, senki sem tagadja. De a törvényben nincs megírva, hogy nekünk parasztoknak mikor van igazunk és amikor meg van írva, a törvényben akkor sincs igazunk! Mindent eltűrünk, hiszen mi parasztok erősek vagyunk a tűrésben és buták vagyunk, erősek, mert kutyamódra tűrünk, és buták, mert ha nem lennénk buták, nem tűrnénk.

– Éppen te – lepte meg a paraszt értelmessége az őrnagyot –, éppen te akinek példát kellene adnod a becsületben és az okosságban, hiszen az ország érdemeket adott néked katonai helytállásodért, éppen te nem gondoltad meg, viselkedéseddel meggyalázkod az ország és Őfelsége nevét!

– Éppen erre nem gondoltam, Domnu major és nem is gondolhattam rá. Borítsák be az embert tetőtől talpig érdemmel és öntsék rá az egész ország és Őfelsége becsületét, ha az éhség mardossa bendőjét: hiába fejedelem, hiába ország! Az érdem nem verik el az éhséget.

– Ha nem tudod becsülni az ország kitüntetéseit, te nyomorult, nem is vagy rájuk méltó – üvöltötte az őrnagy s egyenkint leszakítva a szegényes szokmány melléről az érdemrendeket: földre vetette azokat.

– Sok bajt s nyomorúságot szenvedtem – szepegte könnyes szemmel Fortuna –, de nem vétettem Őfelsége becsülete ellen. Drága volt nekem az, hogy viselhettem a Fejedelem jelvényeit és volt még egy ajándékom is Tőle, egy kürt! De az adóbehajtó elvette tőlem zálogba valamicske pénzhátralékért. Ezzel a kürttel fújtam a rohamjelet a grivicai erőd emelkedőjén. Folyt a vér-patakban homlokomról, de csak fújtam a trombitát, hogy buzdítsam a katonákat fel a dombra, úgy fújtam, hogy hírem Őfelségéig eljutott s nekem adta a kürtöt. Akkor kedves voltam a fejedelemnek, de most úgy látszik megutált minket, hogy ránk küldte Önt Domnu Major.

Az őrnagy nem tűrhette ezt tovább, intett a kivégző osztag őrmesterének és Stefan Fortuna, az 1877-es diadal harcosa, kürtöse Radeni falu szélén fiatalabb társaival együtt omlott a bojár földjére.

Egy óvatlan pillanatban Moldován doktor felvette s tarsolyába tette az érdemrendeket. Nem akart beszélgetni az őrnaggyal, még aznap délután odébb állt kicsiny vöröskeresztes karavánjával. Dél felé tartottak és fele útkon foly-

vást ama háborúra és Turnu Magurelére gondolva, eszébe ötlött egykori csonkolt páciense, Demse Mózes és faluja, Klézse. Úti kérdezősködések után a Szeret folyó felől felkanyarodtak a Klézsa patakja mentén s ott meglelték a Demse házat. De azt éppen gyászban találták. A család hatodik gyermekét, a 17 esztendősi kicsi Gáspárt előtte való héten temették: többedmagával a falut megszálló katonák (munténiaiak) lötték agyon, holott a faluban semmiféle lázadás nem volt. Mózes botban végződő csonka lábaival s két mankóval ügyesen közlekedett, ha mezei munkát nem is végezhetett. Egykorúak voltak Moldován doktor s Mózes, de az asszony, Anna, ki nyilván fiatalabb volt náluk, jóval öregebbnek látszott a sok régi gond s az új gyász miatt.

Emlékezés közben előjött a kérdés, kinek milyen érdemrend jutott Gri-vica mellől.

- Nekem ejsze semmi, csak egy húszkoronás arany, az is magyar földről.
- Haddlám – hitetlenkedett az orvos.
- Akik meglőtték kicsi Gáspárt, azok vitték el, hogy megkímélték Mózsit – szepegte Anna.

Moldován, mintha ihletés érné, zsebébe nyúlt s az asszonytól tífélet kérve, mind az öt érdemrendet, ami Fortunától maradt, feltűzte Demse Mózes mellényére.

Ezeken a szekerező utakon tudta meg Moldován Karcsi, hogy Havasalföldön és Moldvában még tart a jobbagység, sőt némely falvakban még a rabszolgaság is megmaradt.

Bukarestben, eszközeivel és embereivel a hadügyminisztériumban számolt el. Maga a miniszter fejezte ki halálját s elkottyantotta, hogy a lázadásnak körülbelül annyi halottja van, mint a 77-es függetlenségi háborúnak. Szájára ütve a megdöbbenés szót, fogadalmat tétetett az önkéntes sebésszel, hogy örökké hallgat odaát ezekről a dolgokról.

Utaztában és hazatérvén Szebenbe, megtartóztatta lelkét attól Moldován, hogy összehasonlítsa az erdélyi állapotokkal néhány hetes Regát-beli tapasztalatait.

1909

Két év alatt kiheverte Károly katona-sebésszé lett szerzett megrázkódtatásait. Amikor hírére vette, hogy Ferenc Ferdinánd főherceg, a Monarchia trónörökös látogatóba Sinajába utazik a románok királyához – nem fogta Szebenben a hely.

Sinajában már javában folyt a készülődés, mire Carol Moldován odaérkezett. Popovici C. Aurél, önkéntes erdélyi száműzött (a Replika pör menekültje) volt a főszervező, ki harmadéve Die vereinigten Staaten von Grossösterreich címen terjedelmes könyvet adott közre a dualisztikus Monarchia föderatív átalakítása mellett. A doktor ismerte ezt a könyvet.

A trónörökös érkezése előtti napon megérkezett szárnysegédje, Alexander Brosch von Aareanu alezredes, hogy gazdája érkezését biztosítsa.

A román király környezete csaknem minden szükségességet megtett a méltó fogadás külsőségeihez: a vasúti állomástól a kastélyig zászlódíszbe öltöztették

az utat. Popovici ismerősként (mint temesvári születésű) fogadta az alezredest s figyelmét a zászlóerdőre irányítva megjegyezte:

– Nem találod, hogy sok itt a magyar lobogó? Csakugyan román, osztrák és magyar színek váltakozva, egyenlő arányban sorakoztak a dísz-útvonalon. Aareanu felcsapta fejét és skandalumnak nevezte a látványt. Kapóra jöttek az ellenvonattal érkező, piros-sárga-kék és fekete-sárga szalagokkal, kokárdákkal felsallangozott bukaresti diákok. Popovici biztatására, első biztató szavára ezek letépdesték a magyar zászlókat s a Prahova vizébe dobták valamennyit.

Moldován doktor nem azonosulhatván ezzel a magyargyalázó tüntetéssel Manolescu prefektushoz fordult, aki azzal mentegette magát: a zászlókat a folyó vizéből már vissza nem szerezheti, újakat állítani nem tud, egy piros-fehér-zöld lobogó maradt még, azt a vasúti indóház falára egy osztrák zászló mellé felerősítették s hogy baja ne essék, rendőrt állított mellé.

Mire a fenséges vendég vonata begördült, már az a zászló sem volt a helyén, ama bukaresti diákok az éjszakai őrvtetés szünetében azt is letépdették s a Prahovába lökték.

Ionel Bratianu miniszterelnök köszöntötte a trónörökösöt, de ott termett Popovici is az előkészített felirattal, melyet mint „a Habsburg korona országában született románok, akik kényszerítve voltak Romániában letelepedni” adott át. A trónörökös Brosch ságása alapján nagyon jól tudta, miről van szó, mégis szívesen vette át a feliratot, ezzel is jelezve, nem azonosítja magát azokkal az állapotokkal, melyek az öreg császár országaiban léteznek.

Az ünneplő-harsogó tömeg csak a kastélykert faláig kísérhette a barátságosan integető bécsi trónörökösöt, ott a tárgyalás-vendégeskedés napjaira eltűnt szem elől, a bukaresti diákok kórusa meg hosszan-kitartóan hirdette a nem titkolt várakozásokat: „Éljen a románok császára! Le a magyarokkal!”

A belső tárgyalásokba még Ugron követségi tanácsost sem bocsátották be, ki a Monarchia bukaresti követe nevében hiába tiltakozott a Popovicival teendő kézfogás ellen.

Román körökben el volt terjedve az a hír, hogy Ferenc Ferdinánd nemcsak feltétlen híve a Nagy-Ausztria föderatív alapon történő újjászervezésének, hanem hogy trónra lépése után az osztrák–magyar dualizmust meg fogja szüntetni. A magyarok ellen való harcban feltétlenül számít a románokra. (S ha valamiféle dualizmus fennmarad, az osztrák–román dualizmus lesz.) S hogy császárként Erdélyt át fogja engedni Romániának, hogy az mint Nagy-Románia beilleszkedjék a Habsburg birodalomba.

S hogy mi lesz I. Károly román királlyal? Nagyrománia a Monarchiával olyan államjogi kapcsolatba kerülne, mint Bajorország a Német Birodalommal.

De nem is kell, nem is lesz szükség talán ilyen bonyolult államjogi szerkesztményre, hiszen Ferenc József is, Károly király is öreg emberek. Rövidesen távoznak az életből, nélkülök az osztrák–román dualizmus könnyen, vér nélkül megvalósulhat.

Hohenzollern–Sigmaringen Ferdinánd trónörökös joga a román trónra úgyis mondvacsinált, hiszen nem gyermeke, hanem unokaöccse a román királynak. A román trón öröklésének joga egyszerű kormányrendelettel teremtődven meg, ugyanúgy el is törölhető.

A román király és felesége Wied Erzsébet hercegnő németek lévén zavartalanul diskurálhatták végig a vendégeskedés napjait, egyedül csak Ionel

Bratianut vonva be a társalgásba. Popovicinak volt az ötlete, de a végrehajtásban Moldován Carolra is szükség volt: a fenséges vendég éjszakáiról is gondoskodni kell.

A hölgynek tudnia kell németül, legyen iskolázott, s leginkább legyen egészséges a szüzességig menően. Ilyen nőt Bukarestben eleget találhattak volna, talán csak a harmadik feltétel okozott volna némi keresgélni valót. De a lányt Sinajában kellett még aznap meglelni. Itt a német nyelvismeretből indultak ki s nyomban a bíró zárdában nevelt lányának, Mariorának neve bukkant fel elsőnek. S nem is kellett tovább keresgélniök, mert a leány bájos, sőt szép volt.

E'őbb az apát, a bírót győzték meg a hazafias kötelesség jelszavaival. A lány apai parancsra vetette magát alá az orvosi vizsgálatnak. Moldován ki-méletes volt, nem vetköztette le Mariorát, hanem eskü alatt vallatta ki, hogy még soha és senkivel, bár tudja, miről van szó és lesz próbatétel.

A honleányi kötelesség és a várható elismerés őt is némi lelkeséggel töltötte meg. Kimosdatva, beszagositva, egy s más mit-hogyan tanácsokkal ellátva mehettek a káستélyba, egyenest Aarenau alezredes kezébe.

A tárgyalásokról semmi hír nem szivárgott ki. Az odakint, odabent várakozók azt kommentálták, amit hinni akartak. Régtől fogva tudták, Ferenc Ferdinándnak szerfölött tetszik Károly király dacos alacsony termete, hogy feltartott állával némi magasságot próbál állandósítani magának, s hogy vendége még így is állandó testi fölényben marad.

Távozáskor a Bécsbe induló trónörökös a legnagyobb meglepődés hangján szól: – Románia egészen külön varázssal bír előttem. Nagyon megkedveltem a román népet!

A vasúti búcsúvételnél Moldován történetesen Ugron követségi tanácsos mellett állt s ezt mondta. – Tartok tőle, hogy őfelsége a királyi párral téveszti össze Romániát és a kis Mariorával. Ezért távozik a Peles kastélyból ily kedvező benyomásokkal.

Szerelem I.

*ne az ügyet:
a dolgot
ne a kaszát:
a füvet*

*ne a tervet:
a toldást
ne az oldást:
a kötést*

*ne tiszta főt:
a vesztét
ne a testét:*

*a titkát
ne a jövőt:
egy kislányt*

Szerelem II.

*mert nyüveid e földben gyökeregnek
mi az szabadság nem tudod ma is
mi árnyas okság nyáron át evetnek
romlasz ha futsz mint egy nájlonharis*

*mint zörgő fólián a pázsitérzet
út át a tét: Ottó ötöt ütött
mennyre mennyi e pezsgő enyészet
tous sont perdus a balvesék fölött*

*igy működik a tülemülekombájn
szétágazás tizperce mennypokol
mig bárgyú lényeged közéereszted*

*sikoltás mely sejtek közt bujdokol
szivrákkocsi zakóban igazolvány
s kívülről érzed át goromba tested*

Szerelem III.

Márioarának és Ionnak

*minden hazában tisztelem hazámat
és minden őrszobán engem pofoznak
bűdös rongyokkal tömik be a számat
ha már nem állok ellent a gonosznak*

*igy szálkásul belénk a látszatélet
igy illan el a lényeg játszi kedve
téljük a bünt minden nap végítélet
sziszegünk bután bőrünkben rekedve*

*tudunk egy-s-másról itt örök a bánat
kövér a múlt csenevész a jelen
versenyt sirunk nők tojják ceruzámat*

*nem érzem őket és nem létezem
mert nincs szabadság nincsen kint se bent se
hogy a derűs szerelmet megteremtse*

Szerelem IV.

G.-nak

*szeretlek ember delfin-sorsú lény
magányos dög az Isten partjain
léted fölé vet az örült remény
és szétzilál a sötét protein*

*szeretlek ember mikor a jövőt
fülönfogod könyékig véresen
járó gép mellett majszolsz vízbefőtt
kását krumplit nem mégy szükségre sem*

*szeretlek ember ha a szerelem
a semmire feszíti ösztönöd
s a teremtés poklából fölhoz a*

*sikoltó anyag másik halmaza
szeretlek ember én egyetlenem
ki rémült arcom tükrét eltöröd*

Virrasztás

*Csontjaimról lemegy a bőr, a haj, a köröm,
 az izom, másként a hús, az erek,
 a zsigerek, az ideg-vezetékek, a mirigyek,
 a porcok, az inak, a hárttyák, a vér;
 a velő kiszárad belőlük, mint a koponyából;
 a szemem kifolyik vagy kiszikkad;
 tudatom megsemmisül,
 megsemmisülnek a jó érzeteim,
 megsemmisülnek a rossz érzeteim;
 de nem akarom sajnálni magamat, mert a halál
 nem jó, nem rossz, csak eljutni hozzá! – igen,
 az nagyon kinszenvedésesen is történhet,
 bár adózni lehetetlenség lenne annyit,
 mint amennyit kaptam az élettől,
 tehát megérte! – Köszönettel
 köszönök el a világtól, amikor bele visszamegyek.*

Paprikapalántálás

*Palántálok egy napos helyiségben, választott földbe
 paprikát, öt élőlényt, tervezek öntözőrendszert,
 megyek majd asszony-barátnőimhez a magboltba
 tápsókhöz tanácsot kérni, tápsót kérni –
 és remélem, hogy mint egy gésa keblecskéje,
 földomborodik a termés aranysárgán,
 és mint költő-barátom, a semmit hámozom meg,
 lehámozom a zöld és ropogós húst a semmiről;
 majd a kezemben marad egy nyél, egy magház,
 mert ilyen burjánzó lehetne ez a világ, ilyen nyugodt,
 ilyen csillapult, ilyen szórakoztató, ilyen üde,
 ilyen játékért kedves játék – de csúsznak eléem a kin tányérai,
 tálcái, tálai, poharai, arany-findzsái, ezüst kanalai,
 zöldpaprika-zöld serlegei, a gyötrés fapofo-molyos-türelmének
 a parancsaira, az idegszálaim már
 mint szétrnyomásuk közben a kukacok, fölpöndörödnek,
 vonaglanak lehetetlenült táncot . . .
 Nem hagyom őket elájulni!*

Üzenet a vacsora mellől

*Okitjátok-e az ördögöt
még mindig, áthajózva éjszakákon...?
Én hazautaztam, és megcsinálom
a hiszszemetemet. A mérgelem elszállt.
Kifárasztott szívem csak ici-picit
szúr, majd az izzadás lesz szörnyű holnap.
Mert azért a vodka, a bor és a sör,
meg az a sok ásványvíz...
Elképzelttem egy olyan gyűlést,
amelyre senki se jelenik meg –
a technikus elfüggönyözi az ablakokat,
a pogácsát a takarítónő szedi össze,
a kávét a lányok eladják a kapuban.
Azt, hogy az asztal lábában a szű perceg,
nem merem elképzelni.*

Szociológiai tanulmányom

*Az apákat megropogtatta sokminden,
amikor megengedik egy család széthullását,
amikor a bőröndért nyúlnak föl a polcra,
vagy amikor méltán nézik a kitett bőröndjüket,
amikor a gyerekektől szelíden tudnak elköszönni,
és megalkuvóan szönek új terveket.*

*Nem attól dőlnek el, ha mindenük dől,
hanem ha ők dőlnek el – akkor aztán valóban elvesz minden.
Én is csak a lakásom belterét védeném körömszakadtáig,
ami még a tapéta és a belső ajtók leszedése után is –
egy szál papírral, egy ceruza-csonkkal jó műhelyem,
egy szétszedett hullámpapír-dobozzal oltalmas alvóhelyem,
találka-helyem, élő-helyem,
mert ahol elkezdődhetne újra a növekedés.*

*A növekedés, ami visszatértené a hatalmamba
a leértékelhetetlen értékeket,
a krétával bekéredzhető gyerekeket,
és átalakulna a kopasz tér templommá.*

Erdei menet*

Vitéz már kora reggel a kertajtóban feküdt, mintha várta volna Agostyánt; ráismert, farkát barátságosan csapkodta a földhöz, és az állkapcsát övező szőr-rojtok közül barátságosan nevetett. Agostyán abban reménykedett, hogy a kutya ugatása felébreszti a háziakat, és beeresztik: csengő nem volt. Vitéz azonban a teljes bízalom és a barátságos hívogatás jeléül csóválta a farkát, hívogatta, biztatta a kertkapu előtt várakozót, és semmiképp sem ugatott. Pedig Agostyán mindent elkövetett, hogy ugatásra bírja, toppantott, az arcát fölfújta, a kertajtót rázta. Vitéz elragadtatással emelte fejét, átadta magát a színjátéknak, de nem ugatott, nehogy a látogatót elijessze. Agostyán véletlenül jutott be; Etre meglátta, mikor a konyhában feketét főzött, – meglátta a bokrokon túl a rácsoskapu keretébe foglalt árnyalakat, és a műélvező komondort.

Volt öröm, ölelgetés, egymás vállának átkarolása, bekísérés a teraszra, a már sárgulni kezdő vadmimózák, és a rózsabokrok fölé. A Duna csillogott odalenn, a madarak énekeltek, fehér hajó haladt fölfelé, a termelészövetkezet alumínium víztartálya a napfényben fölillant, evezősök eveztek, a parton fürdőzők fürödtek. Etre igazán boldog volt, és amikor a találkozásukat létrehozó sok véletlenről értesült, mindebben egy rejtett, mindnyájuknál erősebb szándék művét látta. A kávé közben magától elkészült, csak bort kellett bontani. Mint nemzedékük soraiból annyian, ők is a katonaemlékeik földezésével kezdtek, Etrének volt egy súlyos emléke:

– Emlékszel-e, amikor Óbudára csaltál, azzal, hogy targoncán felesbe hozzunk egy zsák lisztet, és te az egészet nekünk adtad?

Mindketten elmerültek annak a malterporos délelőtnék fényébe: ilyen fény többé nem támad. A romok, Szent Dávid bontásra szánt kápolnája, a megszeppent óbudai nyilasok, és azok a kedves vasutasok, akik a zsák lisztet testvéri szeretettel emelték ki a vagonból. Visszatekintettek a városra: csillogó porfátyol úszott felette, de ezt a port és csillogást mégis a béke verte föl, nem pedig a háború. Etre még a vadvirágokra is emlékezett, melyek a töltés alatti rétet elborították. Szagos gyomok, zsiros tarack, rózsaszín csalánvirágok közé heveredtek; elvirágzó orgonafürtök rozsdállottak a léckerítés fölé, egy akácfa árnyékában madzaggal kikötött tyúk csipegetett.

Ekkor öltött formát Agostyánnak egy régóta készülődő terve: mi lenne, ha ismét nagy gyaloglásba fognának, mint akkor, de most targonca nélkül, szabadon, kettesben, erdőkön és hegyeken át? Gyalogolnának, mint a vándorok, és ez olyan lenne, mintha kilépnének a köznapi világból, egy régibe és feledettbe, s talán az lenne az igazi világ. Két, esetleg három napig tartana ez a gyalogút, – térbelileg nem jutnának messzire, de az időben annál meszszebb. A percek átalakulnának lépésekké, az időt lábukban-testükben éreznék.

Etrének tetszett a terv, ráállt, Agostyánt felvillanyozottan a kertajtóg kísértte, s nézte, amint a macskaköves úton fölfelé haladt; mintha máris belekezdett volna a Nagy Gyaloglásba. Etrében feléledtek a *sétamenetek* emlé-

* Részlet a „Bárányt szoptató Oroszlán” című regényből.

kei, Mazurával a Fő utcán, a Rácfürdőig és ismét a Fő utca végéig. Azzal, amire Agostyánnal vállalkozik, a sétamenetek emlékét is eltörli.

Agostyán három nap múlva jelentkezett, kijött a legényei autóbusszal, melynek megállója Bogdány legszélső házáinál, a közkút mellett volt, aláereszkedett a pincesoron, a kis kertek mályvái és rózsabokrai közt, s az utca egyenesen a szemközti szigetnek tartott, házacskáinak keretében szántóföldek látszottak, parti erdők, és a magasfeszültségű vezeték egyik tornya. Agostyán türelmesen várakozott a kertkapunál, amíg Etre a konyhából észre nem vette. Agostyán térképet hozott, a Vértesről és a Bakonyról; az útitervet átgondolta, kiszámította a távolságokat, s azt javasolta, hogy Csákvárig utazzanak autóbusszon, s ott kezdjék a gyaloglást, a Vértes keleti oldalán. Még a felszerelésükre is javaslatot tett: rovátkás talpú bakancsot kell beszerezniök, flannelinget viselnek, vászonnadrágot, pulóvert, melyet melegben a derekukra kötnek, könnyű, kis hátzsisák a hátukon, benne csuklyás kiskabát, és tartalék ing, melegebb pulóver, pótnadrág. Etre lelkesülten fogadta el a javaslatokat. Agostyán velük maradt ebédre; Klára helyeselte a tervüket, úgy engedte el Etrét, mint a gyermekét.

Csákvár után végre erdei gyalogösvényen jártak. A „kék jelzést” követték egy ideig, de csakhamar elvesztették. Nem bánták, így még szabadabbnak érezhették magukat. Etre soká gondolt Vitézre: a komondor tudta, hogy hosszú útra indul, a kertajtónál fejét feltartva kitartóan sirt utána. Az erdőben mintha Vitéz sirása kísérté volna. Móra tartottak, huszonöt kilométer állt előttük. Összefüggő erdőben jártak, tölgy és gyertyánfa csoportjai váltakoztak. „Jobb nekünk a Vértes erdejében” – idézte Etre, de több nem jutott az eszébe. Még „az őzek hüvös rejtekén” pihenő állatokra gondolt, de hisz őzekkel gyakran találkozottak, és szarvasokkal, melyek mozdulatlanul figyelték haladásukat, s mikor eltávolodtak tőlük, hirtelen nekifutamodtak, mintha csak késéssel kaptak volna észbe. Zömök, kecskeszerű állatokat is láttak, hátukon nyeregszerű, fehér folt, – valami telepített muflonokat. Embert nem láttak, s ettől jókedvre derültek.

Etre örült az alkalomnak, hogy meghasonlásáról valakivel beszélhet; különös, de Klára előtt nem merte ezt feltárni, mert felesége különös érzékenységgel vette át azt, ami őt bántotta, s ezzel csak az ő terhét növelte, anélkül, hogy a magát könnyítette volna. De egyébként is, ez az erdei gyaloglás a húsz év előtti lizsthordást folytatta.

Félek, hogy tévesen éltem – vallotta Etre, és megint a téli délutánra emlékezett, a hegyen, amikor a kor hívását meghallotta. Nem kellett volna annak a hívásnak mindenestől engednem, hisz már akkor tudtam, hogy kifosztanak. Nem magamnak akartam volna takarékoskodni, hanem annak, aki egyszer az utamra bocsátott. Elvárta volna, hogy megsokszorozom azt, amiben részesített, én pedig nem arra gondoltam, hogy ezt a részemet szaporítsam. Időt kaptam, – de nem pazaroltam-e könnyelműen? Teret kaptam, de nem hagytam-e üresen a tér egyrészét?

Agostyán olyan mélyen hallgatott, hogy Etre nem tudta, követi-e a gondolatait. Óvatosan beszélt, mert tudta, hogy valamely hangsúlyosabb szó az egész gondolatát megváltoztatná. Amit lélekben tisztán lát, az kimondva zavarossá válhatik. Mindig a hegygerincen haladtak, időnként elébük tárult az alanti erdő. Kis fennsíkokon tavacskákat láttak, erdei pocsolyákat, vadvirággal a partokon. Etre Dávid Sándorról kezdett beszélni, s annak látogatásáról, a téli éjszakában.

Nem tudtam odaadni neki a kért kenyeret, s emiatt úgy érzem, mintha ezt a kenyeret most is magammal hordoznám. Nagy súly ez a kenyér. Súlyos elintézetlenség. Csak attól könnyebbülnék meg, ha neki átadhatnám. Az én hibám, hogy nem vártam rá, mert ha mindig és kitartóan várom, nem szalasztom el.

Ragadozó madarak keringtek fölöttük, karvalyok, héják, ölyvek, ők pedig le nem tértek a hegygerincről.

– Amikor olyan boldogan és készen fogadtam be a kor hívását, tulajdonképp a félutat választottam. A feleút végére érve azt hittem, célba jutottam, pedig akkor kezdődött volna a kapaszkodó, az igazi cél megközelítése. Vigyázzál, mert a kor nem minden! Aki a mindent akarja, az ingyen kaphatja meg, ajándékba kaphatja. Aki kevesebbrel beéri, az ráfizet!

A nap rézsút sütött, még mindig nem találkoztak emberrel. A fatörzsek néhol emberformájúra csavarodtak, száraz ágaikat karokként nyújtották, földből elődomborodó gyökereikkel gáncsot vetettek.

– Csak kifelé éltem, befelé sohasem tekintettem. Figyelmem szétszóródott, – csak arra nem figyeltem, amire leginkább kellett volna. A hajsza: léhaság. Amit hajszolunk, azt nem érdemes elérni. Életemet betöltötte a hajsza, és azt hittem, tartalma van az életemnek. Végül kiderült, hogy ami nagy célnak látszott, az mulandó volt. Engem a kor kijátszott, kihasználta, kifosztott, és léhasággal fizetett ki. Annál nincs reménytelenebb érzés, mint amikor rádöbbenünk, hogy semmiségért adjuk oda az életünket. Nincs is rá szüksége annak, akinek odaadjuk, de maga az odaadás olyan példásnak látszik, oly hamisan felemelő, hogy megghatódunk tőle. Túl sokat törődtem a másik emberrel, pedig jobban törődhettem volna vele, ha magammal is törődök. A kimeretlen kút elposhad, a túlon túl kimert kút kiszárad. Hol a mérték? Én máig nem taultam meg. Te talán tudod?

Agostyán csak nézett maga elé, ment konokul, mintha semmit sem hal-lana. Etre azt hitte, haragszik rá a mondottakért. „Persze, neked nem tetszik az ilyen beszéd, a kétely, mert azt hiszed, birtokában vagy az egyetlen igaz-ságnak” – ilyeneket gondolt magában Etre. Tévedett. Agostyán szigorúan nézett rá: „Azt hiszed, az lett volna a helyes, ha csak a családnak élsz? Hisz tudom, milyen sokat jelent az neked.” – „Tudom, hogy nem lett volna helyes” – töprengett Etre – „mert ha csak nekik élek, ezzel tulajdonképp megfosztom őket valamitől. Lehet úgy adni, hogy azzal valójában elveszünk.” – „Helyben vagyunk” – bölintott elismeréssel Agostyán.

– Most szorongok, mert szeretném az időmet visszaszerezni – vallotta be Etre.

Eszébe jutott, milyen lelkiismeretesen ragaszkodik Klára ahhoz, hogy bogdányi kútjukból a vizet minden reggel megmérje. A kutat kis liget vette körül, mely sűrűn beárnyékozta; innen az alálejtő mandulás faszorai kitarul-tak, fény és árnyék egyenlő arányban oszlott el a fák alatt. A madarak még hangosak voltak, s Klára aláeresztette hosszú zsinegen a nehezéket. Ezt a mérőeszközt ő maga szerkesztette, s mikor visszahúzta, megelégedéssel látta, hogy konyhára és öntözésre elegendő víz van odalenn, a szürke aknában, mely hús párát bocsátott föl. Mindig csak egy napi konyhára, egy napi öntözésre való. Klára kútja nem poshadt el, és nem fogyott ki.

– Szeretném az időmet visszaszerezni – folytatta Etre, és újra találkozni azzal, aki kopogtatott az ajtómon. Talán ismét visszaköltözik hozzám, mert valamikor tartósan bennem élt, sohasem hagyott el. Csak azt kívánta, hogy fi-

gyelmemet igen összeszedetten órá fordítsam. De a figyelmem később lazult, szóródott, s lassan már nem volt kire figyelnem. Újabbban azonban már megtörténik, hogy ő hívja magára a figyelmemet: ilyenkor egy pillanatra mintha megszakadna az életem, s erre a pillanatra otthon vagyok. Kívül az életen vagyunk otthon: kívülről szemléljük, s ezért erősebben érzékeljük az életet. Egy-egy pillanatra tetőm alá lép, aki kopogtatott, s ilyenkor visszkapom az elvesztett időmet. Pillanatra kapom csak vissza, mintegy emlékeztetőül.

– Mit akarsz tenni ezek után? – kérdezte Agostyán váratlanul.

– Várni, figyelni, ragaszkodni – jelentette ki Etre szűkszavúan, de tudta, hogy Agostyán megértette.

– Nem gondolkodunk egyformán – mondta Agostyán bizonyos tisztelettel és tapintattal. – Én másként gondolkodom, mint te. A mi gondolataink párhuzamosan, de érintkezés nélkül haladnak egymás mellett. Bár lehet, hogy a végtelenben találkoznak.

Jóindulatúan mosolygott, és Etre örült a barátja biztató tekintetének.

– Én a cselekvésben hiszek, a másoknak használó cselekvésben. Akkor vagyok boldog, ha kifelé élhetek, az emberek felé, s odaadhatom az erőmet valami igaz vállalkozáshoz. Még azt sem bánom, ha megpróbálnak visszaélni azzal, amit odaadok.

Így beszélt Agostyán és szerényen vallott a feloldódás boldogságáról, mert van egy közeg, melyben feloldódni boldogság. Pedig minden összeesküszik a boldogság ellen. Emberek, körülmények, gyengeségek. „Te jól tetted, hogy annak idején engedél a kor hívásának. Azóta nem érzed ezt a hívást?” – tekintett fűrkészőn a barátjára Agostyán. Etre hallgatott, mert még mindig érezte. Kis ideig csendben maradtak, – kissé a csalódás csendjében. Etre tudta, hogy a barátja félti őt: „Hát elvesztünk téged?”

– Én azt hiszem, a mi gondolataink nem várják meg a végtelent – felelte Etre. – Hamarabb fognak találkozni.

Az erdő nem ritkult, hanem sűrűsödött. A talaj nedves volt, meghízott rajta az aljnövényzet. Emberrel még mindig nem találkoztak, pedig az erdők árnyéka már megnyúlt. „Lehet, hogy a társadalommal együtt nem mentjük meg eleve az egyes embert” – ismerte be Agostyán, akitől Etre gondolatai nem álltak oly távol, mint sejteni lehetett volna. – „Sőt, azt is elhiszem, hogy az egyéni sors, melyet nem tudunk megfordítani, az egyes ember, akit nem mentünk meg: mindez végül is kihat a társadalomra. Valahogy egyesíteni kellene mindkettőnk törekvését.”

Maga is megijedt attól, amit mondott: be akarná fogadni Etre gondolatát, ahelyett, hogy elvetné? Lenne-e egy ilyen összekötésnek jövője? Eljön-e az idő, mely igazolná? Tulajdonképp most nem ez a legfontosabb. Inkább meg kellene próbálni az összekötést. Ehhez nincs szükség szervezetre, csak barátságra.

Még fenn járt a nap, mikor megérkeztek Móra. Reggel óta most az utcán láttak először embereket. Egyedüli vendégek voltak a vendégfogadóban, és a fogadós, mint aki szereti a csendet és a magányt, nem látszott elégedetlennel. Helyi bort hozott, koccintott velük, nagy rántottát süített, kolbásszal. Többet már nem beszéltek egymással: olyan helyre jutottak gondolkodásukban, ahonnan csak óvatosan lehetett tovább haladni. Mélyen aludtak, és másnap reggel szemerkélő esőben szálltak az autóbuszra, hogy Bakonycserejére eljutva, gyalog folytassák útjukat Zircre.

Szorongás

Régóta nem írtam semmit.
Költeni kéne valamit.
A sirásból meg a sásból
meg a sárból meg a sírből
ha csak tökéletlen töredékeket is.
Napsugarak átúszását
és ködöt,
hogy tudják, mi a veszetség
és szenvedés. Megismerni
ne kívánják az
ily bozótokban csapdosást.

Duó

A fogalmak feneküket
fordítják a szavak felé.
A szavak feneküket
fordítják a fogalmak felé.
Igy lesz minden beszéd valótlan.
Igy lesz minden fogalom hazugság.

Egy nap

*„ugyan lopóznál? az idő
olyan, mint a kolomp fűvemben
eredsz, azt hiszed, fojtva a kolomp
s jól hallja, aki messziről követ*

*így tudjátok mindketten az időt
én, harmadik, majd csak szemmel kísérem
nyomod föl felé, övét lefelé
egy nap tisztán hallotok a havon’*

Fejvétel

*nem sorvadát indulat
fogná föl égnek a haját
e három szál maradt, a hármát
öt szál marad,*

ötöt

*mért lehettem ilyen
hogy oda nyújtsam a fejem
ahova önként egy ujjam se kéne
ujj-ízem se,*

bizony

*mielőtt mondaná
rakassuk többnek tönk alá
törzsnek, torzsolts nyakat a tönkre
mással, kiért,*

kitűz

Eldorádó

Vacsora után én és Nagyapánk lerúgtuk cipőinket és ruhástól az ágyra dőlünk hanyatt. Ahogyan ő, fáradt férfi módjára nyögdecselem, miközben elhelyezkedtem az ágy takaróján, fejem alatt a tenyerem, a kinyújtott lábak bokában keresztbevetve. Cigarettaival és tűzzel kínált, és amikor elfogadtam, kikiabált konyhában mosogató Nagyanyánknak: „Mit szólsz hozzá? A Gyerek már dohányzik.” Aztán kérdezte, hogyan állok a pénzzel, párnája alól adott nekem egy bankjegyet. Fújtuk a füstöt, váraoztunk a teljes sötétségre. Amikor az leszáll kint az udvarra, én moziba fogok menni, ő pedig a kocsmába. Várákozás közben a mennyezetre bámulva beszélgettünk, eközben egyszer Nagyanyánk behozta a kávé, majd ment vissza a konyhába. Akkor is, ha már nem volt dolga ott, mint háziasszonynak. Olyankor többnyire aprópénzt rolnizott a konyhaasztalon. Jól láttuk az ágyról, amint a kitért ajtó keretében lámpafénynél üldögél, az asztalt csillogó fémpénz borítja, Nagyanyánk egyenként potyogtatja a tenyerébe az aprót, a száját némán mozgatva számol, és amint kerek lesz az összeg, egy-egy újabb kicsi oszlop formájában állítja a többi mellé a viaszosvászonra. És ha majd az asztalon csak tornyok fénylenek, egyenként papírba göngyöli mindet. De míg eljut ideig, tudtuk, majd még sokszor megcsuklik a feje kábultan, elalszik időnként, miközben mi beszélgetünk.

Vigyáznom kellett, ha Nagyapánkkal beszélgettem. Rászedésre és cselre épülő üzleti múltjából intézte hozzám a szavakat, mindegyikkel a gyengéim után kutatott, hogy végül ártatlan képpel kizsákmányolhasson, a fölényét bezebelhesse. Mindig csak játszott velem, szépen behúzott körmökkel, bársonyos mancsokkal pofozott, én pedig hiába kapálództam az erőszakban, sehol sem találtam ellenfelemre. Nagyapánk jó kereskedő módjára belőlem alkalmazta a kényszert ellenem, az én felesleges képzelgéseimnél és hiteimnél fogva. Az életére akart megtanítani ezzel az álcázott erőszakkal. A legfontosabb tapasztalatára, amit csodálni és alkalmazni, azt hiszem, sosem szűnt meg. Újra és megint becsapott, hiába vigyáztam.

Gyerekkoromban is a kettős ágyon feküdtünk szombat esténként, és Nagyanyánk akkoriban kompótot hozott be nekünk. Nagyapánk és én közös fazékból kanalaztuk a szilvákat és az almagerezdeket. Egymás kanalát lökdöztük odébb az édes lében, összedugtuk a fejünket fölötte, játszottunk a kompóttal. Nagyapánk biztatott, hogy egyik még belőle. Kanalával mutogatott a fazékban. „Ezek a nagyok itt bálnák, a kicsik cápák. Egyél meg egy bálnát, utána egy cápát.” Nagyanyánk azonnal beszólt a konyhából. „Ne bolondítsd megint. Azok almák és szilvák. Egyetek.” De már késő volt. Megkérdeztem, mi az a bálna, mi az a cápa, és mikor Nagyapánk részletesen elmagyarázta nekem, kanalát felmutatva éreztette fogaik nagyságát, én a levegőbe bámultam és láttam a ragadozó halakat a tengerek sötétlő mélyén siklani. Mindent láttam, amit mondott, ezt figyelte ő meg gyorsan mérlegelő szemével, és szaporán mutogatva a látványokat csalt egyre tovább. Óceánjáró

hajókról beszélt. „De a bálnák nagyobbak az összes hajónál” – állította. Nagyanyánk megint beszólt, figyelmeztetett, ne higgyek el semmit, különben sirni fogok haragomban, mint múlt szombaton, és Nagyapánknak éppen ez a célja. Ettől óvatos lettem. „Nem hiszem el neked. Ha a bálnák nagyobbak, mint a hajók, akkor hogy nem eszik meg a hajókat a bálnák?” És Nagyapánk ismét elérte, hogy képeket lássak. Hanyattfektetett és felmutatott a mennyezetre, hogy én most a tenger fenekén fekvve egy fölöttem elúszó hajó fenekét látom. Ha ez már megvan, képzeljem hozzá azt is, hogy a hajó fenekéről hosszú kések merednek lefelé. Ezek a bálnák ellen vannak ott. Hogy amikor a bálna kitér a hajóra a száját, a kések elnyisszantsák.

Láttam. Láttam az elvágott bálnaszáját is, de hamar magamhoz tértem. „Nem igaz” – mondtam. Ekkor ő nagyon megharagudott. Valósággal dühöngött, minden tekintélyével felémfordult. „Nem hiszed el? Nem hiszed? Akkor gyere. Gyere, azonnal megmutatom neked.” Kérdeztem, mit akar, hová menjek? „A tengerre. Elviszlek a tengerre. Megmutatom. Beállunk egy hajóra dolgozni. Úgyis itt akarom hagyni ezt a szemét standot, ezt a sok senkit, a szemét keresetet, az ócska pénzt, az egész szemetet, mert itt minden szemét és minek akkor dolgozni itt.” Megint elragadott meggyőző erejével, de megkapaszkodtam. Úgyse megyünk mi el, azt mondtam neki. Esküdözni kezdett. „Isten engem úgy segítsen, hogy holnap elviszlek.” Nagyanyánk szólt be. „Majd holnap, aztán majd holnapután, aztán majd soha. El ne hidd neki.”

Ő ránézett a feleségére. Nagyanyánk visszanezét rá egy ideig, majd nevetve elfordult. „Na jó. Most megyünk” – kiáltott utána Nagyapánk. Segíteni akartam neki, hogy visszavonhassa. „Este van. Majd holnap.” Pizsamában voltunk mindketten az ágyon, röviddel a lámpaoltás előtt. A helyzetben volt valami kétségbeesítő, Kétség. Kétes. Kettő volt mindenképp egyszerre, és Nagyapánk mintha erre akart volna tanítani. „Mi az, hogy este van? – Ugrott egyet, de úgy, hogy attól még az ágyon maradt. – Van esti vonat is. Na gyérünk, öltözz.” Esti vonat a tengerhez. A pályaudvaron áll az esti vonat, mzdonya gőz fúj az üvegkupola felé és oldalra is, a jegyeink a zsebemben vannak. „Te nem jössz?” – kiabáltam ki Nagyanyánknak. Ő nem látszott, az ajtókereten kívülről hallottam a hangját. „Hova menjek? A sehovába?”

Nagyapánk meglökött. „Na? Nem öltöazol?” „Előbb te öltöazol.” Kiugrott az ágyból. Én maradtam, onnan néztem, hogy lerántja a pizsamanadrágot, a füttyölője fityeg, míg lábfejevel az alsónadrágba talál és közben ugrál is. „Hova tettétek a nadrágot? Te mért nem öltöazol? Még elérjük a vonatot, ha sietünk. Gyerünk, gyerünk.” Nagyanyánk tűnik fel az ajtóban. „Mért csinálod ezt velem? Meghibbanjon, azt akarod? Tőled mindenkinek meg kell hibbannia, te bolond.” De Nagyapánk vele egyszerre kiabál, inget gombol, közben cipőbe is lép. „Majd adok én nektek, ha miattatok kések el.”

Már a padlón állva nézem a kettős ágy túlloldaláról, és nincs több gyanúm, csak egy. „Csomagolni is kell. Mit csomagolunk? Nagykabátot nem viszünk?” Ő már ül, a combjára hasalva fűzi a cipőjét gyorsan, a fején kalap, Nagyanyánkat utasítja. „Siess, csomagolj valamit a gyerekeknek.” Lerántom a pizsamanadrágot, keresem a cipőmet. Ugrálok. Ő már kész, segít nekem öltözni. Együtt választunk meleg holmit a szekrényből. Nagyanyánk nem hajlandó segíteni, ezért sokáig keresgéljük a télikabátomat. Nem találjuk. Félek, hogy tán emiatt maradunk itthon. Könyörgök Nagyanyánknak, adj a kabátot, ő csak áll a nyitott ajtó keretében, szomorúan néz rám. Hitetlenséggel vádoló. Ő itt fog maradni egymagában, mert nem hiszi el, hogy el

lehet menni. Megérdepli. De én? Velem mi lesz? Én el akarok menni, elhiszem, hogy el tudunk utazni vonattal a tengerhez és ott hajóra szállunk, meg kell kapnom a kabátomat, nehogy Nagyapánk azt mondhassa, emiatt nem mehetünk. Ezután Nagyapánkra nézek, mi lesz. Ő pénzt vesz ki a párnája alól, zsebre gyűri. „Majd veszünk neked útközben kabátot.” Mostmár csak a tekintete gyanús. Nagyanyánk erősen a derekához szoritja a fejemet. „Nem vár meg a hajó titeket. Mire odértek azzal a vonattal, elmegy a hajó.” De Nagyapánk ezt az ürügyet sem fogadja el. „Majd az utcáról telefonálunk a hajóra, hogy várjanak meg minket, ekkor és ekkor érkezünk.” Tehát mehetünk. Ki akarom tépni magam Nagyanyánk öleléséből, nem enged. Hosszú küzdelem. „Maradj itt velem, ne menj te sehova.” Hallom, Nagyapánk nevet. Végre elszakadok. Rohanok az ajtóhoz. Zárva, de benne a kulcs. Kint vagyok az udvaron, várom, hogy Nagyapánk is jöjjön. Közben mindvégig érzem, hogy ez így nem teljes, egy valódi induláshoz még kéne valami, de Nagyapánk, a hatás embere, igaziként tudta eladni nekem a látszatot, mígnem a vágyaim bevője lettem, és – megtudtam azóta – leckétetni akart ezzel a fogással, kereskedő legyek a két félre osztott világban, ne az a másik fajta, amelyik a kirakatokban bámulja szabadságának képét.

Említettem neki ezt az esetet évek múlva, mikor már csak látogató voltam náluk szombatoként. Nagyanyánk fémpénzt rolnizott a konyhaasztalon, és mi, férfiak az ágyon fekvé cigarettáztunk. Nagyapánk műfogsorát mutatva nevetett. „Nem voltál hajlandó visszajönni. Kimentem utánad az ajtó elé, hogy mostmár jól van, gyere vissza, vége a bálnak. Két pofon kellett, hogy visszagyere. Nem emlékszel, hova akartál menni?” Nem mondtam meg neki, hova akartam menni, mert még gimnazista koromban is tartottam tőle, élénken ragyogó szemével, ötleteinek szüntelen lepkeáncával bármikor megszedíthetett.

Aztán kettesben indultunk el otthonról. Elhaladtunk az estében a piac sötétlő, bezárt bódéi mellett, odaköszöntünk az Éjjeliőrnek, aki kopogó lépteinkre előjött és lámpájával intett nekünk. A sarki kocsmá előtt Nagyapánk meghívott egy italra, mert volt még idő a mozielőadás kezdetéig. Mielőtt beléptünk a lármába és a füstbe, végigmért, igazított a ruhámon, a tenyerébe köpött és lesimitotta a hajamat, végül avatásként arconlegyintett. A kocsmában nem lett csönd, mint régen, amikor ő belépett, és – megfigyeltem – túl sok embernek köszönt a pultig vezető kanyargós úton, egyesek viszonzás nélkül, kelletlenül fordultak el. Sok lett az új ember a piac környékén, aki még hallomásból sem ismerte Nagyapánkat, márpedig ő a nagyságot sehogy sem nélkülözhetette és a tisztelet jeleiért járt volna ide, és én mögötte tolakodva máris félteni kezdtem, mert látszott, hogy hasztalan van még mindig sok pénze az már nem elég az emberi kapcsolatok kézben tartásához, mint hajdanán, az állandóságnak, amiben ő elismerésre méltó lehetne, nyoma sincsen erre felé, a hatás nagysága itt aligha mérhető, és ahhoz ami helyette van, a rögtönzött viselkedéshez Nagyapánknak semmi érzéke, ő ebben a zajongó, új népségben idegen az elromlott papírbankóival. Féltettem és félni is kezdtem tőle, mikor a pult végéhez álltunk, és rendelt a csaposnál. A mozdulataiban és szavaiban nem csak tévedés volt, hanem vadság is. Az, hogy akarja és szereti az életet. Mindenáron és mégis, pedig neki nem szabadna ezt. Ránéztem a bádoggpultnál, találgattam, mi az, amitől a nagyságot nem tudja nélkülözni, mikor itt sehol a pompa? Még az elénk lökött szokatlan pálinkát is úgy ittam meg, mintha attól várnék választ. És ahogy elterjedt bennem az ital forró ha-

tása és nagyon is hamar olvadozva tompulni kezdtek a kocsmában a fények, én megintcsak ránéztem Nagyapánkra, pontosabban felémforduló, ijesztően élénk szemébe, és hallottam, amint messziről jött hangon megkérdezi: „Na? Milyen az ital, gróf úr?”. Én mondtam valamit erre, azután körbenéztem a visszhangosan morajló férfiakon, akik a jelenlétükről akarták lármázva meggyőzni egymást a csupasz falak között. Valaki ájultan esett az üvegekre, egy másikat földre rántottak és vertek, volt aki a terjengős, állott füst fölé emelt szemmel áradozva énekelt, majd ölelni akarta társát, de az ismételten ellökte magát, mert más érzése volt éppen, az állandó pusztulás embere pedig, a Csapos, szünet nélkül töltötte a poharakat, folytatott, csurgatott, spriccelt, öntött, ide-oda lépett és nyúlkált folyadékokért a nagyon magas bádognyújt mögött, előredőlt, lehajolt a feléje nyújtott könyörgő kezekhez, hátrafordult a kocsmá egyetlen díszé, a polcok felé, hogy lekapjon egy-egy üveget onnan, a terem fölé magasodott, mivel, mint lépteinek pallódöngése is elárulta, megemelt volt a neki rendelt hely, a pulton túli mozgásterület, talán alatta is folyadékot tároltak, és a Csapos onnan lehajolva osztogatta a leveket a gyülekezetnek, melynek így főalakja lett, míg Nagyapánk a pult végénél lökdösődött a többivel.

És még mindig volt valamennyi időm a mozielőadás kezdetéig. Elfogadtam még egy pálinkát Nagyapánktól, bár életemben először ittam ilyet. Pénzt is kínált, de én emlékeztetve őt, hogy a párnája alól már adott nekem nemrég, visszautasítottam az összeget. Láttam, le akar kötelezni mindenáron, ezért is fogadtam el a pálinkáját, amit a Csapos felülről koppantott élénk, eltette az érte járó pénzt, majd ottmaradt, pedig sokan folyamodtak hozzá kiabálva. Felnéztünk rá Nagyapánk meg én. Ő meg letekintett onnan fényesre hevült arcával. Csorgott mindene, nyakába kötött gumikötényéről patakzottak a levek, nyakán veríték ragyogott, és fejbőrének nedvei átittatták tornyosra fésült, nagy haját, melyet amúgy is brillantin borított, hogy sisakformáját megőrizze. Először azt hittem, most rámszól a Csapos, mert kiskorú vagyok, ezért nekem italt adni tilos, de rögtön kiderült, jókedve van, azt akarja megosztani velünk. Figyelmével kitüntetett minket. Kedvünkért megakasztotta a kocsmá forgalmát, sokak figyelmét irányította felénk, hiszen itt a többség oda gyűlt, ahol ő osztogatott.

Első szavait hozzám intézte. Biztatott, igyam ki a pálinkát, megmondta, hogyan tartsam a számban és meddig, aztán azt is megjósolta, mit fogok érezni, ha a szesz a gyomromba érkezik. És mikor mutattam, hogy az, amit mondtott, bevált, elégedetten Nagyapánkhöz fordult és mint kereskedő a kereskedőhöz szólt hozzá. Biztatta Nagyapánkat, hogy engem is csaposnak neveljen, mert ennek a szakmának jövője van, nem úgy, mint a piacról élőknek. „Azért nekem még mindig több a pénzem, mint neked” – mondta Nagyapánk. A Csapos erre azt állította, nem a pénz a fontos, hanem a kapcsolatok. A kapcsolatok, melyek révén az ember eléri, amit akar. Aztán felsorolta, kik isznak itt nála, és azok mi mindent intéztek el neki. A fiát elhelyezték, a lánya züllött udvarlóját lecsukták, a feleségét külföldi útra engedték, és még folytathatná, de legyen elegendő ennyi.

Nagyapánk szintén óvatosan fogalmazott. Ékszerekre, értéktárgyakra célozgatva mondta, hogy hát azért létezik olyan tényező, ami még a mai világban is tekintéllyel ruházza fel a tulajdonosát, elintézhetővé teszi a dolgokat. „Az veszélyes” – mondta a Csapos. Hiszen ő elintézhetné, hogy Nagyapánknál házkutatást tartsanak, „vegyük csak ezt a példát”, és azt követőleg a bör-

tön lenne az ékszerek ára, mely években fejezné ki az értéküket. „Nincs értéke semminek – kiáltott fel már az ital hatása alatt Nagyapánk. – Nincsen szabadság!” Amin ő a kereskedelmi szabadságot értette, de nem így a Csapos, aki lehajolt hozzá, és fojtott hangon óvatosságra intette, egyben biztosította: ha Nagyapánkat lecsuknák, ő kihozatná, mert becsüli még gyerekkorából, amikor Nagyapánk a környék legnagyobb embere volt, és neki, a Csaposnak követendő példa. Dehát megváltoztak a kapcsolatok, mit csináljunk. Semmi sem megbízható, és ezt a helyzetet legjobban itallal lehet kifejezni, mint értékkel. Ezért jövős az ő szakmája, ezért is ajánlja nekem. „Ebbe a fiúba maga sokat tett bele. Itt mindenki tudja. Maga mentette meg az életét, ruháztatta, iskoláztatta. Azt is tudom, hogy most a maga lányánál van a srác, de ott se tűrnék meg, ha maga nem pénzelné azt az embert, aki elvette a maga lányát.” Közbeszóltam, hogy ez nem így van, de Nagyapánk leintett, talán mert jólesett neki ez a feltételezés, talán mert igaz volt, ezt akkor még nem tudtam. „Engedte, hogy elvigyék magától ezt a fiút – folytatta a Csapos. – Ezt én sose engedtem volna meg. Nem ilyennek ismertem magát. És most azt se tudja, mi legyen a fiúnak a jövője.” Aztán kérdezte, iszom-e még, de most az ő számlájára. Erre én nagynehezen megpróbáltam elmagyarázni neki, hogy moziba kell mennem. És a magyarázkodás nem csak a pálinkák miatt ment nehezen. Az a homályos érzésem is zavart, hogy cserbenhagyom Nagyapánkat, ha most elmegyek a kocsmából, mert ami így kezdődött, nem érhet jó véget. Mégis elmentem onnan.

A kocsmá ajtajából visszanéztem. A fejembe keveredett két pálinka teteszetősebbé változtatta mindazt, amitől még borzadtam az imént. A lárma megpuhult, a füst áttetsző alakzatokban kóválygott az embercsoportok állóképeiben, a terem hatalmas és zord mélysége előtt. Gyönyörködtem a kopár látványban. De az előrelátásomat ittasan is megőriztem, eszembe jutott, hová tartok, és hogy a moziban majd jegyet kell váltanom. Annyira bonyodalmassnak tűnt ez az eljövendő feladat, hogy legszívesebben maradtam volna. Megéreztem, micsoda búvóhelyet kínál ez a zsongó terem a kinti ügyek elől.

Aztán mégis elmentem intézkedni.

A filmre nemigen emlékszem.

A rémületemre már inkább, amikor a jegyszedőnök rácsukták az ajtókat a nézőterre, ahol elvéve ültünk néhányan, majd sötétség támadt. Valamikor hánytam is ebben a sötétségben, a támlák mögé bújva, ha egyetlen nyögést nem számítottok, csendesesen. Ezek után kiszöktem az estébe egy oldalajtón.

A mardosó százjíz egy ideig megmaradt, máskülönben gyorsan tértem vissza oda, ahonnan jöttem, a piac környékére. Gyéren világítottak a lámpák, néhány távolban éneklő részeg megugatót az Éjjeliőr kuttyája a néma standok közül, sötét volt az ismerős bérházak ablaka. A két szomszéd lányra gondoltam, akikkel moziból hazajönni jó volt, de már egyik sem lakik itt. Hirtelen nem tudtam, hova menjek. A kocsmá fénye elvilágított odáig, ahol egyszerűen megálltam a kockaköves úttest közepén, egyik oldalon a bérkaszárnnyák, a másikon a piac. Nagyapánk ott van a férfiakkal, ahol a Csapos osztogatja a folyadékot, így tartva kézben az emberi kapcsolatokat. Nagyanyánk a konyhában üldögélve vár minket haza.

Pazar idő volt, a nyárihoz hasonló fényerő még októberben is. Szukics Magda nem mozdulhatott ki a lakásból. Makacs szívizomgyulladás kötötte

az ágyhoz a nyári szünidőben. Ha nagy volt a hőség, leeresztett redőnyök mögött feküdt. Remélte, hogy felgyógyul a tanév kezdetéig. Szülei mintagimnáziumba írátták, és a lelkére kötötték, hogy az új iskolában jobban emberelje meg magát. Minderre azért volt szükség, mert Szukics Magda sorozatos fegyelmezetlenségei miatt igazgatói rendelettel eltávolított tanuló volt. És most betegséggel kezdte a gimnáziumot, az évnyitó ünnepségen sem jelenhetett meg, és ahogy múltak a tanítási napok, ismeretlen osztálytársai mind nagyobb előnyre tettek szert a tananyagban, úgyhogy októberben már az évhalasztás fenyegette Szukics Magdát.

Nehézen tűrte a kötelező nyugalmat. A takaróját elborították a könyvek, éppen csak belekapott az egyikbe, máris egy másikkal folytatta valahol a közepénél. Mikor a betegsége kezdődött, még volt egy álma, ami éjszakáról éjszakára folytatódott, később összezavarodott az is. Látogatója nem volt, változást csak a hetente felhúzott tiszta ágynemű jelentett. Hirtelen gyógyult meg, amikor már azt hitték, végleg lemarad. Mégis bátran indult az iskolába. Üres füzeteket, érintetlen tankönyveket helyezett a táskájába a hétfői órarend szerint. Ragyogó idő volt a kapun túl. Szukics Magda örült a villamosig vezető lépteinek, élvezte, hogy szandált visel és a bugyija fölött csak egy szál iskolaköpeny van a testén.

Aztán hamar elfárasztotta a reggeli csúcsforgalom. A villamos hosszan bolyongott vele a városban. Útvonala több oktatási intézményt érintett, egy-egy megállónál csoportosan szálltak le a diákok, és Szukics Magda mindannyiszor utánuk nézett: mi lenne, ha éppen velük tartana, nem abba a távoli iskolába menne, ahová mennie kell. Régi játék volt ez. Ha utazott, minden állomáson ott kívánt maradni, kiválasztott egyet a leszállók közül, akinek a kísérőjévé szegődött volna. – Mi lenne, ha másik iskolába járnék? – kérdezte máris, pedig még az újat sem ismerte. – Mi lenne, ha ezekkel a technikumosokkal mennék el? Mi lenne, ha egyáltalán nem mennék iskolába, helyette csatlakoznék ehhez az öreghez? Vagy követném azt a nőt. – És amíg lehetett, a kiválasztottak után bámult a gyorsuló villamosból, és velük foglalkozott megállóhelytől megállóhelyig.

Egy diákcsoport szállt le a villamosról egy technikumnál. Szukics Magda utánuknézett, még látta, hogy eltűnnek a nagy épületben, aminek lépcsőházát is rögtön elképzelte, sötét, iparos termeit, valami szakórát egy csövekkel borított falú műhelyben, egy kettéfűrészelt motort, szemléltető eszközt, járataiban a dugattyú mozgása látható, és a technikum társakat, akikkel ő csavarokat lazít kulcsokkal kocogva, barnaköpenyes oktató felügyelete alatt. Egy másik megállónál öregember mászott le a villamos lépcsőin a kinti kábító napfényre, veszélyes forgalomba. Rosszkedvűen várakozott aztán a járdaszigeten, hogy útjából eltakarodjon a villamos, ahonnan Szukics Magda addig figyelte, amíg lehetett. Az öregember egyik kezében bot volt, a másikban ételhordó, élelemért bújhatott elő otthonából csökkent képességeivel, és most gyűlölködő arccal keresett magának átkelőhelyet a bonyolult világban. Ennyi már elég volt Szukics Magdának, hogy vele tartson egy étkezdébe, ahová korábban járnak a nyugdíjasok. Átvette tőle az éthordót, megfogta lottyadt karját, türelmes léptekkel kísérte a kapkodó járást, megállt, hogy pihentesse, amikor kellett. Már összeszokott párként jutottak le a néhány lépcsőn, ami az üres étkezdébe vezetett. Ott leültette az emberét, olajos deszkákon ment a konyhába, ahol a szakácsnők fehér kendői alól hajszálak estek a kondérok-

ban bugyogó krumplifőzelékbe. Félhomályos hely volt a konyha, Szukics Magda több megállónyit foglalkozott vele. Tetszett neki az önfeláldozó szerep. Fel is olvasott újságból az ő öregemberének, míg az el nem aludt egy nagy, zezzugos lakás legrendetlenebb szobájában, és akkor ő kitalálta, hogy ebédig legszívesebben moziba menne, kikeresett a napilapból egy délelőtti előadást, ami megfelelő időpontban ér véget, hogy mire védenca megéhezik, ő hazaérkezzen és felmelegítse a főzeléket.

Akkoriban játszani könnyedséggel változott akárkivé, és minden helyett adódott valami más.

Az ezek után következő megállónál másokkal együtt egy szép és jólöltözött, szigorú arcú nő szállt le. Szukics Magda úgy döntött, szerelmes ennek az asszonynak a fiába. A fiút nem képzelte el, csak a túlradó érzést. Az érzés fájdalmas erővel jelentkezett és azzal a kényszerrel, hogy a magabiztos nőt meg kell győznie róla. El kell hitetni vele, meg kell magyarázni neki, mennyire szereti a fiát, kérni, hogy legyen a szövetségese, segítsen Szukics Magdának, mert megérdemli. Ne féltse tőle a fiát. Hosszan beszélt az érzelméről, szinte futott az asszony mellett, mert az elutasítóan sietett. Majd egyre lassultak a lépései, talán mégis bizni kezdett Szukics Magdában, legvégül megállt. A villamos messzire távolodott az új iskola felé, el is tűnt, mikor egymás felé fordultak és összenéztek. Szukics Magda élvezte a visszafojtott sírást a sinkereszteszödésen zörgő kocsiban. A nő rokonszenve még nem volt biztos, megnyeréséhez újabb érvek kellettek. Azt várta, hogy a lány mentegesse magát. Kérjen bocsánatot, mert tavaly kicsapták a lakóhelyéhez közeli iskolából, és ígérje meg, hogy az újban, amihez ez a hosszú villamosút vezet, másként fog viselkedni, ott majd nem kerül sor fegyelmi büntetésre, nem hívják be az anyját, mert a lánya igazolatlanul mulasztott és cinikusan viselkedett. De Szukics Magda gögös lett, megszűntek a könnyei, kihúzta magát, és diadalmas levegőt szívott be. Boldog érzés volt ilyennek lenni. A szép és szigorú nő hiába várt, Szukics Magda gyorsan más után nézett, hogyan jár egy hatalmas bérházon ablakról ablakra a vakító visszfény, vajon kik lesznek az osztálytársai az újabb megállónál felszálló címeres sapkás diákok közül? Majd megint más után, ami eltávolíthatta volna hosszadalmasan utazó önmagától és az új gimnáziumtól, aminek akkor már a közelében lehetett, feltéve, hogy jól értette szülei aprólékos útleírását. A második megálló azután, hogy a villamos áthaladt a hidon.

Már szólt a figyelmeztető csengetés, mikor belépett az iskola kapuján. Kettesével vette a lépcsőket, nehogy elkéssen az első napon, ettől elszédült egy kicsit. Megállt pihenni az egyik lépcsőfordulóban. Amikor felnézett onnan, a kék vállak és egyensapkák fel-le mozgása mellett egy csinos arcú, magas fiút látott a korlátra könyökölni. Sokaknak tetszhetett ez a fiú, de nem Szukics Magdának. Épp csak jó volt szemügyre venni, ahogy szemben állt, lefelé nézett, valakivel nyugodalmasan beszélgetett a lépcsősor felénél, miközben a többiek siettek mellette. Akivel beszélgetett, az háttal állt Szukics Magdának, egy-két fokkal lejjebb, mint a csinos fiú, fejét felszegve magyarázott. Én voltam az.

Szukics Magda kíváncsi lett rám. Elhatározta, megnéz, amikor elhalad mellettem. Később ezt úgy mondta el nekem, bántotta, hogy az a jóképű negyedikes észre se veszi őt, amint a lépcsőfordulóból bámul. Kíváncsi lett, ki lehet az, aki ennyire leköti a csinos fiú figyelmét.

Hátul álltam a lépcsőfordulónak, és felemelt fejjel beszéltem Pierre-hez. Kifényesedett barna nadrágszáraim nyugtalanul mozogtak az iskolaköpeny alatt, melynek gallérja felfelé meredt. Akkoriban felhajtott gallérral viseltem a köpenyt. Szukics Magda szerint beképzelt alaknak látszottam hátulról. Mi nek tűröm fel a galléromat? Más nem tudok kitalálni? Aztán állítólag össze-nevettem Pierre-rel, aki a korlátra borult egy pillanatra a röhögéstől, én meg hátrafelé rángattam a fejem. Megszólalt a második csengetés, ami a tanórak kezdetét jelezte. Szukics Magda még akkor sem mozdult a fordulóból, mikor az éles hangnak a folyosófalakról visszaverődve végeszakadt. Mi is maradtunk a lépcsőn, pedig mindenki más eltűnt.

Én a hónom alatt szorongattam a táskámat. Egy hosszú vonalzó meredezett hátra belőle, éppen Szukics Magdára mutatott. Ő elmozdult. Valami miatt épp akkor én is változtattam a testtartásomon ott a korlátnál, és Szukics Magda ijedten vette észre, hogy a vonalzó követte őt, továbbra is rámutat, megjelöli. És akkor észébe jutott Szukics Magdának, hogy nála is van egy vonalzó. Kisebbsajta, ami a táskába kényelmesen belefér. És az órarend szerint annak az első gimnazista osztálynak, ahová ezentúl Szukics Magda járni fog, műszaki rajz lesz az utolsó órája azon a hétfőn, vagyis valószínű, hogy én az ő osztálytársa leszek.

Szukics Magda végre elindult a lépcsőn. Amikor mellém érkezett, egy pillantást vetett rám. Csak egy rövidet. Én még mindig nevettem, és észre se vettem az új lányt, hogy felsiet az emeletre, az iskolatáskáját közben a mellére rántja, magához öleli, úgy menekül be a folyosóra, ahol – szülei előző nap többször elmagyarázták neki – az új osztálya ott volt a második ajtó mögött.

Pierre-rel, a negyedikkessel a fényképekről beszélgettünk a lépcsőn, ha emlékezetem nem csal. Elmondtam neki, hogy Körmendi Fütyi meg én már nem üzletelünk többé, mert Ficere lebuktatott minket, és Rajnák vadászik ránk. Nevetett és az volt a véleménye, hogy úgy kell nekünk. Egyszer Pierre-nek is el akartunk adni néhány képet az egyik szünetben. Átnyújtottuk neki mintapéldányainkat, hogy tekintse meg, és közben csodálattal bámultuk az iskola leghíresebb fiúját, akiről legendák jártak szájról szájra cigarettázás közben a vécékben. Különösen Körmendi Fütyi volt elragadtatva tőle. Pierre végignézte a kollekciót, majd rövid köpenyének zsebébe tette, és sző és fizetés nélkül otthagyt minket a folyosón. Utánamentem, hogy fizessen vagy adja vissza a képeinket. Erre odafordult és jellegzetes megszegyenítő mozdulatával – a tenyere alját gyorsan és erősen a homlokomnak lökve – megütött. „Kis hülye” – tette hozzá, aztán ment is tovább, mint akit fontos intéznivalók várnak az iskolaépület egy másik részében.

Máskor meg tanúja voltam, hogy Pierre-t egy párducbundás, hidrogénezett hajú nő várta az iskola előtt, amikor kitódultunk tanítás után. Átkiabált neki a túlsó oldalról: „Pierre!” Nagy tömegben álltunk ott, mind láttuk, hogy Pierre átsétál az úttesten, háta mögött a többi negyedikes nagyfiú káromkodva dicsérte a nőt, hogy de elkapnák. Pierre otthonos volt az ilyen figyelem középpontjában. Láttam, hogy kidolgozott járással megy oda a nőhöz. „Látod? – suttogta mellettem Körmendi Fütyi. – Pierre a legnagyobb. Mindig mondtam, hogy ő.” Figyeltem, hogyan megy Pierre. Lépésenként kedvetlenül kifelé dobált lábfejek, rogyanó térdek, melyek feltűnően rángatják a megemelt vállakat fel és le, fel és le. Az iskolatáskát mellesleg hordozta a hóna alatt, lefelé lógott a hátsó sarka, mintha bármikor maga mögé ejthetné, aztán

mással törődve menne tovább. Gyakoroltam és utánoztam később a járását, amivel átment a párducbundás nőhöz. Aztán azt is láttam, hogy megállt előtte, elfordította az arcát egy csóktól, és szabad kezével egy messzire hallatszó pofont adott a púderos bőre. „Nem megmondtam neked, hogy ide ne merj jönni az iskola elé?” Ezt is hallottam és hallotta mindenki, aki ott állt a pirostéglás, nagy épület előtt. És a saját szememmel láttam, hogyan görnyed meg és kezd sírni a párducbundás nő. A negyedikesek pedig azt kérdezték a tömegben: „Ez a Pierre fodrász csaja? Ettől veszi el mindig a fizetését, mi?” És hallottam, hogy Körmendi Fütyi szívszorongva felsóhajt mellettem, a nő pedig magyarul Pierre-nek. Csak egy rövidet zokogott a szőke baba, aztán üres szemekkel mentegette magát a tolokodásért, és Pierre kihúzott hátára volt írva, hogy szakszerűen cselekedett, ez felel meg egy ilyen babának. Tőlem nem kapott volna pofont, és nem vettem volna el a pénzét, sőt, ha kell, loptam volna neki, vagont raktam volna ki éjszakánként érte, és elköltöztem volna otthonról miatta, az ágyban csókolgattam volna minden numera után, és nyomába eredtem volna akár gyalog, ha ez a nő elutazik a vállalata üdülőjébe, és vártam volna műszak után a fodrászüzletnél vagy a presszónál, és kérdeztem volna, és minden irányból megnéztem volna, és a kezem reszketett volna, ha ennek a babának a szoknyája alá nyúlok vagy a blúzához vagy a comb lágyabbik, meleg, belső oldalához, a sípcsonton feszülő száraz bőrcsíkon futatom végig, ami siklik és csillog, az alsólábszár laza túlfelére, aztán fel a bugyijához, a lábközti nedves csigára, és még akkor se hagytam volna abba, hanem vissza és mindig másképp. Csakhogy a fehérhajú babának nem az én odaadásom felelt meg, nem az, hogy várják a fodrászüzlet vagy a presszó előtt, hanem ő akart várni. Ő akart leselkedni az iskola előtt és könyörögni. Kívánta, hogy vegyék el a pénzét, míg bágyadt áldozatkészséggel tiltakozik, és nyilvánosan pofonütött akart lenni. Önző nő volt, haragosan néztem az iskola szűk utcájának túloldaláról őt, míg Pierre vállára borult. „Irigyled Pierre-t, mi?” – kérdezte Körmendi Fütyi. Oldalról tette fel nekem a kérdést. Viszonyunk örök visszatérője volt ez. Körmendi Fütyi úgy fürkészte ki a véleményemet, hogy a magáét háritotta rám, nehogy őbenne megrögződjön. Jól emlékeztem lekicsinylő nevetésére, amikor a pornográf képeket mutatta. Az én állandó válaszom erre az volt, hogy sosem vállaltam a nekem tulajdonított véleményt, pedig többnyire telibe talált. Nem engedtem, hogy a kisfiú az én rovásomra szabaduljon meg a kicsiségtől. Akkor is ezt mondtam neki: „En? Pierre-t? Neked adom a nőjével együtt, Fütyikém.”

És miközben a többi bámuló egyenköpenyes is így vagy ehhez hasonlóan csereberélte az értékeléseket, Pierre egyszercsak megfordult, és az iskolatáskáját taláalomra áthajította az úttesten nekünk. És persze Körmendi Fütyi volt az, aki a repülő táská elé kilépett a sorból, és öntudatlan mozdulattal elkapta, és a melléhez szorította a szőkitett nő helyett, és csak bólogatott, amikor Pierre odakiabált neki: „Ezt a táskát behozod nekem az osztályba holnap reggel, ócsi! Világos?” És láttam azt is, hogy a nő még futólag visszamosolyog Körmendi Fütyire, tudomásul vette végre némileg, mert az a gyerek elintézi Pierre táskáját, és így Pierre hajlandó a párducbundás kart megfogva elvonulni a látvánnyal megtisztelték sorfala előtt.

– Most boldog vagy? – kérdeztem Körmendi Fütyit a végén.

Ő még akkor is az odavetett ócska táskát dajkálva bámulta az utcasarkot, ahol eltűntek azok ketten.

– Irigykedhetsz – mondta. – Akkor is a Pierre a legnagyobb.

A másnapi nagyszünetben a vécében még igazinak is nevezte Pierre-t. Hűségkü volt és fogadalomtétel, ahogyan elbeszélte a cigarettafüstben, mi történt az iskola előtt. Utánozta Pierre-t. Eljátszotta a nőt rémülettől boldogságig, és azt állította, hogy egy mozdulni se merészelő tanár is ott volt, pedig ezt sokan cáfolhatták volna a zsúfolt vécében a szemtanúk közül. De hallgatót mindegyik, sőt annál inkább élveztek Körmendi Füttyit, az utánczó és követőt, aki többször mondta előadás közben énrám mutatva nyilvánosan: „Ez az ember itt csak ne húzza a száját nekem. Akkor is Pierre az igazi. Tudja mindenki, hogy ő az igazi.” És a szilárd meggyőződéstől a fejét csóválta. Egyszer sem szóltam ellene, nehogy irigységgel vádoljon megint. Csak álltam az átható szagban, a többi elsős közé szorulva és önmagamon töprengtem, hogy az előző napi esemény miért csak szájalmas és kellemetlen emlék nekem, amikor maga Pierre lépett a vécébe. Az elsősök vécéjébe.

Karszalagot viselt, folyosófelügyelő volt éppen akkor, és még hallhatta a saját elragadtatottan kiejtett nevét, amikor benyitott közénk. Körülnézett, felismerte Körmendi Füttyit, aki reggel visszaszolgáltatta a táskát. És azt kérdezte tőle, melyik vagyok én. A vezetéknevemet mondta, amit Apukától kaptam. Ugyanis Apuka örökbefogadott és a nevére íratott engem néhány évvel ezelőtt. Pierre engem keresett név szerint.

Előléptem az alsósok nyilvánosságából, Körmendi Füttyi elé álltam, és magamra mutattam.

Olyan sokszor képzelegtem már egy ehhez hasonló álomszerű elégtételről, hogy felkészült voltam. Nyugodtan viselkedtem, miközben Pierre megnézett magának.

– Üdvözlöm Annamarit – mondta Pierre. – Ugye ismered?

– Igen.

– Mikor fogsz találkozni vele legközelebb?

– Szombaton.

– Akkor adj át neki egy üzenetet. Feltétlen beszélni akarok vele. Megmondod neki?

– Nem – mondtam Pierre-nek. – Előbb add vissza azt, amit elvettél tőlem.

– Én?

– Add vissza a képeket.

Pierre nehezen emlékezett. Gondolkoznia kellett, míg rámismert, hogy én vagyok az, akit homlokodon ütött hetekkel azelőtt az egyik nagyszünetben.

– Holnap behozom neked. És akkor még dumálunk.

Csöngették, Pierre indulni készült. Még végignézett néma osztálytársaimon.

– Szólj, ha bajod van valakivel! – mondta nekem búcsúzóul, aztán kiment.

Nem voltam hajlandó magyarázatot adni Körmendi Füttyinek és a többieknek, míg az osztályterem felé mentünk. Ezért az a hír terjedt el a fiúvéccékben, hogy közös nőügyem van Pierre-rel. Azontúl is többször láthattak a negyedikesek vezérével beszélgetve.

Azon a hétfőn is, amikor Szukics Magda először jelent meg az iskolánkban, Pierre megállított a lépcsőházban. Jóval becsengetés után váltunk el, de szerencsém volt, Ficere órája nagyon későn kezdődött. Már a padomban ültem, amikor érkezett a jelzés, hogy tanár közeledik. A hetes fordult hozzánk

sziszegve a résre nyitott ajtóból. Egy nevet is kiáltott: „Rajná!” Azonnal csönd lett, mert ez rossz hír volt. Összeszedtük magunkat.

Rajná igazgatóhelyettes egy szemüveges nővel érkezett hozzánk. Ficere helyett. A nőnek nagy melle volt, a hóna alatt az osztálykönyv mutatta, hogy a tantestülethez tartozik.

A jelentés után Rajná azt mondta, üljünk le. Majd szétnézett közöttünk.

– Bemutatom az új osztályfőnököket – mondta. – Mi, a tanári kar sok jót hallottunk róla, mielőtt iskolánkba érkezett. A napokban ismertük meg személyesen, és a vele folytatott beszélgetés mindannyiunkat meggyőzött arról, hogy örülhetünk a jövetelének. Megismertük Lovas tanárnő úgyszeretetét és oktatói lelkesedését. Most rajtatok a sor. Biztosan tudom, hogy őrajta nem fog múlni a közös erőfeszítés és lendület, ami annyira jellemző rá. Jó munkát kívánok.

Lovas tanárnő az osztálykönyvet szorítva nézte a középső padsor első padját ezalatt. Akkor sem emelte fel a fejét, mikor Rajná búcsúzóul még halkán, de a teremben mindenhol jól érthetően azt mondta neki: „Ha bármi problémád lenne, Lívia, fordulj hozzám. Én ismerem ezt az osztályt.” A nő csak gyorsan bólintott erre, a hetes kiáltott, mi felugrottunk, az igazgatóhelyettes elment.

– Üljetek le – mondta a tanárnő, aztán a táblához lépett, és írni akart a krétával, de nem találta. Ficerének külön krétahelye volt a tábla felső peremén. Sas László, a padtársam felugrott és odarohant megmutatni, és mikor az alacsony tanárnő hasztalan nyúlkaft felfelé, Sas László le is vette neki a krétát, majd fejbiccentve nyújtotta át. Néhányan röhögtek, pedig Sas László nem azért tette. Egyáltalán nem, ahogy én ismertem őt.

Halkan mocorogtunk, míg a kréta kopogott a táblán.

Én az ablakok felé néztem egyszer, ahol a lányok padsora volt, majd a padomba akartam nyúlni, de megint oda kellett néznem. Ekkor vettem észre az új lányt. Szukics Magda szeméből akkora telitalálat ért, hogy el kellett rántanom a fejem. Még óvatosan se mertem arrafordulni egy ideig.

„Ki a franc az a csaj ott?” – suttogtam Sas Lászlónak, a padtársamnak, pedig nem szoktunk egymás kérdéseire válaszolni mi ketten, olyan volt a viszony. Nem is válaszolt.

Lovas tanárnő az osztály felé fordult. Első műve ott állt a táblán.

„Emberek, nem vadak, elmék vagyunk, szívünk míg vágyat érlel, nem kartotékat.”

– Ez magyart fog tanítani? – kérdezte valaki hátulról.

Lovas tanárnő a középső padsor első padja elé lépett. Azontúl is ott állt, tanóráinak az volt a központja, néha elsétált onnan a padsorok közt a falig, majd hamar visszatért mégis.

– Meg tudná mondani valaki, hogy kitől származik ez az idézet? – Ez volt az első kérdése.

– József Attila, a proletariátus költője – mondta valaki unottan.

– Pontosan. – Lovasné sétált egy kicsit. – És ez az én jelmondatom.

Néhányan nevettek, mert az „elme”, „szív”, „vágy”, „érlel” szavak felengzős unalmát vállalni nem volt sikeres nálunk. Sas László a tanárnőt féltve kapta hátra a fejét dühében. De Lovas tanárnő nem bánta.

– Kéretik nem nevetni. – Derűsnek mutatkozott, míg visszasétált a középső sor első padjához. – A nevem Lovas Endréné, Kertész Lívia. A gúnynevem Malacpofa volt az előző iskolában. Azt viszont nem szeretem, ha ezt han-

gosan utánam kiabálják a folyosón. Ötvennyolc kiló vagyok, férjezett. Van még valami homályos pont az életemben?

Sas László megrezzent, mert jelentkeztem.

– Tessék – intett Lovasné. Felálltam.

– Meg tudná mondani a tanárnő, mért rúgták ki az előző osztályfőnökünket? Mert erről Rajnák igazgatóhelyettes úr nem beszélt, csak a tanárnőről.

Mosolygott.

– A kérdés második felét visszautasítom. Az igazgatóhelyettes úr nem köteles beszámolni nektek. Nekem viszont kötelességem, ezért az első kérdést örömmel megválaszolom. Örömmel, mert nem is mertem remélni, hogy ilyen jó szellemű osztályba kerülök. És remélem, hogy ezentúl is így beszélgetünk. Mi is a neved?

Megmondtam, ő megismételte magának a nevemet halkán, aztán intett, hogy üljek le. Egy lépéssel központi helyére állt.

– Tehát. Ebből az iskolából mintaiskolát akarnak csinálni. Ami példát adhat az egész oktatásügynek. Azt nem tudom, hogy én majd mennyire fogok beleilleni ebbe az elképzelésbe, de ez más lapra tartozik. Egy bizonyos, az előző osztályfőnök úr nem illett bele. Elment egy másik iskolába. Kielégítő volt a magyarázat?

– Mert vallásos volt? – kérdeztem.

– Igen? Nem tudtam, hogy vallásos volt. Hát akkor tudomásul kell venni, hogy ez nem egyházi iskola. – És intett, hogy fejezzük be ezt.

Kicsöngetés után azt mondta, hogy beszélni akar velem.

Az osztályunktól néhány lépésnyire a folyosón volt egy ablakmélyedés, sokkal nagyobb a többinél. Azontúl is ott beszélgettünk a szünetekben, ha Lovasné félrehívott.

A többi tanár a jellem, a hatalom és a magas rang, a felnőttég kifejezését erőltette magára, ő éppen ellenkezőleg viselkedett. Rendetlen ruházat, bomlott konty, tüntető szórakozottság, de mindegyik mintha az érdekességet növelő ötletek közé tartozott volna. Még otthon sem tudtam szabadulni Lovas tanárnőtől. Különc költöket és vastag regényeket olvastam a kedvéért. Elhatároztam, hogy elkápráztatom. Szemelvényeket tanultam be a világirodalomból, és az idézeteket a saját véleményemként közöltem a magyar órákon. Először egy Tolsztoj gondolattal hívtam fel magamra a figyelmét. A biztonság kedvéért változtattam az idézet szórendjén, sőt ravaszul kissé pongyolábbá tettem, ezzel elmozdítottam az értelmét, de így is határozott és méltóságteljes kijelentés maradt.

Lovas tanárnő megszakitotta sétáját, rámnézett. Ezután megkért, hogy álljak fel megint, és ismételjem meg a mondottakat. Aztán elgondolkozott, az osztály színe előtt némán töprengett egy ideig. „Szóval ez a véleményed a büntetésről” – mondta lassan. A meglepetés mellett az is látszott rajta, hogy a saját véleményét is kész megváltoztatni meggyőző érvek hatására. Nem igényelte a tiszteletet. Óráit velünk együtt változtatta előadássá, ezért gyakran szemtelenkedtek vele. Lovas tanárnő nemiszerve a fiúvécék egyik fő témája lett. A cigarettafüstös vélemények eltértek a Lovasné lába közti lukról, csak abban egyeztek, hogy nagy, irdatlanul nagy, mivel túlhasznált. „Ma mekkora nagy volt a melle. Figyelted? Éjszaka megoldozta a férje.”

Sohasem feleltetett a tankönyv alapján. „Frázis” – legyintett minden kifejezésre, amit a gondos mérlegelés után kinyomtatott tananyagból idéztek a

tanulók. Úgy éreztem, szünet nélkül figyel rám, és csak látszólag az osztálynak teszi fel a kérdéseket. Velük valójában az én véleményemet akarja meg tudni.

Csak néhány hétig mertem feltűnő lenni, azután megrémültem. Hirtelen arra tértem magamhoz, hogy egy ablakmélyedésben állok a magyar órákat követő szünetekben, és míg osztálytársaim távolról méregetnek röhögve, én Lovasnének magyarázok, aki biztató és hálás szemmel hajszol tovább új következtetéseikig lelkes nyilatkozatokon át. Hogy reszketek, mikor a magyar házi feladathoz ülök otthon. Kinyitóm a kék papírba kötött füzetet, még azt se tudom pontosan, mit fogok gondolni Petőfi Sándor „Ha férfi vagy, légy férfi” kezdetű költeményéről, máris írni kezdek, és olyan sokáig írok, hogy Apuka odajön hozzám, belenéz a füzetbe: „Mit írsz te itt? Hogyhogy ilyen szorgalmas lettél? Bukásra állsz? Mutasd csak!” És míg olvassa a hosszú fogalmazványt Apuka, én azon kapom magam, hogy izgatottan lesem az arcát. Véleményét várom, sorról sorra haladó szemének változásait figyelem, és Lovas tanárnő elkényeztetett gondolkodójaként várom a hatást. Igazában nem tartok Apuka véleményétől, legyen az bármi, mert másnap a tanárnő következik, aki úgyis átadja magát az erőről, bátorságról, szilárdságról szóló házi feladatnak. Mégis reménykedem. Úgy érzem, írásomnak okfejtése mindenek fölött való, kizárólagos, arra a pontra jutott, ahol már nem ütköznek a vélemények, magasra, és ott közös a megegyezés. Továbbá bízom a költő személyében. Elvégre Petőfi Sándor nemzeti kincs. Tudomásom szerint senki sem vitatja gyakran idézett verssorait. Egyszerűen szépek.

Mégis. Talán Apuka szemének színeváltozása. Talán mert az időben távolodom az írás elragadtatásától, míg Apukát figyelem. Józanodni kezdek az áltatásból. Magamra ébredek a tanárnőből és Apukára. Először csak sejtem, mi következik, majd az utolsó oldalaknál, amikor Apuka egyszer, csak egyetlen egyszer felpillant, és egy rövid kék pillantás erejéig a szemembe néz, aztán ismét a füzetbe, már nem érhet meglepetés, a készülődő következményeket a régi módon érzem, pontosan, nem a tanárnő hazugságai szerint. És már csodálkozom is magamon, akinek az előrelátás a legnagyobb adománya, nem a szép szavak, hogy hogyan történhetett meg velem az, ami most történni fog. És már érzem az ízt, mert ennek a tudásnak íze van. Valódi és komoly, csak a tanárnő egy időre elvette tőlem. Most jó ez a komolyság megint, az én valódi képességem.

Megelőztem Apukát. Mire befejezte az olvasást és széttépte a füzetemet és kijelentette, hogy én nem írhatok ilyen leckét, már tudtam, hogy számára kötelezően viselkedik. Szét kellett tépnie darabokra a hosszú házi feladatomat és nem kiabálva, hanem meggyőződéstől reszkető hangon megtiltani. „Amíg én élek, nem játszhatod azt, hogy férfi vagy. Te iskolás vagy, amíg iskolába jársz és az én házamban élsz. Normális vagy te? Nekem ne hazudj itt elvekről, hitekről, hősi halálról, mert én születésem óta másról se hallok és mindig a legnagyobb gazemberek szájából, a rádióból és az emelvényekről hazudozó véreskezűektől. Tudod te, ki volt egyáltalán ez a Petőfi? Tudod, hogy mit kell csinálnia annak a férfinak, akiről te meg ez a Petőfi áradoztok? Mások vérebe kell nyúlnia. Hát nekem éppen ezekből van elegendem. És nem csak énnekem, hanem minden tisztességes embernek. Mit gondolsz, véletlenül végezte úgy a te Petőfid, ahogyan végezte? Hogy leszúrták, mint egy kuttyát?! Tudtad te ezt? Hogyha te is így akarod végezni, felőlem légy férfi, hajtsd fel a gallérod, mocskold be a kezedet, löved le magadat, akaszd fel a királyo-

kat, de ne a mi rovásunkra. Érted? Nekünk ebből már elégünk van. Minket ti nem fogtok feláldozni többet. Ki az aki tanít téged? Erre tanítanak? Na ha erre tanítanak, megmondom neked, hogy miért csinálják. Hogy beugrassanak. Aztán meg elintézzenek. Az a tanár, aki ezt a leckét elfogadja, öngyilkos vagy gyilkos. Itt senki sem lehet férfi, ezt jegyezd meg. Nincsenek férfiak, én se vagyok az. Mindenki nő. Annak kell lennie, mert azok maradnak életben. Beszélgetsz ezzel a tanárnővel? Beszélgetsz erről. Hát akkor mondd meg neki, mikor legközelebb beszélgettek, hogy áldozatot keres. Azt akarja, hogy vele együtt menj tönkre. Ó, ismerek én ilyen tanítókat. Igazolja magát, ha mást is tönkretesz. Vagy tudod mit? Ne mondj neki semmit. Mert az a valószínű, hogy csak faggat. Aki kérdez, az faggat. Mert őt is faggatják. Hányszor mondtam, hogy ne ugrálj? BALEK akarsz lenni vagy csaló? Előbb válassz, aztán ugrálhatsz."

Ha a végén Apuka nem áll fel, nem tárja szét a karját és hozzá a hangja nem árad szét a lakásban akkora erővel, hogy még a szomszéd szobában rádiózó Édesanya is meghallja, akkor talán nem vesztetem el a fejemet.

Nem nevettem hangosan. Én csak beláttam, hogy át kell engednem magam, mert a testemben jelentkező rázkódás megállíthatatlan, ezért behunyt szemmel, a vállammal verdesve hajlongani kezdtem és nyögve röhögni Apuka színe előtt. És ezt hajtogattam, pedig tudtam, hogy mindenképp félreért: „Ne haragudj, ne haragudj már annyira. Ne haragudj, te szegény, mert meghalok.” És sehogyan sem tudtam fékezni a rázkódást, mert ha fékeztem, még nagyobb erővel dobált, és a szavak, amik előjöttek belőlem, szintén akaratlanok voltak, egymás után kértem a bocsánatokat és csúnya sértésekkel sajnáltam Apukát, aki verni kezdett, a földre estem, de ott sem tértem magamhoz egy ideig. Édesanya is átfutott a másik szobából, a rádióból dőlt a zene át a nyitott ajtón.

Édesanya fékezett meg minket. Mindkét férfiről lesújtó volt a véleménye. Hideg hangon utasított minket. Mossunk kezet, ülünk le vacsorázni. Mi engedelmeskedtünk neki.

Kefével dörzsöltük a szappanhabot a körmünk alá, bő vízzel mostuk le, némán ültünk asztalhoz. Ettünk. A szobában rádió szólt, sok ember fakadt nevetésre egy orrhangú férfi minden mondata után. Elfáradtam.

Vacsora után ismét megírtam a magyar házi feladatot.

Gyorsan, gondolkodás nélkül írtam le, ami a széttépett fogalmazványból az emlékezetemben megmaradt. Azt az első változatot Lovas tanárnőnek szántam, a másodikat az új füzetnek, hogy legalább három oldalt elhasználjak belőle. „A férfi, akinek elve és hite van, Petőfi Sándor, a költő szerint kidönthető, de hajlíthatatlan fához hasonlít.” Ezt írtam.

(Folytatjuk)

A férfikor nyara

Regényrészlet

április 21. kedd

Ma egész este franciául tanultam. Távirat jött Dórától: „Nagykorúságod alkal-
mából sok szeretettel gratulálok. Várlak, küldöm az útiköltséget. Dóra.”
Apáéktól egy Consul irógépet kaptam és egy palack 1942-es tokaji aszút, ame-
lyet aznap vettem, mikor megszülettem. Délután a Széchényiben a szeminá-
rium dolgozathoz elolvastam Bojti Veres Gáspár: „A nagy Bethlen Gábor dol-
gairól” című latin művéből azt a részt, amely az „Erdély örökségé”-ben meg-
jelent magyarul, aztán megnéztem Tolsztoj naplójában, irt-e valamit a huszon-
egyedik születésnapján. Akkor nem, legalábbis a magyar válogatásban nem
szerepel, de 1852. augusztus 28-án ezt írta: „Huszonnégy éves vagyok, és még
semmit sem tettem. Úgy érzem, nem hiába küzdök már nyolc esztendeje a
kétségekkkel és a szenvedélyekkel. Mi a rendeltetésem? Ez a jövő titka. Löttem
három szalonkát.”

április 24. péntek

Ma itt volt Zsiga bácsi, és egy borítékban átnyújtott egy ezrest. Mióta nyug-
díjba ment, felcsapott műszaki fordítónak, és remekül keres. Zsiguciék is,ők
műanyagbombokat öntenek. A nyáron IBUSZ-útra mennek Cseszkóba és az
NDK-ba. Elmesélte, hogy a háború után egy várbeli pincében, egy volt nyilas
raktárban, ahol táblákban állt a zsír, Zsiguci felfedezte a szent korona máso-
latát. Otthon egy kartondobozban őrizte, és belépődíjért mutogatta az osztály-
társainak. Rákosiék hatalomátvétele után ő, Zsiga bácsi ásta el a másolatot egy
éjjel a Lovas út egy romos villájának a kertjében, és ott van talán még ma is,
hacsak el nem emésztette az idő vasfoga, bár ha jól emlékszik, rézből meg por-
celánból készült. Aztán nagy hahotázva adta elő, hogy az Orsiék kátéséből
meghalt valaki, aki nagy beteg volt, és Papaverint szedett, és egyszer rosszul
lett, és megint be akarta venni a gyógyszerét, de már csak annyit tudott mon-
dani, hogy Pá-pá . . . és kilehelte a lelkét. Kijelentette, hogy az oroszok és a
kínaiak azon vesztek össze, hogy az oroszok nem voltak hajlandóak elárulni
nekik az atomtitkot. Kína most kígyót-békát kiabál a ruszókra, és fenekedik,
hogy akkor is lesz atomfegyvere, ha az emberek gatyá nélkül maradnak.
Hosszasan eszetelte azt a képzeletbeli épületes látványt, amint anyaszült mez-
telen, csont és bőr kínai hangyák fatörzseken görgetik az atombombát a kilő-
vőhöz. Utána mindjárt átváltott arra, mit hallott az Amerika Hangjában a New
York-i vilákiállításról: az IBM csarnokában van egy gép, amelybe elég be-
mondani egy XX. századi dátumot, és az egy másodperc múlva közli, hogy
azon a napon milyen főcímmel jelent meg a New York Times. A tudósító is
kipróbálta, bemondta azt a napot, amelyen született, mire a gép: „György
angol királynak légszöhurutja van.” Mama megkérdezte tőle, Zsigám, mivel
kínálhatom meg, de látszott rajta, hogy kicsit szorong a választól, és nem-

hiába: „Katinkám, amijük csak van, mindenevő vagyok”, mire Mama megmelegítette az ebédmaradékot, gulyáslevest és túrógombócot, Zsiga bácsi pedig olyan tisztára nyalta a herendi tányért, mint egykori pilisszentlászlói pulija. Mielőtt elment, félrevont, kivett a degeszre tömött aktatáskájából egy nylonzacskót, és abból egy vetkőzős golyóstollat. Kiderült, hogy tele van velük a nylonzacskó. Mutogatta vihogva, hogyan lesz meztelen a nő, ha megfordítja az ember a tollat, és el akart adni egyet nekem. Mikor mondtam, hogy nincs rá pénzem, bár az előbb épp tőle kaptam egy ezrest, azt mondja, tudod mit, tedd el, ingyen neked adom, és még percekig nem tért magához, hogy ő milyen nagyvonalú. Aztán egy háború előtti kiadású, koszlott jóga-könyvet halászott elő a táskájából, nyálazta, lapozta, pörgette, bökdöste a lapokat az előszoba félhomályában, és kifejtette, hogy jógázni fog, mert sokáig akar élni, ha már ennyit megélt, most már kíváncsi, mi lesz itt a slusszpoén, mert hogy lesz, mégpedig belátható időn belül, arra leteszi a fejét. És hogy igazán kimehetnék már egyszer hozzájuk, nemsokára lesznek kiskutyák, ha akarok, én is kaphatok egyet. Zsiga bácsi természeti fenomén, külön állatfajta, amely Kelet-Európában őshonos, és alighanem kipusztulóban van. Benyújtottam a francia vizumkérvényt, és este franciául tanultam.

Vége a füzetnek. Az utolsó oldalon több összehajtogatott papírlap, újságkivágás. Az egyik egy Hruscsov-beszéd. Beleolvasok:

„Komoly elvi tiltakozást vált ki a filmnek az a jelenete, amikor a hős háborúban elhunyt apjának árnyékával találkozik. A fiúnak arra a kérdésére: hogyan kell élni, az apa árnyéka visszakérdez: hány éves vagy? És amikor a fiú azt feleli: huszonhárom, az apja közli vele: „Én meg csak huszonegy” – és eltűnik. És azt akarják, hogy elhiggyük egy ilyen epizód valóságos voltát? Nem hiszi el ezt senki! Elképzelhetetlen, hogy egy apa ne válaszolna a fiának, ne segítené tanácsával: hogyan találja meg a helyes utat az életben. De ezt a jelenetet nem ok nélkül csinálták. Ennek meghatározott értelme van. A fiakkal azt akarják elhitetni, hogy apáik nem lehetnek életük tanítómesterei, s nem érdemes hozzájuk tanácsért fordulni. A film készítőinek véleménye szerint a fiatalságnak önmagában, az idősebbek tanácsai és segítsége nélkül kell eldöntenie, hogyan rendezi be életét. Itt elég világosan fejeződik ki a film készítőinek álláspontja. De nem léptek-e túl minden határt? Mit akarnak? Fel akarják lázítani a fiatalokat az idősebb nemzedék ellen? Össze akarják veszíteni egymással a generációkat, vizályt akarnak szítani abban az egyetlen szovjet családban, amely a fiatalokat és öregeket egyesíti a kommunizmusért folyó harcban? Az ilyen embereknek teljes felelősséggel kijelenthetjük: ebből pedig nem lesz semmi!”

Spirálfüzetből kitépett, összehajtogatott, vonalas irkalap. Szétnyitom:

„Kenyeres pajtásom! Folyó hó 22-én történt elmaradásom oka a meteorológiai viszonyokban keresendő. A reggeli verőfényt mily gyorsan váltotta fel a ború! Erre alig találok szavakat. S a hűs szél, mi a hegyek felől a vést kavarni látszott! Nem tehetjük ki magunkat ily viszontagságoknak! Így békésen összegöngyölödve aludtam cihámon délig. S lám! Mi történt már délután: vad szél cibálta a fák üstökét, utálatos port kavart s szaladt ki-ki szerteszt! Ímhol jó az alkonyat s jótékony zápor öntözi a szomjas földeket! Remélem egyébként egészséged kiváló s lelked épülésére használod a futó időt!

Ölel Tallérossy Schön Dezső.”

Fél három. Dezső, a faszverő. Képzletbeli hamleti pózban ülök koponyájával Olinka néni konyhájában. Mi a rendeltetésem? Lőni vagy nem lőni? Te fújtál be vagy nem te? Ma ezt olvastam az újságban: kerek popsik és (vagy?) popsikerek. Ezt üzenem neked, ennyi történt. Olinka néni befőttje, mely örök, mint Anna. Harminckilenc éves korában Tolsztoj már árkon-bokron túl volt. Neki bezzeg volt mondanivalója a fiaknak. És Apának? Ő éppen várt rám. Mama a hetedik hónapban volt. Sanyi hittanra járt, Dóra babázott, és a babája füttyijét kereste. Apa este a Kárpátiában Szekfű Gyulával és Szabó Dezsővel találkozott, Sztálingrádnál pedig fordult a kocka. „Jevtusenko elvtárs azzal próbálta megindokolni álláspontját, hogy jó emberek vannak a realisták között is meg a formalisták között is. Két kubai művész életének példájára hivatkozott, akiknek élesen eltérő nézeteik voltak művészeti kérdésekben, de végül a forradalom ügyéért harcolva, egy lövészárokban, együtt haltak hősi halált. Ilyen dolog az életben előfordulhat mint egyedi eset. Felhozhatunk azonban ennek merőben ellentmondó példát is. A polgárháború után Ukrajnában, Artyomovszkban felállítottak egy förtelmes, formalista szobrot, Kavaleridze kubista szobrász készítette. Szörnyű látvány volt, a kubisták viszont el voltak tőle ragadtatva, a szobor aztán a háború alatt megsemmisült. A formalista szobor készítője pedig, hogy, hogy nem, a németek megszállta területen maradt és méltatlanul viselkedett. Így hát az a példa, amit Jevtusenko elvtárs felhozott, nem lehet komoly érv az ő nézetei mellett.” Az én gyerekem 2021-ben lesz harminckilenc éves, ha lesz. Én akkor hetvennyolc leszek, ha leszek. Ha most átvetném magam a gang korlátján, nem lennék. Ha nem vetem, reggel 7-kor fontos megbeszélőnivalóm lesz Zsókéval a Vén Diákban. És aztán majd így tovább. Fogom a következő füzetet. A címlapján halálfej, alatta két keresztbe rakott lábszárcsont. Végigpörgetem a lapjait, a harmadrésze, ha tele van írva.

„Vécéfelirat a bölcsészkaron: „Szabad országban szabad ember azt csinál, amit szabad.“”

Gépelte lap:

„Itt Remington! Itt Remington!”

Mi a szósz van? Ez érdekel mostanában.

Tegnap a váci restiben megbeszéltem a dolgokat Kapronczay szaktárral. Pürét ettünk pléhkanállal papirtálcáról. Később megjött a smasszernő, és leült mellénk. Rugdostuk egymás lábát az asztal alatt, és mikor Kapronczay elvtárs kiment vizelni, a smasszernő megfogta a kezem, és elénekelte a Bunkócskát. Később egyenletes tempóban gurultunk Dunakeszi felé.

Ami a továbbiakat illeti, szétnyom az idő. Azt mondják, ezentúl a volta-képpent négy pével kell majd írni, meg hogy a madarat tolláról, az embert sánta lováról. A lényeg: arcizmunk se ránduljon.

Maradok, ami nem múlik, az ön Kolonics Poldija.”

Ez még abból az időből való lehet, amikor valami rokonát kísérte el Dezső Vácra beszélőre, és hívott engem is, hátha belekeveredünk valamibe, de én nem mentem, ki tudja, miért. Bár a Kolonics név meg a sánta ló mintha inkább arra utalna, hogy a jelenlétében – igazán aludt-e vagy csak színlelte, soha többé nem tudom meg – megdobtam Kolonics Klárát, szinte csak úgy tévedésből. De olyasmi is rémlik, hogy valami Kolonics ült a váci sitten, talán épp Klára papája, mert mintha az is derengene, hogy ült, mikor Dezső fütötte Klárát, és talán a két család, Dezsőé és Kláráé között volt valami rokoni vagy atyafisági kapcsolat, talán épp a váci kiránduláson ismerkedtek meg. Kolo-

nics Klára ma is a Filharmónia közepes szólistája, és ha néha véletlenül találkozzunk, igyekszünk minél hamarabb megszabadulni egymástól. Csomó levél van még ebben a füzetben, boríték nélkül, az egyik lapon Dezső kézírása tűnik fel, ezt is elolvasom:

„Dorogij Iván Jovanovics Ilkovics!

Mintegy összegezve a dolgokat, kétfelé szakadt bennem a két kultúra. Vagyis a civilizált énem mintegy a dolgok etikáját kutatva jut el az önmegvalósulásig, közben meg a másik, vagyis a tudatalatti – a homo animelsz baszik az egészre.

Mármost ami a közlendőmet illeti, hogy szavamat szavamba ne öltsem, éppen az ecserin jártam egy illetővel, mikor is fogtuk magunkat, és bedzsalunk a citibe, már ahogy ez lenni szok. Történt, hogy beléptünk egy antikváriumba, ahol széthúztunk egy függőnyt, és beszóltunk hadarva: „Szürke bagoly, szürke bagoly, a nagyfőnök küld.” Erre előjött egy maszturbáló típus, épp a farkát igazította a helyére, és megkérdezte, hogy azok vagyunk-e, akiket elfűjt a szél. Mondtuk, hogy persze, úgy elfűjt, hogy Indiában se különb az árvíz, mire azt mondta: „Na jó”, és betuszkolt bennünket egy dohos lukba. Rögtön éreztem, nem mindennapi események vannak kibontakozóban. A lyuk tele volt aktkönyvekkel és pornóújságokkal, ebben a zugban a TESTnek hódoltak. Am felkacagtunk az árák hallatán. Akkor már inkább folyamodunk hűsvér áruhoz, az olcsóbb. A maszturbáns kiköpött, és kituszkolt bennünket ondoárjából.

Közbeszúrólág: a hét végén most már megteremtjük a bensőséges együttétet a mandulaszemű bibliai kokottal.

Különben lehet, hogy írok egy beszélyt. Ez lesz a címe: „Láss-ssátok (ez egy új elválasztási szisztéma, az én szabadalmam, be fogom nyújtani az aksinak) feleim, mik vogymuk, a p . . . a rabjai vogymuk.” „A magyar nyelv gazdagságát mutatja, hogy a kipontozott helyre két változat is írható.” Itt Illyés Gyulát idézem, az ismert költő lányának a papáját. Mellesleg, figyeled a kubista szemléletemet? Több oldalról közelítem meg egyszerre a kérdéses jelenséget. Gondolkozom rajta, ne legyek-e kubista. Szerinted legyek? Végső fokon mindegy, hogy kubista-e az ember vagy sem. Inkább nem leszek. Maradok barátod Kosztolányi.

Utóirat: Elkap-e minket is a gépszij?

április 25. szombat

Este nagy aréna az Iparon. Előtte fölmentem Dezsőhöz. A faterja a magyar-francia meccs közvetítését nézte tévén. Nyitva volt az ajtó Dezső és az apja szobája között, és Dezső tulajdonképpen maga is nézte volna a meccset, de ez ellenkezett az elveivel, amelyek többnyire csak tagadó formában léteznek. Így csak mászkált föl-alá a szobájában, időnként megállt az ajtóban pocskon-diázni a tévézést, közben pedig belelesett a közvetítésbe. Az apja is egyfolytában zsörtölődött, szidta a játékosokat, szidta Vitrayt, szidta Dezsőt, amiért nincs benne semmi nemzeti érzés, mert a vak is láthatja, hogy ha legalább a futballistáink nem vétetnék magukat észre, akár le is lehetne főrolni bennünket a térképről. Mondtam Dezsőnek, hogy én nézném a meccset, mire lemondóan legyintett, de aztán ő is átszivárgott. Mikor leültem, az öreg Dezső anynyira elégedett volt velem, hogy mindjárt diskurálni akart, és már nem érdekelte úgy a meccs. Milyen jeles férfiú az apám, megbecsülöm-e eléggé, egyál-

talán, tudom-e, hogy egyike volt ő a nemzedékük „lámpásainak”, mikor mindenféle jött-mentek összezilálták a magyarság sorait. És hogy nekem van-e valami ánungom arról, hogy az ő drágalátos fiacskájának mik az elképzelései az életről, mert ő bizony úgy látja, hogy nincsenek semmiféle elképzelései, régen ezt úgy mondták, hogy nihilista. „Ez, kérem, egy nihilista”, mutatott vádlóan a fiára, mire Dezső felnyerített, hogy: „Hát ha egyszer nem tanítottál meg a szépre, a jóra! Én vagyok a te bizonyítványod!” Ekkor Albert gölt lött, és az öreg Dezső euforikusan felordított. Elővett a bárszekrényéből egy üveg Unicumot, három kupicát, és koccintottunk. Dezső, most már inkább gyűlölködve, mint csúfondárosan: „Nézd meg őt!” és rám mutatott. „Ő bezzeg más. De miért? Mert kapott otthonról valamit! Te mondtad, milyen példás ember a faterja. Tessék, ilyen lennék én is, ha olyan az apám, mint az övé!” Mire az apja: „Lemondtam rólad. Nem hozol ki a sodromból. Annyit mondhatok: nincs lelkiismeretfurdalásom miattad. Megtettem minden tőlem telhetőt. Fáj, nem tagadom, fáj, lehet, hogy a végén beleszakad a szívem, de engem nem vádolhat senki. Elismerem, nem voltam egy Einstein, se egy Rubinstein, se egy Eisenstein, sem semmiféle Stein, de becsületes magyar úriember, az voltam, és szerintem az is valami. Tudod mit, fiam? Én a becsületes magyar úriembert többre tartom mindenféle Steinnél, ha mégolyan zseniális is. A nemzet tartóoszlopa. Ha mi nem volnánk, hol és kinek muzsikálnátok ti, mi? Még hegedűd se volna, te szerencsétlen! Tudod, kik csinálták a hegedűket?! Tisztes, megbízható, patinás mesteremberek. Értették a dolgukat, hittek valamiben, és kész, nincs tovább. Ennyi kell, csak ennyi, de ez mégis mennyi!” Annyira belelovalta magát a szónoklatába, hogy a Tichy első gólját el is passzolta, én se láttam, mert nekem szónokolt, olyan harsányan és erőszakosan, hogy viszonoznom kellett a tekintetét, és annyira nekem, hogy mintha velem lett volna baja. Állandóan piszkálta aztán a tévét is, soha nem volt neki elég jó a kép, és egyszer teljesen el is szúrta, és nem bírta helyrehozni, végül Dezső igazította meg, de az apjának erre is volt tromfja: hiába, ő már nem tud hozzászokni a tévéhez, tőle idegen ez az agyontechnicizált, modern világ, amely kiöli az emberekből a törődést egymás iránt. Tichy második góljánál olyan vakkantó hangot hallatott, mint egy kölyökkutya, amelyre véletlenül rálép valaki, de aztán fölényesen legyintett, hogy ne ezeket verjék meg, hanem az oroszokat vagy a brazilokat, és hogy elnézést kér, de neki most dolga van, el kell mennie. „Megy a klienséhez”, mondta Dezső, „és közli vele, hogy a törvényszéki szakértő megkenéséhez még le kell gombolnia ötezet, hacsak nem a szoknyáját gombolja le most mindjárt. Én már most impotens vagyok, mi lenne velem harminc év múlva, ha megérném!” . . .

Együtt mentünk el a Csörsz utcába az Iparművészeti bulijára. Előbb a Scampolo, aztán Zorán együttese játszott. Nagy őrzöngés Komár és Zalatnay kettősére. Ott volt Fotó, Talajvíz, Triko, Kündü, Mocó, egy Kaptár nevű csaj, akit állítólag azért hívnak így, mert mint a méhek a virágport a kaptárba, úgy gyűjti a srácokat a maga kan-tárába. És ott volt Judit is Cével. Judit úgy rázótt, ahogy még nem láttam. Kört formáltak körülötte, egymás után kérték le, szűk pulóver volt rajta, alatta semmi, úgy dolgozott benne a zene ritmusa, mint egy spéci motor, szép volt, izgalmas, úgy néztem, mintha soha se lett volna és nem is lehetne soha az enyém. Nem kértem föl. Egyszer elhúzott mellettem, amint elég bambán ácsorogtam, és rám szól, hogy „Ne duzdogj”. Egy vizipólós külsejű dzsesszdobos, akivel Dezső jóban van, elmondta, hogy a hétfői Esti Hírlapban meg fog jelenni egy cikk, amely nekimegy

a gennyes slágereknek, de úgy, hogy kő kövön nem marad, és könnyen lehet, hogy válaszul jön majd a Kiszhenger. Fotó és Cé agitáltak, hogy össze kellene dobni annyi pénzt, amennyiből az Ecserin vehetnénk egy össznépi autót.

április 28. kedd

A menzán találkoztam Gönczöl Annával. Kérdezte, hogy sikerült a dolgozatom Bethlen Gábor krónikásairól, és odaadnám-e neki, szívesen elolvassná. Teljesen elképedtem, hogy egyáltalán tud róla. Azt mondta, Edöcstől hallotta, milyen érdekes anyagot szedtem össze. Elbagatellizáltam a dolgot: olvashatatlan macskakaparás, és különben is: jól-rosszul elvégzett kötelező penzum, mint bárki másé. Hogy írtam-e már valami olyat, amit inkább a magaménak érzek. Még nem, de már készülök rá. Bethlen Miklósról akarok írni egy nagyobb tanulmányt, amely mellesleg jó lesz szakdolgozatnak is. Elsősorban művelődéstörténeti szempontból érdekel a dolog, például mint a kartézianizmus magyar képviselője satöbbi. Az egészet ott helyben találtam ki, meg sem fordult még a fejemben, hogy Bethlen Miklósról irjak szakdolgozatot. De azért nem blöfföltem egyszerűen. Miközben kimondtam, és beszéltem a dologról, arra gondoltam, miért is ne írhatnék én erről. Még talán érdekelne is. Ez a lehetőség felvillanyozott, és bizonyos őszinteséggel és lelkesedéssel fűtötte fel szavaimat. De aztán megéreztem azt is, hogy Gönczöl Annának hiába akarnék imponálni, még akkor is, ha volna mivel; ő csak érdeklődött – érdek nélkül? Teljesen úgy beszélgettünk, mint két semleges nemű ismerős. Lehet, hogy az az egy-két pohár hiányzott belőle, amit a múltkor megivótt? Megkérdezte, mit csinálok nyáron, mert ha akarnék egy kis pénzt keresni és volna kedvem hozzá, elmehetnék dolgozni a Vértesbe egy középkori templom- és kolostor-rom feltárásánál. Mennek többen művészettörténész- és régész-hallgatók. Nem értettem, és most sem értem világosan ezt az ajánlatot. Jelenthette, hogy ha kell nekem, megkaphatom, ha előbb nem, majd ott, de belefért a helyzetbe minden további nélkül az a változat is, hogy ott lesz Voit is, elvégre építész, sőt, lehet, hogy ő szervezi, irányítja az egészet, amilyen komoly, művelt, univerzális szakférfiú, ő a főkolompos. Éppen akkor lesz a tábor, mikor én utazom, „az más”, mondta. Moziba hívtam, eléggé idétlenül sült el, tisztára úgy, mintha az ő ajánlatát akarnám viszonzni, de jobb nem jut eszembe, csak ez az ócska, elcsépelet fogás, és a moziban aztán meg akarnám fogni előbb a kezét, aztán ha hagyja, talán mást is, pedig tényleg el akartam menni moziba, és tényleg rögtönözve és minden terv és „érdek” nélkül kérdeztem, nem jön-e el velem. Mintha csak a beszélgetésünket akarnám így folytatni, áttenni egy másik helyszínre a menza émelyítő bűzéből, legalább az utcára, a Puskinig, ahol aztán megláthatnánk, akarunk-e egyáltalán moziba menni. De azt mondta, nem, őrája lesz, már megy is. Tulajdonképpen nem érzek semmi különöset iránta, csak zavarban vagyok előtte, és kíváncsi rá, nem tudok rajta eligazodni. Mintha vizsgáztatna, mint ha bizonyítanom kellene neki, de nem is tudom, mit. Vettem az idegennyelvűben egy méregdrága párizsi útikalauzt.

április 30. csütörtök

Még a múltkor megbeszéltem Palival, hogy kimegyünk az MTK–Celticre a Stadionba. Kupagyőztesek tornája a döntőbe jutásért. Dezsőt is magunkkal vittük, nagyon deprimált és zaklatott mostanában. Azt mondta, nem megy nyáron sehová, följajánlja az útlevét alapkőnek a Magyar Onanisták szék-

házához. Kiderült, hogy már hónapok óta nem jár be az egyetemre, polgári jogból megbukott, a többi vizsgájának neki se ment. A faterja persze nem tud semmiről. A meccsen elrohíncsélta Palin, aki üvöltve dirigálta a játékosokat, és már az első félidő végére berekedt. 4:0-ra nyert az MTK. Utána felmentünk Kolonits Klárához. Bekolbászottunk a konyhában, aztán mazsolát csipegettünk. Kolonits Klára jött-ment körülöttünk, teát főzött, valami gusztustalan pejsliszerúséget belekotort a macskának a lábasába, előblített néhány edényt, közben másokat, beléjük száradt ételmaradékkal, undorral félretolt, egyfolytában cigizett, és Bach-lemezeket tett föl a konyhai lemezját-szóra, amellyel úgy bánt, mint egy rozsdás csappal. Dezső töltögetett egy demizsonból, úgy viselkedett, mintha házigazda volna, rá is játszott, „szí-
vem”-nek szólította K. K.-t, és olyanokat mondott neki, hogy „szí-
vem, adj egy bagót”, „szí-
vem, letörülnéd a nyálamat?”, „szí-
vem, kirúgtak az állásom-
ból, ezentúl össze kell húznunk a nadrágszíjat”. Palinak megoldódott a nyel-
ve a piálástól, és régi meccsekről mesélt, a 7:1-ről, ahová csak pártprotekciónal lehetett jegyet szerezni, az ötvenhatos szovjet-magyarorról, amikor évek
múltán, a sok döntetlen után először vertük meg őket, és a fél város lerészegedett örömmámorában. Aztán elment azzal, hogy várja őt Zsuzsa. Dezső egyenesen rákérdezett, hogy megkérte-e már, de Pali kitérte a válasz elől. El volt ázva, de így is pontosan tudta, miről beszélhet, miről nem. Dezső is berúgott. „Szí-
vem, legyünk öngyilkosok”, mondta. „Te leszel a bíró”, mu-
tatott rám, „ellenőrized, hogy mindketten a szívünkbe döfjük-e a kést”. K. K. nem nevetett, nem szörnyülködött, csak mintha kicsit feszes, kicsit türelmet-
len lett volna. Durván bánt Dezsővel, „kuss”, „jaj de jó vicc volt”, „menjete-
k már a francba”, és közben dúdolta a Bach hegedű- és zongoraversenyeket. Bementünk a szobájába, ahol az a behemót neogót tálaló áll, ott is van egy lemezját-szója, az se különb a másiknál, azt is dolgoztatja egyfolytában. De-
zső lefeküdt K. K. ágyára, és nyöszörgött: „Szí-
vem, a vízpipámat”, „szí-
vem, simogasd meg a begyemet”, „szí-
vem, nyald ki a seggem”. Aztán mintha el-
aludt volna. De közben mintha nézegetett is volna. Mint aki ki akarja nyitni a szemét, de az olyan csipás, hogy nem tudja. Én is jócskán tintáztam. Mikor K. K. lemezt cserélt, odasündörögtem mögéje, és hátulról megsimogattam a mellét. Nincs neki valami nagy, de a tudat, hogy női mell, hogy azé, akin még Annánál is kevésbé tudok eligazodni, és aki még nála is jobban leszar, felízgatott és felbátorított. K. K. lerázta magáról a kezem, és látszólag a zené-
nek adta át magát teljesen. Debussyt vagy Ravelt tett fel, valami ilyen szá-
zadfordulós, szecessziós bugyborékolást, a levegőben lógott valami, de még nem tudtam, mi. Egy fészkes, tönkrement rugózású, valaha bordó plüssfotel-
ben ültem, szinte a földön. K. K. cigarettára gyújtott, eloltotta a szintén sze-
cessziós, tejüvegburás mennyezeti lámpát, és csak egy ócska, megégett perga-
meneryőjű falikart hagyott égve a lemezját-szó fölött. Egy hamutartóval le-
feküdt elém a szőnyegre, amelyet utoljára a polgári békeidőkben porszívóz-
hattak ki, lerugdosta kötött mamuszát, és az ölembe rakta a diszkrétan láb-
szagú csülkeit, hogy masszírozzam meg a talpát, forgassam meg a lábfejét. Nyomkodtam, forgattam kicsit, közben ő feküdt a szőnyegen, nézte a meny-
nyezetet, fújta a füstöt, és kéjesen nyögdécselt. Gagyogott is valamit, hogy ha ideges, nem képes megülni, egész nap téblábol, toporog, és úgy megfáj-
dul a lába, mint egy öregasszonynak, de nem értettem mindent, mert a zene, mint egy hullám, időnként beteretett minket. Simogatni kezdtem előbb a láb-
szarát, a térdét, aztán a combját. Szoknyában volt, az egyébként is fölcsü-

szott, de a sűrű félhomályban látni se sokat láttam. Dezsőtől, aki K. K. ágyán feküdt, és vagy aludt, vagy nem, egy masszív, ovális, politúrozott asztal választott el bennünket. Alatta, a székek között, átláthatott az ember, ha akart, ha kimeresztette a szemét. K. K. nemhogy hagyta, hogy simogassam, egyre feljebb, a végén már a bozontját, de hátracsapta a karját, ide-oda görgette a fejét, és meg-megvonaglott. Rettenetesen begerjedtem, ráncigálni kezdtem a bugyiját, fölnyújtotta lábát gyertyába, hogy lehúzhassam róla, aztán megfogtam a kezét, elvettem tőle a cigarettát, belenyomtam a hamutartóba, és felhúztam őt az ölembe. „Ügyes vagy”, súgta a fülembe, „de most figyelj a zenére is”. Sejtelmem se volt, mit mivel kellene összehangolnom, „szarok a zenédre, én egy tahó vagyok”, mondtam neki eszemet veszve, ugyanakkor majd elszállva örömben. K. K.: „Megcsalod a barátodat, te, személtáda, mi? Megkúrod a barátod nőjét, mi, te, toprongy!”, és közben úgy dobálta magát az ölemben, hogy alig bírtam lefogni. Aztán vége lett. A lemezjátszó nem kapcsolt ki a lemez végén, sercegve járt a tű az utolsó üres barázdában. K. K. lemászott rólam, és eltűnt valahová. Vagy félórát vártam rá, de nem került elő. Kinéztem a konyhába, hallgatóztam a kriptafényű, folyosószerű előszobában, ahonnan vagy négy nagy barna ajtó nyílt, az egyik szobából hangos horkolás hallatszott, egyébként azonban néma csend volt. Dezső is aludt, ha mégsem, jól színlelte. Fogtam magam, és eljöttem. Föl kellett csöngetnem a házmestert, nagyon sötéten nézett, de nem kérdezett semmit. Most, csütörtök délután, nem érzek semmit. Se megbánást, se szerelmet, se szégyent, sem elégtételt.

május 9. szombat

Fotóval és Cével kimentünk az Ecserire autót nézni. Fotónál volt tizezer forint, se Cénél, se nálam semmi, és Fotó dühöngött, hogy rajta kívül senki semmi pénzt nem hajtott fel, ő pedig nem Samu bácsi, aki autót ajándékoz a csőró rokonoknak. Jogositványa mindenesetre egyelőre csak Cének van, úgyhogy azt játszották, hogy Cé lesz a sofőr, Fotó pedig a szivarozó mafiavezér, aki hátradól egy fekete Citroen hátsó ülésén. Egy öreg Wanderer előtt álldogáltunk először. Fotó belerúgott a gumiba: „Megy ez még, bácsika?” A tulaj, egy bajszos, sildes sapkás öreg, úgy ült a sárhányón, mintha arra várna, hogy lefényképezzék. „Benzinnel megyen”, felelte egykedvűen. „Indítsa be”, kérte Fotó. Az öreg lekászálódott, beült a kocsiba, önindítóztatta, nyögő, kehes hangokat hallatott a motor, aztán beugrott, és egész rendesen zakatolt. „Hangja van még neki”, mondta Fotó. „Mint egy svejci óra, úgy jár”, közölte az öreg, lefitymálva bennünket. Egyáltalán úgy bánt velünk, mint aki gyöngyöt szór disznók elé. Tizennyolcat kért. Mikor otthagytuk, megtört. Utánunk szólt: „Tizenöt, plusz az átírás.” Egy nagy fekete Citroentől Fotó lázba jött. „Hány lóerős?” kérdezte, mintha csak ezen múlna a vásár. „Egy, ha maga tolja”, felelte a szivar, aki ezt a poént nyilván üzleti fogásnak szánta, auftaktnak a standard-szövegéhez, amelyet mindenkinek elhadart. Kinyitogatta a kocsiját, mutogatott, magyarázott, betessékelte Fotót a szakadt bőrülésekre, Fotó beültetett bennünket is, rugóztunk az üléseken, mint a kis srácok, és röhögtünk. A csomagtartót is felnyitotta az ürge. A fenekén, mint egy kiállítási tárlóban, szerszámok és alkatrészek tömkelege volt szépen elrendezve. „Ez itt a nagy fogás, kérem”, magyarázta a pasas, „ezekből húsz évig is élél még ez a szekér”. Fotó a sárvédőkön átütő rozsdát kapargatta. „Kicsit revesedik már szegény.” Az ürge megsértődött: „Ha újat

akar, menjen a Sámpszelizére." Egyáltalán, a legtöbb árus nagyon érzékeny volt az autójára. Az egyik tulaj majdnem összeverekedett egy ilyen hitelrontó kibiccel, aki leleprázta a kocsiját, miközben egy olyan vásároló-féle alak már nagyban barátkozott vele. Egy másik ötvenöttezret kért az ötvennyolcas Volkswagenjéért, és hitetlenkedve felkacagott, mikor valaki alkudni próbált. „Ne viccelődjön, uram”, és elfordult. – Fotó és Cé Lengyelországba akarnak menni a nyáron, kocsival. Cé apja intező volt a háború előtt egy birtokon, aztán kiscgazdapárti mindenlében-kanál, majd a machtergreifung után tehenész, éjjeliőr, teherautósofőr, ötvenhat után lesittelték, most brigádevető egy állami gazdaságban. Cé motort és traktort is tud vezetni, és lovagolni is tud. Azt mondta, Voit Finnországba megy egy hónapra, ösztöndíjjal. Mikor kérdeztem, mikor, nem tudta pontosan megmondani, „mostanában”. Juditról nem volt szó.

Két cédula:

Wien–Holland–Expr.	„Gambrinus”
23.00 Wien	20.44 Nürnberg
3.00 Passau	22.10 Augsburg
4.30 Regensburg	22.50 München
5.43 Nürnberg	

Dr. Rolf W. Roth, Basel 6. Zürcherstr. 13.
Attila Csiky, Choisy-le-Roi, 11, rue Darthe
Office national des universités, Paris, 96, boulevard Raspail

május 14. csütörtök

Az Egyetemes történet-jegyzettel a Lukácsba, de végül Karinthy: *Utazás a koponyám körüljé*t olvastam. Izgalmasabb, mint egy detektívregény. Teljes tudathasadás, sőt, megkettőződés. Van egy K., akinek agydaganata van, és van egy másik, aki egy diagnosztika kívülállásával megfigyelte és leírta a kóresetet. Ad absurdum vitt lélekelemzés. Én és az énke. Dezső jutott róla eszembe. Ő éli úgy az életét, mintha csak kegyesen, mások kedvéért bűjt volna bele, de ahhoz ragaszkodna, hogy időnként levesse, undorral eltartsa magától, röhögjön a gyámoltalanságán és konfekcionáltságán, megrázogassa, mint ha a bolháktól vagy tetvektől akarná megszabadítani. A zuhanyozóban láttam Z.-t, a költőt, nem szólítottam meg, nem akartam megzavarni, elmerülten szappanozta éppen magát, ő nem ismert meg vagy észre se vett, a kriptafényben és a sűrű párában nem is csoda, lehet, hogy nem is lát már jól. Figyeltem az öltözőben, nem jön-e, de aztán kapcsoltam, hogy nyilván nem szekrényjegyet váltott, hanem kabinban vetkőzik. – Tegnap a Kupagyőztesek tornájának döntőjében MTK–Sporting Lisszabon 3:3, 120 perces játék után. Hruscsov, Nasszer és Szalal egy-egy követ dobott a Nílusba az asszuáni gát-ról a folyó elrekesztése alkalmából. A végső, 90 méteres zárógát-szakasz felépítése van még hátra. Készülnöm kellene a szigorlatra, de nem tudom, érdemes-e egyáltalán. Többet érne, ha franciául tanulnék.

május 15. péntek

Ma beállított egy rendőr, és visszavette az útlevelemet. Csak Mama volt otthon, rettenetesen megijedt a rendőrtől, és bár nem világos, ki mit mondott

pontosan, Mama mennyire méltatlankodott vagy kérdezősködött egyáltalán, minden jel szerint egyből visszaadta neki az útlevelemet. A rendőr állítólag csak annyit mondott, hogy a belügyminisztérium útlevel osztálya visszavonja a kiutazási engedélyemet. Indoklás nincs. Mikor hazamentem, Mama sirt, hogy ő nem tehet róla, mi mást tehetett, mint hogy odaadja, ott volt az asztalom fiókjában. Valaki beköphette, hogy kinn akarok maradni, pedig még nem is volt biztos. Apa azt mondta, kérjek kihallgatást, még akkor is, ha valószínűleg úgysem fogadnak, megtudni pedig biztos nem tudok meg semmit. Apáéknak persze nem mondtam, mire gyanakszom, mert elájultak volna, ha meghallják, hogy esetleg én is kinn maradtam volna, és ráadásul még a szájam is eljárt. Szerintük még mindig Ernő van a dolog mögött. Vagy tévedés történt, mikor kiadták nekem az útlevelet, és aztán rájöttek, hogy nekünk a rovásunkon van Ernő, vagy Ernő csinált megint valamit odakinn, amiért bennünket büntetnek. Most elmegyek járni egyet, és lehet, hogy valahol üvölteni fogok.

Máig nem tudom, befűjt-e valaki. Dezső volt-e, aki került ettől fogva öngyilkosságáig, ezért került-e vagy azért, mert már készült a halálára, ha nem ő, akkor kicsoda, de az is lehet, hogy tényleg Ernő és Dóra volt még a rovásunkon, vagy egyszerűen csak beleestem valami kampányba. Kértem kihallgatást az útlevelesztályon, fogadott is egy kövér, szemüveges nő, azt mondta, adjak be írásbeli fellebbezést. Nem adtam be.

Mindjárt három óra. Tudom, mi jön most, napló nélkül is tudom, most már akár föl is ugorhatnék akkori életemre, mint egy robogó villamosra, és élhetném napról napra újra. Fut mellettem tizennyolc évvel ezelőtti májusom, csak a hágsóra kellene felrugaszkodnom, és tujázhatnék újra a korányári éjszakában, de habozok, hiszen ez a villamos ugyanoda visz, ahonnét utána eredtem. Körjárat, mint valaha a 12-es busz. Már látom is a közeledő nyarat meg a rákövetkező évet, mint egy közeledő ismerős megállót, „Szigeti bejáró” vagy „Michel-Ange-Molitor”, látom jelenem múltamra rávetődő árnyékát, fogytán az erőm, elfulladok, lelassítok, hadd menjen, már jártam arra, kívülről tudok mindent, inkább valami más járatra szállnék, erdei kisvasútra vagy légpárnás interkontinentális expresszre.

Becsukom a füzetet, a fürdőszobában ledobálom magamról átizzadt ruhadarabjaimat, fölrántom a pizsamámat, arcot, kezet, fogat azértse mosok, fogom az íróasztalfiókot, beszéldelek vele a szobánkba, visszacsúsztatom a helyére, és bemászok az ágyba Margit mellé.

Oldalára fordulva, kissé összehúzódkodva fekszik, és a levegő hangtalanul jár ki-be az orrlukán. A hasában egy diónyi vagy baracknyi óramű ketyeg, amely egy fél év múlva fel fog robbanni.

Rám erőszakolja magát a kép, amint Dezső apja, aki, ha igaz, még ma is él, pár éve mindenesetre magam is láttam, őt is egy zuhanyozóban, a Széchenyi-fürdőben, meztelenül, összeaszott ülógumóval, lógó hasába és fakósárga szőrzetébe vesző csaptelepével, aztán az öltözőben, hosszasan hintőporozva lábujjai közét, látom, amint bikaként ökleli fel az ügyvédi irodában Dezső anyját, akit soha nem láttam, csak fényképen, tele volt Dezsőék lakása a fényképeivel, felökleli, mint valami mitológiai szörny, kentaur vagy minotaurusz, feldönti, mint egy finom, empire asztalkát, hogy aztán az alélt, riadt asszony hasában, mint valami némafilmen, amely gyorsabban pereg a kelle-

ténél, lázasan osztódni kezdenek a sejtek, Dezső sejtjei, és mintha ennek a lázas, buzgó, céltudatos osztódásnak a kellős közepében ott fészkelne már Dezső szelleme, és tehetetlenül nézné, hogyan jön belőle létre az a lény, aki a nevében fog majd fellépni, és egy napon lelőki őt ezért a Halászbástyáról. Dezső állítólag impotens volt, legalábbis ha másodmagával próbálkozott, és talán akkor se mindig, de többnyire. Judit később azt állította róla, hogy tiltakozott benne valami az erekcióban kifejezésre jutó fajfenntartási ösztön ellen, ösztönösen irtózott az utódnemzéstől, mert úgy érezte, hogy akarata ellenére hozták létre.

Judit meg volt győződve róla, hogy a vesébe lát, valami hatodik érzékel kitapintja, ki mit rejteget a zsigerei közt. Rólam azt mondta egyszer, hogy nem érdemlem meg önmagam.

De Juditnak sok mindenhez nem volt érzéke. Így a történelemhez se. Tizenyolc éves volna most a gyerekem, amelyet kikapartak belőle, mikor ilyen diónyi méretű lehetett. Azt mondhatnám neki egyszer: Fiaskám, te akkor lettél, mikor meggyilkolták Kennedyt, és a Beatles-korszak kezdődött. Kérdés, hogy érdekelné-e.

Annának volt érzéke a történelemhez. De mára mintha benne is tompult volna ez a fogékonyság. Lehet, hogy a történelemnek van vége? Apa gyakran mondogatta: Churchilllel és de Gaulle-lal véget ért az a történelem, amelyet ő annak nevez. Ez itt nem történelem, hanem kecseszkecsken. Hogy az-e, és hogy Apa mit értett kecseszkecskenen, az más kérdés, de hogy vége a történelemnek, és megkezdődött a történelemutáni korszak, az könnyen lehet.

Kérdeztem is Annától Paliék kertjében, miután a gyűrűhintáról leszállva átkaroltam és megcsókoltam, ő pedig kezdeti igenlés után helyzetére eszmélve próbált eltolni magától, kérdeztem tőle, hogy mi lesz már, nem történik több semmi, kányec filmá, mire ő csak zavartan nevetgélt.

Ekkor észrevettem, hogy egy hatalmas kutya áll mögötte a félhomályban, egy olyan ronda, bulldog-képű, nyesett farkú, csupasz testű, undok dög, és szelíden húzni kezdtem a ház felé. De a kutya jött utánunk, és mintha egyre nagyobb lett volna. Nőstény volt, vemhes vagy nemrég kölykezett, és nagy, lógó hasáról, mint csökevényes pöcsök, csüngtek hegyes csöcsei. Vagy mint tintaceruzavégek. Curgott a nyála, és bambán bámult bennünket. Akkora volt már, mint egy borjú.

Behátráltunk előle a lakásba, de jött utánunk oda is. Karsai Ottó, a külpolitikai tudósító rám kiáltott, hogy tiszta kutyaszar a lábam. Csakugyan, a talpam alatt kutyaszar kenődött szét vastagon. Kimegyek az ajtó elé, és egy hólapáttal megpróbálom levakarni. Tiszta kutyaszar lesz közben a kezem is. Anna egy újságot ad, hogy törüljem meg. A Le Monde egyik száma az, amelyben szerepel egy cikk a lengyelországi tüntetésekről.

Zsuzsa azt mondja, fürödjek meg. Mikor belépek a fürdőszobába, a kutya ott ül a vécén. Akkora, mint egy ember, és úgy is ül a vécén. Mellső lábait pitiző tartásban a hátsóin nyugtatja. Minden ízében reszket. A kád már tele van forró vízzel. Zsuzsa csak biztat, fürödjek meg, az jót tesz. Ott állnak az ajtóban a többiek is. Anna nevet, Faragó Luca egy vakuval rám villant, Zsupi néninek fejkendővel van bekötve a feje, a hóna alatt egy vekni kenyeret szorongat. Pali egy üveg Camparit nyújt felém, meghúzom, csukamájolaj-íze van. Zsupi néni olyan, mint a farkas a Piroska és a farkasból, farkasfeje van, baboskendővel bekötve, pontosabban kutyafeje, farkaskutyafeje. A ba-

boskendővel bekötött fejű kutya leszáll a vécéről, és megrázza magát, mintha vízből mászott volna ki. Vízpermet spriccel róla szanaszét, mindenki elugrik az ajtóból.

A kutya ekkor tulajdonképpen már teljesen olyan, mint a fizika-szakos Szűcs Menyhért, bár még mindig farkaskutya-feje van. Vele van a zsebrádiója is. Felszólít, hogy adjam oda neki a fényképezőgépet. Rádöbbenek, hogy nincs nálam. Elvesztettem, valószínűleg a vonaton felejtettem. De mi-féle vonaton? Fogalmam sincs, mikor, melyik vonaton történhetett, és ez kínos, kellemetlen. Egy milicistának kellene számot adnom róla.

Szűcs Menyhért beleszól a zsebrádiójába, mintha URH-s adó-vevő volna. Belép a fürdőszobába Anna, és vetkőztetni kezd. Ez olyan, mintha ítéletvégrehajtás volna valamiért, az elvesztett fényképezőgépért vagy a tisztatartatlanságomért. Takargatom a merevedő tökömet. Szűcs Menyhért elrántja a karomat, és felemeli. A hónaljamból filmszalagot kezd kihúzni. Mintha egy résen húzná ki, és a celluloidszalag merev, éles széle csiklandozza, sőt, vágja a hónaljamat. Zörögve a lábunk köré tekeredik az egyre inkább acélszerűvé váló filmszalag.

Hirtelen elfogy a türelmem, és tiszta erővel belebokszolok a falba, amely nagy robajjal leomlik. Egy gyerekszobában állunk, az emeletes ágyon két gyerek alszik. Belepi őket és az ágyneműjüket a szálló por. Anna megigazítja a takarójukat. Egy kefével lesöprögeti az arcukról a port. Olyanok, mint a templomi márványsírkövekbe faragott fekvő alakok.

Az ágy alól Märklin-vonat bukkan elő, áramszedős villanymozdony csuklós kerekű pullmann-kocsikat húz. Már nem tudom visszatartani a lábam, és felrúgom a szerelvényt. A kis kocsik felborulnak, és úgy járnak tovább a kerekeik, mint egy hanyatt esett százlábú lábai. Mentegetőzni akarok, de Anna eltűnt. A gyerekek most mintha finom tengerparti homokból lennének megformázva. Nagy hullám közeledik felénk, letakarom a szemem. Zongoraszó üti meg a fületem.

Benyitok egy ajtón: Szvjatoszláv Richtert látom a zongoránál. Dezső lapoz neki. Észreveszem, hogy a Zeneakadémia színpadán állok. Szaladnék ki, de odaugrik hozzám Dezső, és megkérdezi, nincs-e valami szerzeményem, amelyet eljátszhatnának, mert ha vége annak a műnek, amelyet most adnak elő, nincs mivel folytatniuk a műsort. Közben látom a kottán, hogy Richter közeledik a lap aljához, és ez rettegéssel tölt el. Szólni akarok Dezsőnek, hogy menjen vissza, mert mindjárt lapozni kell, de nem jön ki hang a torkomon. Richter közben, ahogy közeledik a lap aljához, egyre kisebbedik. Megy öszsze, mintha gyorsan távolodnánk tőle. Mikor leüti az utolsó hangot, kihúny, mint egy ponttá zsugorodó fényfolt a képernyőn. Oda akarok ugrani a zongorához, hogy folytassam az előadást, de abban a pillanatban a zongora óriási robajlással összedől. Összerogy, mintha nem bírnák súlyát a lábai, nagy zendülésekkel kicsapódnak a húrjai, és szanaszét szóródnak a billentyűi, mintha kiborult volna egy tál mázas sütemény.

Hosszú, szemét-szagú, alagsori folyosón megyek végig. Rohamosan sötétedik, már csak tapogatózva bírok előrehaladni. Rémlik, hogy a közelben kell lennie valahol az automatikus világítás kapcsológombjának. Végre megtalálom, megnyomom, ekkor rettentő dübörgéssel emelkedni kezd alattam a föld. Egy özőnvízelőtti, régóta használaton kívül lévő teherliftben állok.

Vastraverzek között haladunk fölfelé. Lassan kivilágosodik a fölkében. Többen állnak még mellettem, egykedvűen fogják a mennyezetről lelógó

kapaszkodókat. Ott van köztük Anna is. Egyre többen vagyunk, odapréselnek Annához. Érzem a két mellét, az ágyékát.

Ahogy kinézek az ablakon, rájövök, hogy drótkötélvasúti kabinban állunk, és alattunk egy nagy város terül el. Folyó szeli ketté a várost, magasvasúti pályák hálózják be a házrengeteget. Úgy tudom, Párizs ez a város, de egészen más, mint amilyennek emlékezetem szerint lennie kellene. Meredeken lejtenek és emelkednek az utcák, és hol a magasvasúti pályák felett, hol azokkal egybeolvadva függőhidakra futnak föl. San Francisco lehet ilyen, gondolom filmemlékek alapján, de hát ez nem az, mert ez Párizs.

És csakugyan: a drótkötélpálya a Sacré Coeurnél ér véget. Kilépünk egy teraszra, ahonnan a lángoló budavári levéltárat lehet látni. Apa bukkan ki a lángoló épületből, mintha egyszerre teleobjektíven át látnám. Meglepően hamar fölér a Mártonhegyi útra, mert a terasz mintha itt volna. Tulajdonképpen Paliék terasza ez. Haját tépve könyörög Apa, hogy segítsünk menteni az okleveleket. Ernő lép elő, porcelánruhában, pöttyös nyakkendőben, és behúzza egyet Apának. Apa elvágódik, vér serked ki a szája szélén, kigúvadt szemmel bámul maga elé.

Annát keresem, hogy segítsünk Apán, de megint eltűnt. Közeledik a tűz, olajfaerdő nyúlik el Paliék terasza alatt, és már az is lángban áll. Kirohanok az utcára, ott áll Annáék kocsija, Anna már benne ül, és mintha rám várna. Beugrok a vezetőülésre, önindítózok, de a kocsi nem akar elindulni. Furcsán hánnya-veti magát, mint egy makrancos ló, prüszköl, pukkadózik, de nem ugrik be a motor.

Ekkor Szücs Menyhért bukkan fel megint, olyan pózban áll meg az autó előtt, mint a brüsszeli pisilő kisfiú, csak sokkal nagyobb nála, és vastag, zuhogó sugárban húgyozza le a szélvédőüveget. Olyan messzire hord a farka és úgy lövelli a pisit, mint egy locsolótömlő. Megragadom a hátsó ülésen heverő camparis üveget, kiugrom a kocsiból, és menekülök a bűdös, gőzölgő vízszugár elől.

Főlkapaszkodom egy irdatlan nagy és magas farakásra. Több emeletnyi magas, mint egy kilátótorony. Szélesen elnyúló, hullámos, kopár táj terül el alattam. Messze lenn egy sátor látszik, valaki motorbiciklin közeledik feléje. Éppen elállt az eső, szivárvány ívelődik az égre. A motorbiciklis behajt a sátorba, és ott mintha egy lukba pottyanna, a sátorponyva meg se rezdül.

Megbillen alattam a farakás, és a farönkök, amelyek akkorák, amekkorákat úsztani szoktak vagy platókocsira rakni, omlanak lefelé, mintha megnyílt volna alattunk a föld.

Zuhanok a farönkök között, időnként nekem ütődnek, és csak zuhanok és zuhanok.

Erre riadok fel.

Vadul ver a szívem, alig kapok levegőt.

Félrelelköm a paplant, és kiugrom az ágyból. Csupa lucsok vagyok, a tarkóm, a hátam, a nyakam, a hónaljам.

Allok az ablakban, fogom a szívem tájékát, és görcsösen próbálok mélyeket lélegezni.

Már világos van, a háztetők fölött ellátok a Levéltárra és a Szabadság-hegy lejtőjére. Párafátyol lebeg a város felett.

Úgy érzem, bármelyik pillanatban leroskadhat alattam az ötemeletes bérház. Merő látszat és véletlen, hogy tartanak a falak. Elég egy óvatlan mozdu-

lat, és megindul alattam a padló. Zsigereimben még nem aludt ki a zuhanás érzése.

Óvatosan kilépkedek a fürdőszobába. Hideg vizet locsolok az arcomra és a szívem tájára. Nézem magam a tükörben, nem látok-e valami rendelleneset. Úgy érzem, mintha álmomban kilópták volna alólam önmagamat.

Próbálok visszazippantani magamat. A tükörből csak saját értetlenségem néz vissza rám. Képtelenség, hogy minden előzmény nélkül harmincnégy éves koromban szívroham érjen.

Visszabotorkálok az ágyba. Margit úgy alszik még mindig, mintha ő halt volna meg. Ugyanúgy fekszik, mint amikor lefeküdtem, és a levegő hangtalanul jár ki-be az orrlukán. Megnézem az órát: fél hat. Mindjárt kelnie kell. Igyekszem magamhoz térni, mire felébred.

Nemsokára nekem is fel kell kelnem, Zsóka miatt. Soha jobbkor. Lehet, hogy oda se megyek. Lehet, hogy ha akarnék, se tudnék. Majd beteget jelentek. Idegkimerültség. Ülök majd szürkén az SZTK folyosóján, és az eltaposott csikkeket nézem a kőkockákon. Egyelőre próbálok ellazítani magam, ahogy Margit szokta, és nem félni, nem szorongani. Attól mégis félek, hogy újra el találok aludni.

Annát keresem érzéseim emlékezetével. De valami másnapos csömört érzek most iránta. Hagyjon békén, menjen a dolgára, vissza xxx-be, ott a helye, vagy Náxoszra, bánom is én. Az enyém pedig itt ebben a recsegő, támlás családi ágyban és a zsongó óráimon. Nem akarok tudni se róla, se másról.

Bezárás

A Jó Égnek, az Országnak és TD-nek

*A verset látja? kissé átorim
átirom hogy a rím legyen elÉg
Aztat ha' idejébe fér-e még
leolvasni csekélyke műveim*

*nem t'om de a vers-korpuszt mégis im
elküldöm hadd' szarja le egy veréb
Hahogy vidám képet vágok a Vég
én én átvágva jámbor feleim*

*ne töltse borzadással el mivel
az Élet vélem minden jót művel
de annyit is! mit részletezzem itt*

*(gondoskodó pillantások't lövell)
(csiklánd tüvel) (dühével megdühít)
örülni hát! örvendeni! (de csitt!)*

Kísérleti életrajz

*Márpedig aki gyors az előbb
Szabadulj meg ettől
szabadulj ki
Márpedig újra és újra
meg újra és megint nekifut
Orsósan mozog boldog lábain
hideg puha testekkel ütközik
és föl-le rohangál mint a fejtű
hát ki tekinti meg
Nedves a szíve, verdes. Pillanat*

*Nincs túlzottan jól. Megenyhül
elzuhan. Öncsaló: de tényleg?
Egy pillanat ő
márpedig üres pillanat
Az üres lenne amit nézünk
és csak a szív szorít, egy
régvi vasdarab se mélyebb
Am: ,ne nevesse' ,ne mászkáljon' és
,ne szálljon be' : nem száll be tehát. És eper
De ki védekezik*

ki hurcolja be egy üres terembe

ki tekinti meg az Istent

Két part között

– regényrészlet –

A Hermes gyáriak karácsonyi tüntetése (lázadása? forradalma? ellenforradalma? – jobb, ha a szokott módon „karácsonyi eseményekről” beszélünk) még hónapokig izgatta a közvéleményt, mert a teljes hírzárlat ellenére kitudódott valami, hisz például a Murvai sógorának a II. számú Autójavítóban pár éve még kisiparosként a főnöke volt az öreg Ivanics Jóska, aki viszont az államosítás után a Hermeshez került csoportvezetőnek (igaz, az öreg Ivanics mint volt kisiparos, tehát osztályidegen, már a balhé kezdetekor elhúzta a csikot, de a szaktársaktól az ünnep után mindent megtudott), ilyen és hasonló csatornákon keresztül terjedtek a hírek; az egész karosszéria szakma nem volt olyan nagy, hogy ne ismerték volna egymást az öregek szinte mind; de a hírekben sok volt az ellentmondás, a nyilvánvaló túlzás, és az ember szeretett volna pontos képet kapni. Hallottunk olyat, hogy vérfürdő volt, hogy az ávósok a helyszínen agyonlőttek ötven embert, és utána elhurcolták a fél gyárat, mások szerint csak azok közé eresztettek egy sorozatot, akik kövekkel, kalapáccsal, egyéb súlyos szerszámokkal dobálták őket (állítólag egy ávós meg is halt), volt, aki úgy tudta, az egész vezetőséget leváltották, más úgy tudta, senkit sem váltottak le, és az sem derült ki világosan, mi robbantotta ki egyáltalán a tüntetést (pardon: eseményeket). Ezért mikor aztán Zakariás Géza ötvennégy tavaszán megjelent nálunk az autójavítóban és kiderült róla, hogy a Hermestől jött, kérdezgetni kezdtük, de Zakariás ingerülten elzárkózott a válasz elől, mintha kompromittálta volna magát, és félne, hogy az akkori bűneit még utólag elővehetik, bár nekem inkább az volt az érzésem, hogy valami dicstelen szerepet játszhatott a karácsonyi események során, és azt titkolja. Ötvenhatban, mikor a dolog újra aktuális lett, hiszen a Hermes munkásainak tüntetését mintegy az ötvenhatos események előképek is lehetett tekinteni, Zakariás csak annyit mondott, hogy semmi előkép, legföljebb előzetes, mint a moziban, és egy biztos, tette hozzá szinte undorral, hogy azt a dolgot nem a kommunista értelmiség és nem a diákság készítette elő, az a melósok spontán megmozdulása volt. Most viszont (tudniillik azon az éjszakán, mikor nálam aludt, mikor este a Nagymező utca sarkán fölszedtem őket a Marcsa lányával a nyakában és részegen, utána pedig a gyereket együtt vittük haza) minden átmenet nélkül kibukott belőle, méghozzá egy másik ügy, Szász Dániel főrendező személye és viselkedése kapcsán, szinte kiokádta, mint mikor az ember gyomrát hosszabb ideje megüli valami rondaság, és ahogy kijött belőle, mintha meg is könnyebbült volna.

*

Soha nem kereste Szász Dániel barátságát, mondta, soha nem kért tőle semmit, amit annak idején, hatvanegyben és azt követően kapott tőle, azt Szász önként adta, ezért el is lehetett fogadni, Zakariás úgy vélhette – úgy is vélte –, mindez a tehetségének szól, a személyes varázsának, esetleg a felesége, Zsuzsa személyes varázsának, hisz Zsuzsa – mondtuk már – Szász Danit meghódította azon az első reggelen, mikor a fesztivál-díj után betámolyogtak, de ez nyilván önáltatás volt, Zakariás önámító hazugságainak egyike, amint ki is derült hamarosan. Augusztusban valami banzáj volt Szász Dani egyik haverjánál a Romain, Szász azzal hívta meg Zakariást, hogy hozzon magával pár embert az üzemi színjátszók közül; Szász pedagógiai és politikai célzattal tudatosan eresztette össze az amatőröket és üzemieket a profi színészekkel és értelmiségiekkel, s a feszült hangulatot még alig oldotta föl a rendező népnevelői buzgalma meg közös érdeklődésük, a színház és az a néhány pohár bor, amit már betermelt a társaság, mikor Raczky Lóri, a hegesztő, a Zakariás féle csoport vezető színésze, megeresztette az akkoriban közszájon forgó viccek egyikét, hogy mi az abszolút lehetetlen. Na mi? Grün Armin, a vájár. Mérsékelt röhögés, főképp Zakariás emberei részéről. (A viccnek már akkor is szakálla volt.) Természetesen Zakariás, már csak a hangulat kedvéért is, hangosan és kissé erőltetetten velük röhögött, Szász tekintete azonban jeges lett, hangja vágott, mint a penge, ahogy közölte Zakariással, hogy tőle, *éppen tőle*, nem várta volna, hogy ezt az ostobaságot értékeli. – Te talán nem vagy lakatos? Ha nem is vájár, de fizikai munkás vagy. Kétkezi dolgozó!

Zakariás gyorsan témát váltott, és remélte, hogy az övéi, fesztivál-győztes üzemi színjátzó csoportjának a krémje, az a néhány ember, akiket Szász kérésére idehozott, sem fogtak föl abból, mire célzott Szász, hisz nyilván álmukban sem sejtették, hogy Zakariásnak a grünárminokhoz bármiféle köze lehet, s csak azért nem vörösödött el a haja tövéig, mert sokéves gyakorlattal megtanult uralkodni a vonásain. Miért kellett neki ezen a barom viccen röhögnie, mire számított, kinek akart kedveskedni, kinek akart benyálni vele? Persze azt nem vette észre, hogy Szász zsidó; mikor Szász a fesztiválon kiragadta az izzadt, holtfáradt és boldog Zakariást az ünneplő haverok közül, és ellentmondást nem tűrően közölte vele, hogy föl van véve a Főiskolára, Zakariás mindenre figyelt, csak erre a körülményre nem, később meg az új élet fantasztikus perspektíváinak eufóriájában még kevésbé jutott eszébe azt mérlegelni, hogy Szász, amellet, hogy divatos rendező, főiskolai tanár, ideológus és diktátor, miféle származású lehet. De hová is tette a régi érzékenységét, a kifinomult ösztöneit, mi történt az utóbbi években, elfeledte, hol él? (Jó, lehet, hogy a vicc így ostoba, de végeredményben nem igaz? Ő, a melós, nincs-e máris fölvéve a Főiskolára, és éppen Szász jóvoltából? Hagyjuk...)

Mindenesetre Zakariás nem pirult el, és a társaság valamennyi tagja úgy tett, mintha a vicc és Szász reagálása el sem hangzott volna, sőt a jelenlevő színészek, főiskolai hallgatók, újságírók (vagy kicsodák) mintha ettől kezdve más szemmel nézték volna őt, és nem is annyira az eltévelyedését vették volna tudomásul, mint inkább azt, ami ennek kapcsán kiderült; Zakariás most már titokban azt figyelte, ki lehet zsidó a jelenlevők közül, de nem tudta eldönteni, mégsem bírt szabadulni attól az érzéstől, MINTHA a többség másképp nézne rá, MINTHA közéjük tartozónak tekintenék, de mivel mindez csak olybá tűnt, MINTHA így lett volna, se tisztázni nem lehetett semmit, se

tiltakozni nem lehetett semmi ellen. Ahogy az ellen sem bírt tiltakozni soha, pedig belül minden idegszála tiltakozott, hogy attól kezdve Szász ne céloz-gasson arra, hogy ők valamiképp egyivásúak, egy bolyból valók, összetartoznak, és ezáltal különböznek a többiektől, azoktól, akikhez Zakariás világ-életében tartozni akart, és a leggyötrelmesebb az volt, hogy még Zsu is, gyakori veszekedéseik során, mikor szenvedélyesen fürta előtte Szász Dánielt, azt állította, hogy Szász csak azért szemelte ki őt, azért segíti, azért futtatja, mert A ZSIDÓK MINDIG ÖSSZETARTANAK. Nem mintha Zsu nem hitt volna Zakariás tehetségében; Zsu igenis hitt benne, csak rémülten féltette őt, féltette mindenekelőtt a tisztességét, mert Zsu őt a legtisztességesebb embernek tartotta (tisztességesnek, de gyöngének, aki bármikor elbukhatik), féltette a színésznőcskéktől, a színészléttől általában, az értelmiségiectől, az „úri ravaszágtól”, féltette a politikától, a „zsidó maffiától” (aminek a létezéséről meg volt győződve), féltette attól az egész új életformától, ami most Zakariás előtt állt; mert Zsu Zakariás tisztaságába volt szerelmes, de Zakariás tudta, szorongva, kinlódva, röstelkedve, önmagával meghasonlottan tudta, hogy ez az ő nagy tisztasága nem igaz, Zsuzsa egy bálványt akar belélelni, egy glóriás bálványt, a tisztesség szobrát, de ez a szent ember csak Zsu képzeletében él.

(talán nem voltam rosszabb, mint más, mondta – így mondta, múlt időben –, de jobb sem voltam, csak jobb akartam lenni becsületből, vezeklés-képpen, bizonyításképpen, de nem sikerült, és amikor sikerült is, akkor sem volt benne köszönet.)

Ami Szászt illeti, Zakariás pontosan tudta az első perctől kezdve, hogy Szász megcsinálja vele az ő kis üzletét; Szász Dániel elvtársnak elsőrendű érdeke volt, hogy találjon, kiemeljen, fölmutasson és a szakmában körülhordozzon egy igazi új munkástehetséget, a saját fölfedezését, a saját kreatúráját, a saját káderét, és éppen addig futtatta Zakariást, amíg érdeke fűződött hozzá, amíg a Zakariás által életre keltett új típusú, modern, nem-sematikus munkásfiguráknak keletjük volt, s mihelyt kimentek a divatból, azonnal ejtette korábbi védencét, mert a hatvanas évek torzonborz, vívódó, lázadó értelmiségi ifjait már nem nézte ki Zakariásból (ő hiába próbálta bizonygatni, hogy igenis *benne vannak*, hisz főiskolásként, színészként maga is közéjük tartozik), Zakariás (akkor) nem sokat bánkódott miatta, megvolt már Szász Dániel támogatása nélkül (különben is hamarosan vidékre került). Szász pártfogásának tehát semmi köze sem volt ahhoz, hogy fölfedezte volt Zakariásban a titkolt zsidót, és most, mikor húsz év után Zakariás életében először *kért* tőle valamit, Szász Dániel főrendező elvtárs (vagyis a bejárónő szerint nagyságos úr) az összetartozásnak a leghalványabb jelét sem mutatta, mintha nemcsak a saját színházát, de az egész fővárosi színházi életet neki kellene a Zakariás féle kiöregedett vidéki ripacsoktól megvédenie.

Rendben van, Zakariás a dühe és tompa szorongása alján – hisz az idő rohant – még valami elégtételfélét is érzett (mégsem vagyok *ezeknek* a „mi kutyánk kölyke” – kár, hogy a jelenetet nem láthatta Zsuzsa), és akkor alig két óra múlva a Fészekben B. Horváth Edébe botlott, aki karon fogta, pajtikámnak nevezte, fút-fát megígért „legalább mi tartsunk össze, pajtikám, nem igaz?”; és Zakariás pontosan tudta, mit értsen azon, hogy MI: MI, a népi káderek, MI, akik a gyárból jöttünk, MI, akiket ez a liberális kurzus félreállított, MI, akiket nem hagynak érvényesülni ezek a zsidók; Bunkó Horváth Edede – ahogy a szakmában nevezték – valóban népi káder volt, jóindulatú, de hétországgra szóló barom, akit se megbuktatni, se használni nem lehetett,

akit évente passzoltak át egyik helyről a másikra; volt már főrendező, igazgató, gazdasági igazgató, színházi főosztály vezetője, művészeti titkár és újból főrendező, most, mint közölte, épp a tévéhez került; Zakariás tudta, hogy még soha senkin nem segített, mégis megivott vele két konyakot, és vigyorgott, és tűrte, hogy hátbaveregessék, és csodálkozva figyelte magában ezt a semmivel sem indokolható tapintatot, amikor ordítania kellett volna, hogy NEM! hogy kikéri magának, éppúgy kikéri magának Bunkókám testvéri hátbaveregetését, ahogy húsz évvel ezelőtt Szász kacsingatásait, és csak annyi haszna volt az egészből, hogy belülről még jobban utálta, még mocskosabbnak érezte magát, és részegebb lett két konyakkal, azzal a két konyakkal, amit Bunkókám társaságában benyakalt.

– És Fischer Lajos se kacsingasson rám, mert hozzá sincs semmi közöm! – ordított föl Zakariás váratlanul (ismétlem: akkor éjjel, mikor megkért, hadd aludjon nálam, mikor előzőleg a kislányát, Marcsát együtt vittük haza) –, se Fischerhöz, se Szászhoz, se a Bunkó Horváthhoz, senkihez, hozzád sem, hiába bámulsz, hiába dolgoztunk együtt hét évig, hiába fogadtál be éjszakára, akkor sem! – valami olcsó bölcsességet készültem mondani, hogy az embernek valahová tartoznia kell vagy hasonlót, amikor rájöttem, hogy Zakariás a Hermes gyáriak karácsonyi tüntetéséről beszél, és gyorsan elhallgattam, mert erre kíváncsi voltam még most is, közel harminc esztendő után.

*

Zakariás a napközben lenyelt konyaktól, és részben a vodkától, amit én vettem elő az este meggondolatlanul, már zavarosan beszélt, gondolatai lóugrásszerűen szökkentek előre-hátra, nehéz volt kihámozni szavaiból a történeteket, de (ha jól értettem, amit mond) a Hermes gyári lavinát a Szakszervezeti Bizottság jóindulata indította el. Az SzB kiverekedte, hogy a december huszonhetedikén esedékes fizetést a Hermes gyáriak kivételesen huszonnegyedikén, az ünnep előtti utolsó munkanapon vehessék föl, talán jutalmul, mivel a gyár az évi tervét már december elején teljesítette, talán másért; hogy pontosan miért akart a szakszervezet vagy bárki a gyár vezetői közül a dolgozók kedvében járni, az ma már ki nem bogozható, tény, hogy a gyári hangosbeszélőn már hetekkel ezelőtt bementék, hogy a fizetést az ünnep előtt kapják meg; az emberek ennek reményében az utolsó fillérig kiköltek, a legtöbbször huszonnegyedikén már egy vasa sem volt, akkor még – ezerkilencszáz ötvenkettőben – tényleg egyik fizetéstől a másikig éltek az emberek, senkinek sem melegedett kisebb vagyona a takaréokban, mint manapság. A pénzt még előző nap meghozták a bankból, a bérelszámoláson éjszaka, túlórában borítékolták; az éjszakások (nem sokan voltak, talán száz-százötven fő) reggel még rendben megkapták a pénzüket, a munka bizakodó, ünnepi hangulatban és gyanútlanul indult, mindenki reménykedett, hogy a koradélutáni órákban még megejthetik az ünnepi bevásárlást, megvehetik az ajándékokat, mert szombati műszak volt, fél egyig tartott a munkaidő. Még akkor sem gyanakodott senki, mikor a „hangos” bementa, hogy az alapszervi párttitkárok menjenek föl a pártbizottságra (volt ilyen már máskor is), aztán a művezetőket hívták, a csoportvezetőket és a szakszervezeti bizalmikat, és még mielőtt az aktivisták visszaérkeztek volna, hogy elmagarázzák a dolgozóknak, hogy mindez az ő kívánságukra történt, elterjedt a végülis igaznak bizonyuló rémhír, hogy odafönt valahol valakik letiltották

az egész fizetési akciót: senki sem kap ma egy fillért sem. Zakariás idősebb barátja, a Doki (Mojzes Áron, a jog- és államtudományok doktora, volt vármegyei főjegyző, volt negyvenötös kommunista, majd kirúgott párttag, bélistás, jelenleg átképzősből lett lemezlakatos), higgadtan és érthetően elmagyarázta a körülötte dolgozó embereknek – érthetőbben, mint kisvártatva a szerencsétlen aktivisták, akik azt sem tudták kínjukban, melyik lábukra álljanak a dühöngő dolgozók előtt –, hogy a fizetést valószínűleg a Nemzeti Bank állította le, mivel a forgalomban levő pénznek és a boltokban levő árukészletnek egyensúlyban kell lennie, különben kitör az infláció. – Majd pont a Hermes gyáriak, ez a nyomorult háromezer ember fogja fölborítani az államháztartást! – kiáltott közbe Zakariás, de a Doki, változatlanul higgadtan és okosan, folytatta, hogy a Hermes gyári eset precedenst teremthet, és képviseljük el, ha az országban *mindenki* megrohanna tele bukszával az ünnep előtt az üzleteket, micsoda kavarodás támadna.

A munka akadozni kezdett, majd teljesen le is állt, az emberek csoportokba verődve egyre ingerültebben vitatták az eseményeket, a művezetők, csoportvezetők sápadtan rohangásztak ide-oda, hogy emberek, ne csoportosuljunk, emberek, oszoljunk, emberek, még nem járt le a munkaidő, de a kurva istenit maguknak, nem értik, hogy engem fognak lebaszni maguk miatt! – de a szózatnak nem volt hatása, mint ahogy nem volt hatása annak a sokkal csöndesebb, de sokkal szívósabb, ellenkező irányú propagandaakciónak sem, amit néhány idősebb szaktárs, volt szociáldemokrata párttag, régi, még háború előtti szervezett munkás kezdeményezett, akik körbejárták a hőbörgő csoportokat, hogy senki se öltözzön föl, senki se hagyja el a gyár területét addig, míg a pénzünket meg nem kapjuk, a pénz itt van, ki van borítékolva, csak szét kell osztani, és ha a gyár összes dolgozója egységesen lép föl, nem merik majd a görék vállalni a botrányt, BIZTOS, hogy ki is fizetik; ennek sem volt hatása; a műhelyek fél-, helyenként egy órával a fájront előtt már elnéptelenedtek, az emberek fölszivárogtak az öltözőkbe, fürdőkhöz, átöltöztek, és ugrásra készen várták a dudát (Zakariás még sohasem látta munkaidőben ilyen kihaltnak a nagycsarnokot, és boldog izgalom fogta el, hogy ez a passzív tiltakozás mégiscsak valami!), mert a közös akcióban senki sem hitt, de ha már ilyen gyalázatosan kibabráltak velük, legalább szerették volna minél előbb a hátuk mögött tudni a gyűlölt gyárat, legalább ki a kapun kívülre, ki a szabadba, a levegőre, bár senki sem tudta volna megmondani, minek. A hír hallatán a legtöbbjüknek a szívverése is elakadt; itt álltak üres zsebbel, egy megveszekedett buznyák nélkül, előttük a kétnapos ünnep, és otthon üres a kamra, az ajándék még csak hagyján, de mit fognak zabálni két napig, mit mondanak az asszonynak, mit adnak enni a gyerekeknek, és most kihez forduljanak segítségért, hová szaladjanak, ha a másiknak éppen úgy nincs, mint nekik? A munkások jó egyharmada vidéki volt, ezek végképp nem tudták, mi lesz velük, hisz a legtöbbje még a vonatjegyét se váltotta meg abban a reményben, hogy az ünnep előtt úgyis megkapják a dohányt.

Zakariás anyja bevásárolt már az ünnepre, megfőzte már a karácsonyi ebédet, megvette szentestére a halat; neki magának százötven forint lapult még a zsebében, óriási összeg egy fiatalembernek itatra, szórakozásra (akkoriban!), sőt a karácsonyi ajándékok is ott vártak már anyja szekrényében, hogy este a fa alá kerüljenek; nem magáért dühöngött, nem a maga nevében volt fölháborodva, hanem azoknak a nevében, akikkel évek óta együtt élt, együtt sunyított, együtt robotolt és együtt verejtékezett, a dolgozókért, a min-

dig becsapottakért, a népért, az ő népéért érzett tehetetlen bicskanyitogató haragot, hogy MIVELÜNK EZT IS MEG LEHET CSINÁLNI, MIVELÜNK MINDENT MEG MERNEK CSINÁLNI (ahogy régen, negyvennégy gyalázatos nyarán-őszén is ez dühítette föl a lázadó természetű kiskamaszt: a zsidók döbbenetes lojalitása, ahogy minden rendelkezést betartottak, minden rúgást eltűrtek abban a szánalmas reményben, hogy így talán megúszhatják, ahogy birkaként mentek a vágóhidra, és még ahhoz sem volt merszük, hogy letép-jék, mint ő, a tizenkét éves kölyök, a sárga csillagot és bujkáljanak, és leg-alább belül, a lelkük mélyén megkérdőjelezzék az ítéletet: miért volnék én zsidó, mikor katolikus vagyok, mikor magyar vagyok, csak azért, mert *ezek* zsidónak tartanak, mert a nagyszüleim vallása miatt *ezek* ki akarnak taszítani – mit, kitaszítani, kiirtani! – maguk közül?!), és dobogó szívvel szurkolt az öreg szakiknak, a régi szocdemeknek, akik még a Horthy-rendszerben tanul-tak szervezkedni, sztrájkolni, konspirálni, hogy sikerüljön nekik, hogy tört-énjen már egyszer valami, de úgy látszott, nem fog történni semmi sem. Za-kariás nem öltözött, mert túlórázott aznap vagy tizenötödmagával a lemeze-sek közül; bent maradt a Doki, Zörgő Miklós, egy Zakariással egyidős srác, szintén érettségizett, mint Zakariás és szintén dzsentrí, mint Aron úr, de míg Mojzes Aron vagyontalan volt a háború előtt, és a közigazgatásban dolgo-zott, és negyvennégyben harminc zsidót bujtatott a megyeházán, és a főlzsa-badulás után tiszta hittel lépett be a kommunista pártba, addig Zörgő Miklós apja ezerholdas földbirtokos volt Mezőtúr környékén valahol, de persze ren-des fickó volt Zörgő Miklós is, Zakariás egyik legjobb haverja, ott volt a Juhász (Tóth Lajos, aki tényleg juhász volt azelőtt), Bognár Vince, a Paraszt (aki, mikor följött vidékről, eleinte bekecsben-kucsmában dolgozott), az alko-holista Nyifa (Meiszter Ferenc) és Zselényi, a Kadét, aki viszont ludovikás volt azelőtt, mert a Hermes tele volt kétes egzisztenciákkal, de mind haver volt, jóbarát, mert együtt kínlódtak évek óta, mert egy-sorsúak voltak mind-annyian. A túlórát jól fizették, négy óra után már száz százalékos túlórapót-lék járt (és abban az időben még a havi átlagórabért fizették pótlék gyanánt), és legtöbbjüknek összegyűlt már egy csomó tartalékideje, amit a hó vége előtt muszáj volt leírni valahogy, tehát dolgozni se nagyon kellett, csak bent maradni és írni az időt; a pénz ezzel szemben nagyon kellett: a Juhásznak négy gyereke volt, Bognár Vince a szüleit támogatta, akiknek a padlását le-söpörték az ősszel, Zörgő is a szüleit segítette, akiket kitelepítettek, három családot tartott el a Nyifa is, és Mojzes Aron megszámlálhatatlan embert tar-tott el; saját családján kívül a volt feleségét, édesanyját, apósát, a nagybáty-ját, és egy csomó öreg barátot, akik alól kihúzták a talajt, a rendszer külön-féle hajótörötteit; a pénz persze Zakariásnak is kellett, de ő nem ezért túl-órázott, Zakariás azért túlórázott, mert számára a karácsonyi túlóra lázadás volt és tiltakozás; lázadás a konvenciók ellen, a család ellen, a polgári csö-kevények ellen, a vallás ellen és a Rákosi rendszer ellen, ami megnyomorítja, kizsákmányolja, elnyomja a melóst, faszizmussá torzítja a marxizmust, be-mocskolja az igazak hitét; már előre élvezte, hogy zötyög hazafelé az utolsó üres villamoson az elpuhult, karácsonyozó belváros felé ő, aki most jön a vá-ros érdes részéből, onnan, „hol a vasbányák fuvallata ing, gép rugdal, lánc zúg, jajong ládák léce”, most jön fáradtan, elnehezült munkásökleivel a vil-lamos fogantyújába kapaszkodva a metsző téli hidegben, míg az egész világ a duruzsoló kályha mellett, a karácsonyfa gyertyáinak és csillagszóróinak fénykörében ünnepel, jön magányosan, kihúzott derékkal, ridegen; igen, Za-

kariás már előre élvezte a szerepet, a sziklaarcú, komor léptű munkás szerepét, amit majd este eljátszhat, ha nem is közönség, de önmaga előtt, taps helyett megelégedvén anyja sóhajaival, húga ámulatával és apja néma szégyenkezésével, amiért az ő munkáséletre kényszerített fiának szenteste is dolgoznia kell, és ráadásul kétszer annyit ad haza, mint ő, a család feje. Zakariást már-már boldogította az a tudat, hogy ő arca verejtékével és két kerges tenyere munkájával értéket termel, konkrét értéket: autókat, gépjárműveket, hogy ő a két kezével értéköbbletet hoz létre, ő építi az országot, amit a simlisek, a funkciók, a szájtépő pártemberek kisajátítanak, hogy itt ő a társadalomfönntartó erő, mégis jogfosztott és kizsákmányolt, vagyis nem ő tartozik a társadalomnak, országnak, hazának, hanem a társadalom adósa öneki.

Hangulata tehát korántsem volt borús, haragja annak szólt, hogy a munkásosztály megint megkapta a mai napra rendelt pofonjait, és megint eltúrte szótlanul, enyhe morgolóadás kíséretében, és eloldalgott behúzott farokkal, néma vicsorgással, sunyítva, akár az oldalbarúgott kutya, ezen tűnődve dolgozott tempósan, kényelmesen a többiek között, mikor, talán félórával a hivatalos fájrönt után Zörgő Miklós rohant feléjük a hangár oldalbejárata felől, hogy gyertek gyorsan, odakint áll a balhé. BALHÉ?! Hát mégse nyelünk le minden békát, mégis van bennünk gerinc?! Hát mégis történik valami?! Zakariás lecsapta a kalapácsot, és rohant az udvarra Zörgő Miklós után.

Azok az idősebb szaktársak, régi szocdemek, szervezett melósok (hogy valóban *effélék* voltak-e, Zakariás nem tudhatta biztosan, mert egyiküket sem ismerte közelebről, de erre vallottak a jelek), szóval azok, akik már a műhelyekben elkezdtek az agitációt, most a gyárudvaron, a csarnoktól, műhelyektől, öltözőktől a gyárkapu felé vezető utak mentén helyezkedtek el, és itt próbálták a népet visszafordítani, és furcsa módon ezúttal sikerrel, talán mert a saját bőrükben, tulajdon bejáró ruhájukban nagyobb emberi öntudat költözött beléjük, mint amekkorát a gyári koszos munkaruhában éreztek, talán egyszerűen azért, mert hazafelé tartván most még világosabban érzékelték az emberek, mit jelent fillér nélkül nézni a karácsony elé, Zakariás mindenesetre arra érkezett, hogy az udvaron vagy ezer főből álló tömeg veszi körül az igazgatóság új épületét, és a néma tüntetésnek épp akkor kezdett megjelenni a saját szava. Kisebb szavalókórusok keletkeztek, a fiatalok egy csoportja épp azt skandálta, hogy:

Varga Béla gyere ki,
mert a szemed nyomom ki!

de ezeket elhallgattatták azzal, hogy nem durvulunk, mi itt a jogos bérünket követeljük, Varga, az igazgató, különben is rég hazament, akkor más rigmusok röppentek föl, ilyenek, hogy:

Major Jóska párttitkár,
azt fizesd ki, ami jár!

ebből aztán különféle variációk születtek, például:

Nem kell nekünk párttitkár,
azt adják meg, ami jár!

később ezeket a leleményesebb, szellemesebb rigmusokat elnyomta a legegyszerűbben megfogalmazott alapkövetelmény: FI-ZE-TÉST A-KA-RUNK!, amit az ipari tanulók a következő változattal cifráztak:

Fizetést akarunk!
Korog már a hasunk!

az igazgatósági épület ajtaja előtt hirtelen összeállt egy küldöttség, két idősebb szakmunkás, két asszony, a fiatalok képviselőjében egy tanuló gyerek és két vidéki ember, akik fizetés híján nem bírtak hazautazni, és mikor az egyik ember lenyomta a külső ajtó kilincset, hogy a küldöttség bemenjen, és a tömeg rádöbbsent, hogy az ajtó *nyitva van*, a tömeg egyszerre meglódult elsodorván a küldötteket, hiába tiltakoztak a szervezők, hogy mindenki maradjon itt, csak a küldöttség megy föl tárgyalni, most már senki nem hallgatott senkire, az emberek benyomultak az irodaépületbe, elárasztották a lépcsőt és az emeleti folyosót, ahol a górékat sejtették.

Zörgő kipirulva ragyogott és lelkesedett – te, ez forradalom, igaz, tisztára forradalom! – mondogatta Zakariásnak (Zörgő Miklós földbirtokos származása ellenére nem volt reakciós, elfogadta a szocializmust, csak a módszer ellen tiltakozott, amivel a rendszer őt is, családját is megnyomorította, és – megtartva a régi modort és viselkedési normákat mint volt dszentri – munkássá válva a munkássággal szolidárisnak érezte magát, ezért is fogadta Zakariás a barátjává többek között), Zakariás is lelkesedett, bár ő, ideológiailag képzetlenebb lévén, nem volt biztos benne, hogy a látottak kimerítik a forradalom fogalmát, mindenesetre Zörgővel együtt belevetették magukat a tömegbe, és megpróbáltak mind beljebb, az épületbe bejutván pedig mind följebb nyomulni, hogy ott lehessenek az események sűrűjében, és mindent láthassanak; bent képtelenül sűrű volt a tömeg, hőség volt, az épületet erősen fűtötték, csípős izzadságszag érződött és elvélve szellentések szaga; a lépcsőn olyan sűrűségben állt a nép, hogy Zakariásnak, amint közéjük följebb és följebb furakodott, hirtelen a Róma tizenegy óra című film jutott az eszébe, úristen, gondolta, mi lesz, ha a lépcső itt is leszakad, de nem állt meg, végül fölért az emeletre, ahol a nép már az ajtókat ostromolta.

Marhaság az egész, mondta akkor valaki, a pénzt már régen visszavitték a bankba, de azonnal letorkolták a kishitűt, és a jólétesültek tudni vélték, hogy a pénzt nem merték a melósok előtt visszavinni, és úgy döntöttek, hogy a vállalat páncélszekrényében őrzik az ünnep alatt. A főpénztár a páncélszekrényvel a folyosó egyik végében volt, a másik végében a pártiroda és az SzB irodája, a tömeg tehát elvágta egymástól a benntartózkodó vezetők két csoportját; az hírlett, hogy a pénztárban a vasrács és a vasajtó mögött kuksol a főkönyvelő és a főpénztáros, ők őrzik a dohányt, a másik oldalon az irodákban pedig a párttitkár és az SzB elnök lapít, valamint a bérelszámolás és a rendszet vezetője és Fischer, a személyzetis. Ezen az oldalon, ahol a küldöttség állt, a küldöttek funkciója megváltozott, átalakultak valamiféle kordonná, és nagy erőfeszítéssel próbálták meg fölfogni a hátulról jövő lökéseket, hogy ne préseljék őket oda az iroda ajtajához, előlről kétségbeesett hangok hallatszottak, hogy nyugalom, emberek, több fegyelmet, így nem tudunk tárgyalni az elvtársakkal – cseszd meg az elvtársadat! – ordított előre valaki –, kuss! – bömbölt vissza az ajtó elől a küldöttség egyik tagja, egy téglavörös fejű, kövér ember munkaruhában, Zakariás úgy tudta, a rugókovácsok

közül való – kuss, te marha, nem rombolni akarunk, hanem a pénzünket akarjuk, azt követeljük, ami jár! –, de a hangját elnyomta a tömeg; a másik oldalon az elől állókat a hátul állók már teljesen nekiszorították a főpénztár vasrácsának, onnan rimánkodás hallatszott (női hangon is), hogy észnél legyenek, ne nyomjanak már, megfulladunk, hát képes eltörni a karomat – Ne nyavalyogj! –, ordították vissza hátulról –, törd be az ajtót! –, az asszonyok visitoztak, mert ők voltak többségben és ők viselkedtek eleinte a legbátrabban, talán mert női mivoltukban védettnek érezték magukat és nem félték a megtorlástól, talán azért, mert mint családanyák ők érezték át legfájdalmasabban, mit jelent, hogy nem bírnak enni adni a családjuknak karácsony ünnepén, de most az elől álló asszonyok már félni kezdtek, hogy a felbőszült tömeg nekiszorítja őket az ajtónak és ezért sikoltoztak, ami viszont nem hatott csillapítóan a hátul állók kedélyére; és ebben a pillanatban kinyílt az ajtó, a pártiroda ajtaja, és az ajtóban megjelent szokott jelmezében, drótkeretes Szverdlov-szemüvegével, Lenin-sapkában, kihajtott fehér ingben és rövid utászcizmában Fischer Lajos, a személyzetis, fölemelte a kezét, hogy beszélni akar, de a tömeg csak zúgott tovább, egy hangot sem lehetett érteni, akkor az elől állók kiabálni kezdtek, hogy csönd legyen, ne ordítsunk, ne lökdösődjünk, halljuk a Fischert, a Fischer beszélni akar, hallgassuk meg, mit mond, ne örüljenek meg, emberek!; a tömeg lassan-lassan lecsillapult, halkult a láрма, a hullámmás is megszűnt, végül csakugyan csönd lett, és Fischer megszólalhatott.

– Emberek! – kezdte, és Zakariás elvigyorodott; azért van esze a Fischernek, nem azzal kezdi, hogy *elvtársak*, hanem, hogy *emberek*, pedig nem jött könnyen a szájára, ez valószínű; Zakariás nem szerette Fischert, sőt őt utálta a legjobban a görék közül, most mégis elismerést érzett iránta, hogy ki mert állni a felbőszült tömeg elé, ki mert állni a Major Jóska helyett, mert az ő dolga lett volna, ő volt a párttitkár. A személyzetis az első emberek egyike volt, akit Zakariás a Hermesnél megismert; mikor ötven nyarán fölvettek a vállalathoz, Fischernél kellett jelentkeznie, mert Fischer kiemelten foglalkozott minden kétes elemmel, és Zakariás kétes elemnek számított a kisiparos apjával és az érettségijével. Első pillanatra rokonszenves volt Zakariásnak ebben az ösbolsevista jelmezben, amit már akkor is viselt, mert a színjátszásra érzékeny Zakariás látta, hogy Fischer Lajos nem úgy viseli a jelmezét, mint például a főmérnök a lódenkabátot és a micisapkát, Fischernél a jelmez nem azt a célt szolgálta, hogy *elfődjön* valamit, ellenkezőleg, Fischer jelmeze *reprezentált* valamit, olyan volt, mint hívó ember nyakában a kereszt, vagy mint az igazi kommunista számára – ha van ilyen – a pártjelvény a gomblyukban, Fischer úgy viselte a jelmezét, akár a saját bőrét, mintha hozzánőtt volna, ez a jelmez jelentette az IGAZI Fischert. Azt is tudta róla, hogy a személyzetis őszinte, hogy komolyan hiszi is, amit mond, mégis megutálta nem sokkal az első találkozásuk után, ahogy az ember előbb-utóbb megutálja azt, aki szándékosan vagy akaratlanul – az eredmény szempontjából egyremegy – a titkai birtokába jut, még akkor is, ha az illető, e titkok birtokában, jóindulattal van iránta (egyelőre még), mert tart tőle, és mivel tart tőle, meggyűlöli.

– Szóval a papája burzsuj – szögezte le káderezés közben Fischer, és Zakariás érezte, hogy szánalmas, amint azt bizonygatja, hogy az ő apja nem burzsuj, hanem kisiparos. – Maga tehát polgári származású – vont a személyzetis a következtetést, Zakariásnak kedve lett volna közölni, hogy nem csak polgári, de egyenesen zsidó származású, ha már az elvtárs éppen úgy a származásán lovagol, mint azelőtt a nyilasok, de nem szólt, annyira nem, hogy

Borról sem tett említést, arra a kérdésre, mit csinált az apja a háború alatt, azt felelte, hogy negyvennégyben behívták, és ősszel megszökött Újvidéken, és nem dicsekedett vele, hogy a hírhedt bori első lépcsőből szökött meg Újvidéken, hogy ugyanazzal a menettel hajtották haza az apját, amelyikben Radnóti Miklós is ott vonszolta magát Abdáig, aztán Fischer az iránt érdeklődött, hogy mi volt az apja rendfokozata. Honvéd, mondta Zakariás. És milyen fegyvernemnél szolgált? Hát azt ő nem is tudja, mondta erre ő, gyerek volt még akkor, sose kérdezte. És merre szolgált? Hát arra délen . . ., bizonytalankodott Zakariás, valahol Szerbiában. – Értem – bólintott Fischer. – Szerbiában. Ószerbiában, igaz? – Arrafelé . . . Fischer elmosolyodott, és Zakariásnak úgy rémlett, mintha rá is hunyorított volna a drótkeretes szemüvege mögül, hogy jól van, öcskös, értjük mi egymást, zsidó vagy te is, mint én, te sem vered nagydobra, ahogy én sem, igazad van, ma már más idők járnak, a szocializmus építésének korában ez már nem kérdés, de mi azért tudjuk, amit tudunk; a beszélgetés hangneme megváltozott, Fischer barátságos lett és jóindulatú, a végén fölállt, kikísérte Zakariást az iroda ajtajáig, ott vállonveregette, és a következő szózáttal bocsátotta el: „nézze, Zakariás elvtárs, ha megbecsüli magát, itt nálunk megkapaszkodhat, elvesz egy csinos kis munkáslányt feleségül, és pár év múlva azt is elfelejti, ki volt a papája”; és az volt a gyalázat, hogy az első pillanatban Zakariás forró hálát érzett a személyzetis iránt, mert ő *tényleg* el akarta felejteni, honnan jön, és nem akart se polgár maradni, se zsidó, igenis munkássá akart válni, **MAGYAR MUNKÁSSÁ**, és nem olcsón, nem a felszínen, hanem a lelke mélyéig, vállalva a magyar sorsnak is, a proletársorsnak is a nehezét, és csak később, napok múlva kezdett égni a pofája, mert rájött, milyen árulásra biztatja őt Fischer, mert az apját nem felejtheti el, mert az apja megtagadása árán csak rongyemberré válhat legföljebb, mássá nem, és megundorodott magától, és önmagánál jobban csak Fischertől undorodott, és gyűlölte a jóindulatú mosolyát, a **MI KETTEN TUDJUK** mosolyát, a **MI EGY TÁBORBA TARTOZUNK** mosolyát, mert Fischerrel nem óhajtott egy táborba tartozni, sem az apja, sem a többiek, a Dokik, a Zörgő Miklósok, a Tóth Lajosok és Bognár Vincék ellenében.

– Emberek! – kezdte tehát Fischer a viszonylagos csöndben, és azt bizonygatta, hogy a szakszervezet jót akart, de fölsőbb helyről másképp látták a dolgot és másképp döntöttek; nem is próbálta a döntést indokolni, *odatönn* jobban tudják, mi a helyes, ez párthatározat, törvény, itt vitának helye nincs, és azzal folytatta, hogy *eddig még* nem értesítették sem a rendőrséget, se mást, mert bíznak a dolgozók józanságában, abban, hogy megértik: itt nincs mit tenni, és szépen hazamennek; Zakariás viszolygó utálat és elismerés között hánykolódva hallgatta, mert Fischeren látszott, hogy nem először áll ki a tömegek elé, ez nem konjunktúra-kommunista, gondolta, ez nyilván komcsi volt, már a régi rendszer alatt is, az illegalitásban is; de a következő pillanatban már ellenkezőképp látta az egészet: a szemét!, sziszegte magában, „sem a rendőrséget, se mást”: naná, hogy az ávóval fenyeget; viszont az mégis csak klassz dolog és bátorságra vall, hogy eddig nem telefonáltak sehová, mikor pedig telefonálhattak volna; igenám, de ha nem bírják megoldani házon belül, ha mégis ki kell hívni az ávót, akkor a górétság is benne lesz a szarban, amiért hagyták idáig fajulni az eseményeket . . . és Zakariás egyszerre úgy érezte, hogy itt egyedül ő ismeri Fischert, ismeri belülről, tud a nyelvén, tehát beszélnie kell, az ő föladata, hogy képviselje a melósokat, hogy mintegy *összekötő* szerepet játsszon a munkások és Fischer között, hogy ki kell hasz-

nálnia azt a furcsa és felemás viszonyt, ami közte és a személyzetis között volt: a Fischernek ezt a MI KETTEN EGYÜVÉ TARTOZUNK mosolyát; s ha azt nem is tudta még pontosan, mit akar mondani, abban biztos volt, hogy itt ő az egyetlen, aki meggyőzheti Fischert, és előre furakodott, engedjenek oda, emberek, majd én dumálok vele, hé, Fischer úr, várjon!, kiáltott előre, Fischer meghallotta, ránézett, kissé csodálkozva nézte, és várt (talán azon csodálkozott, hogy Fischer *úr* és nem *elvtárs*), és akkor egy pillanatig csönd lett, teljes csönd, hogy annál elemibb erővel törjön ki aztán a röhögés és a teljes hangzavar.

Mint valami lidérces álom, olyan volt, ami ezután történt, de úgy kezdődött, akár a régi amerikai börleszkek; Fischer arcán váratlanul egy hógolyó csattant szét (Zakariás szinte hallotta a csöndben, ahogy elhúz a füle mellett; puha hógolyó volt, délelőtt havazott egy keveset, a földön még elolvadt, de az udvaron álló kocsik tetején megmaradt a hó), Fischer szája, orra, drótkeletes szemüvege tele lett hóval, Lenin-sapkája leröpült; a látvány ellenállhatatlan röhögést váltott ki, olyan volt, mint a habostorta-csata a régi némafilmekben, az utánzás kényszerétől hajtva Zakariás is együtt röhögött a többivel, de a következő pillanatban Fischer visszaugrott az irodába és bezárta maga mögött az ajtót, és Zakariás abbahagyta a röhögést, ki volt ez a marha, ordította, hát mindent elrontunk, így nem lehet velük beszélni, és akkor egy hang süvített át a fejek fölött, éles, kemény hang, hogy: – Ne pofázz, zsidó!

Zakariás először még azt hitte, hogy a megszólítást Fischernek címezték, de máris újabb kiáltás hallatszott, „két zsidó egy pár!”, ordította valaki, és hogy Zakariásnak ne legyenek kételyei afelől, mindez kire vonatkozik, egy ember, akit nem ismert, hozzá fordult, és indulat nélkül, szinte barátságosan azt kérdezte: „Szakikám, maga zsidó?”

– Zsidó az öreganyátok valaga! – ordította Zakariás, de akkor már ott állt mellette az a téglavörös fejű idősebb ember a rugókovácsoktól, aki a küldöttségnek is tagja volt, és halkán azt mondta, szakikám, jobb, ha maga most eltűnik innen, de hát én . . . de hát én nem . . ., hebegett Zakariás, de a nagydarab kovács máris visszanyomta, miközben valaki azt kiáltotta mögöttük, hogy ő ismeri ezt a zsidót, ez a Fischer spiclije; hallgasson rám, mondta a kovács, tűnjön el, és tovább nyomta Zakariást vissza a tömegbe, nagy testével mintegy fedezve, eltakarva őt, Zakariásnak hirtelen keze-lába remegni kezdett, túl ismerős volt a helyzet, fájdalmasan és a csontja velejéig ismerős, a bőre pórusain, a meztelen idegvégződésein érezte a pogrom indulatát, érezte, hogy idegen, hogy más, hogy a *teste is idegen*, hogy nem tartozik azok közé, akikhez tartozni akar, hogy nem tartozik sehová, és most már nem ellenkezett a kováccsal, és eltűnt, elvegyült a tömegben, és sapkáját mélyen a szemébe húzva araszolt az összepréselődött testek között kifelé, le a lépcsőn, lehetőleg föltűnés nélkül (nem volt könnyű, hisz a tömeg még fölfelé igyekezett); mikor kilépett az épületből a szeles koraestébe, a kívülrekedtek körülvették, hogy mi van, mi történik odabenn, Zakariás nem felelt, kikerülte őket, átment a latyakos gyárudvaron és megállt a hangár oldalbejáratánál, ott, ahonét Zörgő rohant be jelenteni, hogy odakinn áll a balhé, és nem érezte sem a szelet, sem az idő múlását, csak bámulta az embereket az irodaépület körül, akik most a változatosság kedvéért hógolyóval kezdték dobálni letről az iroda ablakait (egyet be is törtek, benn azonnal elaludt a villany), bámulta őket érzés nélkül, magányosan, és egyszerre rájött, hogy bög. Beharapta a száját. Azt már nem. Bőgni még dühből is tilos.

Abból az egész zavaros napból erre emlékezett legtisztábban, ahogy ott áll a hangár oldalsó bejáratánál, és nem érzékeli az időt, sem a metsző decemberi szelet, ahogy ott áll átfagyva, és lassan citerázni kezd, és vacogni kezdenek a fogai, és érzi a gombócot a torkában, és a szemét előnti a könny, és sajnálja magát, de tiltakozik is az önsajnálát ellen, és csakazértse bög, mert nem sírt negyvennégyben sem, mikor egyedül bujkált, csak negyvenöt tavaszán bögött Kisvárdán, a katolikus templomban a Szűzanya szobra előtt, de az más volt, akkor tizenhárom éves gyerek volt, és nem magát sajnálta, az egészért sírt, a népért, a HAZÁÉRT, különben is elég sok mindenen ment keresztül az elmúlt hónapokban ahhoz, hogy egyszer végre elbögje magát,

(erről eddig nem tudtam, nem is értettem, hogy került Zakariás Kisvárdára negyvenöt tavaszán, de ő legyintett, nem fontos, mondta, nem tartozik szorosan a tárgyhoz, egyszer talán majd mesél erről is, más alkalommal, legközelebb)

tompa aggyal hallgatta a távoli szirénahangot, mintha valahol egy mentőautó szirénázna, először nem is fogta föl, mit jelent, de aztán a hang közeledett, és lassan kivehető lett, hogy nem egy kocsi szirénázik, hanem több, aztán a gyárkapu felől (ahová nem láthatott el onnan, ahol állt) fényszórók csóvája pásztázott keresztül a sötétedő gyárudvaron, és fölbukkant az első rohamkocsi, aztán még egy, még egy, összesen öt darab, és körbefogták az irodaépületet, a fényszóróikat a tömegre irányították; egyszerre csönd lett, ijesztő, teljes csönd, a hógolyózók nedves kezüket zsebresüllyesztve igyekeztek eltűnni a többiek között, a rohamkocsikról leugráltak a géppisztolyos egyenruhások (persze, hogy ávósok voltak, nem rendőrök, jól sejtette Zakariás még a Fischer szónoklata alatt), és lövésre tartott fegyverrel félkörben körülvették az irodaépület előtt toporgó embereket, és három ávós egy golyószóróval fölmászott a csöndben az épülettel szemben egy féligkész kocsi tetejére, és a golyószórót a tömegre irányította; Zakariás az eseményektől teljesen elidegenedve bámulta a néma jelenetet, mintha csak egy híradót nézne valami moziban, és még az se jutott eszébe, hogy hálát adjon az Istennek, amiért a szerencsés (vagy szerencsétlen) véletlen folytán ő már nincs ott a többiek között, és akkor lassan megfordult, és visszament a műhelybe.

Mi van, kérdezte a Doki, Zakariás mindent elmesélt, kivéve azt az egyet, miért *kellett* neki az igazgatósági épületet elhagynia, elmesélte a Fischer arcán elcsattanó hógolyót, a többiek röhögtek, aztán azt, ahogy megérkezett az ávó, és akkor már nem röhögött senki sem.

– Meglátott? – kérdezte a Doki.

– Kicsoda?

– A Fischer.

– Persze. Ott álltam az orra előtt.

– Nem kellett volna odamenned – mondta a Doki.

– Miért? – kérdezte Zakariás élesen.

– Mert egy deklasszált osztályidegen ne ugráljon – mondta a Doki, és ő hálás volt, hogy legalább tartozik valahová, ha máshová nem, hát a deklasszált osztályidegenek közé.

Zörgő néhány perc múlva érkezett izgatottan és kipirulva; ő a hógolyózók között volt, mikor meghallotta a szirénát, és *rögtön* tudta, mit jelent, erre megkerülve a fél gyárat úgy sikerült neki a műhelybe visszasurrannia, hogy közben senkivel sem találkozott; Zakariás visszafojtott lélegzettel figyelte, hogy vajon tanúja volt-e Zörgő az ő lezsidóztatásának, de úgy látszott, akkor

már az épületen kívül lehetett, mert ugyanolyan gyanútlan szeretettel volt iránta, mint eddig. Később megtudták, hogy az ávósok hangosbeszélőn föl-szólitották az embereket, hogy kettes sorokban, fegyelmezetten vonuljanak el a gyárkapu felé; így is történt, egy pissenés sem hallatszott, senki sem pofázott vissza, senki sem ellenkezett; a kapunál mindenkit megmotoztak, a portások mellé beálltak az ávósok is, de senkinél sem találtak semmit, még egy türeszelőt, egy félmarék lemezcsavart sem; és *aznap* nem is vittek el senkit a Hermesből. Mikor pedig az utolsó tüntető is kívül került a kapun, az ávósok a rendészet embereivel és a bent maradt vezetőkkel együtt átfésülték az egész gyártelepet; náluk vagy másfél óra múlva jelent meg három fegyveres Fischer Lajos személyzeti osztályvezető kíséretében.

Maguk mit keresnek itt, kérdezte Fischer, túlórázunk, mondta a Doki, engedéllyel, kérdezte Fischer, naná, majd szórakozásból, próbálta a Juhász tréfára fordítani a szót, de ez Fischerre nem volt hatással. Diktálják be a nevüket, mondta szárazon, és papírt, ceruzát vett elő. Ellenőrizni fogjuk.

A Juhász állt legközelebb, ő kezdte. – Tóth Lajos. – Ipolydamásdról? – kérdezte a személyzetis. – Hogy a Fischer elvtársnak micsoda memóriája van! – törleszkedett a Juhász hízelegve, mert valóban ipolydamásdi volt, és Zakariás még csak undort sem érzett, semmi egyebet nem érzett, csak a gyomrában valami jéghideg űrt, és tudta, hogy a Fischer most elviteti. Azon csodálkozott, hogy még csak nem is fél. Mikor sorra került, és a személyzetis ránézett, látta, hogy Fischer szemüvegének bal lencséje közepén elrepedt; akár egy ferde átló húzódott a repedés a kerek üvegben, és ő arra gondolt, milyen furcsa, hogy a két fél lencse másképp töri a fényt.

– Zakariás Géza – mondta, és örült, hogy a hangja tisztán cseng, nem remeg. Fischer fölírta, és szó nélkül, egy arcrándulás nélkül lépett a következőhöz; Zakariás nem érzett megkönnyebbülést, és akkor omlott össze igazán, mikor megtudta, hogy karácsony másnapján vagy ötven embert összeszedtek a Hermes gyáriak közül (hazulról vitték el őket, nem a gyárból, úgy nagyon föltűnő lett volna), többek között a Dokit is, a Dokit, aki az igazgatósági épületnek még csak a közelében sem járt. Újév után engedték őket haza. Mikor Mojzes Áront újra meglátta a műhelyben, Zakariás kis híján a nyakába borult. Mi volt odabenn, kérdezte izgatottan és szégyenkezve. Mojzes Áron teátrális mozdulattal átölelte a vállát, „tudsz hallgatni, pajtás?“, kérdezte, természetesen, mondta ő, „nahát, én is tudok“, nevetett a Doki, és többet nem lehetett kihúzni belőle.

Zakariás elhallgatott.

És? – kérdeztem, semmi és, mondta ő, ez volt, aztán egy vizespoharat félig töltött vodkával és kiitta. Gyerünk aludni, tette hozzá.

Láttam, hogy majd leragad a szeme.

E1

*Elszállt egy hajó a szélben
Házunktól nem messze megállt
Kiszólt egy hang, hogy menjek
Sietnek nem várnak tovább
Mondd meg, hogy ki vagyok?
Mondd meg, hogy ki vagyok?
Nem hitte el, hogy szeretem!*

(Kex)

Süllyed, süllyed az obszcén feliratokkal, átlőtt szívekkel, rozsdafekélyekkel borított ketrec. Szabadító kattánás: földszint. Átvág a gyérfűvű, mészfoltos parkon. A buszmegálló. „Hová?”

„Mindegy, felszállok.”

Elrendezgeti a retikülbe bedobált holmit. Féldoboz cigaretta, öngyújtó, rejtvényűség, huszonkét forint, bérlet, fogkefe, lakáskulcs, egy szelvény seduxen, Ovidon, rúzs, púderdoboz. Kiszórja a tegnapi mozijegyet, négy albérleti hirdetésből két telefonáltat. „Jöhetne.” Hátrasandít a fölémagasodó betontoronyra. Mintha onnan követnék, vagy rácéloznának. „Ha rágyújtok, biztos jön.” Tényleg.

Kényelmesen elterpeszkedhet. A forgalom most ellentétes irányba; kifelé-haza tart. A megállók túlsó oldalán szatyrokkal, csomagokkal megrakott bolyok sötétlenek. Egy órája sincs, hogy ő is ebben a hullámban sodródott az iskolából. Az egész heti napközi szolgálat után, forró zuhany, könyvei, lemezei szigete felé.

A fürdőszobába nem tudott bejutni. Anyja a magatehetetlen nagymamát kezdte mosdatni. „Jókor.”

„Nem baj, addig kotyvasztok.” Kibontotta a magával hozott konzerv lecsót. Egy hét múlva lesz fizetés. Benézett a frizsiderbe. „Talán nem veszi észre, ha belevágok egy kis gyulait, vagy nem szól érte.” Megterítette a poharából a vizet, a demizsonból töltött. „Elvégre a szőlő az én neven van.” Vágott két szelet kenyeret. „Egy kis kenyérért nem óbégat.”

Persze, hogy utána kellett nyomulnia. A nagymama már nem sürgős.

Levette a lábosát. Nem tudta elkerülni, hogy hozzá ne sűrűlődjön.

– Jó, hogy föl nem löksz a konyhámban.

Nem szólt. Telerakta a tányérját. Egy jó perc múlva:

-- Nem sajnálom téled, de szólhatnál, vagy kérhetnél, ha kell valami. Tegnap is vettem húsz deka császárszalonnát, reggel akarok nagyanyádnak adni belőle, kirámolom az egész frizsidert, nincs sehol. Egyszer te is vehetnél kenyeret. Nekem kell a fájós lábammal felcipelnem. Nem szégyenled magad?

– Nem kell téled semmi – sziszegte, s a mosogatóba vágta a tányérját. Berontott a fürdőszobába. A kádban a félbehagyott nagymama nyögdecselt. A szobájáig még át kellett haladnia az öregkén is, ahová visszaperdült az anyja és elállta az útját.

– Nem érted, hogy . . .

– Nem.

– Kérjél bocsánatot.

- Tudod mikor. Eressz!

S hogy az anyja az ajtaját eltorlaszolva keresgélte az egész napja-hete előkészített, s most dirib-darabra tört mondanivalója cserepeit, félrelökte.

Végre bent a szobájában. Onnan hallotta a huppanást, a feldöntött kávé asztalka csörömpölését. „Szegény anya” – s a felszakadó siránkozást:

- Meg akarsz ölni? Meg akarja ölni az anyját.

„Hogy lehetek ilyen?” Rámered az öltöző asztalka fölötti csupasz falra. Reggel még itt volt a meztelen fiúmodellt ábrázoló rajza, amit a Derkovits körön rajzolt, amellyel egészen elégedett volt.

- Meg is érdemeléd – tört ki a külső szobába. – Ki merte levenni a rajzomat?

- Én – tápázkodott fel az anyja. Nem tűrök erkölcstelenséget a házamban. Elég bánat nekem, hogy csak ezen jár az eszed.

- Az én szobám.

- Az én lakásom.

- Dögölj meg a lakásoddal együtt! „El.” Becsapja az ajtót. „Hol van a retikülöm?”

- Most meg hová mész? – nyitott rá az anyja.

- Mi közöd hozzá?

- Az anyád vagyok. Egy jó szót sem... Fogamzágátló, rúzs. Jaj, istenem, mit tegyek! Amikor apád itthagytott, tisztességgel fölneveltelek. Te miért nem tudod megvárni, míg férjhez mész? Összeköltözl mindenféle néppel. Amikor visszajössz, bezzeg jó az anyád. Meddig? Egy hétig. Hová mész az isten szerelmére? Hiszen még pénzed sincs.

- Megint kutattál a táskámban?

Mint az utána süvitő lövedékek vágódnak a lépcsőház falának: „Kurva, bűdös kurva a lányom.”

A busz rákanyarodik a Bartók Béla útra. Zihál, zörög, rohan, sisteregve nyitogatja ajtószárnyait. Mint egy képeskönyv dupla oldalán, föltárul az alkonyi zöldaranyban derengő várdomb. Megifjodott karcsú nyargalással szeli át az Erzsébet-híd pompás ívét, hogy alázuhanjon a neon szirmait bontogató belváros soktornyú dzsungeljébe. „Ez is megvolt.”

A Felszabadulás téren száll le. „Legalább ettem volna.” Rendel két krémest a Jégbüfében. Akármilyen lassan is majszol, tíz percig sem tart. „Még csak fél hat.” Elindul a város gyomra felé. Sietősen. Bárki azt hihetné, dolga van. „Majd csak lesz valami.”

Ahogy így lépeget, mint egy szétáradó zsborgás-dallam, a mellette feltűnő emberalakok, elsuhogó autók, felparázsló cigarettavég-stoplámpák, rábámuló kirakatok felszívódnak, tánçoló pontokká osztódnak-homályosulnak, egy másik tájjá rendeződnek-élesednek benne: Kéklő dombhullámok, lomhán terpeszkedő aranytarló táblák, vörösesbarna hegypúpokra szőlőkarók túsorai kapaszkodnak, hűvös méltóságú kálváriator, útkereszteződéseknel keresztre feszített Jézus, koromzöld nyugalma alkony fölött fehér kápolna a hold. Márványpiszkos terméskő házsorok. Faluzsbongás zene. Lugas, veranda, családi fénykép album, kilazult fotósarok, csendes köszönések, patakzúgás, elhagyott malomépület. Sok állat: tehének, lovak, kacsák, juhnyáj, kutya, magányosan legelésző kecske. A mohos várdombról legurul a tekintet a jóltagolt tájon a Balatontenger roppant víztömegéig. Barnag.

Itt élek. Mondjuk, itt élek. Rendbehozom a nagypapa házát. Leköltözök. Szóval itt élek a magam uraként.

Nem lehet, mert az a nagymama tulajdona, és bérbeadták a szőlővel

együtt. Ha meghal, akkor is az anyám öröklí. Még hétvégére sem enged le. „Mit művelek ott?” „Kurválkodás.” „Mit szólnak a szomszédok?” Ez most nem érdekes. Úgy is csak mára szól. Képzeldőm. Tehát itt élek.

Kell egy fix fizetés. Oké. Bekerékpározok a faluba. (Legalább fogyok.) Azt csinálom, amit most, tanítok. Ott mennyivel más: például van hova vigyem a kölyköket, ha napközisek.

Csak a szerszámait tartja benne a bérlő, a nagy szobában pedig csirkéket nevel. Egy egész nyár rámenne, míg rendbehozom.

Az évváró után levonatozok egy bőrönd ruhával, takaróval, könyvvel, gumimatraccal és egy pár ezressel. (Elvállalok mindent; helyettesítést, takarítást, esetleg újságot is kihordhatok néhány hónapig.) Beköltözök a nyárikonyhába. Van sparhelt, kotyvaszthatok. Kitakarítok, még az első nap. Szusszanok. Veszek meszet, pamacsot, súroló keféket, vödröket. Ami menet közben kell, azt beszerzem a szomszédoktól. Nagypapát, a hegybírókat, mindenki ismerte, s talán rám is emlékeznek. Itt nőttem fel hétéves koromig. Elfogadnak.

A padlóval kezdem. Képelem; a tyúk után. Vakarás, súrolás, mosás. Amikor tűrhető, fölcsiszolom. Tapolcán, vagy Nagyvázsonyban kell lennie padlócsiszológépnek. Ha nem, vagy nagyon drága, nekiesek smirglivel. Ha eltart két hétig, akkor eltart. (Jó alakot csinál.) Utána föllakkozom. Jó, a lakk drága, de talán még belefér. Felvehetek OTP-t is. Nem vehetek. A mostanit is alig nyögöm.

Hagyjál! Most úgyis csak álmodozom. Tehát veszek lakkot, és két vagy három rétegben föllakkozom. Gyönyörű, szalmasárgán csillogó hajópadló. Meztelen talppal járkálok rajta, majd elélvezek. Beviszem az ágyat. Nem, Még nem lehet. Ki kell meszelni. A falak egy hányinger. Fölteritem a padlót újságpapírral. Leragasztom a széleket, hogy ne csúszkáljon. Nem tarthat tovább két-három napnál. Mondjuk négy, ha gipszelni kell. Most már lehozhatom a padlóról a rézágyat. Remélem, hogy minden darabja megvan. Kiszidolozom. A matracokat biztos ki kell dobni. Nem probléma újat szerezni. Legrosszabb esetben kimegyek az Ecserire. Úgyis föl kell jönni, mert huzatot is varrok rá, és csak itthon van varrógép. Lehet, hogy találom a faluban gépet, és valaki meg akar szabadulni a matracaitól – kiírom a tanácsházára, hogy vennék –, és akkor nem kell felmenni.

Szóval ott tartok, hogy megvagyok a padlóval és a meszeléssel. Tip-top. Beállítom az ágyat. Mi kell még? Éjjeliszekrény, asztalka. Valami csak akad a padláson, amit kipofozok. Egy polc az ágy fölött a verseknek. (Ne felejtsem el a tipliket beverni még a meszelés előtt.) Régi korsó, csupor a friss virágnak. Mi kell több? Semmi. Egyszerű és nagyszerű. Mászkálhatok, táncolhatok.

Ülök az ágyon. Csend. Olvasgatok. Időnként felpillantok, körbenézek. Csupa csillogás-villogás, friss mézszag, padlószag. Tér. Egy csokor tarka virág a korsóban. HUUU, ez nem igaz. Isteni jó. És nem is olyan elérhetetlen. Még igaziból sem.

Na, jó, ezt hagyjuk.

Tehát készen vagyok a nagyszobával. Meddig tart? Egy hónap-másfél? Felkelek reggel hatkor. Megfőzöm a kávékat, legkésőbb hétkor kezdek. Tízkor reggelizek, bevásárolok. Folytatom kettőig. Hideget ebédelek, hogy ne veszítsek sok időt. Még ráhajtok négyig-ötig. Lemosakszom. (Nem szeretném, ha a kút nem működne.) Főzök valami egyszerűt: paprikáskrumplit, lecsót, spagettit. Olvasgatok. Az egyszer biztos, hogy nem kell seduxen, hogy elaludjak. Másnap: előlről. Vasárnap nem dolgozok. Miért ne? Mindentől, mindenkitől távol nem érzem szükségét, hogy valahova el kell menni. Mindennap? Ke-

mény. Nem birtam soha cérnával egy-két hétnél tovább, amikor el-elmentem takarítani, ha fojtogattak az adósságaim. Ó, ez egészen más. Nem az albérletre kidobott, elpipált, tőlem elkunyerált, azaz napok alatt elfolyt fizetésem foltozgatom. Ez végleges megoldás. Minden mozdulatomnak értelme van, engem szolgál. A szabadságomat. Semmit sem kell megbánni. Hóóó, van itt erő! – és a jobb karját előre lendítve a megfeszített izmokba csap.

Már a Nyugati körül jár, és a kívülálló számára az Aranypók üzlet kirakátát bámulja. Önfeledt mozdulata kapóra jön a férfinak. A Wesselényi utcától követi, a legkülönbözőbb ürügyeken, kezdőmondatokon törve a fejét, hogy leszólítsa. Már eléje került, rámosolygott, grimaszolt, de a lány rá ügyet se vetve, mint aki nincs itt, legénységét vesztett hajóként hol lelassulva, hol megiramodva, bukdácsolt előre a körüti hullámzásban.

– Csak nem akarja betörni a kirakatot? – bökte ki, magának is meglepően, hogy a saját hangját hallja.

– Mi? Mit akar? – rázkódott föl, s a hang irányába fordult.

Hétvégére kivasalt, harmincas pasi vágja zsebre mind a két kezét vizsgadrukkjában. Egyik lábáról a másikra nehezedik. Figurája mögé még nem rendeződnek el a körüt gyulladt, sárga fényei, de már süllyedőben a barnagi ház ragyogóan éles kontúrjai is.

– Nincs valami jókedvében – erőlteti tovább.

– Mi köze hozzá!

Ha a férfi eszébe jut valami csattanós sértés-válasz, amivel méltósága maradványait mentve távozhat, akkor vége is az ismerkedési kísérletnek (és a hétvégére gyűjtött remény-önbizalomnak). Nem jut. Így tovább vergődik a saját maga kivetette hálóban, még jobban kiszolgáltatva magát.

– Meghívhatom egy kávéra? – Ez még egyike a lány nyomában felötlött mondatoknak.

Megsajnálta.

– Nyugodtan tegezhetsz.

– Meghívhatlak egy kávéra?

Az órájára néz. Fél nyolc. „Egész jól elvagyok.” „A pasi elég gyenge, kezd fájni a lábam.” „Addig is megy az idő.”

– Nem bánom -- mondja.

Elindulnak a Margit-híd felé, s ő visszatérhet Barnagra.

Ott vagyok már egy-két hónapja. Bevezetem a villanyt. Csak elintézem valahogy. Bemegyek a tanácsházára, jópofáskodok. Kialakul. Már nem húzhatom soká, hogy föl ne jöjjenek. Lehozom a kis lámpát, a lemezjátszót, a lemezeket, egy-két ruhát. Ennyit elbírok. Fél óra elég a pakoláshoz, a következő vónattal indulok is vissza. Ha szerencsém van, anyut otthon sem találom.

Anyu. Ezt most ne részletezzük.

Este vissza is érek. Bedugom a konnektorba a lámpát. Fölállítom a lemezjátszót. (Elosztót venni kell!) Kirakom a lemezeket. Teát főzök. Nem. Egy kis üveg konyakra igazán meghívhatom magam az ünnepélyes alkalmából. Fölteszek valamit a lemezjátszóra. Pink Floydot vagy Cseh Tamást. Leveszem a cipőm. A fal felé fordítom a lámpaernyőt. Az ágyra telepszem, a falnak támasztom a hátam. Teljes hangerővel hallgatom a zenét. Senki nem szól rám. Otthonos tompa meleg fények. Kortyolgom a konyakom.

– Nem veszed rossz néven ugye, ha két konyakot is kikérünk kísérőnek a kávé mellé?

„Csupa erőltettség ez a pasi. A legjobb lenne, ha meg sem szólalna. Zavar. Hogy hívnak? Őt hogy hívják? Szegény; már el is felejtettem. Hol dolgo-

zom? Ismeri az egyik kolléganóm. Na és? Ő hol dolgozik. Pedig nem is kérdeztem. Satöbbi.

Örüljön, hogy nincs egyedül péntek este, a körúton, ahol csupa pár, társaság mászkál. Feszíthet egy jó nővel. Legyen elég ennyi a boldogságból."

– Nem bánom – mondja.

Az elszopogatott konyak fölmelegíti. Frissen rendbehozott szobája megtelik ekkor csillogással. A szétáradó melegről eszébe jut, hogy nemsokára itt a csipős szeptember, fűteni kell.

Még a nyáron meg kell oldanom. Hogyan? Lássuk csak.

Persze, hogy a konyhát is rendbe kell hoznom. Ott a kemence. Lyukas, kidőlt az egyik oldala. Veszek téglát, egy kis cementet. Nem veszek téglát. Hú, ez zseniális ötlet. Terméskövel fogom betapasztani. A környék tele van terméskövel. Még a szőlőből is úgy kell kigyomlálni minden évben, mint a gazt. Ha csak kettőt-hármat szedek össze naponta – jöttömben-mentemben – bőven elég. Tehát a romos oldalt azzal újítom fel. Összerakom, mint egy mozaikot. Eredeti és jól tartja a meleget, fűti a szobát is. Este bedobok egy-két rönköt és reggel is van parazsam. A platnin közben tudok főzni. És ott a hatalmas sütőtér. Régen kenyeret sütöttek benne. Kinek sütnék? Tudod, mire fogod használni?

Nem igaz, nem igaz, hogy milyen okos csaj vagyok! Hát persze. Kerámiázni fogsz benne. Huuu, végre nem kell kemencéért kuncsorogjak. Ha megcsinálom a másik szobát, a saját dolgaimmal rakom tele. Sőt eladásra is dolgozhatok. Miért ne? Lehívom a Katát karácsony előtt. Fabrikálunk bizsut, ajándéktárgyakat. Egy év alatt annyi összejön belőle, hogy folytathatom a házat. Úgyis sok szabadidőm lesz. A tanítás után valamivel el kell, hogy foglaljam magam.

Tarthatnék állatot is. Néhány kacsát, tyúkot. Még hatéves sem voltam, akkor már én láttam el őket egyedül. Hamar belejövök, amit egyszer megtanul az ember, azt soha nem felejt el. Kapok valakitől egy cicát – egér! – és egy kutyakölyköt.

Jó, hogy a pasi csak beszél. Nyitva felejtett csapból langyosvíz; ömlik az élete. Kifolyik a mosdóból, előnti az egész lakást, át kell menekülni a belsőbb szobákba, felhúzódni a díványra, a szekrény tetejére.

Pajzsként maga elé vonja a cigarettafüstöt. Fedezéke mögül mond egy-két „igent”, „ahát”, „értem”-et. Szerencsére a pasi annyira el van magával, hogy beéri ennyivel. Valami savanyú válási história. Gyerek. Most egyenesbe jött, és „szabad”, „szabad”. „Attól ne félj fiam, hogy rád találnám löcsölni magam, annyira rosszul még nem megy."

Kiderül: lakása van. Akkor nem kell hazamenni. „Vajon mikor nyögi ki, hogy menjünk fel hozzám?"

A harmadik konyak. Egy Marlboro-t is hozatott. Meleg zenezaj. „Elvagyok."

A fát jó előre megrendelem. Van fűrész, fejsze, bak, ha a bérlő el nem csórta. Nagypapának rengeteg szerszámja volt. Az erdőből gyűjtők rőzsét, gyújtósnak. Kiskoromban órákig el tudtam nézni a tüzet. A pattogva, szikrázva összeroskadó hasábokat, amint a legkülönbözőbb arcok formájában hunyorognak felém. Ha benyúltam piszkavassal, vagy ha közéjük dobtam egy kérget, üres sajtosdobozt, tetszésem szerint átfesthettem a biborsötéten táncoló pannotikumot. „A tűz nem játékra való, csukd be azonnal az ajtót, így nem tartja a meleget." Most kihozom a kissámlit. Itt töltöm az estéket. Halkan szól a szo-

bából a zene. (A konyhába is kivezethetek egy hangszórót.) Előveszek egy könyvet.

– Nincs kedved följönni hozzám? Van egy alig megkezdett Napóleon konyakom. Sokkal finomabb, mint ez. Kellemesebb körülmények között folytathatjuk a beszélgetést. Ne gondolj semmi rosszra! – tompítja le vakmerőségét a pasi.

– Van lemezejátszó?

– Van. Illetve volt – kapkod. – Azt is elvitte a nejem. De a rádióban mindig találni ilyenkor jó zenét – iparkodik.

– Nem bánom.

Kint bágyadt első foncsorozza tükörré az aszfaltot. Atlépkednek a neon tócsákon a taximegállóig. A pasi átkarolja a vállát. S a taxiba szállva is – kénytelen elengedni – rögtön visszafoglalja az ideiglenesen kiürített, de már bevett hadállást. Hagyja.

Az autó puhán úszik át az eléjük terített Margit híd síkos futószőnyegén, fölrepül, hanyattbukik a budai dombok pislákoló karácsonyi gyertyákkal kihimzett, szélpúpozta-völgyezte királyi palástján, egyre följebb-följebb, fel a kékesfehéren csillogó neontűzgallérig.

A fiatal sofőr rockrajongó. Led-Zeppelin kazetta dübörög sztereóban a hátuk mögött. A basszus-dob egykedvűen kattogó krokodilpofájából keskeny gitárszólányelv szivárog-duzzad fröcskölő hangpatakká, kanyarog, nyaktörő mutatóványokat végezve, piruettezik, majd medréből kilépve, hirtelen megperdül – rakétaerékió –, föl vágódik a magasba.

Miért ne tarthatnék lovat? Nem azonnal. Egy-két év múlva. Már rendbejöttem, és egy kicsit megszédtem magam – fizetés, különórák, kerámia –, az istállót is kitatarozom. Azzal jönnek-mennek a faluban. Varrok egy általvetőt, abban hordom a dolgaim. Nagy tőrakat tennék.

Lóháton beleveti magát a harsogó-zöld domboldalba. A hóborította kopasz erdőn át vágat, dől a ló szájából a pára. Arca kipirult, haja zászlóként lobog. A ló lábai előtt meghódított ország, a keszthelyi dombok ölelésében a befagyott Balaton . . . A pasinak éppen most kellett megfognia a mellét.

Alattomos-lassan lecsúsztatja a válláról a karját – mintha magától hullt volna az üléstámla és a háta közé – s a hóna alatt bekapirgálta magát bizonytalanokodó ujjaiával. „Ügyis lefekszem vele. Mit gondol, habókra utazom vele a világ végére? Tovább hallgatni a süket tudálékosságát? Ne türelmetlenkedjen, mint egy gimnazista. Anélkül, hogy ránézne, lefejtje a tétova, azonnali visszavonulásra kész ujjakat a melléről. S hogy a pasi végleg el ne keseredjen, visszahelyezi az eltanácstalanodott balkart a vállára. „Hol is tartottam?”

Lovaglás. Ez talán túlzás. Miért? Ma igazán megengedhetem magamnak. Bárcsak soha ne kéne kiszállni ebből az autóból.

A gitárszólo végetér, szelíd akkordokat penget. Az orgona és a később bekapcsolódó énekes tiszta, lenyugodott harmóniákat játszik. A kemencében lassú tűz duruzsol. Átmegy a szobába. Bekapcsolja a lemezejátszót. Leheveredik az ágyra, kezébe vesz egy könyvet.

Nem fogok itt egyedül unatkozni? Nem tudom. Ezt is ki kell próbálni. Még soha nem voltam egyedül. Anyámék. Az albérletekben az ajtó mögött az öregasszony neszezése, vagy a családi veszekedés, máshol a pasik és az anyjaink alkalmazkodás-ketrecében. Vergődés. Itt a magam ura vagyok. Nem ugrok az első szóra, nem kapok az első lehetőség után, hogy egy hétre kiszabaduljak az egyik börtönből a másikba. Mennyi csalódástól, megaláztatástól menthettem volna meg magam. Istenkém. Most azzal leszek, azzal találkozok, akivel

akarok, aki igazán kell nekem. Épp így nem leszek igazán egyedül. Szépen rájöttél. Nem is vagy olyan buta csaj, aminek kinézel. A sofőr kikapcsolja a zenét.

Hüvösölgy. Háromemeletes társasház. A gyérfényű ívlámpa kihasította szítálásban szétszerelt állványcsőkupac, sóderhalom, malterosládá didereg. A pasi alig találja a kulcsot a zárban.

– Itt volnánk – kapcsolja fel a villanyt. – Elnézést a rendetlenségért. A másik szoba még nincs berendezve. A nejem, tudod...

– Tudom. Hol a konyhád és a fürdőszobád?

A konyhában piszkos edények, evőeszközök, ételmaradékok hevernek szanaszét. Megtalálja a kenyeret, Kinyitja a frizsidert; vaj, parizer. Készít néhány szendvicset, rárakja őket egy tiszta tányérra. „Lássuk, mi van még?” „Tényleg el vagy anyátlanodva szegénykém. Se zsír, se hagyma. Majd, ha felkelünk, csinálok tükörtojást piritóssal. Teát. Jobbat nem tudok kihozni.” Átmegy a fürdőszobába. Lemossa a szempilláját, beveszi az Ovidont, fogat mos. „Legalább fogpasztája van, az hiányzik, hogy ne legyen melegvíz.” Van. Karjába kapja a ruháját, egy törülközőt és a retikült. Vissza a konyhába a szendvicsekért.

A pasi épp zenét keres a rádióban. A székekről és az asztalkáról már elrakta a rádóbált ruháit, a szétzilált újságokat. Terítőt is kerített a hasas Napóleon és a csordultig töltött poharak alá. Valósággal megbénul a rázuhanó bizonyosságtól – „mégis összejön” – és a felujjongó meglepetéstől. Ilyen jó nőre nem számított: Az egyszerű pamutruhából, kardigánból mézbarna sexbombázó csapott az ernyedt szoba kásás állagú vizébe. Mint a Playboy magazin fotóin; a nőn csak kevély túsarkú cipő, és kitartó napfürdők festéke. Hibátlan alak, felálló hegyű, támadó mellbimbók – csak egy árnyalattal zömökebb-telebb, azaz megközelíthetőbben emberi. Bokája – a cipő erőszakitéle ellenére – tömzsin kerek. Valószínűvé teszi, hogy mindez itt, nála történik.

– Menj, te is zuhanyozz le! – veti oda a sóbálvány pasinak. Az hipnotizálva követi parancsát.

A székkarfára hajtogatja a ruháit, az ágy mellé húzza az asztalkát, elrendezgeti rajta a szendvicseket és a poharakat, a törülközőt a párna alá teszi, lekapcsolja a villanyt, bebújik az ágyba.

A rádióban jazz szól. Ezüst szaxofon, sír, nyüszög, óbarna bögőbrummogás bundabéléséből. A varázsszem fluoreszkáló fénye holdbéli titokzatos tájja – sötéten tátongó kráter foltok, opálderengésű hegyvonulatok, kanyonok vidékévé – díszletezi át a szobát. Lehajtja mind a két pohár konyakot. Szélesen elterpeszkedik az ágyban, siet kiélvezni a kis időt, míg egyedül maradhat.

A pasi alsónadrágban jön be. Újratölti a poharakat, melléfekszik. Elkezd simogatni.

– Még nem száradtál meg. Adj egy szendvicset!

– Oké. Cigit?

– Később.

– Konyak?

– Jöhet. De maradj egy kicsit csendben. Hallgassuk ezt a jó zenét.

Darab idő után hozzáfog. Hagyja.

Bejárja az egész testét. Átöleli a derekát, magafelé fordítja. Csókolgatja a melleit, a haját, le egész a combokig. Felhúzódik az arcához, beletúr a hajába, rácsap az ajkára. A fogak sánca bevehetetlen marad.

Eltolja a pasi fejét. Faképnél hagyva a felhevült, idegen arcot, a fal felé fordul.

Nem történik semmi. A pasi kérdőn föléje hajol. Mozdulatlanság. „Mégse?” Reszelős hangon megszólal.

– Mi van veled?

– Semmi.

A pasi újrakezdi a simogatást. Hagyja. Ügyetlenkedés.

Határozottan hátranyúl, néhányszor a csiklójához dörzsöli, és fölsegíti. „Nem nagy eresztés.” Eddig sem jut a megállapításban: vége. A rádióban: éjféli hírösszefoglaló.

Előveszi a párna alól a törülközőt. Cigaretta. Mélyeket szív. Szereti a fel-parázslás nyomában a piros derengést, amely meg-megvilágítja a meztelen testeket.

– Keress valami mást!

A pasi felkuporodik a rádió gombjához. Mindenhol hírek. Klasszikus zenébe akad. Továbbtekeri.

– Ez maradhat.

Vivaldi. Csupa harsogó zölddel, friss illattal, vízzel, nyüzsgő állattal, vidám mozgásokkal népesíti be a szobát.

– Van még egy kis konyak?

– Persze. – Büntudatos tüsténkedéssel tölt.

A gordonkák hangja bekeríti, bebalzsamozza a szívét, a ráhullámzó hegedűk pedig minden teketória nélkül, puha, de biztos kézzel alaposan megszorítják.

Elnyomja a cigarettát. Végigkarcol a férfi mellén. A csipője fölé hajol, kézbe fogja a petyhüdt húst, megtornáztatja és a szájához húzza. Amikor már jó, anélkül, hogy elengedné, hátrafordul és – mint az előbb – magába vonja. S csak most, amikor már nem csúszhat ki, engedi el és tapasztja mindkét kezét az arcára.

Fölzeng-zsong valamennyi hangszer. Repülőgép-hajtómotorként emelkedik-röpül, burjánzik, osztódik felemelő ünneppé, bozsgó világegyetemmé a muzsika.

Sűrű ciprus és tujafák között, termésköböl kirakott út kapaszkodik barnagi házukig. Roppant malomkő asztal, diófa borítja rá olajszagú ejtőernyő lombjait. Az udvaron három-négy angyalfejű gyerek játszik. („Nem lesznek magukban, mint én!”) A szobában zsúfolt könyvespolcok. A könyvgerinceken frissen csillognak a nyomdaillatú borítók. Festmények, márvány szoborfej, barokk íróasztal sok apró fiókkal, szekrénykével. Zongora. A kamrában befőttes üvegek bordás sorfala, oldalas és kolbászrudak lógnak le a gerendákról. A házhoz ragasztott istállóban két ló örli az abrakot, mellettük egy számár sunyítja le a fejét. (A gyerekeknek játszani, és élelem, építőanyag szállításra.) A nyírfavesszőből összerótt karámban tyúkok, kacsák totyognak két kecske társaságában – tejet adnak a gyerekeknek, és sajtot is csinálók belőle –, egy busafejű puli felügyelete alatt. A nyúlketrecek oldalának egy piros traktor támasztja a farát. Szőszke kislány – homlokát vörösbársony pánt övezi – épp egy halom gatz nyújt a kecskéknek. A nagyobbik fiú horgászbottal és damilra fűzött ezüst halfüzérrel felfele bandukol a malomptakról. Férje a malomkő asztalnál épp most fejezi be a munkát. Behajtja a kéziratot, kottás, rajzos mappát. „Művész”. Nyakigláb, megtermett szőke férfi, szelíd tekintetű. Haja a vállára hullik, arcát vörös szakáll fedi. Mint egy reneszánsz herceg; combjára feszülő fehér vászonnadrággját, térdigérő bőrcsizmájába túrva viseli, türkizkék körgalléros ingére himzett ujjas feszül. Esteledik. A mélyzöld dombokra, a falu fehér házacskáira ráhasaló vörös korong bevérti, fölgyújtja

a környéket: bíbor-rózsaszín sugaracskákkal derengi be a dolgok felületét. Ő kilép a házból, hogy megterítsen. Haját ugyanolyan bársonypánt szorítja le, mint a kislányét. Fehér parasztblúzt, bokáig érő indiai selyemszoknyát hord, a lábán magafabrikálta bőrsaru. A vacsora: magakészítette kecskesajt, kenyér, gyékénykosárban paprika, paradicsom, kristályüveg tálon szőlő, őszibarack, dió. Egy palack vörösbor, a gyerekeknek tej. Meggyűjtja a gyertyákat. Az edényeket és a maradékot beviszik a házba a gyerekek. Egyedül marad a férjével. Lobogó gyertyavilág az óbarna alkonyban. Alig szólnak, ráhajtja a fejét a férje vállára. Csendben elszívnak egy cigarettát. Mélyeket szív, lassan ereszti ki a füstöt... A pasi kiszabadítja a feje alól a vállát.

Lekapcsolja a rádiót. Felhúzza a vekkert. Ellenőrzi, hogy csöng-e? Brrrrzzzz – hasít a süket csendben. Ismét felhúzza.

– Minek húzod fel az órát? Azt mondtad, te is szabadszombatos vagy.

– Igen, de reggel korán kell kelnünk. Leutazok Békéscsabára. Tudod, a láthatás.

– Muszáj lemenned?

– Sajnos. Ha nem a kijelölt időben megyek, a közelébe sem enged. Azt hiszed, nem aludnám ki magam én is? Hétkor keltelek.

– Nem, akkor inkább most megyek.

– Lekísérlek.

– Nem, maradj csak.

Kimegy a fürdőszobába. Lezuhanyozik. Felöltözik. Felgyűjtja a villanyt az előszobában. Benéz féllábbal a pasihoz.

– Van itt éjszakai buszjárat?

A pasas még ugyanabban a helyzetben, félig kitakarva cigarettázva fekszik.

– Régen elment az utolsó. Mondtam, hogy jobb, ha maradsz.

– Haza akarok menni. Eleget keltem korán egész héten.

– Ahogy neked jobb.

– Tudsz adni egy kis pénzt taxira? A Moszkva tértől kapok már villamost.

– Persze. A zakóm zsebében van a pénztárcám. Vegyél ki egy ötvenest, annyi elég lesz? Látsz? Gyűjtsak villanyt?

– Kősz, látok. A Moszkváig elég.

Megtalálja a téglalap alakú, harmonika szelvényekre osztott tárcát. Kihajtja. Az egyik rekeszben tényleg ott van egy ötvenes. Kiveszi. Ekkor látja meg a szomszéd rekeszben az ötszázast. Önkéntelenül – akkor se, később se tudja megmagyarázni, miért; soha nem tett ilyet – azt is elteszi. Az ötvenessel együtt begyűri a retiküljébe.

– Szia. Összefutunk még valahol.

Megfordul az előszoba irányába. Ott éri utol a pasi hangja.

– Láttam, hogy kivetted az ötszázast is. Egyébként neked készítettem oda.

A barátnőd is ugyanígy rábukott. Ilyenek vagytok mind – teszi hozzá fáradtan –, csak a pénzem kell.

Ez ma az első természetes hangú mondata.

Hátrafordul. Nekiront a pasinak. Agyba-főbe veri a fejét a retiküllel. Beletérdel a gyomrába. Szétrúgja az ágyékát, hogy soha ne tudja használni – villan át az agyán. Nincs rá alapja, a retikülben ott ég a gyalázata.

Tehát széttépi a nyomorult pénzt. Beletömi a pofájába. „Dögölj meg, dögölj meg a koszos pénzeddel együtt” kiáltja.

Nem fordul hátra. Remegő térdekkkel kitántorog az előszobába. Becsukja az ajtót, csak a lépcsőn kezd rohanni. Rohan, rohan amennyire ez a nyomo-

rult cipő engedi. Nem is tudja, hogy termett a taxiban. Mint egy végeláthatatlan lift süllyed a kihalt város mélye felé. Zúgó fejében táncoló-éző parázs-széken gömbök labdáznak.

S mintegy igazolásul, hogy csak a Moszkva térig volt szüksége a pénzre, nem akart többet, ki is száll ott az ötvenessel fizetve.

Az éjjeli villamoskocsin szerencsére egyedül utazik. Egy szempár sem vadolja lopással, de a parázsgömbök még jobban égetnek a koponyájában, fojtogatóan lepréselődnek a torkán át a gyomrába, felperzselik az egész benesejét, behatolnak az ereibe, s mintha ott benzin keringene, lángra lobbantják a véredényrendszerét, szerteszét viszik a székelytűzet valamennyi porcikájába. „Legalább bögni tudnék.”

Letarolt, sötét üszöktengeren botorkál át a villamos. Beteges sorvadtt fogínyét sárgán vigyorítja rá a pesti szállodasor. A Móricz Zsigmond körtér szeméből kihalászott gyászkoszorú. Onnan a kiségitő, fapados járat a végek felé; hányás utáni torokból elordibált „Akácos út, ha végigmegyek rajtad én”. A Topáz discoból taxiba szálló vidám részegek közül valaki feléje kiált:

- Kislány, nem jössz velünk buliba?
- Elmész a kurva anyádba! – tüzel feljük.
- Mit morcoskods, még meg se erőszakoltunk.

Kinyitja a kaput. Végre a liftben. Hogyan jutott idáig? A zsarátnok-labdacsok kiégettek minden képet.

Péntek, illetve szombat, hajnal félhárom. Előtte: szombat, vasárnap, hétfő délelőtt. Mit csináljon a tengernyi idővel? Van egy ötszázasa. Azzal kezdet valamit. „Bár ne lenne.”

Óvatosan kinyitja a lakásajtót. Lábujjhegyen átoson az anyjái szobáján. „Ha most elkezd öbégatni; megölöm.” Egyenletesen lélegzik a két öreg. Ledobja a retikült, végigdől az ágyon. Az arcához húzza a párnát. „Le kéne vetközni.” „Sirni kéne.”

Kisvártatva mégis összeszedi magát. Kimegy a konyhába. Nem kell felkapcsolnia a villanyt, hogy megtalálja a demizsont és egy vizespoharat. Tölt. Iszik. Tölt. Iszik. Tölt. Iszik. A tűzgömbök okozta lángolást sisteregve oltja el az ital. Átjárja az agyát, majd az egész testét a kába zsibbadás. Ahhoz még van ereje, hogy becsukja maga mögött az ajtót, ellenőrizze, hogy a szellőző ablak zárva van-e. Egy rántással kihúzza a frizsider zsinórját a konnektorból. „A villanyóra biztosabb lenne, de azért már nem megyek ki.” „Azért profi vagyok, nem először gondolok erre a lehetőségre.” Kikortyolja a demizsonból a maradék bort. A gáztűzhely elé rugdos egy széket. Ráül. „Ván, tu, szri, for” . . . „Báj, báj” Kinyitja az összes csapot. A rózsákra borul. A kiömlő gáz – mintha látná – lassan gomolyogva szürkésfehér vattába csomagolja. Még átüt rajta teste sötétje, aztán az egész konyhát kitölti a vattacukor homogén tömbje. Ó nincs. „Nem is olyan ciki, örülök, hogy túl vagyok rajta.” „Vajon van-e Isten? Mindjárt megtudjuk” – ezek az utolsó gondolatai.

Az anyja fedezi fel. Mint mindig, fél hatkor kel. Már a fürdőszobában érzi a szivárgó gázzagot. Gyorsan a konyhába ront. Jó mély lélegzetet vesz és kicsapja az ajtót. Lehúzza a merev testet a tűzhelyről. Elzárja a csapokat. Fölrántja a szellőzőablak nyitókarját. Kiszalad, mély lélegzetet vesz. Vissza. Hóna alatt megfogja a lányát és kivonszolja az előtérbe. Módszeresen dolgozik, mintha gondolatban ő is végigjátszotta volna a forgatókönyvet. Tudja, nincs segítség. Lekapcsolja a villanyórát. Kinyitja az előszobaaajtót. Még egyszer benéz a konyhába. S csak azután kezd könnytelen siratásba-önvadásba a nyugodt holttest mellett.

Meghalt a lányom. Meghalt a lányom. Ó, minek kellett veszekedjek vele tegnap is. Miért nem tudtam túrtöztetni magam? Jót akartam. Isten a tanúm. Szegénykém – rendez el a fürtjeit.

Inkább eladtuk volna a szőlőt, a házat. Tellett volna belőle neki egy egy-szobás garzonra. Élhetne volna az életét. Pocsék élet. Mindegy, de legalább élne. El akartam adni, az ő nevén is van. Mit csináltunk volna vele, én és az anyám, mind a ketten öregek. Meg akartam várni, míg férjhez megy. A többi a férje dolga. Egy kis unokát reméltem csak. Minek csinálta? Tudta nagyon jól, hogy csak jót akartam, hogy csak neki éltem. Mit ér az életem nélküle? Az egyetlen gyermekem élete nélkül?

„Bizony, bizony mit ér?” szól közbe meséje filmjébe. Még mélyebbre fúrja a fejét a díszpárnán. A meghatódás saját halála felett, s az ezzel aratott győzelme kissé enged a szégyen fojtásán. Most nem kíséri ki magát a temetőbe, nem öltözteti anyját gyászba, nem gondolkoztatja el a pasasait önző viselkedésükről. Inkább:

Most már tényleg megcsináltatom az útlevelem. Állandóan halogatom. Fizetésnapon elcserélek egy órát és nyomás a Madách téri IBUSZ. Az iratok, a fotók már egy éve készen várnak egy dossziében. Többet engem itt soha nem látnak. Anyám írogathatja a könyörgő leveleit. Egy csövázás piros hátizsák, fehér paraszting, bokáig érő indiai selyemszoknya, magakészítette bőrsaru – ez minden, amivel Hegyeshalomnál átlépi a határt. Francia kocsiban ül – Tánál stoppolta –, a határőr furcsálja a dolgot, de nem tud belekötni. Az útlevele rendben van, s ő azzal utazik, akivel a kedve tartja. Főlnyílik a sorompó. Kétszázal száguldanak a német autobahnokon. Gitane-t szív, a háta mögött a sztereo dobozokból rockmuzsika szól. Az alkonyodó tájban fölfénylik a végtelenül áramló autók reflektortejütrendszere. Boldog rohanás. Párizsban ott nyomul a Rolling Stones koncerten. Egész közel verekszi magát a pódiumhoz, tisztán látja Mick Jagger arcán a verejtékcseppeket. Ónfeledten ringatózik, rikolt a zene. Amsterdamban egy pubban. A helyiségben csak gyertyák világítanak, a hangfalakból lágy country zene zümmög. Társaság közepén ül. Körbe jár a marihuánás cigaretta. Nagy könnyű lebegések. Szó alig esik. Milyen szó? Itt eszébe jut, hogy egy nyelvet sem beszél. Noha többször neki-futott különböző – német, angol, francia – nyelvtanfolyamoknak. „Nem baj, ott kint úgyis önmagától jön.” Nem tudja most túltenni magát ezen az akadályon, mert igen közeli – egy hete kapta – barátnője levelét a Bécs melletti táborból. S az nem kamu ellenreklám. Abból egyértelműen az derül ki, hogy jobb itthon, ahol van mit enni, s ha akármilyen is, de fedél van a feje felett. Munkáról, segélyekről, papírokról ne is álmodjon.

Már világos van és még mindig nem tud se aludni, se sírni. Már jobban nem tudja befűrni magát a párnába se. Visszafordul a barnagi házba. Végig szemléli, amit ma teremtett. A házat, a kemencét, az állatokat, a malomkő asztalt, a környező domboldalt, a gyerekeket. Színeik megfakultak, nincs ízük, illatuk, tapintásuk. Mintha ügyetlenül besatírozott kartonpapírból lennének kivagdosva.

Erre a papírmásé épületre pattognak rá a tűzgombóckák és fölgyűjtják azt. Hirtelen visszanyeri minden a régi dimenzióját. Sötét éjszaka van. Recse-ve-ropogva lángol a ház, a szépen kimeszelt falakat hamar elnyeli a korom, a pernye. Hatalmas robajjal beroskad a tető, égisz erős szikrazápor csap fel nyomában. Szárnyas lángokban áll a könyvespolc, a lemezek ráolvadnak a padlóra, a frissen fölöntött lakk, mint a belobbantott gáz, egy csapásra válik kék

lángtengerré. Végigfut a tűz az istállón, a karámsövényen. Hangos bánattal menekülnek az állatok a baljós komorsággal meredő dombok felé. Nyomukban a gyerekek. A sok fehér, szőke foltocska nyomtalanul olvad be a sötétségbe. A férj valahol eltűnt. Csak ő próbálja meg a lehetetlent. A kútból rángatja föl a vízzel telt vödöröket és tartalmukat a házra zúditja. Mindegy, hogy van-e hősiességének értelme vagy nincs, egész éjjel küzd. Csak a szürke hajnallal hagyja abba, amikor a tűz, minden fölemészthetőt fölemészelve, magától kihúnyt. Még szemrevételezi a fázós romokat, az üszöktengert, a dermedt gerendacsonkokat, egy megperzselődött magányos könyvlapot. Tudja, mindez soha többé újra fel nem építhető.

Holtfáradtan lerogy a kút mellé. Elnyomja az álom. Arra ébred, hogy az anyja magasodik föléje. Hasonlóan tépetten, kormosan mint ő. Egy baltát emel sújtásra feléje. Ne, ne; sikoltja hangtalanul. Fölkelni nincs ereje, csak rázza, rázza a fejét. Rázza, rázza magát, sikerül feltornászni magát felsőbb álomrégiókba, egész az ébrenlétküszöbig. Tudatosul benne, hogy otthon van a saját ágyában. Eszébe jut, hogy hogyan került ágyba. „Így se jobb” Kinyitom a szemem, megnézem hány óra.” Kinyitja a szemét.

Az anyja magasodik föléje. Tűnődve nézi a hánykolódó, alvó arcot. Kezében tálca, kávéval, vajjas kenyérral. Most, hogy kinyitotta a lánya a szemét, megkérdezi.

– Miért nem vetkőzöl le kislányom?

Leteszi az éjjeliszekrényre a tálcát. Nem tudja, mit tegyen, mit mondjon, áll az ágy előtt tétován.

S most végre megerednek a könnyek. Böven peregnek, mint a tavaszi esők. Megrázkódtatja a zokogás, újabb és újabb kormos gombócokat öklen-dezik föl, amelyek elbucskáznak, s könny alakjában távoznak a szeméből. „Jaj de jó, bögök.”

Az anyja leül mellé. Mielőtt megkérdezhetné, hogy mi baja, mohón az ölébe fúrja magát, mintha eltűnhetne így a látómezejéből. Egész testével átengedi magát a megkönnyebbitő sírásnak. Sír. Sír.

Már rég elapadtak a könnyei, de nem meri felemelni a fejét. „Borzasztó lenne, ha megszólalna.” Megfészkeletti arcát az anyja ölében. „Jó így.”

Az elapadt könnyek nyomában – még mindig ugyanabból az anyagból – édes, kék dallam szivárog. Ismerős. Ujjongó nyugalommal tölti be énjét. Fölbredve sohasem tudta felidézni, végtelen egyszerűsége ellenére, ha igyekezett átmenteni a másik, a fenti életébe.

A dallam fodra kápráztatóan színes, éles fotókat úsztat a hátán. Egész felületükkel felé fordulva sodródnak: Sűrű ciprusok és tujafák közt kapaszkodó, terméskőből kirakott út. Diófa lombosátra alatt roppant malomkő asztal. Angyalfejú gyerekek. Zsúfolt könyves, lemezes polcok. Frissen csillogó könyvborítók. Barokk íróasztal, márvány szoborfej, festmények. Zongora. Istálló. Nyírfavesszőből összerótt karám. Zabot örlő lovak, sunyító fejű szamár. Tottyogó kacsák, tyúkok, két kecske, gyémánt fekete puli. Piros traktor. Szőszke kislány homlokán bársonypánt. Fiú, kezében horgászbót, ezüst halfüzér. Kottás, kéziratot rajzos mappa. Fehér falu fölött vérző napkorong. Mélyzöld dombok. Parasztblúzban, bokáig érő selyemszoknyában, bőrsaruban, fején piros bársony pánttal: ő. Szőke férfi; szelíd tekintetű. Vállig érő haj, vöröses szakáll. Vacsora: Gyékénykosárban paprika, paradicsom. Kecsesajt, kenyér. Kristályüveg tálon őszibarack, szőlő, dió. Tej, vörös bor. Gyertyák. Óbarna alkonyban lobogó gyertyavilág. Az ő arca a szelídtekintetű férfi ölében.

Lehetne bármi...

A nő a gyorsfényképező bódéja felől sietett elő. Megállt, körülnézett. Mint aki keres valakit. A férfi a jegypénztár mögé húzódott, egyben utat engedve egy befelé igyekvő fürdőruhás öregasszonynak. A közelben halászahajó horgonyozott. Gépháza tetejéről egy pelyhes állú matróz, levette csíkos trikóját, hevesen integetett a part felé. A nő föltette a lábát a kikötő vasbakjára, valahogy úgy, mintha egy elejtett állat teteme feküdt volna előtte, és szemügyre vette a kis matrózt. Ruhája könnyű puplinból készült, a nyakában Pentacon fényképezőgép, nem a legmodernebb változat, de megbízható. A ruha kivágásából hímzett díszsebkendőt húzott elő, s bár habozni látszott, hogy kisajátítsa-e magának a kis matrózt, végül is kacéran integetni kezdett. – Hajlamos a könnyelműsége – komorodott el a férfi. A jegypénztár mögül nem láthatta, hogy a matróz hogyan fogadta – fogadta-e? – a nő kendőlobogtatását.

Az este, amikor az igazgató egy bársonyfüggöny mögül mintegy diszkréten megmutatta neki a nőt, futólag arra gondolt: épp ilyen partnerra van szüksége. Aránylag magas, a hosszabbított derekú ruha kiemelte feltűnő karcsúságát. – Nem lehet több ötven kilónál – állapította meg. Érzékeny volt a formákra, s hogy végigfuttatta tekintetét a nő formás lábainak enyhén kamaszos hajlatán, melegség járta át. Csak amikor szembefordult, s az arcát megpillantotta, azt hitte: káprázik a szeme. Az arckifejezés ismerős egysége: kíváncsiság, szemtelenség, dac. Zöldes fényben játszó nagy szemek. A száj mosolyra mindig kész íve. Finom rovátkák a szem körül. Profilból nézve, az orr könnyed, egyenes vonala. A haját levágatta, csak vállig ért. Majdnem elszólta magát: – Szó se lehet róla!... Az igazgató figyelmeztetése oldotta fel a váratlanul keletkezett feszültséget: – Nem biztos, hogy könnyű lesz vele...

Közben újból lejátszódott az a néhány perc, amíg a sebész belékarolt, és a klinika kapujáig kísérte.

– Két idegszálát el kellett távolítani – magyarázta, ki tudja, hányadszor már.

– Mit gondol, folytathatom?

– Ennek a két idegszálnak a működéséről pontos, tudományos információnk van, de a hiányukkal kapcsolatban, sajnos, úgyszólván semmit sem tudunk...

Odament a nőhöz.

Kiderült, hogy a kis matróz egy farmernadrágos cigánylánynak integetett. Számokat mutogatva valamiféle rejtjeles üzenetet küldözgetett a partra.

– Aláírta? – mosolygott a nő.

– Még az este.

– Azt is, hogy velem?

– Magával – bölintott a férfi.

Merev, csaknem természetellenes testtartás. Mint akinek egy csöpp tere sincs a mozgáshoz. Még a vasbak is útban volt. Az igazgató csak annyit árult el a nő múltjáról, hogy egy vidéki tornászklub üdvöskéje volt, onnan ivelt föl a szerencsecsillaga. – Ez nem egészen stimmel – gondolta a férfi.

– Mikor kezdjük a munkát? – kérdezte a nő.

– Holnap. Vagy holnapután.

– Bennem jó partnerra talál.

– Majd meglátjuk – nézett a férfi a távolba. – Egy új partner mindig sok problémát jelent az artista szakmában. A legcsekélyebb részletkérdésnek is életbevágó jelentősége lehet.

– Megbízhat bennem. Legutóbb egy ugrócsoporttal turnéztam Hamburgban.

– Hamburgban?

– Öt hónapig.

– Hatszáz másodpercig dolgozom a trapézon. A kupola magasságában, biztonsági háló nélkül.

– Nem félek – nézett a nő farkasszemet a férfival.

– A gyakorlatom elemei lényegében a nidelingi iskolára épülnek. Egy ilyen gyakorlattal, ha sikerül tökéletesen kidolgozni, szép sikereket érhetünk el.

– Milyen nevet veszünk föl?

– Nem változtatok.

– Marad a 2 Danubius, a Levegő Királyai? – csillant fel a nő szeme.

– Csak egészség legyen hozzá – bólintott a férfi.

– Meg pénz.

Abban a pillanatban! Ahogy a pénzt említette! . . . A szemöldöke elégedetlenül összerándult. Ahogy a fagyalt árért kapott, az ujjai ragadozószereően begörbültek. Mint a karmok. Egy gombóc egy forint, két gombóc két forint.

– Nincs kedve feljönni az óvárosba? – kérdezte a nő.

– Mehetünk.

A nő belékarolt. Sok mindent közölhet egy ilyen mozdulat, a nő azonban óvatos volt, mi több: titoktartó. A férfi régies mozdulattal behajlított karját nyújtotta, félszeg merevséggel, bizonyos értelemben komikusan is. Várta, hogy a nő majd belékapaszkodik, ám az ujjait épp hogy rátette a férfi szőrös karjára. Ezzel mintegy megnyugtatva, de el is odázva a dolgokat.

A nő arca meg se rezzent, amikor az igazgató kimondta a férfi nevét, majd megmutatta a színes újságkivágásokat a Levegő Királyáról. De azért megjegyezte: – Elszállt fölötte az idő . . . Az igazgató meglepődött: – Ismeri? . . . A nő finom mosollyal válaszolt: – Az újságokból csupán . . . Nyugodt lelkiismerettel tagadta le azt a fagyaltos lányt, aki a hídfeljáróhoz vezető útkanyarban reggeltől estig adagolta a málna-, őszibarack-, meggy- és ananászízű gombócokat. Supka úr reggel kilenckor fellocsolta a cukrászda előtt a járdát, kitolta a fagyaltos kocsit a kapu alól, felállította a hatalmas narancsszínű napernyőt. Félóránként sajátkezüleg cserélte az adagoló öblítővizét. A nő frissen mosott fehér fityula alá rejtette hosszú barna haját. Olykor odanyúlt, csak megérintette a kontyát. A mozdulat maga volt a pihenés. Váltogatva: jobb kézzel, másszor a ballal dolgozott. Estére bedagadtak a csuklói és tűzben égtek. A nővére tanácsára kámforos kenőccsel dörzsölte. Utólag

visszagondolva úgy tűnt föl előtte: átsuhanta azt a két hetet, amíg kellelte magát: – Még csak tizenhat éves vagyok . . . Miközben valósággal égette a testét a férfi sürgetése.

A forgalom élénk volt. Végre egy fekete füstöt okádó, kirándulókkal zsúfolt bolgár autóbusz mögött átszaladtak az úttesten. A férfi a nagy melegben szívesen lehajtott volna egy hideg fröccsöt, de a nő a bazársor mögé húzta, a feldöntögetett kukák közé. Bokáig ért a hulladék: a megfonnyadt zöldség, a rothadásnak indult gyümölcs, a törött üveg, a szétesett rekesz, tömegével az összegyűrt sörös fémdoboz. A nő úgy állt ott, mint aki azt várja, hogy ölbekapják.

– Arra közelebb – mutatott a vadon nőtt tüztövis bokrok felé. Kacéran föllebbentette a szoknyáját, a lábai combig elővillantak, azzal könnyedén át-szökkent a temérdek hulladék fölött, talán le sem ért a lába.

Az ösvény meredek volt. Meg-megcsúsztak a keskeny, kavicsos, köves úton. – Nem igaz, hogy nem ismert föl – gondolta a nő, majd ahol az ösvény a lépcsőzetes kőperemmel párhuzamosan folytatódott – hajdan az alsó városfal része lehetett, esetleg előbástyája –, előbb egy éles és meredek kanyart megtéve méteres magasságba kellett fölkapaszkodni – félreállt.

– Menjén maga elől – s már nyújtotta is a kezét, hogy a férfi fölsegíthesse.

A férfi közvetlenül a csipő fölött fogta át, könnyedén megemelte, s föltette a peremre. – Érti, hogyan kellesse magát – gondolta közben –, mindig is értett hozzá . . .

– Miféle mütétje volt – kérdezte a nő, mint akit csak mellékesen érdekel a válasz.

– Semmiség. Nem befolyásol.

Még meredekebb lett az ösvény. Bokrokba kapaszkodtak. A tenyerük tele lett tüskével. A ruhájuk merő por. Megizzadtak. A terasz a napernyőkkel és a mellvédre könyökölő turistákkal – úgy érezhették – közvetlenül a fejük fölött magasodik. Várható volt, hogy a meredély szélén gondot fog okozni a felkapaszkodás. Ha eljutnak addig. Lepillantva: elmozdultak a tárgyak. A halászhajó eltűnt. Seholy láthatáron. A strand homokja fodros, mint a víz tükre. Mozgott, hullámozott.

A férfi megkapaszkodott egy fa alámosott gyökérzetében. Megakadt hegymászó. A tenyerével egy kőre támaszkodott, de sziszegve rántotta el a kezét: a tűző napon szinte áttüzesedett a kő. Igyekezett árnyékban tartani a fejét. Úgy-ahogy árnyék volt. Azt gondolta: – Csak eszébe ne jusson, hogy lefényképez . . . El akarta terelni a nő figyelmét.

– Ismertem valakit, aki nagyon hasonlít magára – mondta.

A nő arca is vörös volt a hőségtől.

– Azért választott engem?

– Inkább nem választottam volna.

Gyikocska surrant el a nő lába mellett. A férfi tekintete azonnal odavágott. Még zörgött a száraz levél. A nő meg se moccant, arca se rezzen. – Helyén vannak az idegei – nyugtázta magában a férfi, de esze ágában se volt, hogy fölmentse a próba alól. Eddig egyetlen új partner sem úszta meg: az első közös tréningen, amikor a partner már túl van az első fogások izgalmán, kezd magabiztos lenni, az egyik hosszú fogásban váratlanul a csuklójaig ereszti, sőt valamivel tovább, egy másodperc töredéke az egész, mégis

olyan, mintha kirepült volna a Semmibe. Megmerevednek az izmai, de nem hagyják abba a gyakorlatot, könnyedén és ruganyosan dolgozik tovább a levegőben, mintha mi sem történt volna. A nő arca hideg fehér folt lesz. Ilyenkor minden arc egyforma.

– Ki az, akire maga szerint hasonlítok?

A férfi a mélybe pillantott. Furcsa módon minden tárgy szivárványosan egybefolyt előtte, mint akinek könnybe lábadt a szeme. S mintha valami zavar támadt volna az egyensúlyával is. Erősen kapaszkodott. Kevésnek látszott az idő. Távolinak a terasz. A tűrőképesség fogytán.

– Sose árult fagyaltot? – nézett a nőre.

– En? . . . Soha. De nagyon szeretem a fagyaltot. A málna, az eper és az ananász a kedvencem.

A férfi most már a végére akart járni a titoknak.

– Modellt sem ült?

– Kinek?

– Tudja azt maga jól.

– Fogalmam sincs, hogy miről beszél.

– Nem ült modellt egy festőnek?

– Soha.

– A művésztelepen . . .

– Azt se tudom, hol van a művésztelep.

A férfi elbizonytalanodott.

– Összetévesztem a nővérével?

– Nincs nővérem.

A kör bezárult.

Pedig valóban a művésztelepen látta először a nőt, egy festő műtermében. Alacsony pódiumon ült, félig törökülésben, vagyis az egyik lábát felhúzva, állát a térdére támasztotta. A terem üvegtetején át valósággal zuhogott rá a fény, merő csillogás volt a haja, a bőre, a festő azonban ezt kevésnek találta: oldalról s lentről erős lámpákkal világította meg a nő meztelen testét. A művésztelep kapujában megvárta. – Csak hétfőn tudok jönni, amikor Supka úr zárva tart – mondta a nő. Moziba hívta. Nem. Vendéglőbe vacsorázni. Nem. A városi parkba. Nem. Hosszú kérésekre abba beleegyezett, hogy végigsétáljanak a belvárosi üzletutcán. Meg-megállt a kivilágított kirakatok előtt, főleg a cipők és a ruhaanyagok érdekelték. A Szentháromság-szobornál a kezét nyújtotta, olyan mozdulattal, mint egy társaságbeli hölgy. Nem engedte magát hazakísérni. A nevét sem árulta el. Másnap a festőművész mondta meg: Zsuzsa. Azt is, hogy a Supka-cukrárszádban dolgozik. Háromszor sétálta körül a háztömböt, mire kifogta a pillanatot: senki sem állt a fagyaltos kocsi előtt. A nő épp lélegzethez jutott, akkor odalépett hozzá, és két gombócot kért az ananászból.

Alighogy felkapaszkodtak a terasz magasságába, és szerencséjükre nyitva találták az apátság kertjének a vaskapuját, megszólalt a templom harangja. Zengése mindent betöltött s elnyomott. A férfi a kőfal árnyékában a homlokát törölgette. A bazársor és a terasz között legfeljebb kétszáz méter volt a szintkülönbség, mégis úgy érezte: iszonyú hegycsúcsot mászott meg. S valóban: megviseltnek látszott. Fehér vászonnadrágja piszkos lett, valamiképp olajos is, a szára tele koldustetűvel. Az ingét övig kigombolta, mellén a szörzet verejtéktől csatakos. Zihálva nézett körül. Fa sehol. A templomfalnál néhány örökzöld. A kerítés mentén málnabokrok. Elszórva néhány szál viola.

A látszat: mintha korábban feldúltak volna itt mindent, csak nemrég egyengették el a terepet, s hogy a dűlás nyomát végképp eltüntessék, a hatalmas udvart bevetették füvel.

- Kizárt dolog – rázta a fejét.
- Micsoda?
- Hogy maga nem azonos azzal a lánnyal.
- Mivel bizonyítsam be?

A férfi vállat vont.

- De ha jól esik magának, nyugodtan beszéljen róla – biztatta a nő.
- Nincs mit – indult el a férfi a salakos kerti úton.
- Nem arra!
- Járatos itt? – fordult vissza a férfi.
- Nem nagyon, de arra emlékszem, hogy ezt a kaput nyitva szokták

hagyni.

A férfinak gyanús lett, hogy a vasajtó zárva van. Odament, a kilincs nem engedett.

- Maga zárta be?
- Magától csapódott be.

A férfi világosan emlékezett, hogy nem hallotta a vasajtó csapódását.

Kellemetlenül érezte magát. Mint egy tolvaj. – Különös hely – gondolta nyugtalanul. Az udvar közepén egy öntözőfejből permetszerűen spriccelt a víz. A kertészház falait befutotta a borostyán, s úgy tűnt: a háznak nincs is ablaka. Ellentétben a papok épületével, annak a falában ablak mellett ablak. Szárnyuk nyitva, mintegy a világ felé tárva a belső rácsokat: három függőleges acélrúd s három vízszintes. A templom felőli oldalon, az örökzöldek sorfalának a végében sejlett valami. Kijárat? . . .

- Jöjjön! – intett a nő, s elindult a kőfal mellett. Az ápolt gyepen is át-sétálhatott volna, de közben lecsipentett egy-egy érett szemet a málnabokrokról. A férfi nemcsak hogy követte: egy pillanatra se tévesztette szem elől. Figyelte, ahogy megy. Járás közben az egész test mozgott, hintázott, élt. A testrészek külön is felhívták magukra a figyelmet. Nem feltűnő, netán közönséges hivalkodással, mégis olyan érzéki erővel, hogy heves vágy fogta el: meg-, illetve visszaszerzi magának a nőt. Bármilyen történet is közöttük. Különösen akkor lett izgatott, amikor a nő végigsimított a fenekén, mint aki a málnás ujjait törli meg, mit sem törődve a fehér puplinruha tisztaságával, ám nagyon is tudatos és megkomponált mozdulat volt ez. A férfi becsukta volna a szemét, hogy ellenálljon a kísértésnek, inkább ment volna vakon, de az akarat továbbításába hiba csúszott: a szem nem engedelmeskedett. – Az én részemről természetes volt – morfondírozott magában –, hogy elkértem a barátom lakáskulcsát, aznap ő helyettesítette a fizetőpincért, szó se lehetett arról, hogy éjszaka fél kettő előtt hazajön . . . Egy pillanatra szem elől tévesztette a nőt, csak annyira, hogy kizökkenjen a gondolataiból, s akkor egyszerre megnyílt előttük a fal, mintha a nő egy titokzatos kötömböt mozdított volna el. Csak annyi hely volt, hogy kiléphettek a teraszra.

Lent a mélyben megpillantotta a halászhajót. A gépház tetején a kis matróz üldögélt. Durcásan, felhúzott térdekkel.

A teraszon a turisták özöne. Lépni alig lehetett tőlük. Fagylaltot nyaltak, dobozos sört szüröcsöltek, a gyerekeknek a kólához szívószálat kaptak. Csatogtak a fényképezőgépek. Ami állt vagy mozgott – nem menekülhetett. A sirályok. A hajóállomás század elején készült sárga épülete, amely előtt épp

kis jubileumi ünnepség zajlott. A színes napernyők. A tudományos intézet tetőzetének a porceláncserepei. A leburnult testek.

Csak a hajó . . .

Mindenkit megréfélt. A turisták legfeljebb otthon jöhettek rá – ha minden kis részletre pontosan emlékeztek –, hogy a hajó, amit szabad szemmel láttak, hiányzik a fényképről. Talán, ha valamelyikük japán Minoltával dolgozik, amiből másodpercek múlva kihúzható a kész fénykép, akkor már a helyszínen kiderül a turpisság. Így azonban senki se gyanakodott, hogy valami nincs rendben, kivéve a férfit, aki úgy emlékezett: pár perce félútról lepillantva nem látta a hajót az öbölben. Bizonyosat azonban ő sem tudott.

– Menjünk ki a városfalra – hívta a nő.

– A városfal, igen – bólintott a férfi.

A fal, amit a helybeli lakosok maguk között Öreg Falnak neveztek, három égtáj felől ölelte át a várost. A biztonságos szakaszokat a turisták egész nap megszállva tartották, máshol hiányzott a korlát, ott a gyávák és a tériszonyban szenvedők a sziklafalhoz lapulva keltek át.

A kőfal északi oldalán alig lézengtek.

A nő egy sziklába vágott pihenőpadra telepedett. Erről a helyről nézve a tó valahogy kitágulni látszott. Szinte tengerré. Hajók, vitorlások nem csúfították.

– Szép innen a kilátás.

– Valóban – hagyta rá a férfi.

– Alattunk van egy barlang.

– Ki nem állhatom a barlangokat.

Nem az, hogy a nő furcsán nézett rá, ezt észre se vette: a válasz elhangzása után űr keletkezett. Az árván lengő trapéz látványa kelt ilyen érzést.

– Gyerekkoromban becsapott egy barlang.

– Becsapta?

– Az történt, hogy az osztálytársammal fölfedeztünk magunknak egy barlangot, és elhatároztuk, hogy lepipáljuk Vernét. Azon a barlangon át akarunk eljutni a túlvilágra.

A nő kérdése kézenfekvő lett volna, ő mégis másra gondolt.

– Mi lett a barátjával?

– Temetőgondnok – fordult feléje a férfi ugyanazzal a nyíltsággal, bizonyos fölénnyel, mint amikor a ház előtt kihúzta a zsebéből a barátja lakáskulcsát. Ugyanaz az arckifejezés. Mint aki tudja: lényegében rá van hagyva, hogy mit fog csinálni.

Ez a visszanyert arckifejezés átmenetileg zavarba hozta a nőt. Szerette volna látni a férfi arcát abban a pillanatban is, amikor a vaku fénye lobbant, de ijedtében azzal volt elfoglalva, hogy a kezével a saját arcát takarja el. Noha mint később kiderült, erre nem is volt szükség. Nem lehetett elfelejteni, hogy milyen kísértetiesen nyikorgott a kétszárnyú fehér ajtó. Abban a pillanatban meggondolta magát, de vissza már nem fordulhatott. A férfi megfogta a karját, s gyöngéden betuszkolta a barátja albérleti szobájába. Vacogott a sötétben. – Senki sincs itthon – bátorította a férfi. Hallotta, ahogy vetkőzik. Egy gomb lepattant az ingéről s elgurult. Ahogy a cipője koppant a padlón. Ő is vetkőzni kezdett. A lazán leeresztett redőny résein át kevés fény világított be az utcáról. Sok is, mert a szeme kezdett hozzászokni a sötétséghez. Háttat fordított, szemben két hatalmas ruhásszekrény. Eszébe se jutott, hogy a férfi már látta meztelenül a festő műtermében. Ahány ruhadarab, annyi réteg

bőr. Nemcsak az ajtó, az ágy is nyikorgott. Oldalt fordult, és engedelmesen – szolgálatkészen – szétvetette a lábát, hogy mielőbb túl legyen a dolgon. Mégis volt az egészben valami véget nem érő, addig a pillanatig, hogy a férfi a hátára fordította, majd nyögve ráfeküdt. Mondott is valamit, talán azt, hogy: Imádlak! Abban a pillanatban, mintegy jelszóra a ruhásszekrényből két alak ugrott elő, a sötétben vaku fénye villant, majd a fényképezők nagy robajjal kitörték a szobából. Amikor magához tért, az első gondolata az volt: – Nem zárta be az ajtót. . . Fel akarták használni a fényképet? Mire? Sose derült ki, noha pár hét múlva fölkereste egy harminc év körüli férfi, és felmutatott egy fotót, ami készülhetett róluk is. A felhúzott láb elég hosszúnak látszott, hogy az övé legyen, combjának az íve ismerős volt, a férfi azonban szélesen fekküdt rajta, ő pedig a vállgödrébe fúrhatta a fejét, mert az arcából semmi se látszott. A szája kiszáradt az idegességtől. A lábai alighanem remegtek. Minden erejét s figyelmét arra összpontosította, hogy meg tudjon szólalni. Visszaadta a fényképet a férfinak, aki csak a nevét mondta meg, hogy miféle, nem lehetett tudni. Halkan, de nagyon is határozottan mondta neki: – Ha nem hordja el magát rögtön, rendőrt hívok. . .

A Levegő Királya mosolygott.

Úgy tűnt: alkalmas a pillanat.

– Lefényképezem magát – állt fel a nő a sziklapadról, és készenlétbe helyezte a gépet.

– Nem akarom.

– Az én kedvemért. . .

A perem azon a rövid szakaszon elkeskenyedett, alig volt másfél méter széles. A városfal külső része itt évekkel korábban a mélybe omlott. A nyílást ideiglenesen hevenyészett fakorlással zárták el.

A nő a korláthoz lépett, könnyedén hajolt a mélység fölé.

– Ez jó lesz – mondta. – Alljon ide.

A férfi kipróbálta a fakorlátot, hogy bátran nekitámaszkodhat-e, de nem látszott tanácsosnak. Lepillantott ő is a mélybe. Kellemetlen szédülés ingatta meg. Ha az volt. Nem értette egész pontosan, hogy mi történt vele. Az egész olyanak tűnt, mintha zuhanna, de nem a városfalról. Valahonnan.

A nő várt a fényképezéssel. Végül is, hogyan jutott ki az albérlési szobából? S a házból? A ruháját magára kapta, a bugyit, a melltartót, a szandált a kezében fogta, a gangon feldöntött egy fonott karosszéket, a sötét udvaron elejtette az egyik szandált, eszébe se jutott, hogy utána kapjon, pláne, hogy megkeresse.

Azóta nem találkoztak.

Nem beszéltek.

Egy sort sem írtak egymásnak.

– Lépjen át a korláton – kérte a férfit. – Még egy kicsit! Úgy! . . . Olyan lesz a képen, mintha a levegőben lebegne. . .

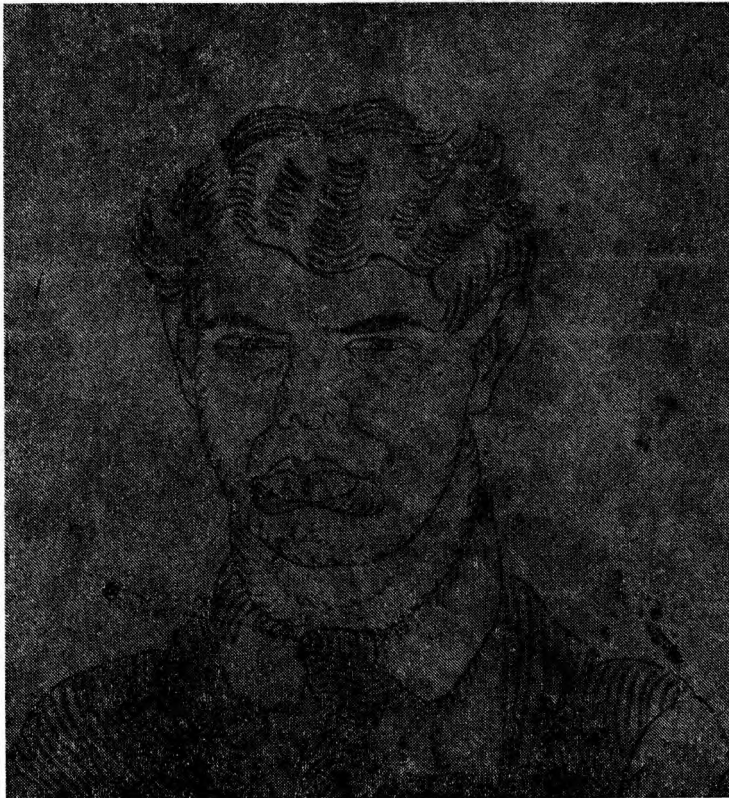
E pillanatban épp úgy hajlandó lett volna elfelejteni azt a bizonyos albérlési szobát, mint tegnap este, amikor az igazgató bemutatta őket egymásnak. Noha úgy tett, mint akit nem nagyon érdekel az egész, néhány másodperc alatt azonban a rá jellemző gyerekes túlzással lejátszott magában egy feltételezett beszélgetést, valahogy így: – Emlékszel, mit művelt velünk a barátod? . . . Mire a férfi: – Az a disznó! . . . Egy pillanatig tétovázott: megöleljék egymást? Nem biztos. – Bizony, szép kis barátod volt – mondta volna megbocsátóan.

A szemek se villantak össze tegnap este.

A nő kérésére átlépett a korláton, de nem engedte el, bár inkább csak érintette. Ha komolyra fordul a dolog, aligha kapaszkodhatott volna meg a bizonytalan tákolmányban.

– Forduljon felém! Nézzen a gép lencséjébe! – irányította a nő. – Mosolyogjon egy kicsit! És ne ráncolja a homlokát! . . .

Átkozottabb volt, mint a cirkusz kupolájában egy szál madzagon lógni. A hiányzó két idegszálra gondolt. Ahogy az ember a sötétség beállta előtt még nem tudja: hogyan végződik a nap.

Késleltetett nyitás

*A hosszú zuhanás után
egy rándulás és lefékeződünk,
azután ringunk, az ernyő
sárga csikja megint
kibomlott velünk, s csodáljuk
az ejtőző vidéket,
elérjük lassan a pacsirták
övezetét is –
fölöttünk áll a Nap,
dél van alattunk, élő harangok,
kémények rövid árnya,
levesgöz és nők
és nők testük delében –
odalent várnak, ma sem
csapódunk oda, kedves
tartomány, bár a magasból
nem is könnyű szépen letalálni,
de jók vagyunk még!
eszményiek a hosszú zuhanásra!
hányadik ugrás?
hányadik beszélgetés a levegőben?
majd odalent
összesítik, tapsolnak, fényképezik
törtebb idővel betonra érkezésünk
tört idejét, akik már legközelebb
sírhelyet igazitnak
egy hosszú zuhanás után.
És hallgatunk majd
égtől cserepes szájjal.*

Titeket illet

*Ideje búvárcipőt húznom,
csikorgó fémöltönyt, hogy lassan
lebeghessek alá a zöldes
nyíltvízi tájon,
árbocos éveim közé –
ideje, idő, küldesz
ahol elsüllyedt rakományom
egyetlen magja gyöngyként
titeket illet és vár:
gomolygó nagy iszapban
a közepes öröklét –*

Hidegszik

*valahol kék szilvák aszalódnak
s hányódsz mint a vizen maradt csónak*

*hányattatol hát mint ama másik
rongyolódik a szív a fog vásík*

*szerelmeskedsz és cimborálsz borral
ámulsz mint a szárazra dobott hal*

*nagyon kellene most a mives szó
s nyüzgitesz a szép ki sem mondható*

*leejtett kulcs szétszórt gyufaszálak
talán ennyi marad csak utánad*

*pedig mi mindenért folyt a nyálad
de tudtad jól tartani a szádat*

*hidegszik már az idő mint régen
és csak rágódsz minden semmiségen*

*hűvös üveglapok karcolódnak
nyugtalan leszel ha hozzád szólnak*

Gondolnak rád

*ahogy álltál a régi üzlet előtt
szakállasan és tűnődve gondban
hangabokrokra gondolhattál
mert hallgattak már a vizek holtan*

*korán jött a tél – mondtad – a magasban
haragos havak készülődtek
be kellett takarni a szobrokat
mindent mégsem értettél meg*

*úton érnek a komisz fagyok
s nem lesz már otthoni vacsorád
csak távoli vonatok szagát*

*kivánhatod ha állsz jéggé holt
vizek fölött mint egy kicsapott diák
bár gondolnak rád bolondos máriák*

SZÍNÉSZPORTRÉK PÉCSI HÁTTÉRREL 5.

PÁSZTOR ERZSI

– A pályám? – olyan volt, mint egy hullámvasút. Magasról indultam, szerény völgyekbe kerültem, közben kisebb emelkedőkkel, egy nagy fölfutás után ismét bizonytalanabb lapályra értem... Most, most pedig... – elhallgat. Leveri a hamut a cigarettájáról.

– *Most – nógatom – milyen irányban visz a kocsi?*

– Talán... de nem beszélek erről szívesen. Babonás vagyok. Bizzuk az időre.

Pásztor Erzsi nagy színpadi szerepeit elsősorban Pécssett láthatta a közönség a 70-es években. Az ország közönsége főleg filmekből, újabb időkben tv-filmekből ismeri. (Mindenkinek tudja, hogy ma ez jelenti a nyilvánosságot.) Három éve a Madách Színház művésze – csöndes szerepek csöndes sikerével. A *Galopp a Vérmezőn* három év után most került le a műsorról, abban alakított egy remek Bejárónőt. A vulgár-szektás brosúrákból merített öntudat meg a természetes emberi magatartás konfliktusait észre sem vevő, tüneményes butaságból és megejtő őszinteségből gyúrta össze bombabiztos sikerfigurává. A *Fészekalja* mama-alakja az a főszerep volt, amiben nincs sok köszönet. Egy kopott, érzelmes szerepsémába kellett lelket lehelnie szinte esélytelenül. Megtette, mert szálkás-érdes humorral lazította fel kicsit az alak kalodáját, ki nem léphetett belőle. A *Salemi*... néger dajkájához nehéz lett volna figurálsan is idegenebb alkatot elképzelni az ő apró, gyors, határozott mozgású antinegroid lényénél. A *bolondban* játszik – nemsokára századik előadáson – jó szerepet a gyöngé darabban.

– Néhány napja egy bájos kis játékot kezdtünk próbálni! – Élénk mimi-kája sejteti, hogy élvezzi az új munkát. – Tolnay Klári hozta a darabot – *Maude és Harold* a címe – Colin Higgins műve, Klári lefordította, ő játssza a főszerepet, az enyém, nos az enyém is kedves. Igazi vigjátéki anyaszerep, egy jókarban lévő, negyvenes, mai anya; Gyabronka Józsi a fiam, Huszti Péter rendezi...

– *Milyen színésznek tartod magad?*

Meghökken. – Számít az? Művészpályán csak az számít, amit valaki bizonyít. Egyébként – komika vagyok, bizonyos fajta komika, mert ma már többféle van. Elég sokára tisztázódott ez felőlem.

– *Pécssett még játszottál egy sor búskomor nagyasszonyt, elnyűtt anyát...*

– Sőt, tragikus hösnőket! A Zórárt, Gertrudist, Bernardát... De félreérés ne essék! Pécssett csodák is történtek velem. Tizenhárom évet töltöttem ott, keserves és gyönyörű éveket.

– *Mesélj róluk! Esetleg már a hullámvasút indulásától...*

– Remekül kezdődött. Harmadévesen az akkori végzősök oly híressé vált vizsgaelőadásán, a *Koldusoperában* Peacockné voltam. Húszévesen játszottam először a loncsos, gátlástalan lumpenasszonyt, később Debrecenben

meg Pécssett is. Volt valami jóslat ebben a szerepben a színpadi karakteremre nézve – ma már tudom. Nagyszerűen ment, úsztunk a sikerben! Akkor már filmeztem is, Rényi Tamás hívott először és még sokszor. Rengeteget tanultam az osztályfőnökömtől, Szinetár Miklóstól, sajnos azóta sem kerültem vele össze. Egyszer azt mondta, ha végeképp elveszettnek érzed magad egy helyzetben, kérd meg a rendeződet, hogy énekelhess vagy ehess a jelenetben, akkor nagyobb baj nem lesz. Igaza lett. Mikor végeztem, Debrecenbe kerültem Holl és Dégi Istvánnal. Szendrő Jóska bácsi volt az igazgató. Többek közt Dorine-t játszottam a *Tartuffe*-ben nagyon sikeresen, Szendrő nyomban fizetésemelést adott, amiért a két fiú zúgolódni kezdett, de Jóska bácsi leszerelte őket. Majd nézzétek meg, mondta, mi lesz a különbség néhány év múlva: a nők fizetése mindig elmarad a férfiakéhoz képest.

– *Tényleg? Művészeknél is így van?*

– Csak a legnagyobbak kivételek. Nézd, ez logikus. Nemcsak azért, mert a színházakat férfiak vezetik, de hát színésznő mindig több van, mint férfiszínész, viszont a darabokban a szerepek aránya éppen fordított. Szendrő ezt bölcsen tudta. – Aztán arról beszél, hogy a legjobb szándék és ambíció hogyan csalta kelepécebe Debrecenből, mikor a pesti Petőfi Színházhoz, a rövid életű musical-színházhoz szegődött, mely hamarost kimúlt. Mitől? – Azt hiszem akkoriban még senki nem tudta nálunk valójában, mi a musical. Több mint húsz éve . . . egyik produkciónk a *Képzelt beteg* volt musicalestíve. Toi-nette-et játszottam. Képzeld csak, ahogy a cserfes, gúnyos molière-i dialógust eláriázva húzzuk-nyújtjuk . . . szörnyű! Szóval, sikerült lepottyanni az égből. Egyéves szolnoki kitérő után Pécsre mentünk 65-ben.

Gyorsan számolok és csodálkozom. – *Későbbi évekből emlékszem rád...?*

– Nem véletlenül! – széles, elhárító gesztust tesz. – Öt évig jóformán semmit nem csináltam, művészileg alig léteztem. A pécsi színháznál úgy fogadtak, mint a nagy színész feleségét, akit övele kellett szerződtetni. Jelentéktelen szerepeket kaptam, unalmas anyákat, öregasszonyokat. Ez az életkor kezdettől hozzámszegődött ugyan; soha nem bántam, ha a szerep jó volt. De erre még várnom kellett. Az élet azzal a csodával vigasztalt, hogy született egy kislányom. Rényi Tamás nyúlt ismét utánam a filmtől, ez volt minden. Mélységes völgyben tébláboltam egészen a *Macskajátékig*.

– *Az nagy fordulat volt!* – Pillanat alatt föltorlódnak bennem az emlékek, hiszen az előadás hosszú ideig mértékül szolgált. Pásztor Erzszi magyar színpadon harmadikként alakította Orbánné elragadó figuráját. És egyszerre oda kellett rá figyelni. Öntörvényű, frenetikusán hiteles asszonyalakot formált. Aki vele, vagy vele is látta, annak viszonyítási alap maradt. – *Hogyan csináltad?*

Elneveti magát. – Hát, tudod, kezdettől az volt a rögeszmém, hogy nekem van komikai vénám. A *Macskajáték* előtt sűrűn ajánlgattam, próbálnak ki, de nem hitték. Czimer József jött segítségemre, neki sokat köszönhetek. Ez a szerep egészen váratlanul jött! A darab nem is szerepelt a műsortervben, de valami miatt nem kerülhetett színre az eredeti program, gyorsan másik darab kellett. Babarczy jött vendégrendezni, én meg ott találtam magam egy óriási feladat előtt. Nyomban éreztem, hogy a megszokott eszközök-nél többre, másra van szükségem. A premieren, mikor a darab kezdetén a vetített kép előtt mondani kezdtem a szövegemet, összeverődött a térdem. A játékban aztán fölengedett a szorongásom, magamra találtam.

– *Neked igen jellegzetes, szapora mozgásod, határozott, pontos gesztus-*

rendszered van és élénk mimikád. Filigrán alkatodhoz erőteljes, anyagszerű orgánusmod... Egyszerre vagy komikus és megható, lényedből takadóan. Anyanyelved az önirónia – egy csöpp titkon bujkáló lírával.

– Ezekből jött össze az a szívós, sebzett öreg nő, akinek kifosztottan és vesztésre ítéltén is van erőtartaléka. Akkor sem adja föl a teljes élet igényét, amikor kényelmes kivonulásra csábítják. Fontosnak tartottam, hogy a kicsattanóan természetes, energikus asszonyban mindig érzékeltessem az érzelmi éhségét, a szeretetvágyát. Ha egy öregasszony mohón csak „élni” akar, könnyen lesz visszataszító, de ha valódi, szenvedélyes érzelmek fűtik, az nagyon emberivé teszi. Örkény örült az alakításomnak, tetszett neki. Olyan hálás szerző volt!

– *Valaki úgy jellemezte az ő különleges írói képességét, hogy „életek jelenlétébe helyez bennünket”. Te ezt színpadi valóságra váltottad. Akkor kezdődött pályád újabb felívelése, igaz?*

Bólint, és magyarázatba fog. – Egy színész sosem érvényesül, ha sorozatban játszik olyan darabokban, melyeket egyszer bemutatnak és kész. Így nem figyelnek föl senkire, nem tartanak számon senkit. A *Macskajátékig* ez volt a sorsom. Utána is sok, örökre eltűnt műben játszottam, de akkor már jelentettem valamit a rendezőknek. Sorban kaptam nagy szerepeket, nem mindegyik talált hozzám. Sárospataky Zórájának címszerepében egy Dózsa-kori, rártarti parasztasszonyt kellett játszanom, aki fia iránti elvakult szeretetében semmivel nem törődik, nem is érti a körülötte zajló eseményeket. Mikor aztán fia árulásra készül, maga fojtja meg, hogy a becsületét mentse. Lassú menetű darab volt, de az utolsó jelenet akcióba hozott...

– *... és fölrepítettted vele az előadást! Nem is maradt meg bennem más az egészről, csak ez a jelenet.*

– Nézd, a tragikum súlya, fensége igazából nem illik rám. Ismerem az irányaimat meg a korlátaimat. Éppúgy nem vagyok Gertrudis, ahogy Bernarda. Mondanom sem kell, mindkettőt játszottam. Sok-sok szenvedéssel. Bernarda volt az utolsó pécsi szerepem. Könyörögtem, hogy Ponciát játszhassem, az az én figurám... nem lehetett. Vannak, akik az élet kegyetlenségétől kővé válnak, hogyne! – ismerem ilyet, nemcsak Bernardát. Bennem másképpen alakulnak át a dolgok idővel. Nem megnőni, eltörpülni látok mindent. Szerepeimben is ezt tudom jól megcsinálni, ezeken a pályákon biztosan mozgok. Az emberben ösztönszerűen élnek indítások meg ellenérzések, többnyire igazolódnak, de nem mindig! Nagy példám az utóbbira: *Übü* mama. Irtóztam tőle. Eleinte vadabbul indult, Paál István valami fergetegesen megbotránkoztatót akart, ami a darab keletkezésének tényleg indítéka volt...

– *... de ma egészen más kell hozzá!* – kottyank közbe, Erzsi meg folytatja: – Kerestük az időszerű, érvényes megfelelőjét. Féktelen rémségekről volt szó, de nem lettünk félelmetesebbek csak hülyék. Ízléstelenek. Ettől iszonyodom. Rengeteg vita folyt a próbákon... hála istennek! Nagy várakozás előzte meg az előadást; a tv kivonult egyik próbára, fölvettek egy műhelybeszélgetést is, ahol elbőgtem magam. Családom kétségbeesett, azt hitték – akkor még én is! – totális bukás lesz. A pályám talán legnagyobb sikere lett. Tudod, mitől? Rájöttem: az zavar, hogy *Übü* mamát nem érzem embernek. Akkor pedig nem emberként próbálom megeleveníteni, hanem bábként, morbid karikatúraként. Élénk grimaszokkal, kiszámított-fintorgó mozgással elkomédiázom a legalpáríbb naccságát. Rikító, vásári tónusban. Valószínűleg sikerült. Mikor Örkény István is megnézte, neki hittem el, pedig általában ünne-

peltek. Ekkor kaptam Jászai-díjat. Fölfedezték a „groteszk” humoromat – kis fintort vág, hangsúlya is kiteszi az idézőjelet. Megkérdem, mit és miért ironizál? – Hát, a groteszk-mániát! Nem figyeled? Tizenöt éve mindenre, ami nem régimódi eszközökkel nevette, vagy akar nevetetni, azt mondjuk: groteszk. Az *Übű* – úgy érzem – nem az. Vásott, komisz blóddli . . . Orbánné meg a *Macskajáték* – az groteszk. Úgy gondolom, fontos, hogy a képtelenség a lehetséges köntösében jelenjen meg, kézenfogva a mindennapival. Így tudok emberi háttérrel adni neki.

– *Ha jól értem, nem az alkatod vagy játéksztílusod groteszk vonzalmait tagadod . . .*

– Nem! persze hogy nem! Az – valóságos. Csak nem értem, hogy minden furcsára, szokatlanra ugyanazt a minősítést húzzák. Hogy *Übű* mamát némelyek azért dicsérték, amiért Orbánnét (kellett volna), pedig ég és föld a kettő.

Csábít a pillanat, hogy Pásztor Erzsit a színpadi humor változatairól kérdezzem. Most megelégszem egyetlen részkérdéssel: – *Mostanában gyakran tapasztalni – főleg klasszikus komédiák előadásában – a féktelen, felszított harsányságot. – Sűrűn, helyeslőn bólogat. – Ezt is groteszknak mondják. Te minek tartod?*

– Torznak. Igen, torz illusztrálásnak. Nem sok színészet kell hozzá, majdnem semmi, de most divat. Nekem az a legvonzóbb szerep, amelyben a groteszkre fogékony alkatomat, a pontos, néha talán éles eszközeimet egy kevés lírával lehet oldani. Szeretek kétértelmű lenni. Nagyon kedves szerepem volt Pécssett a lengyel Krašinski darabjában, *Ha megjönnek a fivéreim . . .* ez a címe.

Kitünő példát említ! A darab Ada-Zimka kisasszonyára nem nehéz emlékezni, Erzsit legparádésabb alakítása volt: ez a kisasszony ugyanis kettő. A II. világháború utáni első hetek titkokkal és rettegéssel teli világában találkozik össze búvóhelyén az üldöző vagy üldözött egy másik üldöző vagy üldözöttel. Főgyorsult reagálásaival mindig azt játssza a másinak, ami számára menekülést ígérne, de az is erre spekulál, közös csapdába esnek. Pásztor Erzsit szüntelen váltásokkal volt könnyed és magabiztos, miközben rettegett, csúfondárosan vidám, miközben irgalomért sikoltott, erélyesen gyanakvó, miközben emberséget sóvárgó, szeretni vágyó, fiatal nő . . . – *Azt is érzékeltetted közben, hogy a két személy – a valódi meg az ál – egy is lehetne, sőt! A fekete humornak ez a vibráló, borzongató közege a mi színpadjainkon nem tud gyökeret verni, annak az előadásnak sem kelt nagyobb híre, pedig megérdemelte volna. Szokatlan lírai horror volt, komikumot és félelmet tartottatok pompás egyensúlyban.*

– A rendező Paál Istvánnak, a partneremnek, Győry Emilnek és az epizodistáknak is nagy része volt benne. A közönség sokat izgult és nevetett, de nem hiszem, hogy a cselekmény vagy a helyzetek sötét rétegeit is egyenlően érezte. Én imádtam a szerepet, ebben még öregebbnek sem kellett lennem önmagamnál. Igazi színészálom volt még Pécssett a *Vadnyugati szél*, egy western-paródia, talán emlékszel rá? Kitünő előadás lett, Sik Feri rendezte. Az ő erőszakos módszereit nem szerettem, de hamar kiismert, és úgy bánt velem, mint a hímestojással.

– *Milyen viszonyban voltál és vagy rendezőkkel?*

– Háát . . .? elég egyoldalú dolog ez a „viszony”. A színész, mint régi bálókban a kislány . . . Vagy fölkérik, vagy petrezselymet árul, és ha fölkérik,

esetleg a lábára taposnak. De hát rendezőre szükség van, ő vezeti a színészt, főleg, ha tudja, mit akar. Én buta vagyok hozzá, nem ismerem úgy a darabot, a szakirodalmát, a szerepet sem értem az adott keretben föltétlenül, ő pedig rávezet.

– *Mindig?*

– Á, dehogya. Arról beszélek, amikor így van. Mikor a kérdéseimre – mert képtelen vagyok nem-kérdezni – nem azt válaszolja, hogy „csak”. – Rámereked, ő komolyan ismétli: – Igen. Volt ilyen. Meg az is rettenetes, ha vígjátékot, zaftos komédiát rendez olyan, akiből születési fogyatékoságként hiányzik a humor. „Lazítunk” – adja föl az instrukciót dermesztő ábrázattal. No, de sok szép élményem volt nekem rendezőkkel! A főiskolán Szinetárral kitűnően dolgoztunk. Várkonyi Zoltán a vizsgaelőadásunkat rendezte; sosem felejttem az ő könnyed, oldott módszerét, szellemes, odavetett megjegyzésekkel irányított, mégis összeállt az egész. Pécsről a Filmgyárhoz szerződve vendégként végigjátszottam a pesti színházakat. A Tháliában megismertem Kazimir Károlyt. A szakmában elég félelmetes híre van, igen kellemesen csalódtam benne. Örök élményem marad, hogy beugrással, aztán szériában is játszhattam a Pesti Színház *Pisti*...-jében, mikor Örkény is, Várkonyi is... Valódi csoda történt, létrejött és ment az előadás – értük. A Nemzeti játszotta de Filippo *Vannak még kísértetek* című darabját, Garas Dezső rendezésében. Nohát az! – tökéletes élvezet volt. Mindig így kéne, ilyen maradéktalan összhangban, ilyen bajtársi módon! Garas rendezőként sem felejtette soha, hogy ő is színész! Husztiban is megvan ez, és a nyugalmát... nem lehet eléggé értékelni!

– *Miért jöttél el 78-ban Pécsről?*

– Túl sokáig voltam már ott. Művészileg se jó ez, de a magánéletem alakulása döntött végleg. Elváltam, a kislányomat édesanyám Pesten nevelte, semmi oka nem volt ottmaradnom. A Filmgyárhoz előző évben hívtak, 78-ban elfogadtam. Öt év után Ádám Ottó megkeresett, és a Madách Színházhoz szerződtem, örömmel. Végtelenül szeretem a színházunk kulturált, humanista légkörét!

– *Milyen súlya, jelentősége van számodra a film-, illetve tv-szerepeknek?*

– Ó, nagy! Színpadi vagy filmszerep között nem tudok értékrendet állítani, mindegyik fontos. Jó magyar játékfilmekben szerepeltem, pl. a *Kenguru*, a *KO*, a *Veri az ördög a feleségét*... jut eszembe, az utóbbi fesztiváldíjas, agyondicsért film volt, no és az *Angi Vera* – még többet emlegetett... Nagyon oda kell figyelnem, ha filmen játszom, mert igazából a színpadon vagyok elememben; az erősebb színpadi gesztusok, mimika jellemzők rám. A film más tónust kíván. Ha visszanéztem egy-egy felvételemet eleinte, néha elrémültem: itt szinte eltorzult az arcom, ott a kezem betölti a képet... Filmeken másképp kell „adagolni”, ez köztudott, csak menet közben nem könnyű megtalálni az optimális mértéket. Évek alatt kezdtem érteni hozzá; 80-ban Balázs Béla-díjat kaptam. Magyar nagyfilmben tíz éve nem játszottam.

Ebbe inkább ne merüljünk bele, a magyar film válsághelyzete ma kimeríthetetlen téma. Maradjunk szakmai vonatkozásoknál.

– *Egy filmszerep – a tv-film ugyanúgy – részletekből épül, jelenetenként veszik föl, nem is lineáris rendben, míg a színpadi alakítás folyamatos.*

– Igen, én színpadon érzem magam szabadabbnak, teljesebbnek. A folyamatos alakítás nagyobb igényt támaszt, de föl is szabadítja az ember képességeit, és a színpadi tér korlátlanabb. A filmnél egy-egy helyzetet játszunk, ahogy mondtad, azok sincsenek sorrendben. Fragmentumok... esetleg lehet

ismételni, ami színpadon lehetetlen. Az alakteremtést a széttördeltség befolyásolja közvetlenül, közvetetten meg egy sor technikai kötöttség. Főleg fűtőtebb jelenetekben gátol. A rendezőn kívül az operatőr is beleszól, hogy merre forduljak a világítás miatt, ne takarjak, ne lépjek ki a krétavonalon és így tovább. A színészet körülményei egészen mások. Utóbbi időben több tv-filmet forgattam, hát nagyon tudom. Bemutatásra vár a *Kreutzer-szonáta*, Zsurzs Éva rendezte, ugyancsak a *Halhatatlan ember*, egy történelmi játék Mátyás korából, Galeotto Marzio a főhőse, Hajdufy Miklós rendezte, a főszereplőnő dajkáját játszom. És volt egy csodaszép élményem! – Úgy nekidámodik, hogy vele kell mosolyognom. – Elmesélem . . . A Raszputyin művéből készült *Végnapokat* forgattuk Kassán múlt ősszel, Nemere László rendezte. A történet gerince egy anya haldoklása, akit a család tagjai vesznek körül, magam is egy családtagot alakítottam. Az öregasszony egy idős, pozsonyi színésznő; mondták róla, hogy egész életében epizódista volt. Hát, azt az intenzitást, azt az ötletességet, amivel ez az öreg, szlovák kolléganő elkápráztatott minket, alig lehet fölfogni?! Olyan tehetséget szabadított föl benne ez a szerep, amin ámulni kellett! És ehhez még Patkós Irma szinkronja?! Már nem szinkronizál olvasva, tehát az egész szerepet megtanulta! Tökéletesen. Amit ez a két idős művész produkált, azt nem lehet méltó módon ecsetelni, azon sírni kellett! Sírni a megrendüléstől, a gyönyörűségtől . . . Látod, ezért szeretem a szakmámat, elbűvöl a lehetőséggel, hogy néha, talán, valahogy megtöbbszörözhetem magam, fölébe nőhetek magamnak . . . és a társaim is.

Könnyes szemmel sugárzó nevetését legjobb színészi pillanataiból ismerem. Földönjáró alakjainak megragadó váltásait, melyekben érzelmi, humánus mélyrétegek adnak hírt a teljes karakterről. Úgy, ahogy mind ismerhetnénk és érthetnénk is, ha odafigyelnénk rá.

– *Szinte mindig mai, vagy a mához közeli alakokat formálsz meg ropant csiszolt, tiszta eszközökkel. Vajon mennyire hatnak rád a napi élettapasztalatok ebben az alakteremtésben? A mesterség tudásán túl meritesz-e belőlük az eszközeidhez?*

– Alapvetően ezekből meritek. Ahogy az utcán járok, a közértben, a hivatalokban – megfigyelem az embereket. Reflexszerűen rögzítek reagálásokat, mozgásokat, beszédtonust. Valami önműködő elraktározás ez, észre sem veszem. Aztán próbákon egyszerűen beugrik egy emlékkép, amire addig nem gondoltam. A *Veri az ördög* . . .-ben azonban tudatosan megfigyelt, régi jóismerőst játszottam el. Gyerekkorom óta szomszédunk a balatonarácsi Lujzika; drága öreg parasztasszony! Milliószer megfigyeltem a mozdulatait, a beszédét, ahogy átkiabál, ahogy a tyúkokat hívja, a derekát tapogatja . . . Eltökéltem rég, hogy egyszer eljátszom, abban a filmben tálcán kínálkozott rá alkalom. Ilyenre természetesen alig adódik mód, de egyszer nagyon jólesett. Sok ismeretlen van még, akiknek egy-egy gesztust, modulációt köszönhetek.

Talán naiv kérdést teszek föl: – *Mi fontosabb neked, a tapasztalati forrás, vagy az, amit a színész-mesterségből megtanultál?*

Jóindulattal néz rám. – A kettő nem rangsorolható, mert elválaszthatatlan. A mesterség technikája az alap, nélküle a legjobb megfigyelés reprodukálása is csak dilettáns utánzás. A főiskolán sok mindent tanultunk, sok mindent – sajnos – nem. Valaha volt olyan tárgy, hogy „színpadi viselkedés”, nekünk már nem tanították, de például Sulyok Máriaától mégis tanulhattuk. Hivatalosan a beszédtanárom volt, akadtak súrlódásaink. Színészként mégis számtalanszor hasznát vehettem a színpadi viselkedést érintő instrukcióinak,

a példájának, gyakran eszméltem, hogy alakjaim technikai kidolgozásában órá gondolok. Nem hiszem, hogy ki lehetne alakítani egységes eszközrendszer tanulása nélkül; merthogy a beszédtonus, mozgás, gesztika, mimika – összefügg. Mikor melyik a meghatározó, de a többinek igazodnia kell hozzá. Az összehangolás módja a mesterség része, a tartalmait – én úgy gondolom – jó, ha az élet ismerete adja. Világos ez?

– Számomra, igen. A technikai tudás tapasztalatok nélkül is működhet, ebből jön a rutin. Ha friss, időszerű életmegnyilvánulások töltik föl, akkor nemcsak működik, konkrétan is közöl valamit, ami jellemző, ismerős, mai, szóval életszerű. Abrázol!

– Ez az! A figura nem beszélő illusztráció, hanem emberi lény!

– Mi az az emberi sajátosság, ami mindig megragad téged másokban, az élő vagy megírt alakokban? Amit át tudsz ültetni az alakításaidba?

Némi töprengés előzi meg a választát. – Nem szeretnék fölényes lenni, de... közelről nézve mindenki humoros kicsit, nem? Aki humortalan, azért komikus. Ezeket a vonásokat el lehet játszani.

– A humorról való felfogás, a humor reprodukálása sokat változott...

– Nagyon sokat. Manapság a keményebb, gorombább humor hat, illetve a groteszkben felszíkrazó meglepetés humorra. Bevallom, ezt szeretem, ahogy már említettem. Fonákjára fordítani, vagy fonákjáról megvillantani egy helyzetet, egy reagálást, egy alakot tulajdonképpen... hogy néma titkait is kibeszélje... ez izgalmas feladat.

– Mrs. Chason, Harold mamája ad most lehetőséget erre?

– Nem egészen erre, de hasonlóra. Mrs. Chason energikus és banális, mindenféle divat szerint naprakész, a fia iránti szeretetében is. A maga felszínes, üres módján voltaképpen gondos anya: pszichiáterrel, társkereső szolgálattal segítene Haroldon, akinek egy kis régimódi, meghitt szeretetre volna szüksége. Mai világunk rohanó, agyontechnizált ürességét képviseli ez az aszszony, éles ellenpontjául Maude-nak, akit Tolnay Klári játszik. Szóval, minden ok megvan rá, hogy ellenszenves, önző, konvencionális közhely-alak legyen. Mégis keresek valami esélyt, hogy csöppet egyénítsem, hogy megvillantsam a teljesebb – azt hiszem: hiteles – személyiségét. Például egyik jelenetben a társkereső tesztet tölti ki, azaz töltenék ki a fiával együtt. Ő azonban a fia helyett és nevében nyomban a saját válaszait mondja, írja. Kifejezi a fiú elnémitását, a maga egocentrizmusát, a reagálásait megpróbálom jellemzővé tenni sok mai szülőre. Tudod, annyi van, aki úgyszólván az ügyefogyott gyereke helyett akar élni! Nem is tudatosan; egyszerűen elsöpri a másik tétova szándékait anélkül, hogy észrevenné.

– Milyen igaz! Tökéletesen aktuális szülői magatartás ez.

– És csupa jószándékból...! Persze a darab habkönnyű komédia, valami súlyos jellemábrázolást nem enged, nem is kíván, ezenkívül nálam vannak a legcsattanósabb bohózzati poénok, amiket nem lehet eldrámázni. Apró jelzésekkel próbálok azért a felszín mögé mutogatni.

Néhány hét múlva, a darab premierje után találkozunk ismét. Örömmel gratulálok, mert Pásztor Erzszi alakítása őszinte, frappáns siker. – *Elégedett vagy?*

Széles mosollyal, de tagadóan int. – Ilyet én nem engedhetek meg magamnak. Különben meg, nézőpont kérdése eldönteni, hogy amit elértem, aki vagyok – az sok vagy kevés. Nem az én dolgom ez. Nekem minden nap azt a

feladatot kell megoldanom a tölem telhető legjobb szinten, ami arra a napra jut: próbát, előadást, forgatást, rádiót, szinkront . . . ami van. A munka mindenért kárpótol, tehát elégedett vagyok, ha nincs igazi munkám, vagy nem érzem elég jónak, amit csinálok, akkor elégedetlen. Ezen a pályán nincs biztos jövő. Észreveheted: emberek föltűnnek, eltűnnek, valakit mindig divatba hoznak, valakit elejtnek . . . vannak ügyeletesek, vannak elfelejtettek . . . Rengeg múlik a véletlenül, a személyes kapcsolatokon, belebotlom-e valakibe, azaz belémbotlik-e valaki . . . ? – Kis csönd után mondja: – Nem várok semmire, de . . . mindig történhet valami. Jó, nem fog! – legyint – akkor is csinálom azt, ami van. Soha rosszabbat! Játszani mindig gyönyörű.

SZÍNHÁZI ELŐADÁSOK BUDAPESTEN

(Füst Milán: *Margit kisasszony*; Molnár Ferenc: *Az ibolya*;
Lengyel Menyhért: *Az árny*, *Róza néni*)

„A dráma mindenkor és mindenütt a színpadon, a színpad speciális keretei s a színjátszás speciális lehetőségei szerint fejlődött, s ma már az egyetlen műfaj, amely nem szívódott föl az irodalomban” – írta Hevesi Sándor még a század elején, nyilvánvalóan arra célozva, hogy az *írott* irodalom eredete a hallgatóságnak szánt, *élő* előadásban továbbadott irodalom volt, aminek emlékeit a líra, főként a ballada, különösképpen pedig a népköltészet szinte a legutóbbi időkig megőrizte. Hevesi arra hívja fel a figyelmet, hogy a dráma a Gutenberg-galaxis idején se tudott lemondani erről az ősi egységről, s legirodalmibb hajtásaiban is csak az élő előadás tette teljesen megvalósult művé. Ez megfogalmazható posztulátumként is, így valahogy: csupán akkor beszélhetünk egészséges színházkultúráról, ha színpad és dráma egymásra talál, együttélnek, együtt-lélegeznek. Tudvalevő, hogy a magyar színház- és drámatörténetet e tekintetben sokkal inkább a törések, megszakítások és újratekintések jellemzik, semmint a folyamatosság. Az elmúlt évad néhány fővárosi bemutatója felett eltűnődve, például megjegyezhetjük, hogy míg a drámaíró Füst Milánt csak későn, élete végén, sőt igazán csak halála után fedeztük fel, addig Molnár Ferencet, aki minden idők talán legsikeresebb magyar drámaírója volt, egy időben kifejezetten letagadtuk (vagy legalábbis megtagadtuk), Lengyel Menyhért viszont, akit ugyancsak ritka szerencsecsillag vezérelt a világhír felé, *Az árny* című különös stílusjátékával, mely jószerivel máig ismeretlen volt, nem tudott különösebb rezonanciát kiváltani kortársaiból.

Visszakanyarodva még a Hevesi által felvetett kérdéshez, az élő dráma és az élő színház viszonyához, megállapíthatjuk, hogy manapság nem is az a fő baj, hogy színházaink nem játszanak „új magyar darabokat”, mert játszanak, különösen, ha így, idézőjelben használjuk e kifejezést, azaz ha arra a kategóriára utalunk, amelybe Füst *Margit kisasszonya* (mert először került színre) ugyanúgy belefér, mint bármelyik, irodalmi valőrökkel aligha gyanúsítható színpadi kanavász, amelynek történetesen hazai szerzője van. A fő baj tehát, hogy még mindig túl statisztikai a szemléletünk, a dráma és a színpad együtt-lélegzését kimutatásokban igyekszünk regisztrálni, miközben előszeretettel óvjuk egymást a bürokratikus szemlélettől és hangsúlyozzuk a színház társadalmi hivatását. Feltehető a szónoki kérdés: eleget tesz-e a színház e hivatásának, ha olyan „új magyar darabokat” játszik, melyek formálisan többé-kevésbé megfelelnek a statisztikai kategória kívánalmainak, sőt alkalmasint mai témákat, mai figurákat, mai szlenget és mai divatot hoznak a színpadra, ám mégsem szólnak se a máról, se a mához. Történetesen azért nem, mert nem szólnak semmiről sem. A legrosszabb színház-imitáció az, amely bizonyos szindarab-imitációk színrevitelével bibelődik. Az elmúlt fővárosi színházi szezon e tekintetben az átlagosnál lehangolóbb képet nyújt, annak ellenére, hogy a két éve meghirdetett és épp ezen a helyzeten központi serkentéssel segíteni óhajtó minisztériumi drámapályázat első művei is színre kerültek már; s ha most egy pillanatra szétfeszítve e szemle kereteit országos viszonylatban is visszatekintünk az évadra, a kép némiképp kedvezően módosul, de nem annyira, hogy ne legyen okunk az aggodalomra. A mai magyar színházban nem beszélhetünk a dráma és a színpad eleven, egészséges, természetes együttéléséről, inkább szerencsés találkozásokról vagy kivételes áttörésekről. S ezek a dolog természetéből eredően szórványosak, esetlegések.

Az okok sokfelé kereshetők. Ezúttal maradjunk meg csak egyetlen egynél, mely valószínűleg nem is a legfontosabb, de feltétlenül valóságos színházi gond. Bizonyos, hogy a hagyomány szerves továbbélése – ami nem jelent minden áron *hommage*-t, lehet kritikus-ironikus átértelmezés is – elősegíti a mai dráma és színház élő kapcsolatát, mintegy előkészíti a talajt ehhez. Érdekes jelenség, hogy miközben az „új magyar darabok” tekintetében egyelőre meglehetősen tartja magát a statisztikai szemlélet, addig egyre-másra születnek olyan produkciók, amelyek érdemben próbálnak pótolni valamit a színháztörténeti közelmúlt elhanyagolt hagyományából. Azt a három színházi estét, amelyet jelen szezonvégi jegyzetünkhöz kiválasztottunk, ez a végsősoron pozitívan mérlegelhető igyekezet rokonítja, noha mindhárom esetben joggal vethetők fel bizonyos kritikai észrevételek is, azaz inkább a középmezőnyhöz tartozó előadásokról van szó, s nem messze visszhangzó szenzációkról. Lehet, hogy az értékeesebb középmezőny kialakulása e tekintetben fontosabb is, mint egy-két magányos művészi *trouville*, hisz utóvégre a jövő színházi kultúrájának alapvetése a tét. S épp ebből a szempontból az sem elhanyagolható, hogy ezek a bemutatók mintegy a fővárosi színházi élet „peremén” születtek: az önálló társulattal nem rendelkező Játékszínben (*Margit kisasszony*), az irodalmi színpadi tradíciókkal rendelkező Radnóti Miklós Színpadon, amelynek megújult művészeti vezetése fokozott érdeklődést mutat a kamarajáték iránt (*Az ibolya*, *Az árny*) és a Népszínházban, mely mindenekelőtt országjáró együttes, s csak mintegy másodsorban állít össze repertoárt „utazó” produkcióiból a Józsefvárosi Színházban (*Róza néni*). Esztétikáját, színpadi világát tekintve mind a négy darabra ráilleszhető a „polgári dráma” címkéje, noha gondolatilag is, dramaturgiailag is más-más orientációt tükröznek, de kétségkívül azt a drámatörténeti korszakot reprezentálják, amelyet ilyen-olyan előítéletek alapján – kultúrpolitikai irányelvek vagy múlandó divatok hatása alatt – korábban nem a maga jelentőségének megfelelően ítéltünk meg. (Igazság szerint említhetnénk itt más színházak premierjeit is, így például a Víg is, a József Attila is játszott Molnár Ferencet, de ezeket az előadásokat jobb mellőznünk, hisz legfeljebb ellenpéldaként hivatkozhatnánk rájuk.)

*

Füst Milán *Margit kisasszonya* a Játékszínben jellegzetesen olyan előadás, mely mintegy a színházi szakma rossz lelkiismeretét tükrözi. Az íróval, mint sok más kollégájával, akik valami újat, szokatlant, eredetit akartak drámáikkal a színházba hozni, mostohán bánt a kortárs színjátszás; nem értékelték, nem játszották, elfelejtették. Mit tehet ilyenkor egy író? Előbb-utóbb elhallgat. Vagy az íróasztalfióknak ír. Füst-ről mostanában derül ki, hogy sokkal több színpadi műve van, mint amiről tudtunk. Először Veszprémben az *Árvák*, aztán a Játékszínben a *Máli néni*, végül most a *Margit kisasszony*; s ha hihetünk a színházi dramaturgiákon hallható szóbeszédnek, további „lappangó” Füst Milán-kéziratok is felfedezésre várnak. Az öröm, ami e kivételes írógyéniség váratlan és rendhagyó – posztumusz – drámairói bőkezűsége láttán eltölt bennünket, meghökkenéssel és zavarral párosul. A *Margit kisasszony* bemutatója után elsősorban azért, mert ez az előadás bizony több szempontból is az előző évadban szenzációként robbanó *Máli néni* árnyékában marad. Mondhatnánk, utánlövés. Egyrészt a színpadi megjelenítés meglehetősen szürkesége és ötletszegénysége miatt, másrészt írói anyagát tekintve is. Tudniillik egyazon téma két – írói tónusában ellentétes, drámai, illetve ironikus-vigjátéki – változatáról van szó, s nem tudunk szabadulni attól a gyanútól, hogy a *Margit kisasszony* az eredeti és a *Máli néni* a későbbi mű; az átdolgozásnak pedig minden valószínűség szerint az lehetett az oka, hogy maga az író is sikerületlennek érezte a *Margit kisasszonyt*. S ez mindjárt felveti bennünk a következő kérdést: ha egyszer ezek a Füst Milán-darabok megvannak, előkerültek, netán különböző színházak dramaturgiáin forognak, akkor miért nem léteznek a szélesebb nyilvánosság, a Füst Milán-filológia és az érdeklődő közönség számára is? Miért nem jelennek meg kötetben? Miért nem ismerhetjük az író „titkos” drámai műhelyének összefüggéseit?

Találgatásokra kényszerülünk. Minden jel arra mutat, hogy az író se a *Margit kisasszonyt*, se a *Máli nénit* nem nyújtotta be színházhoz. Halála után a kéziratok előkerültek. Valószínű, hogy e darabok kiforratlanabbak az ismert Füst Milán-dramáknál. A színházias értetlenül és gyanakodva forgatták kezükben a híres író vitatható értékű hagyatékát. Habár elődeik is értetlenek és gyanakvóak voltak a kevésbé híres író vitathatatlan értékű műveivel szemben. Mindenesetre érdekességként, a „komoly” író valamiféle bocsánatos bűneként feltálták a vigjátékot, azaz a *Máli nénit*, amelyről a színpadon kiderült, hogy a maga nemében igazi remekelés. Segített ebben a színészből rendezővé avanzsált Verebes István ötletgazdag és atmoszférikus rendezése s a ragyogó színészek egész sora. Beütött a siker, jöhetett a *Margit kisasszony*. Annál is inkább, mert címszereplője ugyanaz a Margit, aki gépirólány egy vezérigazgató mellett, s akibe a vezérigazgató fia és a főmérnök ugyanúgy szerelmes, mint a *Máli néni*ben, csak hogy itt Máli nem főszereplő, hanem apró epizód stb. Természetesen ezúttal is egy színészből épp rendezővé avanzsáló színházi ember vitte színre a művet: Dégi István. Csak hogy a *Máli néni* megismétlése „nem jött be”, holt a címszerepre sikerült ugyanazt az Egri Katit megnyerni, aki amott remekelt. Itt kevésbé, noha tagadhatatlanul megvan a maga színpadi levegője. Ahogy Kézdy György Dengl vezérigazgatójának, Bán János Hugójának vagy Rajhona Ádám Pállik hivatalnokának is. Kár, hogy mind valami rejtélyes motiválhatatlan drámai törekvést visznek ezekbe az árnyzerű színpadi figurákba, akik eredetileg – szemben a *Máli néni* jónak és csupa akarat alakjaival – valójában se azt nem tudják, miért érzik rossz szul magukat, se azt, hogy mitől várnák a jobbulást. Dégi István figyelmét, úgy tűnik, épp az kerülte el a *Margit kisasszonyban*, ami szinte egyedülálló e műben, még a többi Füst-dramához képest is: az *ad absurdum* vitt közérzet-dráma. Amire azt mondhatnánk: Nádas és Kornis dramaturgiájának előfutára. A *Margit kisasszony* előadása paradox tanulsággal szolgál: felhívja a figyelmet arra, amit a színház elfelejtett felfedezni. Talán akad egyszer egy rendező, aki annak olvassa e darabot, ami. Sőt, egyszer talán mások is olvashatják, nemcsak rendezők. És nemcsak a *Margit kisasszonyt*, hanem a többi drámát is. Annyi már ebből az előadásból is kiderül, hogy gazdagabbak leszünk vele.

*

„Molnár Ferenc ama kevés magyar író közül való, ki sohase írt kritikát” – mondja róla Kosztolányi, aki úgy látja, hogy Molnár egy darabig ellenállt ugyan a kísértésnek, „hogy részekre szedje a maga vagy mások munkáját, beszéljen a teremtés gyönyöréről, hogy rézképméretű és öntudatosá tegye, ami öntudatlan”, de aztán engedett, s *Színház* címmel írt három egyfelvonásost, melyekben „kitör belőle a vallomás”. E három kis darabot általában egymás után egy este szokták játszani, a Radnóti Miklós Színpadon most viszont csak a középső. *Az ibolya* került színre, mintegy Lengyel Menyhért *Az árny* című játékának „elődarabjaként”. Bajos lenne „előjátéknak” nevezni, hisz a Molnár-darab a hosszabb s ha úgy tetszik, a kidolgozottabb is, azaz teljes pompájában működik benne a Molnár-dramaturgia egész rafinériája; mégis a szinte máig ismeretlen Lengyel Menyhért-mű, amelyet inkább nevezhetnénk drámai etűdnek, semmint egyfelvonásosnak, teszi tartalmassá ezt a színházi estét. Mert csak-csak túlzásnak tűnik Molnár kis atelier-játékával kapcsolatban arról beszélni, hogy az író benne az alkotói folyamat tudattalan régióit teszi tudatossá; talán egyszerűen csak virtuóz játékot kreál a színházi kulisszatitkok világából. Látszólag *Az árny* se több ennél, voltaképp mindkét mű színész és szerep ellentmondásos – átláthatatlan kapcsolatába avatja be a kíváncsi publikumot. Csak hogy Lengyelnél valami más is történik, nem csupán a kulisszatitkok szellőztetése.

Mire jó hát Molnár *Az ibolyája*? Mitől nevezik „örökzöld slágernek”? A Molnár-darabok varázsa ugyanonnan ered, mint – az idő múlásával egyre nyilvánvalóbb – gyengeségük. Az írónak láthatóan különös gyönyörűséget okoz az a körülmény, hogy az életben mindnyájan szerepeket játszunk. S mindent megtesz, hogy színpadán minél sürítettebben, minél változatosabban, minél bravúrosabban tobzódhassanak szí-

nészei a csokorba gyűjtött életszerepekben. Csakhogy az élet más is, nem pusztán szerep; erről Molnár többnyire nagyvonalúan megfélekedezik. S annál inkább hiányzik darabjaiból ez a más, minél nagyobb lélegzetű a mű. Az *ibolya* kis szeletnyi élet, s így végül is megállja a helyét. Egy színház kóristalányokat keres, a jelentkezők sorra felkínálják magukat az igazgatónak, kivéve az utolsó kis „ibolyát”, aki az altisztbe szeret bele, ám ekkor kiderül, hogy az altiszt maga az igazgató, csak fogadásból szerepet cserélt a zeneszerzővel. Ki- és belépés a különböző életszerepekbe: egyfajta színészi játék elemi iskolája ez, amit leginkább figuraformálásnak, alakváltásnak, karakterizálásnak nevezhetnénk. Megnyugtató elkönyvelnünk, hogy a Vig-színházból érkező Kern András, a kaposvári Jordán Tamás és a főiskolás Zsíros Ágnes itt most ugyanazt a nyelvet beszélik, otthonosan mozognak a Molnár Ferenci „festett világban”. Akár természetesen is vehetnénk ezt, ha napi színházi gyakorlatunk nem sugallná túl gyakran az ellenkezőjét: tudniillik hogy már-már elfelejtettünk Molnárt játszani.

*

De Valló Péter rendezésében, aki *Az ibolyát* és *Az árnyat* színre vitte, az utóbbin van a hangsúly. Ez a kis darab nemcsak felvillantja a zsöllyesorokban ülő néző előtt a színpalak mögötti miliót, hanem a szerepjátszás értelmére is rákérdez. Méghozzá elég drasztikusan. Az a Lengyel Menyhért, aki *Az árnyat* írta, mintegy paradox ellenpólusa annak a Lengyel Menyhértnek, aki már-már a Molnáréval vetekedő, Hollywoodba torkolló világkarriert csinált. Irodalmi kézikönyveink – így a „spenót” is – szeretik félkézzel elintézni, mondván, hogy művei „sajnos csak a világhírre, a színházi sikerre, a biztos pénzkeresetre apellálnak, s felületi izgalmat vagy szentimentális ellágyulást váltanak ki”, míg a Nyugatba irt cikkei, naplója és levelezése egyaránt azt tanúsítja, hogy abban a színházi fénykorban, amelyet gyakran épp az ő nevével szokás fémjelezni, a legrosszabb közérzetű magyar drámaíró volt. „A sikereitől émelveg, és a bukásaiból nem mer új tőkét kovácsolni. Úgy érzi, amit csinál, az nem ő” – írja róla Hubay Miklós. Virtuóz módon „technikás” darabokat ír, s arról ábrándozik, hogyan lehetne „a dráma kötött formáját megbontani”, ragyogó szerepeket kreál, s közben a színészi szerepjátszás megrendült hitelén tőpreng. E kételyeinek tükré *Az árny*, mely a maga idején furcsának, érthetetlennek hatott. Akár csak egy Füst Milán-darab. Czákó Pál társulata 1924-ben ugyan előadta, de mindenemű visszhang nélkül.

A Radnóti Miklós Színpadon most újra – voltaképp először – felfedezték ezt a különös egyfelvonásost. Törös, a színész közelebből meg nem határozott körülmények közt húsz évvel ezelőtt „belerokkant” a színészetbe: azóta nem hiszi el saját magának egyetlen szavát sem, nem lép színpadra, nem beszél senkivel, csak nap-hosszat ücsörög a színházi porta előtt. Az igazgató egy szorult helyzetben mégis színre csábítja, de az előadás folyamán egyszerre kiderül, hogy Törös valóban nem tud többé szerepet játszani. Attól hiteles, hogy azonosul, de mert azonosult, botrányba fullasztja az előadást. Ennyi az egyfelvonásos. Kérdezhetnénk: mit kezd ma ezzel egy színház? Miután Bergman egyik legmélyebb lélektani filmstúdiumát a színészi elhallgatás témájának szentelte a *Personában*? Miután Grotowski színházában a színészet „az életben viselt maszkok levetését” jelentette? Valló Péter rendezése finom időjelbe teszi a Lengyel Menyhért-i diagnózist: a darabon belüli darabot egyfajta szecessziós kísérleti színműnek játsszatja, ami egyértelműen hangsúlyozza, hogy az egész „látélet” a maga korára érvényes. Ugyanakkor Jordán Tamás Törös-alakítása, miközben modorában, eszközeiben szintén a korabeliség ízeit hozza, valami eleméntárisat vagy inkább artaud-i értelemben vett metafizikusát is beleolt a szerep szerinti skizofréniába: a színész félelmét, hogy a szerep úrrá lesz rajta. S ez már egyértelműen a máról és a mához szól. A modern emberre nemegyszer rémként tekintenek vissza saját szerepei.

Eközben a Józsefvárosi Színház a másik Lengyel Menyhértet, a sikerdarabok szerzőjét fedezte fel magának, előbányászva egy manapság nemigen emlegetett, ám

egykor igen népszerű vigjátékát, a *Róza néni*. Konter László korrekt, mértéktartó, igaz, néha túl iskolásnak tűnő rendezése némileg igyekszik feledtetni, hogy e darab voltaképp egyetlen nagy szerep: egy kültelki – rákosszentmihályi – asszonyság bonyolítja itt furfangosan, vaskos bohózati ötletekkel, mégis angyali könnyedséggel a pesti nyárspolgári otthonban reménytelenül összekuszálódott szerelmi és vagyoni szálakat. S bár szívesen emeljük ki az előadásból Incze Ildikó és Garai Róbert érzékeltesen, finom kontúrokkal megrajzolt figuráit, Konter rendezésének mégiscsak az a nagy leleménye, hogy a címszerepben színészi kiugrással, felfedezéssel szolgált. Sándor Jolánra, aki néhány éve Győrből szerződött a Népszínházba, eddig nyilván kevesebben figyeltek fel, mint érdemelte volna. Vérbő, életes, szípkarkázó humorú, csupa líra, csupa báj alakítás. Ritka telitalálat: elsőprő erejű természetesség. Csípőre tett kézzel, kültelki hanghordozással, ordenáré szöveggel hamisítatlan színpadi varázslatba von bennünket: kacagunk és könnyezünk, mintha a legmegindítóbb mesét látnánk. Sándor Jolán nemcsak azt bizonyítja be, hogy ennek a Rózának minden közönségessége ellenére áldott jó szíve van, hanem azt is, hogy olyan színésszel van dolgunk, aki méltó más hasonló szerepekre is. Szerencsés pillanat, mindketten jól vizsgáztak: a „technikás” író és az „ismeretlen” színész. Megérdemelték a találkozást.

Lehet, hogy igaza van Kosztolányinak, s valóban Hauptmann ravasz Wolf asszonya, e szájas és lompos mosóné a Róza néni előképe. Az azonban egyenesen bizonyosra vehető, hogy Füst Milán Máli nénije Lengyel Menyhért kültelki asszonyságából született. Annál is inkább, mert a *Róza néni* cselekményében a furfangos és minden szítán átlátó asszonyon kívül fellelhető a többi elem is (az eltitkolt „zabigyerek”, a tettetett szerelem, ami végül az igazi kulcsa lesz, az üzleti szempontok csalafinta manipulációja stb.), amivel a *Margit kisasszony* közérzet-dramáját Füst „megfejelte”, hogy azt a sikerszerző receptje szerint társalgási vigjátékba fordítsa. Csakhogy Füst Milán így is megmaradt annak, ami volt: vigjátéka egyúttal görbe tükröt tart önmaga és *nota bene* az egész „technikás” vigjátékírás elé. Miközben a sikerszerző arról álmodozott magában, hogy olyasfélét írjon, mint mondjuk, Füst Milán, de épp *Az árny* visszhangtalansága nyomán rá kellett ébrednie, hogy az a forma és az a technika, amelynek szolgálatába szegődött, erősebbek nála, hiába fesszegeti kereteiket. Vagy mégsem? Csak az idő múlását kellett kivárnunk? Arra a távlatra volt szükség, amit az azóta eltelt néhány évtized jelent? Most mindenesetre mind együtt vannak repertoáron: *Máli néni* és *Margit kisasszony*, azaz a kétféle „titkos” Füst Milán, *Az árny* és *Róza néni*, a sikertelen és sikeres Lengyel Menyhért, s természetesen Molnár Ferenc is – mint „örökzöld sláger”. Maguk az írók hitték volna ezt legkevésbé, ha annak idején valaki megjövendöli nekik.

PÉCSI SZÍNHÁZI ESTÉK

(Szomory Dezső: *Bella*)

Színmű három felvonásban 1913-ból, *mosolyokkal és könnyekkel* – hirdeti a pécsi Szomory-premier alcíme. A mosolyok és a könnyek természetesen a dráma eseményeire vonatkoznak, de a megvalósult előadásra is érvényesek. Csak az Úr 1913-as esztendejére jellemzők – így együtt – kevésbé. Azév januárjában mutatta be a Vig-színház a gróf által teherbe ejtett és patronált polgárlány énekesnői karriertörténetét, a Keilitsból Kéji Bellára „magyarosító”, Puccinit is megigéző, férfifaló, húsz éves nő drámáját. Szomory operett-dramaturgiája a teátrális effektusok magasiskolája. Pókok és manírok, erotika és artisztikumra törekvés jellemzik ennek az életben is bevalloitan pozór szerepekben tetszelgő századeleji szerzőnek a darabját. *Entrée*-k és *abgang*ok füzerei a jelenetsorok, nyitányok és finálék láncolatai a felvonások, melyekben tirádák folyondárai burjánzanak. A darabnak – a Pécssett hozzáillesztett alcím ellenére – semmi köze nincs 1913 könnyeihez. Szomory – társadalmi értelemben – csak a mosolyokkal törődik. Ez különösen akkor mutatkozik meg élesen, ha körültekintünk 1912–13 művészi horizontján. Ady ekkor írja *A menekülő élet* verseit, Bartók ekkor komponálja *A kékszakállú herceg várát*, Kafka ekkor fogalmazza *Az átváltozást*, Thomas Mann ekkor dolgozik a *Halál Velencében* történetén. Mindez nem marasztalja el Szomoryt, csak jellemzi. Ő, a pornográf irodalomban is járatos szerző, a *Bellában* csak Eroszt idézi meg, Thanatoszt nem. Ez utóbbival csak a fent említett szerzők műveiben találkozhatunk.

Bella öle, érzéki csábereje mágnesként vonzza magához a dráma férfi szereplőit: először is őt kívánja a vőlegény, Tormai Guszti banktisztviselő, aki rájövén, hogy gróf Thurein-Ernőffy Károly már szert tett a leányra, így fakad ki: „A tárgy becse – ez alapelv – legyen az élő avagy mőtárgy, a maga abszolút épségében rejlik. Az átszakított váltók tekintetében, bevalloim, semmi illúzióm.” Guszti gyanúja olyannyira helyénvaló, hogy kiderül (legalábbis a családtagok előtt): Bellát a gróf teherbe ejtette. A kínos helyzetben kapóra jön a házban lakó – ugyancsak Belláért rajongó – Talpa-Magyar Ede fogorvos, akihez gyorsan hozzáadják a lányt. A második felvonástól azonban azt látjuk, hogy Bellának Ede csak férj, de nem férfi, mert továbbra is fenntartja a viszonyát a gróffal, és állandó partnere – nemcsak a *Toscá*-ban – Röghegyi Kálmán operaénekes. Az utolsó felvonásban pedig – amelyben Bella hatalmas sikert arat a *Tosca* címszerepében – azt is megtudjuk, hogy a fentiekén kívül az előjegyzési naptárban még külön-külön napja van Révész Oszkár kritikusnak, a gróf fiának, sőt, a szünetben még Puccini is oda kívánczolna egy szabad rovatba. Bella azonban – Szomory kiszámíthatatlan melodramatikus fordulata nyomán – az utolsó jelenetben szakít szeretőivel, érzelmi bosszút áll a grófon, és megtér pipogya férjéhez. Happy end.

Jeney István rendező – nagyon helyénvaló módon – megváltoztatta ezt a befejezést. Ő Bella felfelé ívelő színésznői karrierjét, önállósodását és öntudatosodását állította a finálé középpontjába, ahol is a címszereplő Oláh Zsuzsa zárótirádája közben széttárt karokkal kilép a függöny határolta színpad területéről, s a lefedett zenekari árkon át előrejön, miközben felsorakoznak mögötte a darab szereplői. Ez a finálé hatásosabb és hitelesebb az eredetinél, és – híven Szomoryhoz – teátrálisabb is. Jeney jó stílusérzékkel komponálta meg az előadást, gondja volt arra, hogy hű legyen az író affektált világához, de ugyanakkor saját motívumrendszerét is belefogalmazta a produkcióba. Amikor a nézőtér elsötétül, a *Tosca* vonásait és harangjait

halljuk. Ez a zenei nyitány – amellet, hogy előreutal a harmadik felvonásra, melyben Bella Puccini operájának címszerepét énekl a kulisszák mögötti „másik színpadon” – jelzi a dráma színházias kompozíciójának zenedramaturgiai gyökereit.

A színpadképet Jeney állandó díszlet- és jelmeztervező munkatársa, Wágner Tamás tervezte. A három felvonás három helyszín: Keilitsék budapesti lakása, balatoni nyaralója, és az Opera öltözője. A díszlet inkább kifejezi, mint ábrázolja a különböző helyszíneket, s különösen a harmadik felvonás színpadképe sokértelmű, amikor Bella öltözője a pécsi színház naturális, lecsupasztatott, kormos falai között jelenik meg. Az öltözőt jelző kellékek mögött magas, fekete márványoszlop, arany korinthuszi oszlopfővel: a közönséget elkápráztató pompa és a mögötte meghúzódoó színházi nyomorúság van itt együtt. Ami a felvonáson belül Bella csillogására és a körülötte uralkodó érzések zürzavarára egyaránt utal.

Jeney következetesen épített erre a – mindhárom felvonásban többrétegű – színpadképre, és polifon játékot teremtett. Az első részben így szerepelteti rendszeresen a színpad hátterében látható függőfolyosót – kintről csak ezen át lehet a lakásba jutni. Később térbelileg ugyanezen a helyen közlekedtetni az utolsó felvonás öltözőn kívül járó-kelő szereplőit. Állandó kelléke a jeleneteknek a sok-sok papír, az első részben kottalapok és levélpapírok, melyek egyre jobban elborítják Keilitsék padlóját. Ugyanez ismétlődik meg a két következő felvonásban is: halványkék levélpapírok hullanak a földre, s teszik rendetlenné e pedantériájára kényes család környezetét. A levelek, papírok mellett van egy másik állandó kelléke az előadásnak. Az első felvonás során (a tizenötödik jelenetben) a Keilitsékhez betérő grófcsemeték közül az öt éves Juliska átad Bellának egy kis kalitkát, ami a második felvonásban is mindvégig a nyaraló egyik oszlopán függ, és végül az operaházi öltözőben is ott látható, felbillenve.

Az előadásban van több remek jelenet, részletesen kidolgozott színpadi szituáció – ez öröm. De a néző mosolya mellett a könnyek is megjelennek, amikor azt látjuk, hogy e mai szokásokhoz mérten igen hosszú (három és fél órás) előadás meghaladja a színészek feszültségteremtő erejét, és a játék az est folyamán mind gyakrabban leül, tempótlanná, unalmassá válik. S így számos rendezői ötlet kárbavész, vagy kidolgozott megoldás helyett megmarad pusztá ötletnek. Az előadásról az a benyomásunk támad, hogy e dupla terjedelmű produkció szimpla próbaidővel készült. Az előadás egyenletlensége az eltérő kidolgozottságú részletekből adódik. A szöveghez is bátrabban hozzá lehetett volna nyúlni. Ezt bizonyítja a befejezés és Péczel tisztelendő elhagyása, éppigy a gróf és fia, a sofőr és az ügyelő, valamint Guszti és Liebesberg szerepének összevonása is.

A Bellát alakító Oláh Zsuzsára nehéz feladat hárul, hiszen a szerep teatralitásában bővelkedő összetevői ma már kissé anakronisztikusak, s a társadalmi háttér-rajz és motiváció sem igazán élő. A társulat egyik vezető művészevé érett színésznő azonban sikerrel oldja meg szerepét, egy érzelemirányított, erotikára és esztétikumra orientált személyiséget formál meg, és szépen kidolgozva mutatja be a húsz éves polgárlányból operacsillaggá váló nő belső átalakulásának fejlődési ívét. Alakja izig-érvig mai, s ennek révén a figura képviselte problémák is azzá válnak.

Szomorynál Bella körül mindenki csak mellékszereplő lehet, de ez nem csökkenti a színészi feladat súlyát. Bella családjában az apát György Emil játssza, finom iróniával, mesterien. Hasonló alakítást nyújt az anya szerepében Vári Éva, aki játékában elsősorban komikai tehetségét kamatoztatja. Takács Margit az „örök” nagymamát formálja meg, sok derével, a szerepen átsugárzó színészi örömmel. Bella partnereinek sorában az első szóló Csujá Imrée, aki Tormai Guszti szerepében a kiutat kereső férfitárgy feszítő neurozísát játssza el. Balikó Tamás jóval fiatalabb az általa megformált gróf szerepénél, s így inkább az alak keménységét és arisztokratizmusát (vagyis a kortalan jellemzőket) hangsúlyozza, mint a szívtipró és kéjenc tapasztaltságát. Sipos László – a fogorvos férj szerepében – a száanalomra méltó alázatosságot mutatja fel, kiválóan. A további szerepekben említést érdemel még Lang Györgyi (szobalány), Ujváry Zoltán (sofőr), Mester István (énekes) és Krasznói Klára (öltöztető). Sajnálatos, hogy a sikeres részletek nem adódnak össze sikeres egészé.

KÉT KIÁLLÍTÁSMEGNYITÓ

HATSZÁZÖTVEN SZÓ JOVÁNRAÓL

Ha Jovánovics György képzeletéről gondolkodva azt állítom, hogy kifejezetten és kizárólag szobrászi képzelet, akkor ezzel valószínűleg nem mondok semmit. Mint ha azt mondanám: a gipsz neve gipsz. Mégis úgy gondolom, hogy az érzékeknek, s ebből következően a műfajoknak abban a zürzavarában, amelyben élünk, mikor is szinte semmit nem tudunk megnevezni, ami a kizárólagosság érvényével bírna, ilyen nevelésesen szerény, mondhatni értelmetlen megállapításokra kell szorítkozni.

Működésének szándéka nem abból áll, hogy a szervesetlen anyagot, egy képzeletben működő képi érzet megvalósításának érdekében, bizonyos célravezető behatásoknak tegye ki, hanem abból, hogy a szervesetlen anyag belső természetét s különböző helyzetekben való viselkedési módját úgy sajátítsa el, úgy kezelje, mintha az szerves anyag lenne, mondjuk egy növény, egy állat vagy akár egy ember tulajdonságainak rendszere. Ezzel pedig azt állítom, hogy anyagismerete és emberismerete példátlan módon egybeesik.

Ezért nem farag. Ha faragna, akkor kényszerű módon, valamiféle anyaggal elérendő célt követne, valamiféle egyezményesen elfogadott vagy elfogadható funkcionálisra törekedne, olyan emberhasonlatot kéne kikényszerítenie az anyagból, amely persze csak megközelítően lenne képes megfelelni a képzeletének. Ezért önt, ezért aplikál. Lehetséges, hogy holnap mégis faragni fog. Ezt nem tudom.

Munkáit szemlélve, össze tudnám állítani a még lehetséges lemondások egyetemes jegyzékét. Hangsúlyoznám, hogy lemondásról van szó, és nem tagadásról. Lemondásaival olyan hajszálvékony határterületre ér, ahol láthatóvá válik a különbség a szerves és a szervesetlen anyag belső természete között. E hajszálvékony tér: képzeletének birodalma. Ahol is anyagismerete épp olyan arányban emberismeret, amilyen arányban emberismerete is kizárólag az anyagra korlátozódik.

És most egy igen nagy, tán megbocsáthatatlan szemérmatlenségre kell ragadtatnom magam. Ami ráadásul erkölcsi szempontból se lesz egészen kifogástalan. Szeretném elmesélni Jován egyik álmát. Azt álmodja, hogy gipszet önt, de mintha önmagát öntené, akárha ő lenne a vízzel elegyített fehér anyag és a forma is. Bizalmas elbeszélése szerint, álmának az volt a legiszonytatóbb mozzanata, mikor a saját testének forróságában érezte meg, amint a teste formájába zúditott, a folyamat következtében fölforrósodott gipsz – megköt.

Bizonyára nem szorul különösebb magyarázatra, hogy miért beszélem el nyilvánosan testének haláláról és az anyag formábakeléséről szóló álmát. A szobrász klaszszikus gondját álmodja vele. A test anyag, ám a testre formázható nyersanyag mindennemű azonossága ellenére se azonos az emberi anyaggal. Csakhogy ő, valameylest mégis mást mond. Örökre megformázott múlandóság: gipsz a neved.

Esetében a szobrász személyes drámája nem közvetlen módon kerül át a felhasznált anyagba. Drámára való képessége választja el és különbözteti meg az általa létrehozott műtárgytól. Nem óhajtja az anyaggal imitálni az emberi drámát. Lemondása, legnagyobb szellemi nyeresége. A formálódásba csábítható anyag belső feszült-

ségeit érti, kezeli, értékeli, számol és ravaszkodik vele, de ki soha nem játssza, viszonyba kerül. Általa látszik az anyag és az anyagon átsejlik ő.

A huszadik század művészete, noha látszat szerint tökéletesen nélkülöz bármilyen spiritualitást, hajlik arra, hogy megtegye azt az istenadta különbségtevést anyag és anyag között, amit az ókor és a koraközépkor művészete is megtett. Jovánovics ebben a tekintetben nem hogy nem kivétel, hanem egyike a legradikálisabb különbségtevőknek.

Jovánovics munkáinak felületei, szellemi értelemben, kizárólag erről a különbségtevésről beszélnek. Képzelete milliméteres nagyságrendekben mozog. Képzeletének léptéke tökéletesen megfelel az általa használt anyagból létrehozható legkisebb mértékegységeknek. És úgy gondolom, hogy aki ilyen, emberi lehetőségeket messze meghaladó módon éli át az anyagiságot, anélkül, hogy tevékenységét bármiféle kellemetlen antropomorfizmus árnyékolná, aki ilyen szenvedéllyel közeledik a lehető legélettelenebbnek gondolt anyaghoz egy olyan világban, ahol az anyagnak csupán a funkcionalitását ismerik, s mindent elfelejtettek természetből valóságáról, akkor azt kell mondanunk, hogy az ilyen embernél szellemibb lényt nem ismerünk. Nem tudom, hogy ez jó-e vagy rossz. A korszak mindenesetre nem ilyen. A korszak képzelete se ilyen. S ezért valakinek lennie kell, aki ilyen.

Körülbelül húsz évvel ezelőtt, eszembe jutott valami. Gondolatnak nem nevezhető. Mondjuk egy mondat. Fölírtam magamnak egy papírra: a feketét megkülönböztetni a feketétől. Jovánovics az anyagot az anyagtól, a fehéret a fehértől. A mulandóságot a fénytől. A különbséget az árnyékától. Persze ő nem szavakkal, hanem közvetlenül a természeti térrel operál, s ezért még mélységeket is megkülönböztet. Nézzünk az alig észrevehető, ám közel sem észrevétlen különbségek mélyére. Magamnak is ezt ajánlom.

Székestehérvári István Király Múzeum, 1985. április 27.

EKLEKTIKA '85

Bizonyára mindenki benyúlt már a nagy uborkásüveg szűk szájába. A nagy uborkásüvegben a lehető legkülönbözőbb uborkák foglalnak helyet. A közötlük lévő réseket betölti az ecetes, sós, fűszeres lé. Aki pedig kézfejét e kellemetlenül hideg lébe mártva, ki akar halászni egy uborkát, azzal a meggyőződéssel áll neki feladatának, hogy alakjuk, nagyságuk és érettségi fokuk szerint lett legyen ezek az uborkák bármily különbözők: azonos lesz az ízük.

Az uborkákkal cselekvő ember meggyőződése abban a mértékben bizonyul hibásnak, amilyen méretű a nehézség. A nagy uborkásüvegnek általában oly keskeny a szája, mint amilyen szűk az igazságra nyíló kapu. A kéz éppen csak befér. Az uborkák meg csusszanva térnek ki az érintés elől. A tehetetlenkedő ujjak azt az uborkát fogják először megragadni, mely a legkönnyebben elérhető, vagy egyáltalán megragadható.

A cselekvés merészsége nem homályosíthatja el szemlélődésben edzett figyelmünket. Ha ugyanis igaz, hogy „ugyanazokba a folyamokba lépünk és mégse ugyanazokba lépünk, vagyunk is, meg nem is vagyunk”, akkor miként lehetne azonos íze, az alakjuk, nagyságuk és érettségi fokuk szerint különböző uborkáknak? Ami a cselekvő ember meggyőződése szerint azonos, az a szemlélődő ember ítélete szerint nem azonos, nem is különböző, hanem hasonló.

Az uborkák hasonlóságát pedig két dolog adja. Az egyik az, hogy valamennyien uborkák, holott különbözők; a másik az, hogy mindannyian ugyanabban a lében úsznak, bár a lé különbözőségük szerint ad ízt nekik. Tovább megyek. Mi vagyunk

az uborkák. A közös lé pedig korunk leve, íze, szelleme. Persze kérdés, hogy egy idegen uborkák levében ázó uborka, mit tud a közös léről elmondani?

Az ímént már idézett antik bölcselő úgy tartja, hogy „a szemek a füleknél pontosabb tanúk”. Amíg nincsen hát más lehetőségem, minthogy különbözőségem szemléletéből elindulva határozom meg azt, amiben hasonló vagyok, s így érjek át a közösbe, ezt kell tennem.

Nem megyek tovább: nézek és látok. És mindenekelőtt ingerlően sok keveretlen színt látok a szememmel, bár a felületalakítás eddig ismert módszereinek megnyugtató keveredését. Ami kizárólag azért föltűnő a szememnek, mert ezidáig sok kevert színt láttam és sok keveretlen, de a felület kialakításának módszerei egyáltalán nem keveredtek egymással. Piros a szerelem, kék a béke, örület, irigység, vakság a sárga, s így tovább az érzelmek kedve szerint. Ha viszont a színt nem az önnön különbözőségem igényei szerint kevertem, ha nem néztem az elemi dolgok „társiatlan” létének mélyére és nem vizsgáltam meg az elemi dolgok egymásra való hatásának „társias” titkait, hanem a kultúra közösségének egyezményei és hagyományai szerint kiválasztottam, akkor nem az elemiről, hanem az általánosról, nem az egyéniről, hanem a közösről kívánok beszélni.

Aki az elemi dolgok belső természetét fürkésző, összefüggéseik titkait vizsgáló, elemző és rendszerező ember szemlélődő állapotából a választás merész gesztusával átlép a meghatározott, hagyományozott, időbeli létezésre utaló érzelmek állapotába, az nem csupán cselekvő emberré válik, nem csak az egyértelmű érzelmek, a harag, a félelem, a szemérem és a vágy ismerőjévé, hanem az etikus ismeretek tudójává is lesz. Gesztust nem lehet tennie a hagyományok és egyezmények ismerete nélkül, s így eleve minden gesztusban benne foglaltatik az afelől való tudás, hogy mi a szép és mi a csúnya, mi a jó és mi a rossz, mi erényes vagy mi nélküli az erényt.

Am valójában ki tudna ezekre a kérdésekre megnyugtató módon válaszolni?

Miként a hideg lében kotorászó ujjak is azt az uborkát fogják a legjobbnak tartani az összes kívánatos uborkák közül, melyet sikerül megragadniok.

Mondanom se kell, hogy ezen a ponton leleselkedik mindannyiunkra a legnagyobb veszély. Még akkor is, ha látja a szemem, hogy az új festészet kicsoda játékos eleganciával, az érzelmek kicsoda bőséges áradásával, a pusztá lét nyers örömeinek kicsoda indulatával igyekszik ezt a végveszélyt: megkerülni.

Látja a szemem, hogy minden jó. Látja a szemem, hogy jó a rossz is e lehetséges világok legjobbjában.

Még tovább megyek. A lehető legnagyobb, tovább már nem fokozható etikai képlékenység állapotában érezzük ily hasonlónak magunkat egymáshoz. És úgy vélem, nem másért, ezért kerül oly hasonló módon egymás mellé újként mindaz ami egyszer már volt új; de a maga legalább ilyen végletesen részletezett különbözősége szerint volt új. Ha az elemző, a részletek részleteinek részletében kutakodó szemlélődés izzó dráma és véres tragédia, akkor e részleteredményeket alkalmazó, indulatos, pimasz, keserű, érzelmes és képtelen cselekvés: komédia és maszkabál. Ha a szemlélődő ember egyéniségének etikája abban mutatkozott meg, amit újdonságként föl talált magában, akkor e képtelen állapot közösségében mégis cselekvő egyéniség etikája abban mutatkozik meg, hogy mit vesz el a közös régiből, mit hasznosít, mit idéz, mit parafrázál, mit tesz zárójelbe; mit hoz összefüggésbe, mivel. Így szabja a kaotikusnak érzett világ céltalanságát önmagára: célszerűen.

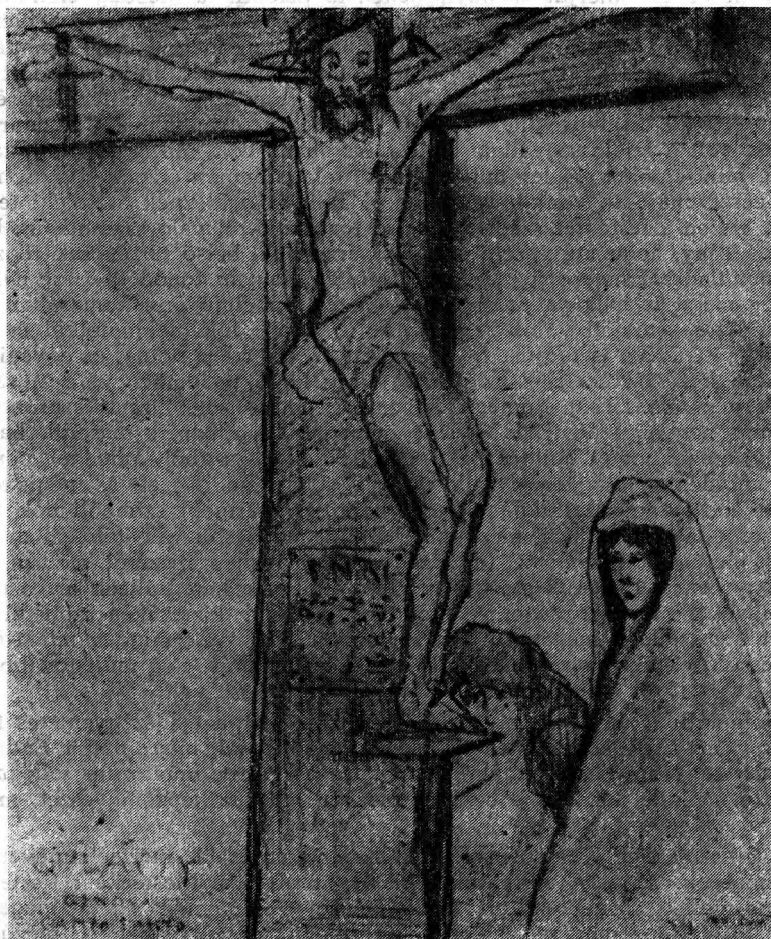
Nem alaptalanul lát korszakfordulót a szem. E korszakforduló a magyar festészetben bekövetkezett. De mondandóm kinos lényegén mit se kéne változtatnom, ha a táncról, a színházról, a szobrászatról vagy az irodalomról beszélnék. A kérdés mindannyiunk számára úgy hangzik, ahogyan pontosan kétszázkét évvel ezelőtt Kant megfogalmazta: vajon „értelmes dolog-e föltennünk a részek *célszerűségét* és az egész *céltalanságát*”?

Az elemző értelem korszakának embere a részek céltalanságát találta föl, amitől az egész nem lett célszerűbb. S mivel ebben sem tudott az egyetemes rendre vonat-

kozó választ találni, mi sem tehetünk mást, minthogy személyes leltárba vesszük, érzelmeink összefüggésébe helyezzük vissza az ezidáig adottat: a cselekvés szerinti célszerűt és a szemlélődés szerinti céltalant. Az újeklektikus festészet láthatóvá teszi, hogy hol állunk mindahhoz képest, ami volt.

Bármiként nézem, történelmi festészet ez. Immanuel is örülhetne; bár az egész célszerűségét ő nem a részek célszerűségében, hanem a „felvilágosodást egymásra hagyományozó nemzedékek talán beláthatatlan” sorában remélte. Ha szemünknek hiszünk, akkor reménye jogosságában még valamennyire bízhatunk: az új festészet a maga példátlanul kritikus történelmi szemléletével, éppen úgy a felvilágosodás nagy áramába tartozik, miként kétszáz év óta az összes eddigi új. S ebben a vonatkozásban a festészet mégis különbözik a többi művészettől. Szemben azokkal, nem tétovásigot, hanem a kifejezés erejét, nem borút, hanem szellemi derút sugároz. És a festészetnek mindig is volt előre beszélni valója. Prófétikus beszélhetnékje segíthet azoknak, akikben műfajuk nehézsége miatt kevesebb a remény.

Nemzeti Galéria 1986. január 27.

BÚCSÚ BÁLINT ENDRÉTŐL

Ismét együtt vagyunk itt a Farkasréti-temetőben, ismét temetünk. Nemrég avatuk Vilt Tibor siremlékét, búcsúztattuk Koffán Károlyt, Vaszkó Erzsébetet és Major Mátét. S most Bálint Endrének adjuk meg az utolsó tiszteletet, itt, e temetőben, ahol többek között Aba Novák Vilmos, Bernáth Aurél, Berény Róbert, Czóbel Béla, Genthon István, Koffán Károly, Korniss Dezső, Kondor Béla, Ország Lili, Schaár Erzsébet, Vaszkó Erzsébet és Vilt Tibor nyugszik. Kedves Bálint Endre, jó társaságba kerültél. Mindig is adtál arra, hogy kiket vállalasz – hiszen Bartók Bélát és Vajda Lajost tisztelted a legmélyebben, hozzájuk akartál mindig méltó lenni és e mércével ítélted meg és választottad társaidat.

Bálint Endre festőművész, élt hetvenkét évet – jószerevével ennyi a sírfelirat – de akik ismertük őt és ismerjük mennyiségében is példátlanul gazdag életművét, tudjuk, hogy hazug az adat, e csupa ideg, mindig égő szemű, lobogó festő hetvenkét évet élt, és nemcsak most, néhány napja halt meg, hanem számtalanszor, hiszen tudjuk, éveken át súlyos beteg volt, szüntelenül a halállal viaskodott és átélte számtalan kataklizmát, megjárta minden bugyrot, ami egy különlegesen érzékeny közép-kelet-európai értelmiséginek adatott, méghozzá olyannak, aki számára etikai imperativusz volt a felelősségvállalás. Mert bár igaza volt, mikor azt vallotta: „Ami engem illet, mint egyikét a jelen művészeinek: feladatomnak érzem, hogy soha egyetlen olyan esetvonást ne vonjak vásznaimra, amit nem éreznék átéltnak, tehát személyinek”, hiszen a festészet számára „belső történetekről való számotadás, bármiről is van szó.” Tény, hogy művészete személyi érzelmek, belső történések rögzítése és tudjuk, számtalanszor megírták már, hogy mindez hogyan fonódott össze nála a szorongással – maga is megírta az *Ars Poetika helyett* című önvallomásában: „az én festészetem létre sem jött volna szorongásaim nélkül, félelmeim nélkül és nosztalgiáim nélkül” –, és azt is tudjuk, hogy mielőtt ez divat lett volna, az egyéni mitológiát teremtők közé tartozott – mégis izig-vérig kollektív ember volt. A szorongás nemcsak és nem elsősorban önmaga, hanem az ember sorsa iránti szorongás volt. Emlékezzünk, hogyan jellemezte egyszer önmagát Párizsban, e második hazájában, amikor úgy érezte, hogy elüldöztetett az elsődleges hazából, amellyel pörlekedett ugyan, de mindenkor magáénak vallott: „egy soha nem létezett és mégis elveszett paradicsomi kert utáni nosztalgiának ad kifejezést gyermeki szimbólumok formájában.” A szorongás, az emberi magánytól és elidegenedéstől való félelem megnyilvánulása volt, mert – hogy ismét őt idézzem –: „Én a magam részéről, mélyen szomorú vagyok, hogy nem a 13–14-ik században élek, amikor a katedrálisok eleve meghatározták a művészek tevékenységét, másrészt pedig szinte kizárták a szellemi magány lehetőségét.” A szellemi magánytól félt legjobban, ezért vált minden műve üzenetté, és ha művészetének lényeges vonása is az emlékezni akarás, ez a múlt továbbélésének tudatosítása és a jövőt építés előfeltételének megteremtése volt.

Régóta tudjuk, kimondatott már, nem kell tehát azt a szégyenletes feladatot vállalni, hogy ezt csak most itt, a koporsónál fogalmazzuk meg: Bálint Endre a modern magyar képzőművészet nagy alakjai közé tartozott, művészete jellegmeghatározó tényező, nélküle nem lenne olyan a modern magyar képzőművészet, mint amilyen.

Modern és magyar – hangsúlyozni kell mindkét jelzőt, mert életművét meghatározó minőségek. Modern volt, mikor fiatal korában a Mesterként tisztelt barát, Vajda Lajos mellett a szentendrei iskola modern vonulatának egyik megalapítója, majd a magyar képzőművészek között úttörőként a szürrealizmus mozgalmának

nemzetközileg jegyzett képviselője, az Európai Iskola egyik főalakja. És korszerű, modern volt a későbbiekben is. Emlékezzünk csak, hogy mit jelentettek a modern magyar festészet fejlődésében a hatvanas évek közepén és a hetvenes évek elején festett képei, mikor is emberileg és művészileg éretten, tapasztaltan ismét Szentendrért választotta művészete legfőbb médiumának és egy-egy régi mesterség emblémájából, széphullámú vasrácsból, a hajnali Dunánál kofahajóra váró, hárszskendőbe burkolódzó parasztasszonyok sorsistennőként hallgatag alakjából, mindmegannyi jelentést sugalló motívumból fűzött újszerű kompozíciókat, utat törve a hagyományos komponálási módokkal szemben az asszociatív szerkesztésnek, a különféle idősíkok szimultán montázsának – nem véletlenül, hiszen ezekben az években vált a montázs majd a kollázs megújítójává is. És modern volt akkor is, mikor a pszichikai érzékenységet, a megélt időt, a képzeletit választotta művészete főmotívumának és mert poézist, szimbólum sugalló titkokat keresni az öreg, korhadó tárgyakban, megteremtve művésztében az objet trouvé, a szürrealista, abszurd tárgyfüzés és a jelalkotó alakítás egyéni szintézisét.

Am milyen jögon hangsúlyozzuk a modern mellett a magyar jelzőt? Hiszen művészete az egyetemes szürrealizmus áramkörébe kapcsolódott, egyik főműve a Jeruzsálemi Biblia illusztrálása vagy az olyan művek, mint a Hommage à Franz Kafka? Mert vállalta a magyar kultúrát, és tudta – mint ahogy egyszer meg is jegyezte – művészete „csak *ma* és *itt* jöhetett létre.” Nem dívatból vállalta Bartókot, csakugyan a bartóki módszert akarta követni – mint példázza a számomra egyik legmeggyőzőbb sorozata, a „Képszonettek”. Vállalta a magyar festők sorsát és feladatát. Egyik korai írásából idézem: „Ez a föld gazdag végtelenül, és nem kell szégyenkeznie fiai miatt. Csontváry, Derkovits, Gulácsy, Egry, Barcsay és a többiek idebenn festették és festik képeiket.” Mint ahogy tette ő is, a nagy magyar festők sorát folytatva – pörlekedve ugyan néha a magyar valósággal, lázadozva ellene, de mindvégig vállalva, sosem megtagadva, mégha az gyakran kegyetlen is volt hozzá. Mert ne feledjük, csak élete utolsó másfél évtizedében kapta meg a neki már régóta járó elismerést.

Persze a magyar kultúra mindvégig együtt élt benne és művésztében az egyetemessel. Milyen egyértelműen fogalmazta meg Párizsból hazatérte után: „... most itthon vagyok és elgondolkozom, hogy miről is kell tanúskodjak? Párizsi éveim alatt megőriztem magyarságomat, és most meg kell őriznem azt, amit Európa bízott rám, az igazság és szabadság áramainak érintésétől keletkező új Formát.”

„Az igazság és szabadság áramai” – ezek hatották át művészetét, ezért fontosabb életműve számunkra, mint pusztán kiváló művek sora.

Tudjuk, talán a legtöbb, amit egy művészember életútja végén elmondhat magáról: „A harcomat megharcoltam!”. Bálint Endre, Bandi Barátunk, Te jogosan mondhattad el és most, mikor búcsúzom Tőled a Magyar Képzőművészek és Iparművészek Szövetsége nevében, művészettörténészként egyúttal át is veszem életművedet a művészettörténet megőrzésére. És Te immár elindulhatsz halott Mestered, Vajda Lajos után, mint ahogy megható versedben írtad volt:

Szólíts és jövök utánad
Hiszek majd szavaidnak
Követlek utadon
S pihenünk esteledvén

Elfelejtéd bűnöm
Te jó keresztény
Könnyű bornál könnyebb
Borokat iszunk majd

Pogányokról nem szólunk
Szigorút sem szitkot
A szegény árulókra
Nem szórunk

Szép színes képekről
Szenvedő barátról
Kristályok fényéről
Halottakról mesélünk

Járkálunk láthatatlan
Testünkkel sérthetetlen
Lélekkel járhatatlan
Elérhetetlen hegyeken

Árnyékot nem vetünk
Isten szemére ketten
Szolgáló leszek Nálad
Szólítsz és jövök utánad

S immár az öröklétben végérvényesen egyesül Vajda Lajos csodálatos 1937-es „Barátok” rajzának egyberajzolódó kettős arca.

Elhangzott 1986. május 14-én.

*A költő szózata
mindenféle tisztas asszonyokhoz*

*Mit akartok a közelemben?
Engem már asszonyok leköptek.
(Én hagytam: éljenek helyettem.)*

*Az életemből mit akartok?
Nekem, ha volt, rég mind a másé.
(Bennem már csak a hiány vartyog.)*

*Mit akartok a testemen még?
Döghúson döngkeselyű-párást!
(Én régen pestist vérzek, nem vért.)*

*A sebeimtől mit akartok?
Szitává lőtt engem a bánat.
(S én voltam fölöttem a zsarnok.)*

*Éhségemtől mit akartok még?
Én elvettem, mit asszony adhat.
(Mégis egyre soványabb volnék.)*

*A szerelmemtől mit akartok?
Szerelmeimből elegendem van.
(Bennem temetlen élők vagytok.)*

*Akarjátok majd halálomban.
Támadjátok föl majd helyettem.
(Én templomomat leromboltam.)*

Leeszi magát

*Estikéznek. Esti kéz.
Elalszol, párnás ujjaidon
csukott könyv, de mintha csak
kifele hallgatóznál
virágok közé préselt vers.*

*Döccen vonataktus,
fűzöm hozzá: hőesés,
adakta gemkapocs-Balaton
mindig-mindig veszekeedtünk,
orrunk lerobbantott hid
lóg bele a levegőbe.*

*Estikéznek. Esti kéz.
Ablakon pára.
Ablakon pára ismer magára,
szemed, akár a levesestészták közt
forgó zsírkarikák,
leeszi magát a nézés.*

Találkozás Vivaldival

*Ez az évszak is jól kezdődik
kijön Vivaldi a fákból
bőröm véres kottapapír
borzongató hangjegyek
Ki akarta ezt a lábon
kihordható zenét ki mer itt
feleselni évezredékkal
ujjam víz közepéhez ér
s akár egy hanglemezt
megtördítja a folyót
ott is szól ott is remény ott is zene!*

Takács Imrével–Szigligeten

*„Szemjáromát” igazgatva
bámul rám, lekönyököl.
Burában: bogár-gettó.
Lepkéket pók öldököl.*

*Mindketten ezt figyeljük
végül is egykedvűen.
Lefittyedt ágbillentyűt
petyegtet árny a vízen.*

*Mi is hogy itt kushadunk
egyközös Bura alatt:
egyhűvös hűti agyunk
és fűti egygondolat...*

*Szirupos nyárvég donog;
közhely-unalmas, szélvert
kertekbe űz a dolog
atyafit, szorgos némbert.*

*Küzködünk mi is itten
örökölt mehetnékkel
s visszénylünk Napot csenten,
mint vason tükrös nikkell...*

*Miről is vitatkoztunk?
– tudja a názáreti!
meguntuk, avagy ránkunt,
ki szánkat beszélteti...?*

*„Szemjáromát” leemeli
s mint jámbor igavonó,
úgy bámul maga elé
a szerény igaztudó*

*– mondván, hogy... – „úgy alakít
mindent a Sors-Mindenes:
' annak van igaza itt,
akinek igaza lesz...”*

LEPEREGNEK A NYOLCVANAS ÉVEK IS*

Az évek, persze mindig leperegnek, de miközben halljuk a folyamatos kíséretet („És elkezdett az eső cseperészni . . .”), annyi azért megkérdendő: mégis, *hogyan?*; mégis, miért „így”?

A nyolcvanas évek (már ezek is): monoton zúgások-koppanások tehát, a vándorléptek tocsogó hangjai. Egy ablak azért valahol, amin át talán kilátni az *egész* tájra . . .

*Kíséret az átfogó pillantásra? Esszé? Valami lámpafény az ablak közelében, tán még kandallómeleg is. Könyvtárszoba, itt lapozgatok egyszer az egyik könyvben, másszor a másikban, szabott rend és szándék nélkül, ahogy jön: néha révedezek, néha meg irogatok . . . Minden rejtkehelyhez jár egy sétat hely. Gondolataim szunditanak, hogy ha ülve látnak, s nem torog az agyam, ha mozgásba nem hozza a lábam . . . Télen nem tartózkodom itt állandóan, mert a házam egy dombtetőn ücsörög és egyik helyiség sincs annyira kitéve a szélnek, viharoknak, mint éppen ez. Szeretem benne, hogy erősen félreeső és nehezen megközelíthető; így alkalmas a tünődésre és távol tartja a nyüzsgést. Montaigne. Ugyanakkor Balassi Erdélyben vándorol, Felső-Magyarországon botladozik, Krakko körül bujdokol, Esztergom alá érkezik. „Írám ezeket versekben egy nagy palotában”; de mégis: *erretelé* nemigen vannak félreeső, nehezen megközelíthető, a nyüzsgéstől távoli, tünődésre alkalmas helyek. Talán még amolyan ablakok sem, melyeknek védettsége mögül valamiféle panorama föl-táruulhat. Itt nincs bent, csak: kint. Hazádnak szép vége mindenütt csonkán áll. Sereged szép száma togy romol és szállton száll: Ínséged nő s árad, véled egy ágyban hál . . .*

Miféle építkezési szokások ezek, ahol ily nagy a széljárás még bévül is? Egyáltalán: miféle meteorológiai zónafelosztás működik itt például 1590 tájékán is? Hogy arrafelé Cató, udvarház, sétat helyek, könyvtárszoba, emerre meg latrok, janicsárok, golyóbisok, sehol egy csendes ablak, amely mögött, amely mögül . . .

De ahhoz, hogy a nosztalgiát fölcsérélhessük az értelmezéssel, csavarjuk egyelőre még magasabbra a lángját s mondjuk: elgondolni is fájdalmas, hogy ha lett volna nekünk *akkor* magyar Montaigne-ünk, hozzá fogható bölcselőnk a végvári költőink *mellét*, micsoda szellemi teljesítményt bányászott volna elő a Duna-völgye küzdelmes, vérrel, ütközésekkel teli földjéből. Vagy, mondjuk azt *máshonnan* közelítve, de *ugyanoda* jutva: van például Babitsunk, akiről elmondható, hogy egyes költők lírájában ugyan fontos helyet kapnak a lét nagy kérdései, de hogy valaki *ennyire* a léttant állította volna költészete középpontjába, az egyedülálló, és *mégis*, nincs olyan nagy *históriai* gond, háborútól háborúig, amelyről ne mondta volna el a véleményét. Hol van mifelénk ama ablak? vagyis a különbözőségek példázására akár egymás mellé állíthatjuk – mint tették annyian – a Faustot és a Tragédiát, s mondhatjuk: párhuzam, ellentét van bennük éppen elég, de nem a legkiáltóbb-e az, hogy az egyiknek a kozmikussá emelt lélekszintér, a másiknak viszont a kozmikussá növelt História a belső pályája? Bizony, szokták mondani: a szerencsés nemzeteknek nincs történelemük; nos a kelet-európai népeket, a magyart is bőségesen megáldotta az isten történelemmel; az sem véletlen, hogy Madách Mózesétől, Németh László Sámsonjáig annyiszor hasonlítják össze a magyar sorsot a bibliai zsidósággal (megkönnyítve ezzel a mindkettőt olyannyira természetesen egybefogó írói-gondolkozói vállalásokat).

* *Egy esszékönyv első tejezete.*

Vagyis: pallérok, édes felebarátaim, hogy készülnek azok a falak errefelé, hogy ennyi a lyuk, és ilyen nagy az orkán, még a lábunk között is?

Csakhogy – és ezzel csavarjuk vissza a nosztalgia lángját – *amarra* is volt, van is Történelem. Az emeletes ház könyvtárszobájának lakója ugyan éppen A tapasztalásról szóló töprengéseit jegyezgeti, de arról kevesebb szó esik, hogy miféle időkben gyűjti össze a tapasztalatokat. 1562 és 1589 között nyolc vallásháborút tartanak számon Franciaországban. Tudjuk, 1563-ban Katalin, az anyakirálynő országos körútra indul IX. Károlyal, hogy a Mediciek hatalmát megszilárdítsa, azután Alba herceg hadjárata fegyveres konfliktussá robban a protestánsok és katolikusok között, 1572-ben jön a Szent Bertalan-éji vérengzés, a harcok folytatódnak, 1588. május 12-e a „barikádok napja”, néhány esztendő és a király is merénylet áldozata lesz, közben Montaigne ugyan visszavonul, de ott van azért Bordeaux védelménél, La Fere ostrománál, négy évig Bordeaux polgármestere, a nagy pestisjárvány idején is, menekül, kifosztják, a Bastille-ba vetik, aztán még egy közéleti színhely: 1588-ban részt vesz a rendi országgyűlésen Blois-ban. Valljuk meg, ezt a kalandsorozatot Balassi is megirigyelhetné. Bizony, ennél a történelmi kulisszánál a magyar végek sziklái sem véresebbek. Montaigne könyvtárszobájának fényei mégis *mást* világítanak meg. A szomorúságról; A hazugokról; A gyermeknevelésről; Az öltözködés szokása; A szépségről és hamisságról; A hiúságról. Ezek esszécímek. Máris gondolatébresztőek, felpezsdítőek. Mennyi közkeletű mondanivalónk támadna róluk. Miért nem arról ír Montaigne, hogy ennyi és ennyi ezer embert gyilkoltak meg Szent Bertalan éjszakáján, hogyan pusztít a pestisjárvány, miért nem ír arról, amit a hiúság, a szomorúság, az öltözködési szokások mögött lát: vigyázat, fölnégyelnek, leigáznak, kiirtanak bennünket? Egyszerűen szólva: miért nem arról ír, hogy megsemmisül a nemzet és még azt is kétségbe vonják, hogy létezett? Mert nem vonják kétségbe. Egy francia számára bizonyára legfőljebb fellengzős kép volt az, hogy akár egyik napról a másikra megsemmisülhet a hazája. Különböztet volt értelmisége, voltak politikusai, tudósai, akik ezekkel a gondokkal foglalkoztak, persze volt fővárosa, társadalmi élete és elitje, ahonnan az események következményei fölvisszhangzottak.

„1414-ben, a konstanzi zsinaton a Nyugati Európa öt vezető nemzete: az olasz, francia, angol, német és spanyol mint kialakult karakterű, politikailag együvé tartozó és tudatosan számon tartott *egységek* jelennek meg. Ekkor kezdődik a nyugat-európai és közép-európai nemzeti keretek jellegének a végzetes elválása is: a *francia*, *angol* és *spanyol* királyságok mind testesebb, mind effektivebb valóságokká válnak, a *német* és *olasz* királyságok mind testetlenebbekké, mind láthatatlanabbakká, mind szimbolikusabbakká... Nyugat-Európában a 15–17. században lassan kialakult a *modern állam*. Az egykor jelképes központi hatalom mind erősebben ragadja meg a nemzet politikai életét, s a nemzeti tudatban mind erősebben részt vesz az állami apparátust mozgató értelmiségi réteg és a városi polgárság is... Más volt a helyzet Közép- és Kelet-Európában. Német- és Olaszországban a német-római császárság politikai formációja kuszálta össze mindkét ország politikai fejlődését, Kelet-Európában pedig az ozmán hatalom előretörése döntötte meg a még meglévő nemzeti kereteket, anélkül, hogy végleges és szilárd új keretet tudott volna föléjük építeni... az itt élő nemzetek számára hiányzott az, ami a nyugat-európai nemzeteknél mind a valóságban, mind a közösség tudatában olyan magától értetődően, világosan, körülhatároltan, kézzelfoghatóan megvolt: a *saját nemzeti és állami keret realitása*, a főváros, a gazdasági és politikai *összeszokottság*, az egységes társadalmi elit stb. stb... Kelet-Európában, a nemzeti keret, valami olyan dolog volt, amit *meg kellett csinálni, helyre kellett állítani, ki kellett harcolni*, és állandóan félteni kellett...”

Az érzékelhető a könyvtárszoba ablakából, amiről Bibó beszél. A szélfúvás ugyan egész Európát átjárja, csak arrafelé voltak sokan olyanok, akik miközben a könyvtár lakója a szépségről, a szomorúságról és az öltözködésről írva gondolkozott az emberi lét kérdésein, ők töprengtek a lélek és a szellem, mondjuk ama nyolc vallásháború nyomán támadt egyéb gondjain. Voltak bizony, s hogy vannak-e, az a mai szélfúvásokat, a lepergő esztendőket illetően természetesen mellékes. Lehet,

hogy nincsenek. Bár . . . Egy irodalom sokszor rejtett, mert legjobbjával a mag körül alakuló karaktere nem változik egyik évtizedről a másikra, legföljebb az esztétikai szintje, az erkölcsse, a poetikai változatai. Tudjuk, hogy a magyar esszé írója, „az ablakon kipillantva”, sohasem azért foglalkozott például a nemzetsors kérdéseivel, mert a napi politika ügyeibe kívánta magát beleártani. Vagy, ha mégis, akkor többnyire előbb-utóbb valamiféle taktikai bajvívás bábujává fokozta le magát. Az esszé-író a *többnyire* kétes tisztaságú, mert verejtékes, talán vérmocskos párkányra könyökölve elsősorban a *helyet* akarta mindig tisztázni. Hogy mi veszi körül. Nézte hát a hosszú esőt. A pergő éveket. Hogyan peregnek? Miért „így”? Említettük: előtte, mögötte, a nadrágszára hajlatában is a szélfúvás.

Mármost mit tehet?

Előbb egy-két szót a szélfúvás irányáról, a ház fekvéséről, a tájról. A látképről.

Másfél esztendeje nemzedékem esszéirodalmáról szólva még füstjelről írtam. Sokasodó esszékről, amelyek mintha, természetesen különbözőképpen, mégis elég hasonló irányban keresték évtizedeink kérdéseire a válaszokat. Az idő dönti el, kockáztattam meg, hogy mi van a füst alatt, parázs-e, vagy hamu. Azóta éles polarizálás ment végbe. A nemzedékek, az irányzatok és az írói programok között is. Súlyos, taktikai egymás ellen fordítások is történtek. Nem tehetek úgy, mintha ezt nem látnám. Egyikünk sem tehet úgy. Ami következik, ezért valóban: *kísérlet*. A kimondásra és talán reménytelen értéktoborzásra. A nyolcvanas éveket néhány nemzedék, illetve pályatársam esszéművének bemutatásával, elemzésével úgy próbálom áttekinteni, hogy ama „ablakon” át figyelve a tájat, azt mondjam el, mit lát az, aki itt róluk beszél. Módszereket, teljesítményeket elevenítek meg, próbálom társítani hozzájuk, ütköztetni velük a magamét.

Gondolkodás és cselekvés szakadása

Annak, aki már az út elején nem akar bozotosba tévedni, meg kell próbálnia tisztázni előbb: miféle létani, történelmi, irodalmi antinómiák tagolják a márt.

Vannak leépülő korok, amelyekben elapadnak az erők, az ember visszahúzódik, a szellem műhelyeibe szorul, az intézmények szétzilálódnak, az egész korszakot dermedtség járja át. Aki a század elején induló válság kifejlődését próbálta volna megjósolni, talán ilyennek vetítette volna előre az ezredforduló évtizedeit. Pedig esztendőink telve vannak mozgással, feszültséggel, robbanásra kész alkotóerővel. Az évtized minden napjára jut kontinenseket megrázó esemény és korszakos fölfedezés, az emberi idegpályák akár egy nagyváros csúcsforgalma, ám a zajos vibrálásban mégis olyan mély a problémamegoldó készség zárlatossága, az intézményrendszerek belső leépülése, az emberi autonómia visszaszorulása, mint az elnemülő, dermedt évtizedekben.

Abban, ami napjainkban végérvényesen múlttá párlódik, ott van ama remény végső szétlobbanása is, amit a századelő hozott: olyan, amilyenek onnan látszott, igazságos, egyenlő, dolgos és szabad megintcsak nem lett sehol sem az élet; miért lett volna éppen ebben a században? A messzeségbe tűnik már a századközép is végtelen szenvedéseivel, véres útiruháival, amit annyi nemzedék hurcolt magával: bármilyen történet, bármennyire is úgy látszott, hogy *abból* a mélységből nincs kiút, *valahová* onnan is eljutott a világ.

Hogyan követi ezt a zuhanást-folyamatosságot-újrakezdést-újabb válságsorozatot a gondolkodás? Látjuk, hogy szemben az ókori filozófiával, amelyik évezredekre, a tizenhét-tizenkilenc-tizenkilencedik századival, amelyik évszázadokra, a századelejjel, amelyik korunkig erősen érlelte természetét, évtizedeink gondolkodóinak teljesítményei alig válnak ismertté, máris elenyésznek. Aki a huszadik századi filozófia történetét föl akarná vázolni, a sok lehetőség között bizonyára ott találná azt is, amelyik a bölcsélet útján a kétségbeeső válaszkereséstől a választ nem találás kétségbeeséséig vezet. Husserl még úgy látta, hogy a szellem vagy elpusztul, mert elidegenedik lété-

nek racionális értelmétől, vagy van benne annyi heroizmus, hogy teljesen új utakra lép. Akkor is válság volt, de még volt tettvágy, s ahol tett van, ott felelősség is, ahol pedig felelősségtudat, ott még maradt talaj az etikának, amely a gondolkodás és cselekvés találkozáspontja lehet. A hajdani válság hullámaiban partok tűntek el, de azért látszottak kikötők, utópiák ugyan, vagy az utópiáknál realisabb lehetőségek: előbb a forradalmak után előtérbe kerülő új társadalmi formációk, később, a század második felének kezdetén a tudományos-technikai robbanás, mint válságmegoldó esélyek. Tudjuk: a kérdések kérdések maradtak. A gondolkodók ugyan nem szüntek meg támpontokat keresni, de a hatvanas évektől a legjobbak is inkább a részletekbe húzódtak, a bölcséletben ha még oly súlyos eredményekkel, gazdag metodikákkal, ám a szakosodás érvényesült, analitikus mozaikszemléletek, fantáziadús-értékmentő magyarázattanok kerültek előtérbe.

Ezek mögött a folyamatok mögött két nagyobb mozgás ismerhető föl. Az egyikben rövidebb távra érvényes erők működnek, jellegük társadalmi, politikai. A másik hosszabb távú léttani mezőben játszódik.

1. Lezárulóban van az átrendeződés, amely a század elején indult el és megváltoztatta a világtérképet, újrarájzolta a határokat, országok állam- és társadalomszerkezetét, nemzetek, fajok, kormányzatok egymástól való politikai, katonai, nyelvi függőségének addig kialakult viszonyait. Új politikai, gazdasági, katonai szövetségi rendszerek születtek, kialakult belső ellentmondásaik új jellege; hitek, eszmék jutottak el a születés-fejlődés-alkony pályáivének különböző pontjaira, más lett az ember viszonya a valláshoz, a forradalmi kánonok és a technikai fejlődés ígérete, a század végre szétfosló hajdani jövőképhez. És mindez nem hozta magával, hogy a nemzetek, hatalmak, ideológiák bármit is véglegesen megoldottak volna abból, amit a különféle születéskörülmények között maguk elé tűztek ki, igyekezeteik ellenére is többnyire megmerevedett formák között néznek szembe mindazzal az újjal és bizonytalannal, ami feladatként jelentkezik az emberiség előtt.

2. A jelenségek, az események mögött működő másik mozgás nagyobb tér-idő koordinátában megy végbe. Középpontjában a paradicsomi ember áll (az alma még a fán), a *kiszolgáltatottság* és *öntudatlanság* boldogító állapotában. Amit, ugyan az alma ízével a paradicsomon kívül, kénytelen fölcserélni az *önállóság* és *öntudatkeresés* feszült létállapotával. A história előtti, majd később a história súlyával is megterhelt útján az *autonómiahiány* és az *öntudatvesztés* partjai között hajózik, és próbálja az eltűnt Édenért cserébe önmagában legalább a tette alkalmas szuverén lényt megtalálni. Átmeneti győzelmei, korszakos kudarcai közben, mint egy új Atlantis körvonalai tárul föl előtte útjának következő szakasza, amit az *öntudatra találás* és *kiszolgáltatottság* kettőssége határoz meg. Tapasztalatai olyan hatalmasak, hogy már nem tud szabadulni a fölismerésektől, lehetőségei olyan csekélyek, hogy semmit nem tud szembefordítani körülményeivel.

Hogy ennek az ellentétnek a kikerülhetetlen egysége miféle ontológiai, historiai és pszichológiai földindulással jár, azt az eseményeknek nemcsak a történelem menetére, hanem a szellemre és az emberi szervezetre gyakorolt hatása is mutatja. De mintha éppen ezekben az évtizedekben jutnánk el arra a pontra, ahol a gondolkodás lézersugara alá helyezi az öntudat és a kiszolgáltatottság egymásbaszerkesztett, minden démoniságtól megfosztott hétköznapióságát. Új érzékenységgel kezdi keresni feladatát: megbéklyozottságában is iránytűket csomagol ki az idő poros rongyaiból.

Míndez arra is utal, hogy a nemzedékek másképpen élnek meg „ugyanazt”, az élet és a szellem válságát. Kierkegaard: „Mintha az egész élet félreértés, mintha a kacagás sírás volna.” Heidegger: „Akárhogyan is áll a dolog, a semmit ismerjük.” Lukács: „... a valóság ellentmondásai egymást kizáró ellentétekké fokozódnak, s az ellentétek közepette élő embernek magának kell az ilyen konfliktusokat kihordania.”

Adorno Auschwitz-paradigmáját már ne is idézzük. Ama „semmi” is *másképpen* van jelen ma. Az újabb nemzedékek számára már nem több a századközép nagy léttemetője, mint bár sűrű, ám absztrakt múlt, amit föl kell cserélniük a válság mai *valóságos* átélése nyomán szerzett tapasztalatokkal. A korábbi létszerkezet, az *elpusztulni vagy újjászületni* alternatívája helyén, ma már a *fölismerést és benneélést*

érik a magukénak, és ez együtt jár a megvetés és elfogadás etikátlan „etikájával”. Heidegger azt mondja: „A szorongás a semmit nyilatkoztatja ki. A szorongásban „lebegünk”. Marx azt mondja: „A filozófusok a világot csak különbözőképpen értelmezték; a feladat az, hogy megváltoztassuk.” Amikor a tett, mint az emberi lét kinyilvánításának lehetősége visszaszorul, akkor a „semmi” bénultságában ugyanaz fejeződik ki, mint a világmegváltoztatásra törő gondolkozás kudarcában. A cselekvés lehetetlenülései a gondolkozás bölcséleti teljesítményeit is befagyaszttják. Annak a kapcsolatnak a megingásáról van szó, amelyik az emberi kultúrát két és fél évezrede jellemzi. Erich Fromm a kínai, az indiai gondolkozásban, Herakleitosz és Marx filozófiájában látja az alapelvet, amely szerint „A világot végtére is csak egy módon lehet megragadni: nem a gondolat, hanem a tett, az egység élménye révén... Következésképpen a hangsúly a helyes életmódra esik.” Vagyis, tehetjük hozzá, a hangsúly a *gondolkodás és cselekvés egységén* van, a kettő közös szerkezetet alkot, amelyben, ha az együttes egyik tagja visszaszorul, az a másik „oldalra” is hatással van, a *közösét* gyengíti: nemcsak a gyakorlatot, mint választ, a gondolkozást is, mint kérdés-föltevést.

A látható és az elfeledett történelem közötti szakadás

A közép-kelet-európai gondolkozók, miközben merítettek belőle és hozzájárultak, mégsem érezték soha teljesen magukénak azt, amit az európai filozófia számukra is teremtett. Forrásnak tekinthették ugyan a görögséget, kiszívhatták azt, amit hasznosíthatónak vélték a középkor nagy szellemi áramlataiból, a tizenhét-tizenkilencedik századi filozófiák ajánlataiból, követhették a huszadik század értelmező-kereső heroizmusát, vagy akár kultúrpeszimizmusát, ám a mértékük sohasem volt teljesen azonos Európa más fejlődési részeinek mértékével.

Közép-Kelet-Európában a napi megmaradás feltételeinek megteremtése, a túlélés igyekezete adta értelmét-célját minden bölcséleti törekvésnek; a lét vagy nemlét érrefelé nem teoretikus kérdésként lebegett. Utaltunk már arra, hogy a tizenhét-tizennyolcadik században a szervezettebb társadalomfejlődés egyik következményeként, nyugatabbra „készen voltak” a modern nemzetteremtés alapfeltételei; említettük már, hogy a kelet-európai nemzetalakulás viszont késleltetett volt, kusza, belső ellentmondásokkal teli, felülről kialakított, ezért állandóan féltetni kellett és az élet alaptermészetébe is beépült a közösségért való egzisztenciális félelem. Az is közismert, hogy amíg nyugaton természetesen fűződött a stabil keretekhez a gondolkozásnak és a cselekvésnek az európai szellemiségbe épülő egysége, amíg ott a filozófia magától értetődően kapcsolódott össze a joggal, az államelmélettel, addig Közép-Kelet-Európában beszorult a gyakorlati törekvések, a gyalogos szükségszerűségek melletti vállalkozásokba, a kiegyensúlyozatlanságok igazolására, vagy az elviselésük megkönnyítésére szolgáló vállalásokba. Létrejötték a közép-kelet-európai társadalmak már az „unalomig” ismétlődő konstrukciói, amelyeknek a lényege az, hogyan bomlik le egy korszak, miközben intézményei macacsul őrzik magukat, hogyan süllyednek el a jobbak is a hazug konstrukciókban.

Az antinómikus életszerkezet olyan alap, amely elősegítheti a filozófia megszületését. A közép-kelet-európai létellentmondások egyik sajátossága az, hogy miközben antinómikus, egyben *amorfi* szerkezetek születtek; mozgó, mégis dermedt, minduntalan változó, lényegében mégis változatlan létkörülmények. A kifejeletlen, a sokszor megfogalmazatlan, s ezért át nem világított, értékelhetetlen folyamatok az elfedett, titkolt rétegekbe kerültek, és a *lappangás* is karakterjellegként ivódott az életbe. A filozófiát helyettesítő gondolkozói igyekezet mindenekelőtt a létrejött kuszaság, a bozótosok lehordására összpontosított, amolyan helymegtisztogatásra.

A magyar nemzetalakulás, a nemzetfejlődés történetében, a huszadik század két olyan jellegzetességet hozott, melyek közül az egyik sajátosan magyar, a másik, bár Közép-Kelet-Európában nem egyedülállóan nálunk érvényesül, de a mi életünkben

is meghatározó szerepe van. 1. A huszadik század a magyarság számára háromféle államalakulatot jelentett: a Monarchiát, a két világháború közötti átmeneti, nemzeti katasztrófába torkolló rendszert, és a szocializmust. Majdnem ugyanilyen háromszakaszos Lengyelország, vagy Jugoszlávia nemzefejlődése is, nálunk azonban alapvető, hosszútávú és másféle sajátosságokat hozott előbb a Monarchián belül elfoglalt súlypontibb hely, később a trianoni döntéssel létrejött helyzet, amelyben az ország területének kétharmada, lakosságának egyharmada az új határokon kívülre került. Ezért a háromféle állami keret *igy*, amilyen következményekkel megvalósult, *egyedi*, és ezzel a szellemi teljesítmények számára is a nemzetsors sajátos alakulásából adódó kérdések megválaszolását adta-adja föl. 2. A háromféle nemzetteremtő törekvés, a belső erők helyzete, a világtörténelmi konstellációk, és a közép-kelet-európai változatok együttes következményeként, *nem* alulról, nem a fejlődés valóságos körülményei, talaja, a történelmi érettség alapján alakult ki, hanem elsősorban külső meghatározottságok miatt, mindhárom esetben felülről irányítva. Hogy miféle antinómiák születtek így a két megelőző államalakulásban, az sokféle elemzés tárgya volt már. Kevesebb kísérlet történt arra a szembenézésre, hogy mit jelent a szocialista állam körülményei között.

A sajátos helyzet (ugyan Európában nem egyedülállóan) az élet és a gondolkodás olyan változatait alakította ki, amit a statikusság és dinamika egy eléggé egységes, mindkettőt magába foglaló változata jellemez. Aránypárjai: a fejlődés mozzanataival takart instabilitás; valóságos, ám a mélyben takartan lejátszódó események és fölszíni, a mozgás látszatát mutató nemtörténések. Hatásukra ott és azért, ahol és amiért a felülről kialakult létformák nem illeszkednek a fejlődési sajátosságokból-körülményekből születő követelményekhez, a mi életünkben is létrejön az események, konfliktusok, gondolatok fedett jellege. A valóságos antinómiák a mélyrétegekben sűrűsödnek; ezért gondolkodás és cselekvés egységének megteremtéséhez az első feltétel rejtettségek megszüntetése.

Helyreállítás és elszakadás egysége, vagy ellentéte az irodalomban

A magyar irodalomnak évszázados hagyománya hasonló minden olyan irodalom hagyományához, amelyik megismerte az antik alkotószellem otthonteremtő, művészetet kivirágoztató légkörét: az írók és az írócsoportok, többnyire a szerkesztő- és a kiadó-egyénségek támogatásával, a kultúra, a nyelv fölvirágztatására szövetkező műhelyek jótékony atmoszférájában lépnek színre, teljesítik ki művüket. Századunkban a Nyugat első nemzedékétől a negyedikig, mellettük a népi íróktól a Szép Szó köréig, az avantgarde irányzatokig, folyóiratok, kiadók tucatjai teremtették meg a műveket inspiráló irodalmi otthonokat. Tudjuk, hogy ezerkilencszáznegyvenyolctól, amikor a nagy szerkesztő- és kiadó-egyénségek helyét az állam próbálta átvenni, egy-két-három folyóiratba fagyasztva a sokszínű irodalom tengerét, mindenféle alkotómunka számára pusztító mércék jelöltettek ki; tudjuk azt is jól, hogy *akkor, és ott* milyen szakadás ment végbe.

Igaz, az idők keményedése és a művészi teljesítmények között nincs egyenes arány. Van, mikor a külső kényszer és az irodalom belső fejlődése között úgy oszlanak meg az erők, hogy az, ami odakint fagyot hoz, az írók idebent még csak jobban sarkallja. Ilyen volt nem egyszer társadalom és író, kor és mű kapcsolata a két világháború közötti időkben. Csakhogy az író mögött akkor ott állt a folyóirat, a szerkesztő, a gyors munkát végző eléggé szuverén kis vagy nagy kiadó.

Az írók, irónemzedékek a negyvenes évek végéig többnyire úgy léptek színre, hogy „jöttek valaminek”, hangjukat, útjukat ez határozta meg. Az ötvenes évek legelején indulók voltunk az elsők, akik nem mutattuk föl a kor valóságos arcát, és ezzel (mások is persze) hosszú időre föltéptünk az irodalom folyamatosságában egy láncszemet, amit azután újabb láncszemhiányok követtek. Hiszen minden mű, minden irodalom egy folyamatban határozhatja csak meg önmagát, azonosságát vagy

másságát. Tudjuk: miközben az írónak egész művére kiható kérdése az, hogy rendelkezik-e saját kor- és éntudattal, fölismeri-e a maga és kortársai léte mögött az emberi-históriai jelenségeket, egyúttal szembe kell néznie azzal is, hogy mi a viszonya írói előzményeihez; felelnie kell arra is, hogy milyennek látja azt a hatalmas mezőt, amit az irodalmi folyamat jelent, mit folytat, mivel fordul szembe, milyen feleleteket ad a talán nem is hozzá intézett, mert korábban föltett, mégis megválaszolatlanul ráhagyott kérdésekre?

Az elmúlt évtizedekben azok a nagy írók, akik a századelőn induló, „négy nyugatos” nemzedékből, vagy a népi írók csoportjaiból még éltek, akárcsak azok, akik írók tudtak maradni az ötven-ötvenháromban indulók közül, és persze a később jelentkezők legjobbjai is, miközben kedvezőtlen, vagy kedvezőbb körülmények között dolgoztak, valójában a negyvenes évek végén létrejött hatalmas szakadás megszüntetéséért, tudva vagy nem tudva ezt, a század irodalmi folytonosságának helyreállításáért is írták műveiket. Az ötvenes évek elején indulók legjobbjait éppen az segítette író voltak felismeréséhez és kibontakoztatásához, hogy megpróbáltak kitörni abból, ami föllépésük pillanatában látszólag jelentette őket. De ennek feltétele az lett, hogy azok, akik tehetséggel, erkölccsel bírták, miközben előrehaladtak, folyamatosan visszafelé is építkeztek és utólagosan végezték el az elkerülhetetlen ön- és korfölismerést, ami teljesen, vagy részben hiányzott az elindulásnál. Miközben helyreállítási kísérlet, egyben törekvés ez arra, hogy az újabb írónemzedékek már könnyebben nézhessenek körül, kevesebb úttévesztéssel tisztázhassák azt, hogy „honnan jönnek”, mihez kapcsolódnak, mit vetnek el.

És miképpen kíséri ezt a szakadékok fölött is építkezni próbáló igyekezetet egy újabb szakadás, amely azonban, miközben első látszatra más irányban hat, valójában mégis a helymegtalálást segíti? Ha amazt *visszatekintésnek* mondhatjuk, akkor ez *hátatfordítás* azok részéről, akik később, netán jóval később indultak, és mindazzal, ami ugyan nem velük, de az ő kárukra is történt, kategorikusan fejezik ki a szembefordulásukat. Ha azok, akik visszaneznek, egy sokáig álnevek alá temetett város valóságos alaprajzát keresik, ahol már leélték életük nagy részét, akkor a fiatalabbak közül a legjobbak egy ismeretlen arc vonásait próbálják kitapintani, amelynek tekintete minden bizonytalansággal végigkíséri a sorsukat. Ezért, bár az elhatárolódás ma még mindkét oldalról erős, a történeti, gondolkozási, esztétikai-poeticai értelemben igénybejelentő hátatfordításról nem mondanám mégsem azt, hogy *gyökeresen másról* szól, mint a helyreállítást a visszatekintéssel kereső legjobb irodalmi-történeti-gondolkozási törekvések, inkább azt, hogy *gyökeresen másképpen* hangzik el.

Ez a más, a hetvenes évek közepétől új látással-hanggal, újabb poeticával jelentkezőknél látszólag program nélküli, mégis eltökélten célratörő, szinte szemérmes, miközben szenvedélyes, mintha a formába húzódná, holott évezredes emberi mítoszokig lapoz vissza, előzményeit kutatva tág, miközben irodalmi izlésében szűkítő, nyelvi teljesítményeket, konstrukciós szerkezeteket állít előtérbe, de a gondolkodás, a világképkeresés szellemi ajánlataival is föllép, személyesség és példázatoság egységét kutatva az első látszatra csak új énképet fölmutató teljesítmény, valójában a gondolati-históriai rétegekbe is a megvilágítás szándékával próbál behatolni.

Ami mindezt táplálja, az a megnevezések kiürülésével, a fogalmak névelvesztésével, a jelenségek névhamisításával való elégedetlenség, illetve a századvég születő igénye a „hallgató” bölcsélet kihívó vonzására. Mélyen elemzi mindkettőt Balassa Péter. Arról, ami előrehajt, azt mondja, hogy egy korábbi szakaszban a nominalizmus jelentkezése, de „nem az ismeretes tudományfilozófiai módszert, illetve filozófiatörténeti korszakot jelöljük vele, hanem a felújított és belőle abszolutizált világ szemléletet, amelynek csupán hivatkozási bázisa a történeti és módszertani értelemben vett nominalizmus”. A mentalitás lényegét abban a művekkel hitelesített, és nem is mindig egy meghatározott nemzedéket érintő folyamatban látja, amelyik a továbblépés egy szakaszában le akar mondani az általános kijelentések nyelvéről, nem kíván az általános fogalmaknak valóságot tulajdonítani, mivel azok kompromittálódtak. Az álneveknek hátatfordító író a hitelét veszttet *egész megnevezésrendszer* kikerülésére tesz kísérletet.

Ha a *hátatfordításban* az álnevektől megszabadító erő és a bölcséleti kihívás vonzása jelentkezik, akkor a *visszatekintésben* a megtisztításra és szereptalálásra való ösztönzés a hajtóerő. Megtisztítás úgy, ahogy Hermann Broch mondta valamikor egy másféle összefüggésben: „Tűrhetetlennek tartom azt a gondolatot, hogy a világot, amelybe behelyeztettem, átláthatatlanul hagyjam.” Ezt a felülvizsgálatot verifikációnak, illetve újverifikációnak mondanám, természetesen ugyancsak nem egyszerűen az ismert tudományfilozófiai módszert jelölve, melynek a lényege a tapasztalati anyag birtokában a múltra és jelenre vonatkozó felülbírálat. Olyan megbízható nézőpont-kijelölésre gondolok, amelyben valós tapasztalatok alapján táruł föl az átélt idő, s végül is mindez a *jelen* tisztánlátását, értelmezését és ábrázolását segíti elő, hiszen Hegel óta tudjuk, hogy sem a természetet, sem az embert, tegyük hozzá, a társadalmat sem lehet a megvalósulástól függetlenül tanulmányozni. Az újverifikáció mögött olyan írói-gondolkodói magatartás van, amelyik azt próbálja láttatni, hogy egy történelmi szakasz, társadalmi mozgás, életalakulás valóban *az*, és *nem* más, mint amennyi a megvalósulása; a történelem valóságos jelenségeit állítja előtérbe, a felszínen látható helyett a mélyben futó mozgást, így kapcsolódik a közép-kelet-európai históriának, irodalomnak azokhoz a teljesítményeihez, amelyek az értelmezéssel és ábrázolással a látható és rejtett közötti szakadékon léptek át.

Nem nehéz ezek után végiggondolni, hogy miért tartalmaz több történelmi-társadalmi vonatkozást a visszatekintéssel, és miért több bölcséleti és esztétikai elemet a hátatfordítással való helyreállítás. A közeledés helyett ma még nem egyszer a kölcsönös vádak idejét éljük, amit a taktikai célzatú egymás ellen hangolások is fokoznak. Pedig igazi ellentétre csak a mindkét oldalon jelentkező epigonok adnának okot, akiknél éppen a legfontosabb hiányzik, az olyan esztétikai minőség és az etikai erő, amely a szellemi-művészi folyamatok céljának a jelenre irányuló ábrázoló-kimondó-értelmező teljesítményt tekinti. De az újnominálisták és újverifikáció nemcsak sok egymáshoz tartozót, egymást kiegészítőt foglal magába, találkozásuk éppen az elszakadás és a folyamatosságteremtés művészi, erkölcsi egységét teremthetné meg, egy romlásokkal teli korszakban, mintegy szembefordulásként is a felelet- és megoldásnélküliséggel. Tudom jól, mennyi személyes, művészi, gondolati különbözőséget és ellentmondást kell ehhez áthidalni, hogy mégis vállalom egy ilyen cél megfogalmazását, azt Németh Lászlónak az új nemzedék esztétikájáról szóló 1931-es esszéjéből átvett gondolattal indokolnám: „Semmit sem oly bajos éreztetni, mint elüő jelenségeket átengő szellemet, s ha nem hinném, hogy olyanokhoz, vagy legalább olyanokhoz is szólok, akikben ott lappang ez a szellem, nem is vállalkoztam volna rá.” Végül is, vannak látszatra különböző törekvések, amelyek sokféle közös igazságának, s a legjobbak művei gazdagságának mégsem csak az irodalom jövő századi végtelenségében kellene találkozniuk, amikor a különböző értékek majd már úgysis közös hagyományt jelentenek.

EMBERSÉG ÉS ESZTÉTIKUM

Kiss Ferenc tanulmányköteteiről

Míg aggályt és féltést ébresztő híreket hallunk Kiss Ferenc betegségről, könyveiben életerős, egészséges szellemarc kényszerít rá, hogy szembenézzünk vele. Az *Interferenciák* és a „*Fölrepülni rajban* . . .” ugyanabban az évben, 1984-ben jelent meg a Szépirodalmi Könyvkiadónál; együttesen csaknem ezer, sűrűn szedett oldalt tesznek ki. Imponáló szorgalomról, fölfokozott munkatempóról vallanak ezek az így még persze elnagyolt, értekeletlen adatok is. Egy-egy fénykép van a két kötet borítóján; az egyikről a zsúfolt könyvespolc előtt meditáló tudós, a másiktól a ráncosan felhúzott homlokú, ironikus vitatkozó rétor tekint ránk: e tulajdonságok (s találkozássuk) érzékeltetnek valamit sajátosságából, a faculté maitresse-ből, amely pályáját, irányát, irányát meghatározza. De mielőtt ennek az iránynak a megközelítő követésébe fognánk, magyarázatot kellene adni arra, miért kelt kihívó, szembenézésre kényszerítő hatást a magatartása, vagy a már alkalmazott szóval élve, a szellemi arculata. Leginkább, úgy tűnik, az irodalomból folyvást az életbe kilépő erkölcsi elkötelezettsége miatt; a jónak, a nemesnek vélt ügyek melletti dacos kiállás provokálja moralitásunkat. Harcosnak nevezte Ady ismert versében Gyulai Pál szembeszegülését a korával, hát Kiss Ferenc is idegenkedik mindattól, ami léha, olcsó, sekélyes (vagy amit annak tart) a mi korunkban. Védi az értéket, támadja – másoknál nyiltabban – a szemében értékelent. Az orosz irodalmat s főleg annak morális pátoszáat elsajátító Németh Lászlóhoz csatlakozik: „Az esztéta, aki tudja, hogy az erkölcs, felelősség, szeretet a műben csak annyit ér, amennyi belőle esztétikai értékke alakul át, ámulva nézheti, hogy az „üdvösség”-központú Németh László milyen zseniális szimattal ismeri fel az általa becsült emberség megjelenését az esztétikum jellegében akkor is, ha ez a jelleg a leleplezés s az ítélkezés jegyében formálódott.” Vagyis mindig másról, többről is szó van e lapokon, mint a szavak, mondatok, nyelvi jelek összességeként fölfogott irodalmi műről, Kiss Ferenc a könyveken túlra tekint, a helyzetre és a szellemre figyel, olyan fogalmakhoz ragaszkodik, mint erkölcs, szeretet, felelősség. Saját témáinak katalógusát adja meg, amikor az erdélyi szociológus, Gáll Ernő érdeklődési körét jellemzi: „érdek, érték, közösség; személyiség és közösség; etnikai tudatosulás, etnocentrizmus; nemzetiségi lét, annak erkölcsi, szellemi fejleményei múltban, jelenben; önszemlélet, önismeret, önalakítás ugyanebben az összefüggésben; cselekvő emberség, elkötelezettség, nemzetiségi sorban s túl azon: (...) szolgálat-é vagy szövetség az értelmiség szerepe?”

A két kötet tárgyi anyaga és felépítése hasonló. A Nyugat hőskoráról szóló fejezetekkel kezdődnek és a két világháború között kibontakozó nemzedékek szemlézése után az 1945 utáni magyar kultúráról és irodalomról szóló cikkekkkel, nyilatkozatokkal zárulnak. Ez a szerkezet a gondolkodás szervességére, a módszer tudatosságára vall, arra, hogy Kiss Ferenc távlatosan szemlélődik, nagy folyamatokat tekint át, szerencsés arányban ötvözi az irodalomtörténéz és a kritikus képességeit, fölkészültséget. Ady-portréjában (*Műve hatalom*) ki is mondja, hogy az irodalomtörténeti múlt és „a mai érzékenység találkozása” érdekli, s hogy e múlt recepciójának olyan fázisaiban érzi jól magát, amikor a régi pörösködések után megkezdődhet a művel élés „csöndes és szerves elmélyülésének ideje”.

A Nyugat jelentőségét, igaz, a lapnak a forradalmak utáni újraindulásáról értekezve, úgy határozza meg, hogy „A nemzet és az irodalom ügyeinek elsőrendű fóruma” volt. Fontos e passzusban a szavak sorrendjére figyelmeztetni, mert Kiss Ferenc

olyan történelmi pillanatot választ ki és elemez, amikor az esztétaságnál, a formakérdéseknél fontosabbakká válnak a nemzeti sors problémái, s még az írók szorosabb szövetségét vagy a tehetségfelkarolást is „a megnőtt veszélytudat s a szellem átörökítésének gondja és felelőssége” motiválja. Ezért is érdekes, hogy a Nyugat nagy nemzedékéből a mégsem elsősorban nemzeti vagy társadalmi aspektusában emlegetett Kosztolányi-életművel foglalkozik legtöbbet. Mintha valaki elszánt, emberileg és tudományosan egyaránt hiteles, becsületes küzdelmet folytatna azért, hogy megértse önmön lényegének, esszenciájának az ellentétét, például az *Esti Kornél évei*-ben a dekadenciát: „ezekben a novellákban minden, ami fontos, a józanság szintjei felett, az abnormitás közelében vagy annak övezetein belül zajlik”. A szerző nem itéli el, hanem megmagyarázni igyekszik ezt a jelenséget, fölismeri a játékshajhászó szenvedély összefüggését az állandó szorongással (ez mondandójának életrajzilag is megalapozott pszichológiai rétege), és rámutat a jelenség társadalmi gyökerére, hogy tudniillik a játék, a narkotikum, a túlhajtott erotika kárpótlás „az életből hiányzó igazi kalandokért, a társadalmi érdekű cselekvés izgalmaért, a teljes élet (. . .) hajmeresztő vállalkozásaiért”. Hogy ezek a finom megfigyelések a szakmai fedezetükön túl korunkbeli tapasztalatokból táplálkoznak, azt egyebek között olyan „rímek”, egybecsengetések jelzik, amelyeknek egyike az *Újraolvasván* . . . című, Somogyi Tóth Sándor *Próféta voltál, szívem-jéről* szóló vallomások esszéjében hangzik föl. Kiss Ferenc nem ért egyet a regény hőisével, a főlényes, kiábrándult cinizmussal, de számonkéri a koron, a világon is „Az eszméket, az álmokat, az elherdált tehetséget: az élet értelmét.” Az önpusztító tehetség motívuma így nyer írásaiban szellemi és kritikusan korfestő jelentőséget.

De mint ahogy a *Próféta* . . . szereplői közül nem Szabados Gábor, hanem a Kodály-kórusokat vezénylő Kriszta áll legközelebb életeszmenyéhez, az irodalomban, a művészetben is az erkölcsileg egészségesek, a torzulatlan helytállók vonzzák. Illyésről, Nagy Lászlóról, Csoóriról írott tanulmányai is tükrözik ezt, de a legvilágosabban, legfélreérthetelenebbül a *Kodály irodalmunk felől*. Kodályról szólva olyan tipológiát vázol, amely más portréiban is fölsejlik. Az egyik oldalon a „szabályos” nagyság, a másikon azok, akik „önpusztító lázban, sarki hideg és sivatagi hő végletei között éltek”, más szóval „a veszendőségre hangolt érzékenység”. A dionüszoszi század és az apollói mű ellentéte, a baljós zaklatottság meg „a népköltészet homéroszi természetessége” konfrontálódik szemléletében, bár összetartozásukat, egymást feltételező kölcsönösségüket szem előtt tartja, érzékelteti. Realitásérzéke és problématudata azt a kérdést állítatja vele a középpontba, hogy a zord szerepkényszer, a kegyetlen harmóniaellenesség, a tépett élet és a „világ szemét” kiváltotta indulatok közepette nem veszítünk-e el valami nélkülözhetetlenül fontosat, a természettel, egymással, a világgal való nyugodt összhangot, az ünnepek örömét, a mítosz meghittségét. Ezekért az értékekért síkra szállva mintha még Csoóri emlékeztetés esszéivel is vitatkozna. Illyésről szólva gyakran emlegeti a *Gyalogút* című verset, melyről alapos elemzést írt a *Miért szép?* sorozat egyik kötetébe. Az analízis kulcsfogalmai: derű, könnyedség, játékoság, szabad lélek (s hasonló) az apollói művészeteszmeny mellett argumentáció vonulatába illeszkednek, s olyan költő alakját idézik föl, „aki mindig azzal a meggyőződéssel szemlélte a dolgokat, hogy az ügyeit támogató érvek bennük rejlenek”.

Az újabb magyar líra – s kisebb részben a prózaepika meg az esszé – mezőnyét illetően kétféle vonzalma érvényesül leginkább szembetűnően: szívesen ír nemzedéktársairól, s a nemzedék fogalmát ezúttal tágasan értelmezve ide sorolható a Kormos István, Nagy László, Lator László, Fodor András, Csoóri Sándor nevével jelölhető kirajzás irodalma (az 1930-ig születetteké), valamint Ágh Istváné, Ratkó Józsefé, Buda Ferencé és a velük egyívásúaké; s Nagy Lászlóval egyetértésben sokat tett a Kilencek néven ismert költőcsoport elismertetéséért, a „*Fölrepülni rajban* . . .” kötet cím is Utassyék, Kovács Istvánék közös indulására utaló idézet. Nem felróható, de jellegzetes, izlésirányultságot jelző vonása a listának a Nyugat harmadik nemzedéke, vagy a Tandori, Várady, Petri-típusú költészet háttérbe szorulása. A hozott világ jelentőségét, egy értékekben gazdag világot emelik ki ezek a bemutatások, kri-

tikák, netán vitatkozó elemzések, s ha kitészik is belőlük a paraszti eredetű kultúra, a népi hagyomány mellett állást foglaló eltökéltség, „a szociológiai mivoltában védhetetlen viszonyoktól” megszabadult szellemiségre vallanak. Hogy itt szó sem lehet szűkítő, egyoldalú népiességről, nosztalgikus folklorizmusról, azt Kiss Ferenc Nyugat iránti elköteleződésén kívül például egy Lator László-vers, a *Fa a sziklafalon* elemzése is demonstrálja. Lator nem egykönnyen – egyáltalán nem – címkézhető költő, nem lehet népiesnek, újholdasnak, absztraktnak, tárgyiasnak vagy más valaminek nevezni; Kiss elkerüli ezeket a kliséket, azt hangsúlyozza, hogy „szimbolikájának alapanyaga a természet s az elemek képzetköréből kerül ki”, s a létezésélmény drámaiságából magyarázza az életmű karakterét. Vagyis individualizál, egyedít; a forma zártságát olyan humanisztikus nyitottságra vezeti vissza, amelyben „semmi nyoma az emberdegradáló csömör ingerültségének”. Erőszakolás és ráfogás nélkül fejtheti ki dekadenciaellenes nézeteit, a remény, az egyensúly, az életérdekű bölcsesség titkait kutató emberség érveit. A Kilencek dolgában, meglehet, apologetikus közelítésmódja túlzásra ragadtatja. Az *Elérhetetlen föld* antológiának megvolt a maga történeti jelentősége, de ezt nem kis részben az akadályoztatás, a hátráltatottság és az ellene folytatott küzdelem szívóssága táplálta. Nem is elsősorban az értékelés, hanem a fogalmazás fölcsigázott pátosza készített ellentmondásra: a zsidók Kánaánba való bevonulása, a honfoglalás képei egy néhány évig visszatartott versgyűjtemény ürügyén – ez alighanem aránytalan. Sajnos, nagyobb botrányokat, hosszabb, durvább kizsorításokat, megalázóbb méltánytalanságokat is lehetne idézni irodalmunk (akár a régebbi, akár az újabb) történetéből. Természetesen ez nincs ellentétben azzal, hogy Kiss Ferenc akkor is a támadott érték mellett tört lándzsát, jó ügyet védett és rossz tendenciákkal vitázott.

Tanulmányainak értékét, minőségét, megformálását méltatandó először a műveltségét, sokoldalúságát kell kiemelnünk: szakmáján kívül járatos a zenében, a néprajzban, több korral, irányzattal van meghitt viszonyban, mint ami a specializálódás mai előrehaladottsága idején elvárható. A nyelv, melyet használ, esszéisztikus hagyományokat idézően érzékletes, eltér a tudományoskodó szakzsargonról, érthető, pontos, tömör és célrátörő. Tudományos metodikájában fontos szerepe van az analógiának és az összehasonlításnak: Kodályról szóló említett tanulmányában például szinte már halmozza a hasonlatokat, párhuzamokat Homérosszal, Goethével, Arannyal; ezek legtöbbször megvilágító erejű, a vizsgált tárgy természetét hosszas magyarázkodás nélkül szemléletesen fölillantó példák. Szívesen vállalkozik műelemzésre; szinte fölösleges hangsúlyozni, hogy hiánytalan fölkészültséggel, a mű minden rétegét kibontva, majd egészzé összerakva elemez és szintetizál, fontosabb észrevenni azt az analízisekben már jóval ritkább körültekintést, ahogyan a kiszemelt verset, regényt elhelyezi az életműben, az irodalmi folyamatban és korában. Előadásában Nagy László *Menyegzője* nemcsak a verstan, a képvilág, a műfaj oldaláról kap megvilágítást, hanem a lírai hős alakulásának történetében és a fogyasztói társadalom torzulásai ellen a művészet eszközeivel vívott harcnak a folyamatában is a helyére kerül. Láttuk, Kiss Ferenc polemikus alkat, nem kötekedésből, hanem mert fontos számára az igazság, és idegenkedik a mindenre legyintő közönytől vagy cinizmustól. Meghallgatja, méltányolja vitapartnere érveit (például Németh László *Kisebbségbenjéről* vagy a folklór mai szerepéről vagy a szomszéd országok megismerésének szükségességéről), aztán határozottan, tagoltan elmondja a maga gondolatait. Még abban is nagyvonalú, hogy nem akarja mindenáron előre kivédeni a lehetséges válaszokat, inkább hagy támadási felületet, mintsem hogy az ellentétek összerosódjanak. Elszántságát, elkötelezettségét, emberi és tudósi-írói jellemét és törekvését az éneklő nép visszaszoruló eszményét védelmező tanulmányában tömöríti aforizmává: „A tehetetlenség és a káröröm között természetesen még létezik egy harmadik erő is. Hadban állunk.”

AZ ONTOLÓGIAI ESZTÉTIKA NYOMÁBAN

(*Bécsy Tamás írásairól*)

Mi tagadás: esztétikai beállitottságunk ismeretelméleti. A művészet jelenségeit a világhoz való viszonylatukban vizsgáljuk. Hogy miként jelenik meg bennük a külvilág. Történik ez a tükrözés fogalmával vagy attól függetlenül is. Vagyis szinte axióma, hogy a művészet megismerés. És a kérdések majdnem kizárólag a megismerés határaitra, folyamatára, minőségére, a többi megismerési formától való különbségére vagy azokkal való megegyezésére irányulnak. Meg arra, hogy e formák egyenrangúak-e vagy sem. Vagyis: milyen – például – művészet, tudomány, vallás viszonya. Létezik-e valamilyen hierarchia közöttük? A művészet van legalul és a tudomány legfelül, ahogy Hegel képzelte. Vagy a művészet a legmagasabb, a többi lehetőségeit is integráló megismerési forma, ahogy Schelling tanította. Netán tudomány és művészet, vallás és művészet nem helyezhető egymás fölé vagy alá, csupán másfajta és más-milyen eredményt hozó megismerés, ahogy Lukács megállapította. Tradicionális kérdések. Az ismeretelmélet nézőpontjából nehezen kerülhetők meg, noha – valljuk be! – nehezen is válaszolhatók meg.

Tradicionális, de nem egyetlen megközelítési lehetőség. Főként az utóbbi években termékenyen integrálódik vagy inkább szembesítődik más nézőpontokkal. Csak példaként: hermeneutikával, antropológiával, ontológiával. A hermeneutika a hagyományos, a megismerésre irányuló aspektust a szövegmagyarázat általános tudománya felé tágitja. Bevonva a befogadót is, és mű és befogadó kettősében vagy szerző, mű és befogadó hármában keresi a mindenkori értelmezések variációit és azok magyarázatát. Sok más mellett Gadamer nagy műve, az Igazság és módszer mutatta meg a lehetőséget. Az antropológia a hagyományos, a megismerésre irányuló nézőpontot az ember lényegjegyeinek általános tudománya felé tágitja. Arra irányítva a figyelmet, hogy milyen, az emberi természetben rejlő szükségletek hozzák létre a művészetet. Milyen belső igényeket elégít ki, és milyen alapvető emberi sajátosságokra reflektál. Az esztétikán kívülről, a szaktudomány felől Gehlen antropológiája irányította erre a figyelmet. Az esztétikán belülről, a művészetmagyarázat felől Staiger poétikája. Az ontológia pedig a hagyományos, a megismerésre irányuló aspektust a lét és létezés általános elmélete felé tágitja. Nemcsak arra figyelve, miként funkcionál egy műalkotás, de arra is, hogy miként él és hogyan létezik. Milyen művészetén kívüli és művészetén belüli tényezők határozzák meg létét, és milyen társadalmi összefüggérendszerben valósul meg és él tovább. Milyen rétegekből tevődik össze, és mi ezek viszonya a lét általános szintjeihez vagy rétegződéséhez? Az ontológiai nézőpont gazdagon jelentkezik. Ráirányította a figyelmet, ha nem is elsősorban ontológiáról van szó, Ingarden nevezetes műve, Az irodalmi műalkotás. Meghatározóan ontológiai szemléletre épül Hartmann ma már nálunk is szélesebb körökben ismert Esztétikája. És a művészet elmélete szempontjából is sok lehetőséget tartalmaz Lukács utolsó nagy, félig befejezett műve, A társadalmi lét ontológiája.

Nos, Bécsy Tamás tevékenységét elsősorban az ontológia ihlette. Azon belül is a variáció, amelyet Lukács nagy műve képvisel. Az utóbbi években napvilágot látott írásai tiszteletadást jelentenek a lukácsi életmű, elsősorban az azt lezáró nagy ontológiai kísérlet előtt. Persze nemcsak tiszteletadást, de továbbgondolást is. Már csak azért is, mert Lukács műve közvetlenül nem szól vagy kevésbé szól a művészetről. Esztétikai konzekvenciáit tehát az egész műből kell kiolvasni. Rekonstruálni kell a művészetre is vonatkozó vagy vonatkoztatható gondolatmeneteket. Amelyek éppen

kifejtelenségükben igénylik a konkretizálás és alkalmazás elméleti műveleteit. Bécsy erre vállalkozik, méghozzá néhány lényeges ponton. Gondolatmenetei főként a drámára és színjátékra konkretizálódnak. De a közelítésben sokminden felmerül. Közöttük az esztétika valóban továbbgondolásra szoruló, kardinális kérdései.

A termés pedig meglehetősen gazdag. Az első, ma már sok szempontból meghaladott írás, A drámamodellek és a mai dráma (Akadémiai, 1974.) még a lukácsi ontológia hazai megjelenése előttről való. A többi azonban már annak jegyében született. És ilyen értelemben fejleszti tovább az első monográfiát. A skála valóban széles. Az irodalomesztétika általános kérdéseitől a drámaelméleten át a színjáték teóriájáig és a gyakorlati műelemzésekig terjed. Az irodalomesztétikai tudásról (Akadémiai, 1985.) általános, az irodalomra mint a művészetek egyikére vonatkozó alapozás. A dráma lételméletéről (Akadémiai, 1984.) a műfaj vagy pontosabban műnem ontológiai meghatározását célozza. Az Egy színházelmélet alapvonalai (Magyar Színházi Intézet, 1985.) a dráma mint irodalmi mű és a színjáték mint önálló művészeti ág viszonyát közelíti meg. A dráma átfogó analízise A dráma műneme és műfajai is (kézirat). És az „E kor nekünk szülők és megölnők” Örkény drámáinak elemzését tartalmazza. Elsősorban az önismeret, egyéni és nemzeti önismeret szempontjából. Szerteágazó tematika, de azonos vagy majdnem azonos megközelítés. Az írások egymást bővítik és gondolják tovább. Olykor polemizálnak is az előző megfogalmazásokkal, és lényeges pontokon korrigálják a nemrég született gondolatmeneteket.

Az ontológiai megközelítés itt nem iktatja ki vagy semlegesíti az ismeretelméletit. Inkább megelőzi vagy megalapozza. Amennyiben az ismeretelmélet a kész műnek a világhoz való viszonyát értelmezi. Az ontológia a mű létrejöttét és létezési formáját. Tehát a mű teljes társadalmi életének megelőző fázisára vonatkozik. Olyan fázisára, amely eddig nem került eléggé az elemzések középpontjába. Meghosszabbítja és kiegészíti a korábbi vizsgálódásokat. Valószínűleg úgy, hogy együtt adnak teljes egészet.

A mű létre vonatkozó ontológiai és nem funkciójára vonatkozó ismeretelméleti megközelítésnek Bécsy írásában még két fontos összetevője van. Az egyik az egész összefüggésrendszer felvázolása, amiben a mű megvalósul és létezik. A másik Lukács az egynemű közegről szóló nevezetes elméletének konkretizálása és továbbfejlesztése. Mindkettő elsősorban az irodalmi műre vonatkozik, de – párhuzamokban és félig kibontott okfejtésekben – azon túlmutató jellege van. Bizonyítván, hogy ezekben az irodalomelméleti gondolatmenetekben egy meg nem írt esztétika körvonalai rejlenek.

Az összefüggésrendszer nem egyszerűen alkotástól befogadásig, hanem bonyolultan az alkotónak és a világ egy jelenségsorozatjának az alkotás előtti találkozásától a befogadónak és a világ egy jelenségsorozatjának a befogadás utáni találkozásáig terjed. Vagyis tartalmazza azt a valóságösszefüggést, ami az alkotóban élménynyé válik, és azokat a tudatos és nem tudatos pszichés összetevőket, amelyek az élmény során ezzel a valóságösszefüggéssel kölcsönhatásba lépnek. A művész teljes személyiségét, annak társadalmi-történelmi meghatározottságával együtt. A művet, ami az adott valóságösszefüggés és a művész személyiségének találkozásából az alkotó tevékenység eredményeként megvalósul. A befogadó teljes személyiségét, annak társadalmi-történelmi meghatározottságával együtt. És azt az új valóságösszefüggést, ami a művel való találkozás élménye után a befogadóban létrejön. Természetesen az élményben és az új valóságösszefüggés kialakításában részt vevő tudatos és nem tudatos pszichés összetevőkkel együtt. Ez pedig a művészi alkotásnak az alkotói élménytől és világértelmezéstől a befogadói élményig és világértelmezésig terjedő teljes társadalmi útja. Elején és végén a valósághoz való viszonyal. Közepén a művel, amely a valósághoz való alkotói viszony meghatározottja, a valósághoz való befogadói viszony meghatározója. A mű előtt és után pedig kétszeri szubjektív szűrővel, az alkotó és befogadó személyiségével. Ezt a teljes összefüggésrendszert pedig az eddigiekben – hasonló vagy valamelyest hasonló formában – csak a Hartmann-esztétika közelíti.

Nos, az összefüggésrendszer evidensnek tűnik, mégsem érvényesül a szakirodalomban. Csak részleteiben. Amennyiben a tradicionális esztétika mű és adott valóságösszefüggés viszonyát vizsgálja. Hogy miként jeleníti meg (tükrözi) a mű a világot. Legfeljebb belekomponálja a szerzőt is. Szerző és világ, szerző és mű viszonyát. Vagy-

is a teljes út felét, első felét elemzi. Persze úgy, hogy szerepet játszhat benne a művészetszociológia és művészetpszichológia. Feltárva a törvényszerűségeket, amelyek a társadalomból kiindulva szerzőre és műre hatnak. És esetleg az alkotó személyiségét, a művészi tehetség természetrajzát is. A befogadasesztétika pedig a mű és az új valóságösszefüggés viszonyát vizsgálja. Hogy miként hat a mű a befogadóra, és formálja a világról alakított képét. Befogadó és világ, befogadó és mű viszonyát. Vagyis a teljes út felét, másik felét elemzi. Persze úgy, hogy ebben is szerepet játszhat a művészetszociológia és művészetpszichológia. Feltárva a törvényszerűségeket, amelyek, a társadalomból kiindulva a befogadóra hatnak. És esetleg a befogadó személyiségét, a befogadói képességek természetrajzát is. Egyes új tudományos iskolák pedig, főként a strukturalizmustól és jelelmélettől ihletetten, magát a művet teszik vizsgálat tárgyává. Az összefüggés többi részéből, módszertani megfontolások alapján – nagyrészt – kiemelve. Így Bécsy vizsgálódásmódja – evidencián alapszik ugyan, mégis – újdonság. Éppen a teljes összefüggésrendszernek, a mű teljes életútjának elemzési szándéka révén.

Az egynemű közeg elmélete valóban konkretizálásra és továbbfejlesztésre szorul. Önmagában nem megy túl azon, hogy a műalkotás a valóság összetettségét, többek között érzéki összetettségét is, közös nevezőre hozza. Érzékileg egynemű síkra redukálja. Jelenti ez a tiszta hangzás, tiszta vizualitás vagy a költészet esetében a nyelv közös nevezőjét és egynemű síkját. Ez pedig így – a maga elvontságában – a művek értelmezéséhez nem lehet szempont. Még kiinduló mozzanat sem.

Bécsy ehhez két dolgot tesz hozzá. Az egynemű közegből kiindulva az egynemű közeg anyagának és a mű konkrét anyagának szempontját. Ez a festészeti alkotás esetében festék és vászon mint konkrét anyag; szín, vonal kompozíció mint az egynemű közeg anyaga; és végső soron a vizualitás mint egynemű közeg. Az irodalom esetében papír és nyomdafesték mint konkrét anyag; a költőivé alakított nyelv mint az egynemű közeg anyaga; és végső soron a nyelv mint egynemű közeg. Érdemes kísérlet az egynemű közeg fogalmának művészetelméleti használhatóvá tételére. Bele kell nyugodni: e fogalom vagy megmarad az elvont filozófiai általánosítás a művészeti tények értelmezése szempontjából nehezen használható síkján, vagy ilyenfajta konkretizálásra szorul. Persze gondok ebben is bőségesen akadnak. Mert a költői nyelv egynemű közeg anyagává nyilvánításával – amivel nehezen lehetne vitatkozni – az irodalmi mű létformája még korántsem megoldott. Mert gond egyrészt a nyelv költői nyelvvé alakulásának mikéntje, másrészt, hogy miként él a műalkotás a kommunikáció eszköztét jelentő szellemi természetű jelrendszerben, pontosabban annak művészivé emelt változatában. Továbbá a festészet konkrét anyaga, festék és vászon is változik. Más lehet a festék minősége; vászon helyett lehet fatábla vagy falfelület, és a festék felvitelének módja is alakul. Miközben a festészet – bizonyos mozgásteren belül – önmagával azonos marad. A papír és nyomdafesték pedig valószínűleg csak az írás rögzítésének eszköze. Az irodalom létformájába és alakulásába nem szól bele. Esztétikai érvénye nincs. Mindezek a kételyek azonban nem vonnak le semmit a kísérlet értelméből, továbbgondolásra érdemes jellegéből.

A széles esztétikai alapon túl a szerző szűkebb kutatási területe a dráma. Itt megy legmélyebbre is. Kiindulópontja kettős elhatárolás. A dráma műnemének a konfliktus történetfilozófiai fogalmától és a színjátéktól mint önálló művészeti ágtól való elhatárolása. Mindkettőnek fontos következményei vannak.

A konfliktus problémája tényleg meggondolandó. Hegelnél és Lukácsnál is egyértelműen történetfilozófiai minőségről van szó. Amelyet a világtörténelem lényegjegyéből – a világtörténelmi egyed és a tragikus hős azonosítása révén – a dráma lényegjegyévé avatnak. Bécsy nem a drámai konfliktus létét, de abszolút és egyértelmű voltát tagadja. Így jut el korábban három drámai modell, későbbben három drámai műfaj fogalmához. Amelyek közül egyik – a kétszintes és középpontos dráma mellett – a konfliktusra épített dráma. A konfliktusra épített dráma lényege itt is az ellentétes történelmi erők összecsapása. Természetesen úgy, hogy ezek az erők eszközökkel is rendelkeznek az egymás ellen irányuló drámai akció kibontakoztatására. A kétszintes dráma alapvető világnézeti kettősség által meghatározott kettős szerkezet. Amelyben

az egyik szint, például a mitologikus-vallásos szemlélet transzcendens-metafizikus szintje meghatározza a másik szinten, például a földi világ reális szintjén kibontakozó akciók körvonalait és lehetőségeit. A középpontos drámában pedig minden mozgás a szerkezet középpontjában álló drámai hősre vonatkozik vagy tőle indul ki. Ellenerők, konfliktuslehetőségek természetesen vannak. De az ellenerők nem rendelkeznek az akció kibontakoztatásához szükséges eszközökkel. Ezért a konfliktus elvetél, legalábbis nem valósul meg. Markáns koncepció. Kiiktatja a konfliktust mint műfajt (műnemet) meghatározó tényezőt és helyébe a szituációt teszi. Az emberek között kialakult viszonylatrendszer, ami a különböző irányú és jellegű mozgásokat-akciókat kikényszeríti. És milyenségétől függ, hogy a dráma milyen lesz. Konfliktusos, kétszintes vagy középpontos. Ezzel pedig – az utóbbi hármat a dráma műnemének műfajai-va avatva – a hagyományos műfaji felosztást – például tragédiát, komédiát, színművet – is érvényteleníti. A dráma nyelvi világát pedig a három stabil nyelvi elem, név, dialógus, szerzői utasítás minőségéből és variációból vezeti le.

Dráma és színjáték szétválasztása főként az utóbbi szempontjából fontos. Hogy a dráma nem eleve színpadra-előadásra íródott, irodalomelméleti kérdés. Hogy a színjáték nem eleve a dráma előadásra-színpadra állítására hivatott, szélesebb esztétikai probléma. Logikusan maga után vonja a színjáték mint önálló művészeti ág meghatározását. Pontosabban e meghatározás szükségességét. Ezt végzi el a testművészet átfogó kategóriájának bevezetésével. Amelyen belül – tánc és pantomim mellett – a színjátékot külön ágazatként értelmezi. Méghozzá azon az alapon, hogy benne a színjátész önmagát és játékát jelle alakítja. Amelyen át megjelenít valakit, aki nem önmaga. És a művészeti ágazat alapja éppen ez a játék adta jelszerű reprezentáció.

Eddig a majdnem egészen végigvitt, de részleteiben csak hézagosan kidolgozott esztétikai koncepció. Hiányok és vitatandó mozzanatok persze vannak. Hiányok a teljes, az alkotó alkotás előtti élményétől a befogadó befogadás utáni élményéig terjedő összefüggésrendszerben. Vitatandó mozzanatok a drámaelméletben. Például, hogy név, dialógus és szerzői instrukció hármasságával valóban megragadható-e a dráma teljes nyelvi megvalósulása? Nem kell-e mélyebbre menni – epikához és lírához viszonyítottan is? A szituációval együtt valóban ez adja a műfaj meghatározó jegyét? Főképpen pedig a történetiség. Mert a két mozzanatra alapozó lételméleti magyarázat nem is közelíti a változásokat, amelyek a műfaj szerkezetében a görög klaszszikusoktól az abszurd mesterekig végbemennek. Talán e kategóriák nem is alkalmasak a történeti értelmezésre. És még lehetne sorolni néhány gondot.

De nem ez a leglényegesebb. Hanem, hogy Bécsy könyveiben érdekesen új szemléletmód bontakozik. Legalábbis a szokvány esztétikai és műfajelméleti megközelíté-
sektől lényegesen eltérő. Új találatokkal és persze új dilemmákkal is. Érdemes folytatni. Nem ismert lehetőségekkel gazdagítja a szaktudományt.

NEMZETI KÉRDÉS, NEMZETTUDAT A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

Ma már szerencsés helyzetben van az a kutató, aki a magyar nemzettudat közel-múltbeli problémáival foglalkozik. Az utóbbi néhány évben erről a jórészt az irodalmárok hatáskörébe tartozó témáról egész sor érdekes és izgalmas történelmi tanulmány készült. A kérdéskör azért volt sokáig az irodalmárok „felségterülete”, mert ők voltak – messzi múltba nyúló hagyományok alapján – az érzékenyebbek, sokszor egyoldalúságaikban is figyelmesebbek a nemzeti problematika iránt. Azóta változott a helyzet: elég ha a modernkori nemzeti kérdéstről és nemzettudatról szóló azon tanulmányokra utalunk, amelyeket a történészek közül Hanák Péter, Szabó Miklós, Litván György, Hajdu Tibor, L. Nagy Zsuzsa, Juhász Gyula vagy a középkor-kutató Szücs Jenő írt; ezek a tanulmányok nagymértékben hozzájárultak a két világháború közötti korszak nemzettudat-problémáinak tisztázásához.

Az ő kutatási eredményeiket messzemenően felhasználva,* abból szeretnék kiindulni, hogy a nemzeti kérdés, s veje a nemzettudat magyarországi – sőt közép-kelet-európai – alakulását a modern korban három, egymással persze szorosan összefüggő aspektusból kell szemügyre vennünk: az egyik a nemzeti függetlenség; a másik a nemzetiségi kérdés, s ettől elválaszthatatlanul a szomszéd népekhez és államokhoz fűződő kapcsolat területe; a harmadik – melyre kevesebb figyelmet szoktunk fordítani – a nemzeti kérdés és a nemzettudat belső, a nemzeti-társadalmi integrációval összefüggő aspektusa.

Ami az első kérdéskört, a nemzeti önállóság, a függetlenség problémáját, s ennek a nemzettudatra gyakorolt hatását illeti, e területen rögtön sajátos ellentmondásba ütközünk. A tézis röviden így fogalmazható meg: a magyar közvélemény nagyrésze 1914 előtt, formálisan az évszázados magyar függetlenségi hagyományokat követve, el volt telve a nemzeti függetlenség, a Habsburg-ellenesség, a kuruc-szemlélet, sőt gyakran a kuruckodás és magyarkodás eszméivel. Mégis, az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlása, a magyar önállóság teljessé válása (már amilyen mértékben a nagyhatalmi túlsúly viszonyai között a kis népek önállóságáról egyáltalán szó lehet) – nem keltett pozitív visszhangot. Tudjuk, ebben döntően azok a körülmények játszottak közre, amelyek az önálló magyar államiság létrejöttét 1918–1920 között kísérték: a történelmi Magyarország szétesése, a trianoni békeszerződés. Mindenestre figyelemre méltó, s a későbbi, 30-as évekbeli fejlemények szempontjából fontos tény: a magyar társadalom zöme a forradalmakat, s az első világháború utáni új rendezést – több más kelet-európai néppel ellentétben – nem a szuverenitás megszilárdításaként, hanem a nemzeti érdekek súlyos korlátozásaként élte át, részben reális, részben hamis tudattal.

A magyar nemzettudatban megerősödtek a történelmi Magyarország keretét és biztosítékát alkotó Monarchia utáni – sok szempontból érthető – nosztalgiák, a régi, nem teljes szuverenitás iránti visszavágyódás motívumai. „Hol a magyar magatartás most, mióta a maga területén, kifelé tehát szabadon él a magyar?” – kérdezte a 30-as években a nép belső szociális gondjaira utalva Illyés Gyula, s Kérdése érzé-

* Itt különösen a következő tanulmányokra utalok: Szabó Miklós: *Magyar nemzettudat-problémák a 20. század első felében. Mozgó Világ, 1983*; Szabó Miklós: *Resszentiiment és nemzetkarakter. Világosság, 1930*; L. Nagy Zsuzsa: *Trianon a magyar társadalom tudatában. (Kézirat).*

keny pontra mutatott rá. Mert az a körülmény, hogy a nemzeti függetlenség pozitív szerepét 1918 után a magyar társadalom nem vagy alig élte át, kihatott a későbbiekre is. A társadalom hangadó részében – a baloldaliak, a népi reformerek, a liberális antifasiszták viszonylag szűkebb köreit leszámítva – a nemzeti önállóság jelentősége háttérbe szorult a jogos nemzeti sérelmek, s az ezekre építő revíziós beállítottság mögött; a mélyen gyökerező függetlenségi hagyományok az ország új európai helyzetében a valóságban elhalványultak, amit az is elősegített, hogy a függetlenségi hagyományok mellett régóta élt és 1918 után érthetően megerősödött egy másik hagyományvonal, mely egy nagyobb, erősebb külső hatalommal szövetségben, e hatalomra támaszkodva kívánta a nemzeti célokat biztosítani. Bármennyire túlzónak tekintjük a 20-as–30-as évek fordulóján a Századunk c. folyóirat nemzeti radikálisainak (pl. Hatvány Lajosnak) bírálatát Szeffkú ú. aulikus felfogása ellen, bármennyire túlzó volt is az a Németh László vagy Bajcsy-Zsilinszky Endre által képviselt álláspont, amely a német befolyás térhódításáért ezt az „aulikusságot” tette felelőssé, – nem tagadható, hogy a magyar szuverenitást esetleg korlátozó, de a revíziós igényeket remélhetőleg segítő külső hatalom (Olaszország, majd Németország) iránti vonzódás abból is táplálkozott, hogy – túl a frázisokon – a teljes nemzeti szuverenitás eszméje, a nemzeti kérdés egyéb oldalai mögött, a magyar társadalom széles rétegeinek tudatában már 1918 előtt sem hatott igazi meggyőző erővel; s 1919 után újabb tényezők járultak hozzá elhalványulásához. A különbség az 1918 előtti és a 30-as évekbeli helyzet között persze óriási volt, hiszen amíg a magyar szuverenitás egy részét kisajátító Monarchia a magyar nemzethez tartozók egységét biztosította, s valóban részeltette Magyarországot egy bizonyos fokú „nagyhatalmi” státusban (mind a nemzetiségek irányában, mind a Monarchia ügyeibe való mégiscsak számottevő beleszólás révén), addig a 30-as évektől a növekvő német fasiszta befolyás e státusnak csak az illúzióját nyújthatta, még akkor is, ha 1938-tól egy ideig úgy tűnt, hogy Németország a magyar etnikai sérelmek jórészét orvosolja, s Magyarországot, legalább átmenetileg, nem egyszerűen alávetett országnak, hanem „szövetségesnek” is tekinti. A hivatalos Magyarország által képviselt, széles körök által elfogadott nemzeti érdek és a nemzeti szuverenitás eszméje nem voltak egymást teljesen fedő fogalmak; ez a körülmény, azt mondhatjuk, ördögi kört alkotott, s negatívan hatott ki a társadalom jórészének tudatára, később gátolva azt, hogy egy széles körű, aktív németellenes függetlenségi mozgalom jöhessen létre.

A nemzeti kérdés másik aspektusa hordozta a legsúlyosabb, legnehezebben feldolgozható, legtorzítóbb problémákat. A Monarchia szétesésének, s a trianoni békeszerződésnek a hatása eléggé ismert ahhoz, hogy itt most csak néhány vonatkozását érintsük. Köztudott, hogy a súlyos nemzeti sérelmeket, hatalmas társadalmi sokkot okozó, embermilliókat sebző, a nemzettudatban részben máig is feldolgozatlan és feloldatlanul hagyott szociális problémák; hogyan háritották át a vezető körök az elszenvedett sérelmekért a felelősséget a forradalmakra, általában a progresszió erőire; a nemzeti sérelmek és a nacionalista törekvések egybemosódása hogyan teremtett olyan helyzetet, melyben a magyar közvéleménynek nem kellett reálisán, önkritikusan szembenéznie a régi magyar nemzetiségpolitika hibáival, a birodalmi álmokkal, az Európába való jobb beilleszkedés követelményeivel. Persze, nem csupán a restaurációs körök politikájáról, a politizáló közvélemény – vagyis túlnyomórészt a középosztály – hibáiról volt itt szó; ezeket a hibákat és nacionalista torzulásokat az objektív helyzet tényleges ellentmondásai táplálták, s mindez együttesen vezette a politikát, s az uralkodó politikai gondolkodást azokra a kényszerpályákra, amelyek következményeit, később újabb tapasztalatokkal is alátámasztva, a magyar társadalom máig is szenved.

A trianoni kérdéskomplexumból most csupán három problémát emelek ki. Az első a kis nemzet–nagy nemzet, Szabó Miklós által meggyőzően elemzett alternatívája. A magyar társadalom nemzettudatának egészségessé tétele, demokratizálása azt követelte, hogy a közvélemény fogadja el azt a realitást, hogy a magyarság Európában kis nemzetet alkot, akkor is, ha az elszakított magyar nemzetiségeket természetesen a magyar nemzethez tartozónak tekintjük. Ehhez le kellett volna küzdeni a nagynemzeti illúziókat. Ez a folyamat azonban – éppen a Trianonban elszenvedett nemzeti sérelmek, s azok ellenforradalmi kihasználása miatt – óriási nehézségekbe ütközött, s a korszakban nem is oldódott meg. Noha már 1914 előtt köztudott volt, hogy a Monarchia, s benne Magyarország egyik legsúlyosabb problémája a nemzetiségi kérdés, s bár radikális oldalról történtek gondolati kísérletek a nemzetiségi kérdés demokratikus irányú rendezésére a történelmi Magyarország keretén belül, – a Monarchia összeomlása és a történelmi Magyarország szétesése a magyar társadalmat felkészületlenül érte. Ahogyan L. Nagy Zsuzsa egyik kiváló tanulmányában bemutatta, nemcsak a hivatalos Magyarország, hanem ellenzéke, a progresszív baloldali, sőt szocialista körök is a történelmi Magyarország fogalmaiban gondolkodtak. Így 1918–1920 között az egész magyar társadalom olyan mély nemzeti válságot élt át, amilyent voltaképpen egyetlen más ország sem Európában: nemcsak a háborúvesztést, az új és új, egyre igazságtalanabbá váló területfoglalásokat, hanem a magyar népesség közel 30 százalékanak más államkeretekbe kerülését is át kellett élnie, átélni azt az új tapasztalatot, hogy széles néprétegek számára a szülőföld és az adott államkeret immár nem azonos fogalmak.

Ehhez járult, hogy a hatalmukat – egyébként a Trianonért felelős nyugati országok segítségével – restauráló vezető körök minden eszközzel továbbra is a nagynemzeti tudat fenntartására törekedtek; ezen az alapon álltak még azok a lassan liberális irányba forduló konzervatív csoportok is, amelyek a 30-as években határozottan szembefordultak a német fasizmussal. A vezető körök persze tudták, hogy a nagynemzeti eszmét ők is kénytelenek bizonyos fokig újraértelmezni, vagy legalábbis formailag módosítani. Közvetlenül 1919 után a hivatalos vagy éppen akkor azzá váló tudományos irodalomban és a publicisztikában egy ideig eléggé önkritikus hangok is hallatszottak az 1918 előtti magyar nemzetiségpolitika hibáiról (lásd pl. Szekfű Gyula Három nemzedékét), bár a fő hibát akkor sem a nemzetiségek jogainak csorbításában, hanem abban látták, hogy a régi „liberális” rendszer elhanyagolta a magyarság pozícióinak erősítését a nemzetiségi területeken. A vezető köröknek azt is tekintetbe kellett venniük, hogy az új európai hatalmi viszonyok között a revízió erős szakos megvalósítása egyelőre lehetetlen; így került előtérbe Bethlen István „békés eszközökkel” kivívandó revíziós politikája (amellyel jól megfért, az angol mellett, az olasz, s később, még a 30-as évek elején is, a német orientáció, az az elgondolás, hogy a revíziós törekvések legfőbb támasza végül mégiscsak egy jobboldali vezetősű Németország lehet); így került előtérbe Klebelsberg Kuno kultúrfölény-elmélete is; később olyan elgondolások, amelyek a történelmi Magyarországot egy valamiféle álföderatív formában szerették volna visszaállítani. Még végtetesebb elgondolások voltak (s nem kis nyomot hagytak, olykor áttételes formában, a nemzettudatban) az 1919 után megerősödött „ázsiai”, turanista, vagy a magyar–sumér, később egyenesen a magyar–japán rokonságot valló nézetek; ezek némely hirdetője (így a különben széles – noha persze áltudományos – hivatkozási apparátussal dolgozó Zajti Béla) nyíltan be is vallotta, hogy az ősi ázsiai „nagy haza” gondolatának 1919 után szereinte az ad aktualitást, hogy vigaszt nyújt a trianoni megcsonkítás körülményei között, s a nagynemzeti lét tudatával – pontosabban: illúziójával – töltheti el a magyarságot.

De a 30-as évek második felében kialakult egy még veszélyesebb irányzat is, melyre szintén Szabó Miklós mutatott rá. Egy kismemzeti mivoltába beletörődni nem tudó nép – írja Szabó – „választhat magának egy „védhatalmat”, egy nagyhatalmat, mellyel olyan módon azonosul, hogy nacionalizmusának érzelmi energiáit átviheti erre a védhatalomra, saját szuverenitását, nemzeti érdekeit alárendelve neki, átélhe-

ti annak sikereiben azt a nagyságot, ... amelyre maga képtelen." Ez a paradox – ahogy a szerző jellemzi – „nacionalista indítékú hazaárulás” (melynek más aspektusáról korábban már szoltunk) nem lebecsülendő rétegekben terjedt el a 30-as évek végefelé (a legpregnansabban ezt a magatartást a nyilas mozgalom képviselte), s hatását az is megkönnyítette, hogy belső gazdasági és társadalmi törekvések is alá-támasztották.

A viszonylag kevesekhez eljutó baloldali, radikális és szocialista felfogáson túl, a leghatásosabb kisépítellenideológia a népi mozgalom keretében merült fel, s került, legalábbis nagy körvonalakban, kidolgozásra. Már utaltunk arra, hogy a népi irányzat jelentős képviselői (Illyés Gyula és mások) akkor elsősorban a nemzeti kérdés *belső* oldalát hangsúlyozták, ennek – vagyis a nép szociális igényeinek – rendelték alá még a jogos nemzeti sérelmek miatti harcot is. Annál is inkább, mert akkor, nem ok nélkül, úgy látták, hogy a környező államok minden diszkriminációs politikája ellenére, a kisebbségben élő magyarság nemzeti létét közvetlen veszély nem fenyegeti. (A trianoni szerződés egyébként, szemben az 1947-es békeszerződéssel, tartalmazott nemzetiségeket védő passzusokat is; ezeket persze az országok nem tartották be, de legalább hivatkozni lehetett rájuk.)

Németh László azt hangsúlyozta, hogy a magyarságnak bele kell törődnie a kisépítellenzeti lét valóságába. Ahogyan az 1930-as évek közepén kifejezte: kis nemzet vagyunk, ezen nem változtathatunk, de egy kis nemzet is válhat – erkölcsi-kulturális szempontból – nagy néppé, ha „minőségi” néppé lesz, vagyis példamutató társadalmi és kulturális életet alakít ki a saját keretein belül. (Ezt a gondolatot fordította visszájára a különben bátor antifasiszta Pethő Tibor, aki azonban a nagynemzeti gondolatától nem tudott megszabadulni, amikor így írt: a magyar kis nép, de nagy nemzet.) Persze, a népiek kisépítellenzet-felfogásának volt két gyenge pontja. Az egyik abban jelölhető meg, hogy a nemzet politikai fogalma helyébe (amely valójában a nemzethez való tartozást – a „természetadta” összetartozás mellett – politikai kritériumokban látta) olyan fogalmat állított, mely a nemzet etnikai felfogásához állt közel, s így kirekesztő mozzanatot is tartalmazott. A másik gyenge pont: miközben a népiek a kelet-európai kis népek összefogását hangoztatták (ennek az eszmének a pozitív mitől is sem változtat, hogy az adott viszonyok között nem volt politikai realitása), sőt: magyarság és európaiság összhangját is fölvetették (persze a maguk értelmezte módon), az Európához fűződő kapcsolataink, a modern Európa-gondolat jelentőségét nem tisztázták kielégítően; az európai hajlamok voltak egy modern nyugat-ellenes kelet-európaisággal azonosítani.

Ezzel összefügg az a kérdés is, amelyet a trianoni kérdéskomplexumból, ha röviden is, másodikként ki akarunk emelni. A kérdés így szól: hogyan hatott Trianon a magyar társadalom, a nemzettudat európai orientációjára, Európához való viszonyára? Hogy itt súlyos ellentmondások feszülnek, illetve éleződtek ki, különösen erősen mutatkozott meg az 1919-et követő években, amikor a közvélemény közvetlenül tapasztalhatta a győztes hatalmak – elsősorban Franciaország – szerepét az új politikai arculatú Közép- és Kelet-Európa kialakításában, így a magyar nemzeti sérelmekben is. Magyarországon a nyugati országokhoz fűződő viszony – az európai liberális demokráciákból szociális okokból bekövetkezett kiábránduláson túl – nemzeti okokból is törést szenvedett, s ez kihatott a liberális és demokratikus gondolat Magyarországon különösen súlyos válságára is. Csehszlovákia vezetőinek magyar-ellenes politikája mellett – ahogy erre L. Nagy Zsuzsa rámutatott – a szinte egyetlen demokratikus berendezkedésű közép-európai országot távolította el a hazai közvélemény széles rétegeitől. Mindez az antiliberalizmus, az olasz, majd a német orientáció tömegbázisát erősítette, annak a konszenzusnak a kialakulását, amely az uralkodó köröket az értelmiség zömével, a középosztállyal, s a kispolgárság jórészeivel is összekötötte. Egyetlen példát említek, méghozzá olyan példát, amely egy mélyen humanista, a 30-as években határozottan antifasiszta, magas kultúrájú értelmiségi szárváival mutat rá a helyzet tragikus ellentmondásaira, arra, hogy az említett körülmények (a bukott forradalom elutasítása, s a trianoni megrázkódtatás) milyen erősen

hatottak ki még a legigényesebb szellemi körökre is. A kultúrfilozófus Prohászka Lajos írta 1928-ban barátjának, az irodalomtörténész Bisztray Gyulának, aki éppen párizsi tanulmányúton volt (mindketten erdélyi születésűek): „Látod, úgy vagyok a francia szellemmel, mint egy első szerelemmel: az ember sohasem tudja végleg meggyűlölni, bár érzi, hogy megszegényítette az életét... Téged Páris 'becéz', s félttem, hogy az – ha nem is von választalat közénk (mert ez ugye lehetetlen?), de úgy szoktatja szemedet, hogy ezután már nem nézünk egyformán életet és művészetet. Mert a francia szellem ránk, magyarokra nézve, azt hiszem, mindig nagy veszedelmet jelent. A némettel szemben még tudunk védekezni... de a francia 'forma' megejt. De mi ketten, kedves Poétám, nem feledjük el soha, ugye, hogy ott nemcsak forma van, de hitvány doktrínérizmus is és ennek átkait nyögi a mi közös-szegény bérces-tornyos pátriánk?” A korabeli Európa-gondolat a magyar egyedülállóság, a magányos-tragikus magyarság eszméjét is erősítette, növelve ezzel a védtelenséget a szélsőjobboldali koreszmékkel szemben.

A Trianon okozta nehéz helyzet kihatott a munkásmozgalomra is. Találó szavakkal jellemezte ezt a problémát már említett tanulmányában L. Nagy Zsuzsa: „A baloldal a nemzeti probléma, Trianon kapcsán olyan konfliktus-helyzetben volt a Horthy-rendszer egész időszakában, amelyből nem nyílt kivezető útja, ha elveit, eszméit úgy akarta megőrizni, hogy ne váljék közömbössé a nemzeti problémák iránt.” Az ellenzéki, antifasiszta irányzatok egy része, hogy befolyását megőrizze, azonosult a rendszer nacionalista céljaival. A szűk térre szorított radikális és szocialista baloldalnak egyszerre kellett vállalnia a beilleszkedést az új európai viszonyokba, az 1920 utáni Európa-gondolatot (s azokat a szervezeteket, így a Népszövetséget, amelyek a Párizs környéki békerendszert, a status quo-t őrizték), s a tiltakozást a Magyarországot ért sérelmek ellen; e két feladat nehezen harmonizált egymással. Ebben a helyzetben a szociáldemokrata párt által a leghatározottabban képviselt eszme: a jogos nemzeti sérelmek békés eszközökkel való orvoslása nem kelthetett széles körű visszhangot. A kommunista párt helyzete más okokból vált ellentmondásossá. 1919 után a kommunisták, mint ismeretes, elvetették a versaillesi békerendszert, a trianoni szerződést is, de tiltakozásuknak komoly visszhangja nem lehetett: felfogásukat az 1919-ben elbukott, s a hangadó közvélemény által elutasított proletárdiktatúráért való közvetlen harccal kötötték egybe. A 30-as évek még nehezebb helyzetet teremtettek, noha a kommunisták ekkor építették be felfogásukba a nemzeti gondolatot: a német fasizmus győzelme után a Szovjetunió feladta nemzetközi elzárkózását, belépett a Népszövetségbe, s maga is a nemzetközi status quo fönntartása mellett foglalt állást; ily módon nehezen feloldható ellentmondás keletkezett a népfrontért, a nemzeti frontért, s a magyar nemzeti sérelmek megoldásáért folyó harc között. Az a később fölmerülő s nem túl dinamikus hangoztatott gondolat, hogy a második világháború utáni új rendezés majd aszerint fogja méltányolni a régi nemzeti sérelmeket, hogy az ország milyen szerepet vállal az antifasiszta harcokban – szélesebb köröket immár nem tudott befolyásolni.

A nemzeti kérdésnek, s így a nacionalizmusnak is, harmadik oldala a nemzet-tudat belső, nemzeten belüli funkciójával függött össze. A polgári fejlődés nemcsak a nemzeten belüli osztály- és réteg-ellentéteket formálja át, modernizálja, s juttatja kifejezésre többé-kevésbé áttekinthető érdekharcokban: ezzel együtt növeli az egy nemzethez tartozók integrációját is, egyre jobban előtérbe állítja a nemzet mindenki-re kiterjedő *politikai* fogalmát. A polgári fejlődés ilyen „ideáltipikus” esetében a belső érdekharcok nem öltenek nemzeti-nacionalista formát, s mivel a nemzet mindjobban a társadalom egészét magában foglaló, s a többé-kevésbé tudatosan is átél *politikai nemzet* fogalmával azonosul, a nemzeten belül másod- vagy harmadrendűvé válnak az eltérő etnikai-nemzetiségi eredetből vagy a még be nem fejeződött asszimilációs folyamatokból származó különbségek. A polgárosodásnak a nemzeti integrációra gyakorolt e hatását csak színezik, csak komplikálják, de nem kérdőjelezi meg a fejlett országokban napjainkban tapasztalható, s a kisebb közösségek utáni vágyból fakadó „etnikai” dezintegrációs jelenségek.

Mint ismeretes, Közép-Kelet-Európában, s különösen Magyarországon, a nemzeti integrációnak ez az útja csak korlátozottan ment végbe. Magyarország a századelőn nem volt jól integrált polgári nemzet. Ezt az integrációt – a polgári fejlődés elmaradottságából és sajátos közép-kelet-európai feltételeiből következően – három probléma akadályozta: az ország soknemzetiségű összetételéből eredő, mindjobban előtérbe kerülő nemzetiségi különbségek és ellentétek; egyfelől az – úgy mond – nem eléggé „szerves” úton, hanem eredetileg jórészt „idegen” – német és főleg zsidó – rétegek asszimilációja útján kialakuló polgárság, másfelől az „autochton” vezető- és középrétegek közötti különbségek és ellentétek; végül az a körülmény, hogy a nép széles tömegei, a parasztság nagyobbik része, s a munkásság nem számított a nemzet egyenjogú tagjának, „nemzet alatti” helyzetben élt. Mindez a kulturális széttagoltságban is kifejezésre jutott. Az ország politikai modernizálódása mindhárom probléma megoldását követelte, ez volt a feltétele annak, hogy az ország modern értelemben vett nemzeté váljék. S a küzdelmek, melyek a konzervatív erők és a progresszív között folytak, kimondva-kimondatlanul – progresszív oldalon sokszor a nemzetre vonatkozó fogalmak kikapcsolása ellenére is – erre irányultak.

Az első világháború után, a forradalmakra való visszahatás, s a Trianon által teremtetett körülmények között, a nemzeti kérdés e belső problémáinak progresszív megoldási esélyei még jobban visszaszorultak, noha a mégiscsak előrehaladó általános európai modernizáció még követelőbben vetette fel megoldásukat. A nemzetiségi ellentétek a nemzeti integráció szempontjából, igaz, legalábbis 1938-ig, háttérbe szorultak: belső ellentétektől külsővé váltak. Nem így a másik két belső feszültség-góc. Ezek annál kevésbé szorultak háttérbe, mert mind a munkásság-parasztság nemzetbe „emelésének”, mind a zsidókérdésnek a feltételei lényegesen megváltoztak.

Ami a zsidókérdést illeti, a forradalmak veresége, a nemzetiségek elszakadása, s a törekvés a határokon kívüli magyar kisebbségek nemzettudatának megőrzésére – ahogy erre már mások rámutattak – általában megváltoztatta a vezető körök és a nemzetnek elismert középosztály felfogását az asszimilációról; zömükben föladták a zsidó asszimiláció támogatását; előtérbe került a zsidóság kirekesztésének politikája és ideológiája. Amíg 1914 előtt antiszemitizmusuk elsősorban arra hivatkozott, hogy a zsidó polgárság és értelmiség nem eléggé asszimilálódott a magyarsághoz, 1919 után azt hangsúlyozták, hogy a zsidóság ne asszimilálódjon, hiszen a faji különbségek és ellentétek minden asszimilációt eleve látszatszerűvé tesznek, sőt a „veszélyes faj” jól átgondolt mimikrijét jelentik csupán. Az uralkodó antiszemitizmus elsősorban éppen az asszimilált vagy asszimilálódni akaró zsidó polgárság és értelmiség ellen irányult. Persze itt is lényeges különbségek álltak fenn a 20-as és a 30-as évek között: az 1919-et követő első évek elmúltával, a rasszista antiszemitizmus vesztett dinamizmusából, hogy annál nagyobb erővel támadjon fel a 30-as években és a második világháború alatt. Az antiszemitizmus, mint a magyar nacionalizmus legfontosabb belső vetülete, így vált – a polgári és a félpolgári középosztályi rétegek érdekharcain túl – a szociális elégedetlenségek levezetésének, a nemzeti társadalomból jogilag lényegében kirekesztett szegény néposztályok elnyomottsági tudata hamis kompenzálásának eszközévé. Persze, az elkésett és korlátozott polgári fejlődés közegében egy olyan nagyszámú polgári társadalmi rétegnek a teljes asszimilációja, a nemzeti polgárság és az értelmiség szerves részeként való elismerése, mint amilyen a magyarországi zsidóság volt, még ideális külső és belső gazdasági-politikai feltételek között sem mehetett volna végbe súlyos és hosszantartó belső konfliktusok nélkül, hiszen itt igen eltérő arculatú, eltérő kulturális hagyományokkal, szokásrendszerrel és életvitellel rendelkező rétegek integrációjáról vagy asszimilációjáról volt szó. Ady jól átérezte, Jászi Oszkár és 1945 után Bibó István gondolatilag is kifejtette, hogy az egészséges asszimiláció bizonyos fokig csak kétoldalú folyamat lehetett, az egészséges út a kulturális önmegőrzés és a tolerancia szükségességét *kölcsönösen* megkövetelte (illetve megkövetelte volna). A megoldáshoz természetesen nem lehetett elég a zsidóság zömének erőteljes asszimilációs hajlama, mely 1919 után részben

maga is törést szenvedett; másfelől a zsidó polgárság és értelmiség némely csoportja maga sem volt mentes a gyors asszimiláció vágyából fakadó torzulásoktól, már csak azért sem, mert egyre romló közegben kellett erőfeszítéseket tennie ennek megvalósítására. Az új, kedvezőtlen körülmények között szűk térre szorultak azok a konzervatív-liberális elgondolások is (így Szekfű felfogása), amelyek elvileg nem fordultak szembe a zsidó asszimilációval, de hosszabb időhöz kötötték a zsidóság „nemzetivé” alakulását. A demokratikus vagy szocialista átalakulásért küzdő erők itt, a zsidókérdés terén különösen gyengének bizonyultak. Jól példázza a megnehezült helyzetet a korszak nagyhatású új irányzatának, a népi mozgalomnak a felfogása: ahogy erre Szabó Miklós is rámutatott, e mozgalom bátran harcolt a nép, elsősorban a parasztság „nemzet alatti” létének megszüntetéséért, sőt olyan radikális reformokért, amelyek a parasztságot, a népet súlyának megfelelő szerephez juttatja a nemzetben belül, – a zsidókérdésben viszont maga sem tudott a középrétegektől alapvetően eltérő koncepciót kidolgozni, s még messzelátó képviselőiben is ingadozás, bizonytalanság volt tapasztalható a zsidókérdésben.

A nemzetből jogilag és gyakorlatilag kirekesztett nagy nincstelen és proletár rétegek helyzete és társadalmi tudatvilága a háborús évek, a forradalmak vagy – széles paraszti rétegek számára – a forradalomra való visszahatás évei alatt lényeges változásokon ment keresztül. A népi erők öntudata és társadalmi aktivitása megnőtt, a nép régi patriarchális kezelése (s ennek a helyi és időleges terrorral való kombinálása), vagy a szervezett munkások táborának a politikai nemzetből való kirekesztése egyre tarthatatlanabbá vált. Emellett 1919 után jelentős politikai erők léptek fel most már a jobb- és a szélsőjobboldalon is, amelyek a népre, a parasztságra mint nemzetfenntartó erőre hivatkoztak, – szembeállítva persze a „nemzeti” vagy azzá tehető parasztságot az internacionalista városi munkássággal (a munkásság széles rétegeinek öntudatos nemzetköziségét a restaurációs erők a 20-as években sokszor el is túlozták.)

Ebben a helyzetben a vezető körök a dolgozó néprétegek újbóli visszazorítását (az 1919 után hatalmasan előretört kisgazdapárt feloldását az Egységes Pártban, a nyílt szavazásos rendszer visszaállítását az ország túlnyomó részében stb.) modernebb módszerekkel egészítették ki; ezek a módszerek a 20-as években a polgári parlamenti formák bizonyos kiterjesztését jelentették (ilyen volt a szociáldemokrata párt korlátolt parlamenti szerephez juttatása). Az uralkodó konzervativizmus 1914 előtt elsősorban a nemzetiségek politikai jogokhoz juttatásától rettegett; most elsősorban az 1919-ben felelőssé tett proletariátustól és főleg a vidék hatalmas nincstelen tömegeitől. Figyelemre méltó, hogy pl. Klebelsberg Kúnónak a 20-as években meghirdetett „neonacionalizmusa” nyíltan elismerte, hogy az új magyar nacionalizmusnak ilyen értelemben vannak elsőrendű *belső* feladatai: nacionalista alapú egységet kell teremtenie, csak fokozatosan, a „művelődés” terjedése arányában engedve be a politikai nemzet keretébe a szegény néptömegeket. „A 20. század nacionalizmusának nem fent, a trónokon, hanem lent, a szocializmus által megszervezett tömegekben van az ellensége” – írta. De a 30-as években is, amikor az újra visszaállított nyílt szavazásos rendszer már teljesen anakronisztikussá vált, az egész időszakon végighúzódo választójogi vitákban az uralkodó konzervativizmus nem hagyott kétséget afelől, hogy a fő veszélyt a nem polgáriasult szegény néprétegeknek a politikai nemzet sáncaiba való beengedésében látja. A vezető körök nem szánták rá magukat arra, hogy határozott „nyitást” hajtsanak végre e néprétegek felé, noha a 30-as években erre ösztönözték őket az új politikai-ideológiai mozgalmak is: progresszív oldalon a kisgazdapárt és a népi mozgalom, a szélsőjobboldalon a nyilas tömegmozgalom jelentkezése. S amikor végre – részben már a fasiszta „korszellem” hatására – bevezették a titkos választójogot, megdöbbenve tapasztalták, hogy az addig kirekesztett szegény nép nem úgy viselkedik, ahogyan ők szeretnék. (Persze nem is úgy, ahogy a baloldali progresszió szerette volna.) 1939-ben, az 1920-as meglepetéshez hasonló, de persze más típusú, igazán vészjósló trauma érte őket: a nyilas mozgalom

szerezte meg a szegény néprétegek nem lebecsülendő részének szavazatát. A magyar politikai gondolkodás alakulásának súlyos következményű jelensége volt, hogy – miután elfojtották vagy leszerelték a 30-as évek népi reform-mozgalmait – a politikailag kevésbé tudatos dolgozó rétegeknek a nemzeten belüli egyenlőség-vágya előtt nagyjából a szélsőjobboldali, fasiszta mozgalmak nyitották meg az utat, s csak kisebb részben azok a demokratikus népi és szocialista irányzatok és szervezetek, amelyek a nemzeti integrációt, a politikai nemzet kiteljesítését egészséges úton, és nem egy fasiszta pszeudó-egyenlőség révén akarták végrehajtani. Mindennek következtében jelentős társadalmi rétegekben a nemzeti közösség-tudat nem a szegény néposztályok demokratikus politikai egyenlősítése, nem az asszimilációs folyamatok előrehaladása közepette növekedett, hanem e különbségek és ellentétek kiéleződésével járt együtt. A nemzettudat demokratizálása megoldandó feladatként öröklődött át az 1945 utáni korszakra.

Előadás formájában elhangzott 1985 őszén, az MTA és a Béketanács konferenciáján a nemzeti kérdéstről.

A SZOCIOGRÁFUS SZABÓ ZOLTÁN

Olyan műveket vesz kezébe az olvasó, amelyek közel fél évszázada íródtak.* Bár jelentek meg részletek a *Cifra nyomorúság*-ból, és a szociológus-szakképzésben is régóta kötelező olvasmányok e már klasszikussá vált szociográfiák, a szélesebb olvasóközönség számára a gyakorlatban mégis nehezen voltak hozzáférhetők: Szabó Zoltán hazai jelenlétét – különösen 1956 után – elsődlegesen emigrációs szerepválalása határozta meg.

Sokfelé ágazó – írói, kritikusi, politikusi – pályájának értékelésére nem vállalkozhatom ebben az utószóban. Itt és most csupán *A tardi helyzet* és a *Cifra nyomorúság* keletkezési körülményeit, fogadtatását, a *szociográfus* Szabó Zoltán munkásságát kíséreltem meg vázlatosan ismertetni.

Szabó Zoltán 1912-ben született Budapesten. Szűkebb pátriájának, családi környezetének hiteles képét maga rajzolta meg *Szerelmes földrajz* című esszéjében. A kép költői; szinte József Attila-i hangulatokat idéz. „A szülőföld, melyre gyermeki szemem először rápillantott, emberkirakta táj volt, szürke városi táj, csupa geometrikus forma, háztetők szabályos élei közé keretezett ég, kicsi, kör formájú földfolatok, melyek úgy ütöttek elő a kő alól, mintha sebek lennének, hol a bőr folytonossága megszakadván, elötünik a hús. E kőforma földdarabkák koromtól feketék és vézna fatörzseket ölelnek körül, különben a természet nem sok részt vesz e táj kialakításában.”¹

S e „szürke városi tájban” egybeötvöződnek számára a „földrajzi”, az „urbanisztikai” és a szociális információk: „E városi térkép alapszíne a szürke, mely sötétettedt-világosodott az évszak, az időjárás és a napszak pillanatnyi állása szerint. A következő uralkodó színe a rozsdabarna volt. E színnel az ócskavastelepek járultak hozzá a szürke különböző árnyalataihoz.”² Az egykori Lipótváros külső részében vagyunk, körülbelül ott, ahol akkortájt „elvégződött” a város, és elkezdődött a külváros.

Szülőfalujának nevezi azt a Visegrádi utcai „roppant bérházat”, amelynek harmadik emeletén lakott. „Volt is annyi lakosa – írja –, mint egy uradalmi tanyának, esemény is volt benne elég, időnként feljött valaki az uccáról, és éjszaka levetette magát az ötödik emeletről. Szürke és zárkózott környezet volt ez... Ma már tudom, hogy határszélen laktunk. Persze a szónak nem szokásos, hanem társadalmi értelmében: a város és a külváros között, a polgárság és a munkásság között, két osztály határán. Lakóhelyünk földrajzi helyzete pontos kifejezése volt társadalmi helyzetünknek, apám üzemi mérnök lévén, hivatása a külváros, jövedelme a polgárság felé húzta.”³

Édesapja elsőgenerációs értelmiségi volt. Rokonsága révén családi szálakkal kapcsolódott a kétkezi munkát végzők világához. Nagyapja, aki „szakálltalan zömök Mikulásként” hozta az ország különböző tájairól „ajándéksákjait”, mozdonyvezető, dédapja „közrendű, vagyis földműves egy apró beregi faluban”, pesti rokonai tisztviselő-polgár emberek voltak.⁴

Valószínűleg e különböző hagyományokban, szokásokban és szociális terekben való otthonosság az egyik magyarázója korán ébredő szociális érzékenységének, bele-

* Szabó Zoltán: *A tardi helyzet* és *Cifra nyomorúság* című szociográfiai műveit hamarosan megjelenteti a Kossuth és a Magvető Kiadó közös kiadásban. Huszár Tibor tanulmánya ennek a könyvnek az utószava.

életi készségének. Az állítás, hogy szociális „szaglószerve” már eszmélése éveiben kifejlődött, bizonyosan sértő lenne, ha nem ő maga utalna erre, gimnáziumi éveit felidézve. „Magam a polgári és munkáséletforma e társadalomföldrajzi gyepűjén mindkét osztállyal való állandó érintkezésben éltem. Dél előtt délnek indultam, a Belváros felé, ahol az iskolában a polgári társadalom nevelt, délután északnak indultam, a Népház kölcsönkönyvtára felé... Még a szaga is más volt az uccának házunktól északra, mint házunktól délre, s a belvárosi iskola és a külvárosi kölcsönkönyvtár szagkülönbségein közvetlenül észlelhettem, szinte naponta, hogy az emberi egyenlőség csak a halál után kezdődik. A rokonok, akikhez vasárnaponként látogatóba jártunk – ahogy utólag visszaemlékszem –, mind valahol a város peremén laktak, a körutakon kívül, ezáltal lakóhelyükkel is jelezték a család állását a társadalomban. A család, mint a legtöbb vidéki eredetű, azaz a legtöbb budapesti család, nemzedékről nemzedékre fokozatosan haladt a város belseje felé.”⁵

A budapesti piarista gimnázium nemcsak műveltségét alapozta meg, de cserkész-csapata révén – amelynek az érettségít követően is tagja maradt – a közéleti érdeklődést, a szociográfia iránti fogékonyságot is felébresztette benne. Lapszerkesztési, mozgalmi vállalkozásaiban sokáig társa volt Boldizsár Iván: „A cserkészlet azért volt lényeges ennek a néhány fiatalembernek az életútja kialakításában, mert már gimnazista korunkban elkerültünk külföldre... Ehhez még hozzájárult – hogy a gyökereket kibányásszam – az, hogy Szabó is, én is a pesti piarista gimnáziumba jártunk, ahol pesti, igen jó módú birtokos szülők gyermekei is voltak. És ami nem tűnt fel 15–16 éves korunkig, az feltűnt utána, amikor ezek meghívtak birtokukra, és láttuk azt a nemzeti nyomort, amiről addig még alig olvastunk... A harmadik indíték az volt, hogy a cserkészek vezetői között néhány valóban kiváló emberre leltünk. Elsősorban Sik Sándorra gondolok, és vele együtt, majdnem együtt, egy sorban, Teleki Pálra”.⁶

Felmerülhet a kérdés: hogyan hatott s hathatott a nemzeti gondolat két reprezentáns alakja ezekre – ahogy Boldizsár Iván fogalmazott – az új utakat kereső fiatalemberekre? „Mi nem Teleki Pált, a politikust ismertük meg, nem is tudtuk, hogy első miniszterelnöksége korában ő vezette be az egyetemi zártszámot, a numerus clausust. Mi egy rendkívül gyors észjárású, kedves, modern fiatal férfit ismertünk meg benne, aki velünk együtt szállt csónakba a Dunán, és mászott hegyet, és vitte hátizsákját. Azonfelül éppen azért, mert földrajztudós volt és világot látott, a szűkebb, félig felnőtt, a serdülésen túljutott fiatal körben, amelyhez tartoztunk, sokszor mesélt a világról. Főképp kedves Angliájáról, de a Közép-Keletről is. A leglényegesebb befolyást Sik Sándortól kaptuk, az ő emberségétől, jellemtisztaságától... ”

Amikor érettségiztünk – vagy akörül –, akkor Sik Sándor írt egy broszúrát, az volt a címe, hogy *Fiatál Magyarország, Eszmék és elszánások*; Kodály Psalmus Hungaricusából indult ki. A XVII. századi magyar zsolnárének soraiból költői módon továbbvezetve a gondolatot, eljutott az akkori máig, az 1930-as évek Magyarorszáig, és kimondta azt, amit valamennyien kezdtük érezni: ez a világ nem a mi világunk.”⁷

Ennek a manifesztumnak – amely egyébként több szerző, így Sik Sándor mellett Teleki Pál, Fodor Ferenc és mások közös munkája volt – valóban fontos szerepe volt Szabó Zoltán eszmei tájékozódásában, s a későbbi fejleményeket tekintve befolyásolta pálya- és hivatásválasztását is.⁸

A világgazdasági válság éveiben vagyunk; a szociális feszültségek a Bethlen-kurzus tartópilléreit is megrendítik. A rendszer messzebbre tekintő vezetőit különösen nyugtalanította a középosztály utánpótlását jelentő „tanult ifjúság” soraiban tapasztalható nyugtalanlás, az Ötvös-kollégisták pere, a Bartha Miklós Társaság radikalizálódása. Az imént említett, s *Zöld Füzet*-ként számon tartott írás – a reformkonzervativizmus szellemében – e kihívásokra kívánt választ adni.

A *Fiatál Magyarország* című – öregcserkészeknek írott és közreműködésükkel szerkesztett – folyóirat, amelyet Fodor Ferenc földrajztudós és főmunkatársként Sik Sándor jegyzett, ebből a kezdeményből nőtt ki 1932-ben. Sik és Fodor személye tudományos hitelt és erkölcsi fedezetet jelentett, s egyben biztosítékot is, hogy a „problémafelvető szándék” nem csap át a nemzeti integrációt veszélyeztető bírálatba. Sza-

bó Zoltán szinte az indulás pillanatában csatlakozik a laphoz; később Fodor Ferenc és Boldizsár Iván társaságában egyik szerkesztője lesz. (Műegyetemi tanulmányait is megszakítja, 1931 ősztől jogot és filozófiát hallgat a Pázmány Péter Tudományegyetemen.)

A vállalkozás *mozgalmi* jellege az első pillanatban nyilvánvaló. A „*terepismeret*” gazdagítása érdekében kapcsolódnak be a piarista regöcserkészek tevékenységébe, s e gondolat jegyében alakítanak a folyóirat mellett szemináriumot.⁹ A mozgalmi jelleget volt hivatva erősíteni az öregcserkész-tagozat keretében megalakult Fiatal Magyarság Propaganda Szerve is.

A hatékony politikai cselekvés feltétele a valóságfeltáró munka – vallják –, az pedig csak akkor eredményes, ha módszeres; néprajzi és szociográfiai vizsgálati eljárások alkalmazására van tehát szükség. Ösztönző erő számukra a Szegedi Fialatok Művészeti Kollégiumának példája is. „Öregcserkész szól az öregcserkészhez... – írja Ortutay Gyula a *Fiatal Magyarság* 1933 áprilisi számában. – Vágyunk korszerű, eleven, igazi magyar kultúrát szolgálni. Nem kötöttük egymást dogmatikus megszorításokkal, sem vallási-politikai kikötésekkel. Objektív kutató és alkotó munkával igyekszünk itt Szegeden tiszta és becsületes kulturális közvéleményt teremteni. A szociográfia, etnográfia, szociofotó objektív kutatómódjával, a szellemtörténeti vizsgálódás módszerével igyekszünk a magyar kultúra, a magyar lélek mélyére hatolni.”¹⁰

Szabó Zoltán és Ortutay Gyula 1932–1933–1934-ben kelt leveleiből egyébként pontosan rekonstruálhatók a kapcsolatfelvétel útjai és motívumai. A részletekre – amelyek a közelmúltban váltak a kutatás számára is hozzáférhetőkké – nem térnek ki, de Szabó Zoltán életpályája s a *Fiatal Magyarság* szociográfiai irányultságának kialakulása szempontjából is érdekes adalékokkal szolgál Szabó Zoltán Ortutay Gyulának írt, 1933. február 11-én kelt levele: „A könyveddel kapcsolatban csak annyit szeretnék megjegyezni a kritikán kívül, hogy noha én a szó szoros értelmében laikus vagyok, mégis nagy lelkesedéssel olvastam, igaz, hogy csak mellékfoglalkozásként vagyok laikus. Egyébként „fejje meg a falnak”, azaz lírikus lennék. Szóval a „hivatalos” kritikán kívül, amiben kénytelen leszek nagyon dicsérni könyvedet, és nemcsak szándékáért, hanem hiteléért is, csak annyit, hogy kedvet kaptam tőled Pesten, itt valami szociográfiát művelni, Angyalföldön vagy egyebütt. Valószínű ugyan, hogy majd bevisznek mint kommunistát, de ez, gondolom, Veled is csaknem megtörtént...”

Szóval laikus vagyok, meg nem is... Máté András gazdalegénytől nagyon el-fajzottam.”¹¹

A mozgalom 1933–1934 fordulóján kap határozott szociográfiai irányultságot. Szabó Zoltán – Boldizsár Iván, a szegedi Tomori Viola és akkoriban a Berliini Magyar Intézetben tanító Keresztury Dezső társaságában – 1934-ben eljut a Bober folyó mentén fekvő Lövenbergbe. A Dél-Kelet-Európai Kollégium címen tartott konferencián ismerkedtek meg a román Gusti professzorral, aki maga és munkatársai nevében romániai utazásra hívta meg újdonsült magyar ismerőseit, hogy monografikus módszereiket a helyszínen tanulmányozhassák. Erre az útra – 1935 nyarán – Németh László is elkísérte az „oberhausiakat”. Az utazás, mindenekelőtt Németh László cikkének köszönhetően, nagy visszhangot váltott ki Magyarországon, a kutatómunka *módszeres* tanulmányozására azonban nem volt elég az idő.¹²

Az 1934-es évet egyébként a szociográfia propagálásának szentelték.¹³ E munka betetőzésének szánták a *Fiatal Magyarság* novemberi különszámát, amely a célok és tervek meghirdetésén túl a hasonló törekvésű hazai erőket is össze kívánta fogni.

Szabó Zoltán *Társadalomkutatás* című programadó cikkében nem kevesebbet ígér, mint hogy „ha lehetséges és ha nem lehetséges, meg fogjuk csinálni az ország szociográfiáját... Célunk nem egy falu szociális állapotának megállapítása, nem száz falué és még nem is az ország minden falujáé. Hanem igenis cél annak megállapítása, hogy a társadalmi funkciók az egyes magyar részeken milyenek, és irányuk merre mutat.”¹⁴

A programadó cikk egyébként „egy nagyobb látókörű, a magyar társadalmat értő és megértő fiatal generáció” kinevelését tekinti a társadalomkutatás legfőbb céljának.¹⁵

Szabó Zoltán teoretikus pozíciója – ekkor még, írása tanúsága szerint – érthetően kiforratlan, sőt bizonyos elméletellenes indulat is kiolvasható belőle. Felelőtlennek tartja azt, „aki a tiszta ész pozitivistá elméletet alkotó és abban önmagáért gyönyörködő villanykörtéjével próbálja megvilágítani a kenyér, a család és a gond mindenütt másként megjelenő hármias misztériumát”.¹⁶ Erre a gondolatmenetre alapozza a jól hangzó, ám homályos jelszót: „Emberrel, és nem elmélettel kívánjuk megoldani a szociális problémát.” Ez az ember akkor lesz cselekvőképes, ha „*állandóan ott tartja a kezét a szociális állapot ütőerén, mely egy élő szociográfiát ismer*”.¹⁷

A szociográfia „*nem szociális topográfia, hanem a magyar életnek, a szociális állapot alapján, a kultúra köreivel épült életnek szellemtudománya*”.¹⁸ Ez a fő szempont az adatkezelésben is; s ez – bár a homályos fogalmazás megnehezíti az összefüggés értelmezését – azt jelenti, hogy a „publikációra bocsátott anyag rendszerezésében a társadalmi közösségek organikus életmegnyilvánulásai, azoknak irányított-sága maga a szerkezet”.¹⁹

Az elvi megfontolások sok vonatkozásban kiforratlanok tehát, mégis előlegezik már *A tardi helyzet*-ben érvényesülő *szemléletmódot, szociográfusi attitűdöt*. Ami az utóbbit illeti: a kulcsjelentőségű metafora szó szerint is megtalálható a szövegben. „A megismerés itt nem könnyű és nem élvezetes feladat. Olyan, mint Tamás apostolé, aki megmártotta ujját a krisztusi sebekben. Csak annyival súlyosbítva, hogy *a mai fiatal útját nem a hitelenség kell vezesse, hanem a hit*.”²⁰

A Fiatal Magyarország köré tömörülők szerepfelfogását – ettől az attitűdtől nem függetlenül – Szabó Zoltán következő megállapítása tükrözi a leghívebben: „*Úgy hisszük, ez a megismerési munka az egyedüli olyan pozitív és tiszta politika, mellyel a tiatalság nem szennyezi be a kezét, és egyedül ez a munka, mely politikai vonalon összefér a cserkészszellemmel. Nem győzzük eleget hangsúlyozni, hogy csak egyfajta politikust ismerünk el politikusként: azt, aki a társadalom ismerője és orvosa és irányítója*”.²¹

A magyar vidéket egységes jellegű csoportokra kívánták osztani a munka során: „Az egységes jelleget adhatja a gazdasági irányítottság . . . a kultúra, a néprajzi jelleg . . . minden, ami egy-egy országrész életében meghatározó és irányító hatással van . . . Ezeknek a rejtett belső áramoknak, rugóknak és hatásoknak a főszerpontból való föltárása az első szükségszerűség. Mindaz, ami szociális adat és mindaz, ami művészeti megjelenítés, ennek a középpontnak olyan függvénye, mint a kör közepének a kör kerülete.”²²

Százötven kísérleti kérdőívet küldtek az ország különböző tájaira, s egyidejűleg több községben megkezdték a terepmunka előkészítését. 1935-ben – a fenti megfontolások jegyében – hét falu (Kötelek, Alag, Tolcsva, Tard, Szin, Budaörs, Decs) táplálkozási viszonyainak, négy falu (Kötelek, Decs, Alag, Tard) olvasási viszonyainak, illetve több – meg nem nevezett – falu politikai viszonyainak a tanulmányozását kezdték meg. 1935 folyamán elkészült Tard község szociális helyzetének „teljes állapotrajza”.

Az adatfelvételek ily módon akár *A tardi helyzet* közvetlen előmunkálatainak is tekinthetők; ám mégsem azonosak azzal. Az adatgyűjtésben a község tanítója, Rózsa József segített Szabó Zoltánnak: a könyv műfaját részben ez a körülmény alakította. A Munkaközösség ugyanis – az első tapasztalatok alapján – megváltoztatta a korábbi elképzelést. Lemondtak a tervezett kérdőíves munkáról, mert úgy látták – mint Szabó írja – „Mindен eddigi kérdőíves kísérletezés kudarcot vallott, sablonossá tette az adatgyűjtést, és megbénította a feldolgozást.” Matematikai-statisztikai felvérteztség nélkül, megalapozott szociológiai-módszertani ismeretek híján az adatfelvétel nem is igen vezethetett máshoz, mint „száraz érdektelenségekhez és élettelen számokhoz.” Így jutottak arra a következtetésre, hogy eltekintenek „az eredeti nagyobb szándékoktól”, és a „kisebb, de személyesebben átél” kutatásokra térnek át: „A ha-

lott és szabott formájú kérdőív helyett az összekötötést falun élő munkatársainkkal levél és személyes leutazás útján oldottuk meg, igazodtunk a helyzethez és a témához, és nem igyekeztünk a helyzetet pontokba rögzíteni.”²³

Szabó Zoltán 1936 telén optimistán ítélte meg a helyzetet. Úgy vélte: „A tények és kapcsolatok, melyek az egyes rész kutatások során világosakká váltak, már alkalmat adtak, hogy az észre következtessünk, és az út a részletszociográfiáktól a teljes szociográfiáig már csaknem világosan látszik”.²⁴

A részmunkálatokból csupán egyetlen monografikus igényű munka született. A strukturálatlan rész megfigyeléseket nem lehetett – mint eredetileg tervezték – ilyen közös munkával egységbe foglalni. Az egyéni megfigyelésre, a beleérző készségre, az írói megjelenítésre került a hangsúly. Szabó hasznosította ugyan a Rózsa tanító úr által gyűjtött adatokat, de ezek az adatok a személyes találkozások eredményeként mély belső élménnyé sűrűsödtek, s Szabó Zoltánnak írói tehetsége is, erkölcsi ereje is volt hozzá, hogy ezt az élményt plasztikusan megjelenítse. A *tardi helyzet* ezért nem a korábbi vizsgálatok egyszerű összegzése. Új műfajt képvisel: írói szociográfia.

E műfaji megjelölés nemcsak a mű stílári értékeire utal: a felvillantott arcok, helyzetek életességére, a szöveg drámaiságára, a szerkesztés ökonómiájára. A *tardi helyzet* nemcsak írói teljesítmény; állapotrajz is, amelyben meghatározott logika szerint rendeződik el a tényanyag. A korabeli visszhangból ítélve, a szélesebb közvéleményt a gyermekek „táplálkozási szokásait” (a szegénység e megrázó dokumentumait) rögzítő adatlapok döbentették meg a legerősebben.

Szabó természetesen tudatosan emelte ki az alutápláltságot dokumentáló tényeket: a „lelkiismeretlen nyugalom” felébresztésére törekedett. A szándéka azonban ennél több volt: a falut mint *élő közösséget* kívánta ábrázolni, amelyben a szociális és művelődési helyzettel kapcsolatos adatok „az összefüggések irányának”, „a rejtett belső áramoknak, rugóknak és hatásoknak a föltárását” teszik lehetővé.

Mindezt azonban csak részben sikerült megvalósítania. Nemcsak a rendelkezésre álló adatok töredékessége jelentett akadályt, hanem Szabó Zoltán társadalomképének e műben is felismerhetően jelen levő inkonzisztenciája is.

Szabó Zoltán a Fiala Magyarorság Munkaközösség vezéregyéniségeként, romantikus-konzervatív parasztképpel vágott neki a falukutatásnak. A konzervatív paraszt-és faluszemlélet „harsányabb” formáit, így a parasztság, a paraszti őserő Szabó Dezső nyomán kordivattá váló heroizálását, akárcsak közeli elváratai, ő is leküzdötte. De a reformkonzervativizmus sem maradt mentes romantikus elemektől. Nem ellemezte ugyan általában a modernizációt, a polgárosodást, de a bérmunka-tőke-viszonyra – a polgárosodás gazdasági alapjára – úgy tekintett, mint ami az „érintetlen” paraszti világ pusztulását idézi elő. S épp ez a konzervatív falukép lényegi jellemzője, mert az életformaváltást *pusztulásként* írja le, s *külső* hatásokra vezeti vissza. Elsődleges feladatának tehát e külső hatások kiszűrését, a paraszti közösség védelmét tekintti; ennek eszköze a szociális gondoskodás. A *tardi helyzet*-ben e szemlélet elemei is megtalálhatók. Szabó Zoltán ugyanis mint történeti tény fogadta el a szegedi fiatalok elképzelését a „globális” szemléletű faluról. „Ebben a világban – írja – a parasztság képe még zárt, világszemlélete teljes, az élet minden kérdésére tudja a maga illő és különlegesen paraszti feleletét. Ami azóta történt, hogy ez a világtrend pusztulni kezdett: a civilizációs hatások áradása, az alacsony kultúrjavak nyaklónélküli süllyedése.”²⁵

S bár hajlamos rá, hogy morálisan ítélje meg a paraszti közösségből való kilépést, könyve alapvetően mégis azt sugallja, hogy a folyamat feltartóztatathatlan; változásokra van szükség, mert a parasztság helyzete elviselhetetlen. „Minden, amit az elmúlt század és ez a század hozott, a világháborút is beleértve, kellett, hogy pusztítsa azt a paraszti rendet, mely maradt, mint egy sziget. Az iskola kiépített csatornáját jelenti azoknak a hatásoknak, melyekből például a háború is egész özönyt zúdított a falura. A vasút nemcsak a közlekedést gyorsította meg, hanem a település

szigeteit is jobban országgá fűzte. A könyv és a politika napról napra alakít a falu szemléletvilágán...²⁶

Ezek a folyamatok nem egyszerűen a külső hatásokból következnek. „Az egyes társadalmi közösségek határai elmosódottak – írja – és mint befejezetlen, alakuló társadalomban: nyitottak... A falu már nem önálló és saját kereteiben élő, azon túl nem lépő közösség, mint régen. A társadalom tagjai már elhagyják, vagy el szeretnék hagyni az adott kereteket. Ez a közösséget bizonytalanná teszi, súlypontját a falun kívül helyezi el.”²⁷ Sajátos fejlődésrajz nyomvonalai rekonstruálhatók így módon, s hogy ez a mozgás zárványokba ütközik, azt Tard sajátos viszonyai magyarázzák. Mert annak okai, hogy „a jobb élet csak a falun kívül képzelhető el”²⁸ már nem szemléletiek: a birtokviszonyok, a krónikus földhiány magyarázza, hogy Tardon a polgárosodó parasztgazda nem válhatott az átalakulás fő tényezőjévé, s hogy a *summásmunka* lett a domináns rétegformáló tényező.

A Szabó Zoltán felrajzolta helyzetképben feszülő ellentmondás azonban feloldatlan marad. Ezt – többek között – az is magyarázza, hogy Szabó nem vázolja fel a „falun kívüli világ” legalább legfőbb szerkezeti jellemzőit. Tardot inkább szigetként ábrázolja, s így a „tardi helyzet” alakulásának társadalmi okai nem mint a társadalom *egészét* jellemző mozgások helyi megnyilvánulásai, hanem mint lokális jelenségek jelennek meg. Vagyis: a jelent illetően hiányzik legalább a vízió arról a *társadalomegészről*, amelynek Tard szerves része, s amely egyedül magyarázhatja, miért nem adatott a tardiaknak „lehetőség az emberi életre a tardi határon és a parasztságon belül”, és miért „nincs hely számukra a tardi határon és a parasztságon kívül”.²⁹

E szemléleti disszonancia azonban nem homályosíthatja el Szabó vállalkozásának jelentőségét. Szolgálat volt ez a könyv. Az utókortól tiszteletet és megbecsülést érdemel az, aki a fasizmus, az autokrata konzervativizmus felerősödésének éveiben arra vállalkozik, hogy „a pusztulást takaró hitet: nyugodt és békés ország vagyunk, ahol nem kell történnie semminek sem” – eloszlassa.

Bár 1936-ban Szabó Zoltán még csupán 25 éves volt, nevét értelmiségi körökben már számon tartották. Szerzője volt az ország akkor legrangosabb reformkonzervatív irányultságú folyóiratának, a *Magyar Szemlének*; számított írásaira a Németh Antal által megújított *Napkelet* s a szerzői gárdáját akkor toborzó *Válasz*. Székfi Gyula – aki, mint Szabó visszaemlékezéseiből kitetszik, személyesen is pártfogolta őt –, a *Három nemzedék* új kiadásában pozitívan hivatkozott a Fiatall Magyarorszag programköveteléseire.³⁰ Igazán országos hírv szerzővé azonban *A tardi helyzet* megjelenése után vált.

Könyve a szociográfia 1936–1938 közötti hőskorszakának első hullámában látott napvilágot, s rendkívüli viharokat kavart. Szinte nem volt jelentős orgánium, amely dicsérően vagy elutasítóan ne recenzeálta volna. A számos állásfoglalás közül kettőt emelünk ki: Veres Péterét és Fodor Ferencét.³¹ Veres Péterét azért, mert világosan tanúsítja, hogy Szabó Zoltánt és körét ekkor nemcsak a *Gondolat* szerzőgárdája, a „*Munka*” vagy a *Toll* munkatársai, de Veres Péter is a „jobboldali fiatalok” útkereső csoportjához sorolta, bár nem osztotta azon polgári körök véleményét, akik „fehérlékű öregcserkészek” perlekedéseként dezavualták Szabó Zoltán szociográfiáját.

„Néhány éve divatba jött a szociográfia. Valóságos falukutatási hadjárat indult meg a jobboldali fiatalok körében.”³² Röviden felvázolva e folyamat néhány általános jellemzőjét, Veres a szerzőt rögtön elkülöníti a harcok jobboldal képviselőitől. „*A Szabó Zoltán* könyve a tardi helyzetről nagy port vert fel. Hónapokon keresztül folyt és folyik a sajtóháború körülötte. A jobboldalról támadják, hogy túloz, sőt informátorát, a falusi tanítót üldözni kezdték. Még a fizetését is visszatartották... Az ember, különösen a magamfajta falusi, elámul, amikor elolvassa a könyvet; hát ennyire nem ismernék az urak a falut, hogy mindez ilyen nagy újság és nagy botrány nekik? Én nem látok a tardi helyzetben semmi különösen felháborítót, nem látok olyat, amit bármelyik magyar faluban akár súlyosabb formában is meg ne találnék.”³³

Ami a szerző ars poeticáját illeti, Veres Péter elismeri: „De általában magán a könyvön, egyszerű nyelvén, komoly előadásmódján meglátszik, hogy a szerző egyedül az igazságra, az írói és tudósítói hűségre törekedett. Éppen ezért nem érzik sehol az érdekességhajszoló túlzások sajátos íze, de éppen ezért van ennek a könyvnek is nagy hatása.”³⁴ Veres ugyanakkor hiányolja a „határozott világnézetet” és a „tisztázott programot”, s erre alapozza értékítéletét is, amely szerint Szabó „elmékedései és magyar vázlatai tisztára irodalmi értékűek”.³⁵

A fiatal szociográfusok politikai pozícióját, szerepfelfogását nemcsak e mű vonatkozásában tartja jellemzőnek: „Ez az ifjúság nem leli a politikai formát az új Magyarországgért és a saját érvényesüléséért való harchoz, tehát ebben a formában éli ki. *Programmá emelte a megismerést, mert nincs ereje a cselekvéshez.* Baloldali nem tud és nem mer lenni, részben mert osztálykötöttségeivel nehéz volna leszámolnia, részben mert egy belénevelt ideológia is gátolja. Antiszemitése is akadályozza ebben. Azt hiszi – s nagy propaganda s bizonyos látszatvalóság is erősíti e hitében –, hogy a baloldaliság a zsidóság kiváltsága, és ő nem akar „rossz társaságba” kerülni. A magyar valóság, s úgy a magyarság történelmi és társadalmi helyzete, mint saját intellektuális sorsa viszont a radikalizmus felé hajtja. Így született meg a sajátos magyar jobboldali szociáradikalizmus. Ezt a baloldalon egyszerűen fasizmusnak minősítették, ami pedig tévedés, mert a fasizmus itt hatalomban van, s ezek a kívülrekedt fiatalok nyilvánvalóan szemben állnak vele, habár egyelőre nem találják a küzdelemhez szükséges formát és ideológiát.”³⁶

Veres Péter e megjegyzése a Márciusi Front 1937 márciusi zászlóbontása előtti falukutató mozgalmakra valóban vonatkoztatható. Szabó Zoltán 1936-os pozíciójára azonban csak részben. Szabó Zoltán ez idő tájt már kivált a Fiatal Magyarország szerkesztőbizottságából. Könyve a Kovács Imre, Boldizsár Iván társaságában alapított Szolgálat és Írás Munkatársasága gondozásában, a Cserépfalvi Kiadónál jelent meg. A könyve körüli viták pedig megkeményítették, politikai filozófiájának világosabb megfogalmazására készítették. Már *A tardi helyzet* írása közben meglazultak a kötetlékek, de Szabó még beküldte könyvét a konzervatív Falukutató Intézet 1935-ben kiírt pályázatára.

Viszonya az „állagvédő” falukutatókhoz azonban már korábban sem volt felhőtlen. Az újabbban hozzáférhetővé vált kéziratári anyagok is világosan tanúsítják ezt. 1933. március 6-án írja Ortutay Gyulának: „Talán csodálkozol, hogy F. F.-cel (Fodor Ferencsel) ilyen kulisszatitkokat felfedően őszinte vagyok, de nincs értelme, hogy titkolózzunk egymás előtt... Maró féltékenységek és minden eredményes terv elgáncsolása gyönyörűen folyik cserkészberkekben és... Szövetségtől Fiatal Magyarorsáig. Aki ember ebben a társaságban: Sík Sándor nincs itt. S ha itt van, nagyon fáradt ember...” Másrészt Fodor Ferenc – igaz, név nélkül – a *Fiatal Magyarország* 1935. márciusi számában elmarasztalja a szociográfusok egy csoportját, mert eltávolodnak a konzervatív értékektől.³⁷ Az ellentét azonban nem vált nyíltá; kezdetben nyilvánvalóan erősebbek voltak a közös érdekek. Fodor egyébként 1936 szeptemberében cikket közölt az *Elsüllyedt talu a Dunántúlon* című monográfiáról, s jöllehet Szabó könyvéről nem tett említést – tekintettel a kiélezett helyzetre, hallgatása állásfoglalással ért fel –, célzásai mégis nehezen érthetők félre, noha Szabóra vonatkozóan igazságtalanok, megalapozatlanok. „Évek óta divatos a *falukutatás* mint jelszó. De annyit is ért eddig, mint minden más divatos magyar jelszó... Csak az evő vagy kopláló, a kevésszámú holdjain siránkozó vagy nincstelen, a *materiális talu* egy-egy zűrzavaros pillanatképpel vagy étlappjával borzongatták a nyárspolgárt. A *lelki talu*, az imponderábilák, az erkölcsi rugók rejtve maradtak, legföljebb politikai bűnbakokat pécéztek ki bennük primitív okozókként.”³⁸

Még 1936-ban megjelent *A tardi helyzet* második, majd 1938-ban a harmadik kiadása, s Szabó Zoltán néhány ponton finomított a szövegen. A módosítások is kisebb vihart kavartak. Darvas József a *Gondolat* című folyóiratban egyenesen meghátrálással vádolta Szabó Zoltánt.³⁹ Tény, hogy Szabó Zoltán egy-két helyen elhagyott élesebb megfogalmazásokat, de a könyv alapvető mondanivalóját ezek nem érintették. Sőt a második kiadáshoz írt előszóban sokkal kiábrándultabban ítéli meg „a fe-

lülről kezdeményezett" változtatások esélyeit. „Hogy közben ez a könyv megjelent, elfogyott, visszhangot vert – írta –, nagyon mellékes a falunak és nyugodt, türelmes parasztjainak... A végső eredmény csak ez: a tardi bajok ismertek lettek, de eltüntetésükre nem történt semmi. Különös országban élünk, ahol a szó hasonló a köhöz, mely néhány gyűrűt ver a víz színén és aztán elmerül egyszersmindenkorra. Nálunk a felismerést nem követi tett, a terveket nem követi megvalósítás... Semmiféle könyv vagy könyvek serege sem érheti el, hogy az összes farkasok bárányokká változzanak és egyszerre segítsenek a fáradt falvakon. Mert Tardon külön, vagy más falun külön segíteni alig lehetséges és alig eredményes. Az egyetlen lehetőség: a parasztságnak módot adni arra, hogy segítsen magán.”⁴⁰

1936-ban jelent meg egyébként Illyés Gyula műfajteremtő, lírai szépségű s megdöbbentő drámaiságú szociográfiája, a *Puszták népe* és Veres Péternek a paraszti kollektívizmus vízióját felvázoló társadalomrajza, *Az Alföld parasztsága*. Szabó egyre sűrűbben látogatja a Válasz-kör törzsszatzalát a Centrál kávéházban, s bekapcsolódik nagy vállalkozásukba, a *Magyarország feltedezése* sorozatba.⁴¹ 1937-ben jelenik meg a sorozat első két darabja, Féja Géza *Viharsarok* és Erdei Ferenc *Futóhomok* című műve, s a Szolgálat és Írás Munkatársasága egy újabb jelentős visszhangot kiváltó könyve, Kovács Imre *Néma torradalomja*. E művek adják meg a súlyát a Márciusi Front 1937. március 15-i kiáltványának, amely baloldali demokratikus platformon kísérli meg tömöríteni a magyar progresszió különböző áramlait.

Mindezek Szabó Zoltán s a hivatalos Magyarország számára egyaránt új vonatkozási pontokat jelöltek ki. Fodor Ferenc a *Magyar Szemlé*ben nyíltan szakított a szociográfusok bal felé nyitó irányzatával. Messze túllépve korábban hangoztatott fenntartásain, immár a „nép anyagi helyzetének adatolására” irányuló terepmunkát tartotta elítélendőnek a szociográfiában.⁴² „Ezt a módszert hatóságilag kellene megrendszabályozni, mert egyenesen destruáló hatása lehet a falu népére.” A probléma nem a „gyógyíthatatlan földéhség” vagy a „fizikai éhség” hanem – mint ezt Fodor *Az el nem sodort talu* című falurajzában bizonyítani is igyekezett – a „műveltség hiánya vagy a vallásos élet meglazulása, s talán egy-egy pap, jegyző kicserélésével meg lehetne oldani a legsúlyosabb problémákat is.” Fodor egyenesen adminisztratív intézkedéseket javasolt.

Féja Gézát, illetve Kovács Imrét – 1937 tavaszán–őszén perbe fogták. Kovács Imre perének anyagát – Szabó Zoltán előszavával – közzétette a Szolgálat és Írás Munkatársasága, a *Viharsarokról* pedig elismerő hangú recenziót közölt a *Válasz*-ban Szabó Zoltán. Aláírta azt a memorandumot is, amelyben a magyar progresszió kiemelkedő képviselői tiltakoztak a bírói ítéletek ellen.

Szabó Zoltán egyébként nem tartozott a Márciusi Front vezető magjához, de aktívan támogatta tevékenységét. 1937-ben rendszeresen részt vett a Márciusi Front, illetve az ahhoz közel álló Egyetemi Kör által rendezett ankétokon, irodalmi esteken. Hódmezővásárhelyen tevőleges szerepet vállalt a Front helyi szervezetének létrehozásában, s publikációiban is hitet tett a Front célkitűzései mellett.⁴³

1937 tavaszán–őszén a huszonhat éves Szabó Zoltán harcokban megedzve kezd hozzá a *Citra nyomorúság* írásához. A tervezett könyv – mint erről az alcím is tudósít – a Cserhát, a Mátra, a Bükk földjéről és népéről volt hivatott állapotrajzot adni.

A *Citra nyomorúság* közvetlen előtörténete sem ment viharoktól és feszültségektől. A készülő könyvnek először a neokatolikus irányzat orgánumban, a *Korunk Szavában* közölt *Eger* című fejezete kavart indulatokat.⁴⁶ A város arculata valóban nem idilli, Egert az „urak és a papok” városaként ábrázolja: „Éreztem az aulikus légkört a város középpontjában, az udvari szellemet, mely intrikákkal, kémekkel, pletykákkal teli és talán jó érzékkel a gazdálkodók, de kevés érzékkel a zsellérek iránt.”⁴⁷ A helyi hatalmasságok az érsekség megsértésével vádolták, s a támadásokra a folyóirat főszerkesztője is, Szabó Zoltán is válaszolni kényszerült.⁴⁸ De a könyv megjelenésének előtörténetéhez az is hozzátartozik, hogy a perek és rágalmak lehe-

tetlenné tették a *Magyarország feltedezése*-sorozat további köteteinek az Athenaeum-nál való megjelentetését, így a *Cifra nyomorúság* is Cserépfalvinál, a Szolgálat és Írás Munkatársasága köteteként jelent meg.

Erdei Ferenc 1941-ben a *Kelet Népében* – a magyar szociográfiai irodalom 1936–1938 közötti nagy korszakát jellemezve – az időszak reprezentatív művei közös jellemzőjeként az *irodalmi látásmód* dominanciáját emelte ki. „Hőskorunkban minden írói, illetve irodalmi volt, tehát mindenki többé-kevésbé író lett. Egy helyzetnek az átéléséről van szó, nyilvánvaló, hogy ez az elsősorban írói feladat általános törvényé tette az íróiságot. Tehát szerepelt mozgalmunkban az is, aki pályája törvényeinél fogva inkább tudós vagy politikus. Ez az általános érvényű íróiság azonban különös műfajt jelentett. Ahogy mozgalmunk egyik kritikusa nevezte, jellegzetesen a válságirodalom műfajába tartozott. Tehát olyan irodalom, amely egyben tudomány és politika is.”⁴⁹ Ez az írói látásmód azonban egymástól „jelentékenyen eltérő műfajt” képviselő írók alkotásaiban valósult meg. Erdei pályájának megelőző és azt követő szakaszával összhangban Szabó Zoltán újságíró, lírikus, epikus, közírói, tudósi irányultságáról beszél. A *Cifra nyomorúság* egyesíti talán a legsokoldalúbban ezeket a lehetséges megközelítéseket; anélkül hogy eklektikussá válna. A könyv egyes részletei szenvedélyes riportárszok, más fejezetrészek a szó legnemesebb értelmében vett publicisztikai műfajt képviselik; az értelmiség önszemléletének, magyarságszemléletének, népszemléletének, politikai szemléletének bemutatása akár mint erős morális töltésű esszé jellemezhető; a „táj”, a „nép” megjelenítése pedig prózában fogalmazott lírai valomásként is felfogható.

S ugyanakkor Szabó e művében a legnyilvánvalóbb az a szándék, hogy a vizsgált és ábrázolt világ jelenségeit „típusok és törvényszerűségek szerint” lássa és láttassa. Nemcsak a mű belső logikai rendje, a fogalmak szociológiai tartalmának pontosabb körülhatárolása vagy a parasztfalvak – egyébként csupán részben megoldott – tipológiája tanúskodik erről, de a szerző azon törekvése is, hogy egy nagyobb egész részeként ábrázolja ezt a tájat. S mert e szándék érvényesítésében Szabó következetes, e művében a korábnál egyértelműbben magyarazzák a válságtüneteket a magyar társadalomfejlődés *belső* fejlődési rendellenességei. „E válság nemcsak szociális, hanem lelki is és nemcsak a legszélesebb és legmagyarabb réteg szegénységében, hanem a magyar társadalmi szerkezet egészégtelen formáiban is megnyilatkozik . . . Kétségtelen: az egyetlen megoldás: a magyar társadalom szerkezetének átalakítása és egyensúlyának megteremtése.”⁵⁰

A *Cifra nyomorúság* abban is különbözik a korszak más szociográfiai műveitől, hogy figyelmét nem kizárólag a parasztságra – vagy a parasztsággal közvetlen kapcsolatban lévő rétegekre – összpontosítja. A magyar szociográfiai irodalomban 1938-ban teljesen új színfoltot jelentett a bányamunkásság „három rétegződésének” ábrázolása. Ugyancsak eredeti s teljesen meggyőző annak bemutatása (például Ózd, a Borsodnádasdi völgy társadalomrajzában), hogyan társítja a paternalista munkáspolitikát „a haladottabb és nem koncepciótlan kapitalista és európai elvet (amely elsősorban anyagiakban érvényesül) egy feudális elvvel”, a magyar vidék feudális hagyományaihoz való alkalmazkodásával. Miskolc és különösen Diósgyőr munkástársadalmának rajza már elnagyoltabb; s szinte teljesen hiányzik a szervezett munkás típusa. A városoké – talán Eger kivételével – egyébként is adatszegényebb, impresszionisztikusabb.

A *Cifra nyomorúság* középosztállyal – értelmiséggel – foglalkozó fejezete talán a legárnyaltabb társadalomrajz, amely a vidéki (tehát nemcsak a falun élő) értelmiségiéről ránk maradt. Indokolt tehát, hogy ezen a példán szemléltessük, miért tekintjük ezt a művet a magyar szociográfiai irodalom egyik klasszikus alkotásának.

A magyar irodalom a két világháború közötti években nagyon sokszor és sokféleképpen örökölte meg e réteg életvitelét, jellegzetes típusait; sok fontos megfigyelést rögzítettek a történelmi-politikai esszé és a publicisztika művelői is. Szabó Zoltán látnivalóan hasznosítja ezeket az eredményeket, de megoldásai *eredetiek*, a megismerés más lehetőségeit jelzik.

Az értelmiség és a középosztály fogalma – első pillantásra úgy tetszhet – Sza-

bó elemzésében is tagolatlanul egybemosódik. (*Az értelmiség a tájban* című rész például ezzel a mondattal kezdődik: „Ha az ország valamelyik vidéke, akkor a palócföld mutatja tisztán a középosztály tagolódását.”⁵¹ Ez azonban csak a látszat: Szabó elemzéseinek érdeme éppen az eredettel, a pozicionális adottságokkal, az életformával, az aspirációkkal, a tudatvilággal kapcsolatos rokonító és elkülönítő tendenciák dinamikus rajza, amelyet a Palócföldön belüli régiók: a különböző módon iparosodott, urbanizálódott vagy stagnáló Nógrád, Heves, Gömör, Borsod megye városainak és falvainak sajátosságait figyelembe véve finomít tovább.

Az, hogy a középosztály (pontosabban a középnemesség) az értelmiség egyik *rekrutációs bázisa*, illetve hogy a középosztályi lét – a felfelé törekvők vágyaiban – az elérendő társadalmi szint, az ország minden részéről elmondható. Ami itt sajátos: „A nógrádi, borsodi, hevesi, gömöri középnemesség aránylag kevesebb veszteséggel állotta ki a törökidőket”, s „e középnemes réteg újra visszaszerezte teljes befolyását és hatalmát”.⁵² Egy másik jellemző sajátosság (s itt jelenik meg Szabó Zoltán elemzésében a *nemzetiségi és vallási dimenzió*), hogy: „A középosztályi lehetőségekre érzékeny nemzetiségi eredetű jövevények számára szintén jó hivatalokkal és lehetőségekkel kínálkozott e táj, különösen azok a része(k), melyeken az iparosodás megkezdődött”. Ugyanakkor a táj beleesett „a zsidóság bejövételének útjába”, egy részük, a kedvező adottságokat felismerve, itt települt le.⁵³ Bizonyos határok között „a parasztság fiainak is” több közvetítő lehetőséget kínált e vidék – s ez már az elemzés világosan elkülönülő *szociális dimenziója* –, amelyek a harmadik generációban már esetleg a középosztályba is eljuttathatták a „parasztszármazású embert”. Szabó tisztában van vele, hogy az *úri középosztály* terminus szociológiailag pontatlan, elnagyolt. Az úriember elnevezés csak olyan jellemző, mint a „középosztály” szó, „jelentése meglehetősen bizonytalan és tág és felszínes...”.⁵⁴ A megjelölésnek azonban – bár nyilvánvalóan nem vonatkoztatható az értelmiség vagy a vidéki értelmiség egészére – mégis van szociológiai funkciója. Szabó értelmezésében: „Ha a középosztály a nemlétező magyar polgárság pótlására készült, akkor e középosztályi társasági úri szemlélet a polgári társadalmi szemlélet helyére érkezett”.⁵⁵

Hasznosítja a kortárs történetírás eredményeit is. A középosztály jellemzésében nyilvánvalóan felfedezhető Szekfű Gyula hatása. Szabó azonban a Szekfű által is említett ismérveket, akárcsak saját megfigyeléseit, szociológiai kritériumok szerint rendszerezi, sőt irodalmi ihletettségu megfogalmazásainak is e viszonyrendszeren belül biztosít szabad pályát.

Szabó Zoltán szinte szepíróként teszi életessé megfigyeléseit: „Sokfelől jöttek sokféle igyekezettel – írja. – Apáik sokáig uralkodtak, sokáig voltak idegenek, vagy sokáig voltak mellőzöttek ebben az országban.” Mit tanulhattak apáiktól? Óvatosságot „és azt, hogy némán kell élni, kicsiny parányként, ahogy lehet; szűk ablakok mögött kevés zajjal, szent örületek s a szellem fényüzése nélkül.” Mi a tét? A „jó, biztos hivatal, kényelmes élet és szűkös nyugdíj.” És mi az ára? „... az önállóság feladása, s az apák rétegének elárulása. Nem kívántak mást tőlük mint bizonyos közönyt, bizonyos felületi gondolkodást és bizonyos optimizmust... Szelid és zajtalan e megalkuvás, nem követel jellemtelenséget, csak éppen jellemeknek nem való, de valahogy élni kell mégis és jobb élni vaksin, mint sehogyanse.”⁵⁶

Bravúrosan jellemzi az áltatás és önáltatás finom mechanizmusait, amelyek e felfelé törekvő, frissen beilleszkedő réteg illuzorikus tudatát táplálják, elhithetvén velük, hogy „ők az úri hagyomány fenntartói, a nemes konzervativizmus őrzői, a szeplőtelen erkölcs és a gutaütésig érintetlen egészség”, hogy „csupa jó jön az országra és rájuk”. „Ki beszélt arról, hogy egy önmagát meg nem találó rétegnek a részei ők, hogy nem urak és nem polgárok, nem egészen műveletlenek és nem egészen műveltek, s legtöbbször nem »középen« van, mint osztályuk neve mondja, hanem félúton.”⁵⁷

Az emocionálisan színezett tényleírás feszes, szigorú értékítélet zárja: „Vannak, akik minden jó forrásának, minden nemzetfenntartás oszlopának látják őket és vannak mások, akik minden bűn elkövetőjének, és minden hibák okozójának. Holott csak eszközök ők, tettek, hibák, mulasztások eszközei s a hibákat konzerválók kezé-

ben is engedelmes, lágy, konzerváló anyagok. Ha van bűnük, ez ennyi: nem lettek mások, mint amilyenek akarták őket. Leromlott vagy mellőzött osztályokból jöttek s bizonytalan rétegbe jutottak, adottságaik, elküldők, kenyéradók és adoptálóik parancsolóan írták elő nekik, hogy olyanok legyenek, amilyenek.”⁵⁸

Érvényes *szociológiai* megfigyeléseken alapul a vidéki értelmiség *tagolódásának* leírása is. „Tagolódik elsősorban az egyesek származása szerint ... a társasági-úri-emberi megítélés kasztrendszerű különböztetési szerint és ezenfelül, mint honorácior-osztály a hivatal rangja szerint. Mert a hivatalnak nálunk ugyanúgy van előkelősége, ahogyan a családnak.”⁵⁹ E szemléletmód alapján a vármegyeház magasabb rendű hivatal, mint a városház, a jegyzői iroda magasabb rendű, mint egy iskola igazgatói szobája, és mind magasabb egy magánvállalati irodaszobánál. Vagyis: „a hivatalok és állások sem fontosság vagy nemzeti szerep szerint ítéltetnek meg, hanem a hatalom mérve szerint és aszerint, hogy a hatalom jellegben mennyire van közel a régi nemesi hatalomhoz”. A tanítók például „ebben a megegyezéseken, konvenciókon és előítéleteken alapuló társasági rendben majdnemhogy olyan alacsonyban vannak, mint az ókori társadalomban. A tanár, bár ugyanannyi egyetemi esztendőt végzett, mint a jogász, a vidéki értelmiség gondolkodása szerint korántsem olyan magasan álló férfiú, mint amaz. Minthogy a jogászműveltség régi nemesi hagyományokban gyökeredik, viszont a kultúra terjesztése kevésbé gyökeredik ily hagyományokban.”⁶⁰

A kötődés a hivatalhoz, úgy tetszett, biztos legitimizáló tényező; ha morálisan megkérdőjelezhető is, jó az államraison szempontjából. Ez azonban a megtévesztő felszín. A hivatalhoz való görcsös ragaszkodás nem erősíti a legitimizált értékekkel való *belső* azonosulás szükségletét ebben az atomizált, töredékes, sokféle ágazó rétegben. És – vallja Szabó – e középosztálytudatú értelmiség „éppen azért veszedelme az állami rendnek nehéz időben, amiért támasza jó időben. Csak azért volt mindig ennyire kihasználható, mert lényegénél fogva nem volt osztálytudata, csak hivataltudata.”⁶¹

Az 1938-as év eseményeire utalva – szakadás a kormánypárton belül, a nyilasok mozgolódása – figyelmeztet a veszélyre: e réteg „a jelenségeket éppen a legnehezebb időben nem a szerint fogja megítélni, hogy mit kell tennie, hanem a szerint, hogy kihez kell alkalmazkodnia.”⁶²

E bátor, kritikai hangvételű jellemzés ugyanakkor nem ment egyoldalúságoktól sem. Egyrészt, mert egy, a *lateiner*, *hivatalnok értelmiségen* belül valóban létező erőteljes tendenciát emel általános érvényű jellemzővé; másrészt mert teljesen látóhatáron kívül hagyja az értelmiség polgárosodott, önálló egzisztenciával rendelkező rétegét; az okleveles mérnökök, ügyvédek, orvosok, írók, újságírók, művészek csoportjait.

Ugyanakkor állapotrajza akár programként is értelmezhető ítélettel társul; s az ítélet *progresszív* irányultsága egyértelmű. A kiegyezés után országló kormányzati elit, „hivatalra orientált” értelmiségi réteget létrehozva, épp abban hibázott a rendszer szempontjából is, amiben a legokosabbnak hitte magát: „Abban, hogy a hivatali kööttség ezer fonalával fűzték magukhoz e középosztályt. S abban, hogy azt képzeltek: bűnhődés nélkül el lehet sikkasztani a valódi magyar demokrácia létrehozását, hiszen az álpolgárságra nyugodtan támaszkodhatnak az áldemokratikus rendszerek.”⁶³

Az „úri középosztályi-értelmiségi konglomerátum” *önszemléletét* Szabó Zoltán – elméletileg és módszertanilag is meggyőzően – vélt nemzetfenntartó szerepük, nép- és politikai szemléletük tükrében tartja vizsgálhatónak. Magabiztosan tájékozódik a kinyilvánított szándékok és a lefojtott indulatok bozótjában; intuíciója, finom megfigyelőképessége e fejezetrészekben mutatkozik meg a legerőteljesebben. Jól látja, hogy a nemesi minta követésének óhaja e réteg *népszemléletét* is átjárja. Egyaránt kifejezésre jut ez a fegyelmelés stílusában, a paternalista ügyintézésben, a patriarchális hangvételben s a dekórumokban, amelyekkel a státuskülönbségeket hangsúlyozzák.

Politikai kultúrájuk és moráljuk szempontjából meghatározó, hogy „E réteg

számtalan nyílt választásban vett részt s látta mindig: a politika intézése szűk körök monopóliuma. Ilyen körülmények közt kellett, hogy megrokkanjon bennük a politikai erkölcsstudat és ki kellett fejlődnie ama nézetüknek, hogy a politika zavaros víz, melyben aki ügyes: halat fog, aki becsületes: elmerül. Természetesen nem így beszélnek róla, de lelkük mélyén így látják és eszerint cselekszenek.”⁶⁴

Szabó Zoltán, aki profétai indulattal ostromozza e hozzá oly közel álló réteg hibáit, *bűnösnek* – az ő kifejezését idézem – elsődlegesen *nem* őket tartja, hanem a *politikát*. „Ki bűnös ebben? Ők maguk: a vidéki középosztály, alig. Sose a maguk útján jártak, hanem mindig azon, amit eléjük rajzolt a vezetők keze. Kötelességüket, amit eléjük adtak, híven teljesítették. Ha mélyebb kötelességeket adtak volna eléjük, azt is híven teljesítették volna. S minthogy munkája neveli az embert, ma egy lelkiismeretesebb és tisztábban látó réteget találnánk helyükön. Nem lettek eléggé igazán magyarok? Ők megtanulták azt, amit mutattak nekik, de miért nem mutattak többet, realisabbat, igazabbat? Kissé kultúrpolitikánk bűne az egész. E kultúrpolitika nagyon régóta felületes volt, nem bányászott eléggé mélyen a magyar értékekben, s nem volt füle hozzá, hogy meghallja azoknak a dallamoknak a szépségét, amiket lenn zümmög a nép.”⁶⁵

Szabó Zoltán szilárd szerkezeti meghatározóktól indult el elemzésében, s íme, kiderül: egy új politikai kurzus meghirdetés is feloldaná a bajokat. A szociográfia és a politikai publicisztika egymásba játszása itt kitapintható korláttá válik. Mert a politikai rendszer s az általa kultivált értékek, magatartásminták egyazon szerkezeti meghatározottságok termékei. Az azonban, hogy ezt kimondja, olyan világnézeti szálak átvágását követelte volna meg, amelyre Szabó Zoltán még e leghaladóbb értékei alapján joggal klasszikusnak tekintett szociográfiájában sem vállalkozott.

A *Cifra nyomorúság* visszhangja korántsem volt olyan széles körű, mint *A tardi helyzet-é*: ennek azonban nem a mű színvonala, hanem a megváltozott közhangulat az oka. 1938 áprilisában még megjelenik a Márciusi Front programnyilatkozata, a Front azonban lassan felmorzsolódik, s ezzel párhuzamosan a szociográfiai mozgalom is egyre erőteljesebb lesz – nem kis részben a kormány ügyes, megosztó-megtörő politikája következményeként. Megszűnik a *Válasz* is, amelynek 1937-ben Szabó Zoltán egyik társszerkesztője volt.

Bár társadalomrajzát 1939-ben Baumgarten-díjjal jutalmazták, a *Cifra nyomorúság* Szabó utolsó szociográfiai vállalkozása. 1938 októberétől – nyilván abban a reményben, hogy a szociálpolitika enyhít majd az adott társadalmi szerkezet általa is feloldhatatlannak tartott strukturális ellentmondásain – Bihar vármegyében szociális tanácsadóként tevékenykedik, majd csalódba ezen országos vállalkozás hatékonyságában, állást és műfajt is vált: az esszé és a publicisztika felé fordul.

Publicisztikájában a következetes antifaszizmus egy harmadikutas program – igaz, töredékes – kifejtésével társul. E program jegyében írja meg a *Két pogány közt* című, a MEFHOSZ Magyarok Könyvtára sorozatában megjelent művét, szerzője a *Szellemi honvédelem* naptárainak s a *Magyar Nemzet* azonos című rovatának. 1939-ben Franciaországban tartózkodik, itt éri meg a köztársaság összeomlását – *Összeomlás* című művét ez a drámai helyzet ihleti –, majd 1942-ben, *Szerelmes földrajz* című művében a táj- és hazaélmény lírai ihletésű megjelenítésére vállalkozik.

A felszabadulás után aktívan bekapcsolódik a közéletbe. 1945 szeptemberében a MADISZ I. kongresszusán az országos vezetőség elnökének választják meg, alapító szerkesztője lesz a *Valóság* című, a MADISZ és a NÉKOSZ égisze alatt működő folyóiratnak. Maga kevés tanulmányt írt, publicisztikai írásait elsősorban a Boldizsár Iván szerkesztette *Új Magyarország* című hetilapban jelentette meg. Utolsó hazai publikációja, a *Petőfi márciusra készül a Politikában* jelenik meg 1948-ban. 1949-ben, a Rajk-per heteiben, a Magyar Köztársaság kulturattaséjaként Párizsban tartózkodik. Ekkor szakította meg kapcsolatát a hivatalos Magyarországgal. Szembenállása nem enyhült utolsó éveiben sem. Első gyűjteményes kötete halála után *Ősök és társak* címen jelent meg.

- ¹ Szabó Zoltán: Szerelmes földrajz. Budapest, 1942. 17. old.
- ² Ugyanott.
- ³ Id. mű, 18. old.
- ⁴ Id. mű, 19. old.
- ⁵ Id. mű, 20. old.
- ⁶ Beszélgetés Boldizsár Ivánnal. Idézi Huszár Tibor: Történelem és szociográfia. Budapest, 1979. 364. old.
- ⁷ Id. mű, 364–365. old.
- ⁸ Fialat Magyarság. Eszmék és elszánások. Budapest 1930. Szerzők: Aradi Zsolt, Batiz Dénes, Buczkó Emil, Éri Emil, Faragó Ede, Fodor Ferenc, Gacs János, Major Dezső, Molnár Frigyes, Oláh György, Sik Sándor, Szőke Imre, gróf Teleki Pál, Vidorszky Kálmán, Zsember Gyula.
- ⁹ Lásd: Virágh Zoltán: A Fialat Magyarság Szemináriuma. 1932/9. szám. További közlemények: 1933/2., 3., 5., 6., 10; 1934/1., 2., 4. és 6. szám.
- ¹⁰ Fialat Magyarság, 1933. április. 75. old.
- ¹¹ Országos Széchényi Könyvtár. Ortutay Gyula hagyatéka.
- ¹² Németh László: Magyarok Romániában. Tanú. 1935/4. szám. Szabó Zoltán beszámolója *Ahol a népi kultúra még nem romlik* címmel az *Új Kor* 1935. novemberi számában jelent meg.
- ¹³ Szabó Zoltán: A Fialat Magyarság Szociográfiai Munkaközössége jelentése. 1936. január. 17. old.
- ¹⁴ Szabó Zoltán: Társadalomkutatás. *Fialat Magyarság*. 1934. november. 167. old.
- ¹⁵ Ugyanott, 166. old.
- ¹⁶ Ugyanott, 168. old.
- ¹⁷ Ugyanott, 169. old.
- ¹⁸ Ugyanott, 167. old.
- ¹⁹ Ugyanott.
- ²⁰ Ugyanott, 165. old.
- ²¹ Ugyanott, 168. old. (Szabó Zoltán szerepfelfogásáról, a szociográfusi szereptudatról lásd: Németh Dénes: A népi szociográfia, 1930–1938. Budapest 1985. 105–137. old.)
- ²² Ugyanott, 167. old.
- ²³ Szabó Zoltán: A Fialat Magyarság Szociográfiai Munkaközössége jelentése. Fialat Magyarság. 1936. január. 17. old.
- ²⁴ Ugyanott.
- ²⁵ Szabó Zoltán: A tardi helyzet. Budapest 1937. III. kiadás. 110. old.
- ²⁶ Ugyanott.
- ²⁷ Ugyanott, 165–166. old.
- ²⁸ Ugyanott, 166. old.
- ²⁹ Ugyanott, 218. old.
- ³⁰ Szabó Zoltán: Ősök és társak. London. 1984. 125–132. old. *Szekfü Gyula*: Három nemzedék és mai utána következik. Budapest, 1934. 464–456. old.
- ³¹ Csak a leglényegesebbeket említjük: Braun Róbert: A magyar falvak és a puszták népe. *Századok*. 6–7. szám; Kassák Lajos: A tardi helyzet. *Népszava*, 1936. május 31.; Darvas József: A szociográfia mérlege. *Gondolat*, 1936. 24. old.; Bálint György: Levél helyett. *Pesti Napló*, 1936. május; Veres Péter: Politikai szociográfia. *Szocializmus*, 1936. szeptember; Fodor Ferenc: Az elsüllyedt falu. *Fialat Magyarság*, 1936. szeptember.
- ³² Veres Péter: Politikai szociográfia. 421. old.
- ³³ Ugyanott, 422. old.
- ³⁴ Ugyanott.
- ³⁵ Ugyanott. A szélsőjobboldali álláspontját markánsan fogalmazza meg Oláh György: Tardi levél „A tardi helyzet”-ről. *Új Magyarság*, 1936. június 21.
- ³⁶ Veres Péter: Id. mű, 421. old.
- ³⁷ Fodor Ferenc: Elsodort falvak? *Fialat Magyarság*, 1935. március, 41. old.
- ³⁸ Fodor Ferenc: Az elsüllyedt falu. *Fialat Magyarság*, 1936. szeptember. 142. old.
- ³⁹ Darvas József: Öncsonkítás. *Gondolat*, 1937. Szabó Zoltán választát és Darvas József viszontválasztát a *Gondolat* 1937. 2. száma közölte.
- ⁴⁰ Szabó Zoltán: Tardi helyzet. 7–9. old.
- ⁴¹ Tíz íróval kötötte meg Sárközi az Athenaeum nevében a szerződést: Boldizsár Iván, Erdős János, Erdei Ferenc, Féja Géza, Illyés Gyula, Kovács Imre, Kodolányi János, Németh László, Ortutay Gyula, Szabó Zoltán. Lásd: Kiss István: Az Athenaeum könyvkiadó története. Budapest, 1983. 193. old.
- ⁴² Fodor Ferenc: A falukutató mozgalom kritikája. *Magyar Szemle*, 1937/XXX. szám. 28–29. old.

- 1937 áprilisában a képviselőházban Darányi Kálmán miniszterelnök is szót emelt a falukutatók „túlzásai” ellen. Az 1937. évi április hó 27-re hirdetett Országgyűlés képviselőházának Naplója. XIII. köt. 159. old.
- ⁴³ A néma forradalom a bíróság előtt. Kovács Imre nemzetgyalázási pere. Budapest, é. n.; A Viharsarok a bíróság előtt. Márciusi Front kiadása. Budapest, é. n.
- ⁴⁴ Szabó Zoltán: Viharsarok. Válasz, 1937. 306–309. old.
- ⁴⁵ Szabó Zoltán: Levél a fiatalokhoz. Korunk Szava, 1937. június 15. 12. sz.
- ⁴⁶ Szabó Zoltán: Eger. Korunk Szava, 1937. szeptember. 483–486. old.
- ⁴⁷ Ugyanott, 485. old.
- ⁴⁸ Széchenyi György: Vajúdás az egri cikk körül. Korunk Szava, 1937. október.
- Szabó Zoltán: A szerző válasza. Ugyanott, 1937. október.
- ⁴⁹ Erdei Ferenc: Hős/korunk. Kelet Népe, 1941/8. szám. 3. old.
- ⁵⁰ Szabó Zoltán: Cifra nyomorúság. Budapest 1938. 277. old.
- ⁵¹ Ugyanott, 181. old.
- ⁵² Ugyanott.
- ⁵³ Ugyanott, 181–182. old.
- ⁵⁴ Ugyanott, 183. old.
- ⁵⁵ Ugyanott, 184. old.
- ⁵⁶ Szabó Zoltán: Id. mű 185. old.
- ⁵⁷ Ugyanott.
- ⁵⁸ Ugyanott, 186–187. old.
- ⁵⁹ Ugyanott, 184. old.
- ⁶⁰ Ugyanott, 184–185. old.
- ⁶¹ Ugyanott, 188. old.
- ⁶² Ugyanott.
- ⁶³ Ugyanott.
- ⁶⁴ Ugyanott, 205. old.
- ⁶⁵ Ugyanott, 216–217. old.

AZ UTOLSÓ ÜZENET

Kun Béla irodalmi tanulmányai a népfrontpolitika erőterében*

A párttörténetből tudjuk, milyen lassú és ellentmondásteljes volt az az út, amelyet a népfront-politika irányában a magyar párt és maga Kun Béla is bejárt. A francia népfront példája, a Komintern VII. kongresszusa döntő lökést adott egy másfél évtizedes meggyökeresedett stratégia radikális megváltoztatásához. Az „átértékelés” kétséget kizárólag végbement Kunnál is, s ennek ekkori alapvető politikai megnyilatkozásai mellett „tanúsítványai” irodalmi tanulmányai. Hidas Antal *Ficzek úr* című regényéről írt ismertetése, Sinkó Ervinnel folytatott beszélgetései, s élete utolsó munkája, a Petőfi-tanulmány közvetve-közvetlenül korrespondálnak politikai megnyilatkozásaival, a szociálfasizmus elméletének elvetésével, a parasztkérdés radikálisan új megközelítésével, s a proletárdiktatúra helyett a „munkásosztály és a parasztság forradalmi demokratikus diktatúrája” követelésével, amelyet olyannyira hangsúlyozott a VII. kongresszuson mondott beszédében. Ugyanitt elvetette azt a korábbi nézetét, hogy polgári demokrácia és a fasizmus egyként a burzsoázia diktatúrájának azonos megjelenési formái.

Keserű iróniája a sorsnak, hogy midőn alapvető politikai elhivatottsága gyakorlásának lehetősége lezárult, előtte is az „irodalmár pálya”, mint egyetlen lehetőség nyílt meg. Két nagy tanulmányát 1936-ban írja. 1935–36-ban igyekszik még egyengetni Sinkó Ervin *Optimisták* című regénye kiadásának ügyét a Szovjetunióban, azét a regényét, amely valamennyi közt a legmagasabb művészi színvonalon mutatta meg 1919 társadalmi-emberi történéseit, konvulzióit, nagyszerűségét és vereségeit. Sinkó anélkül utazott el Moszkvából, hogy regénye ott valaha is megjelent volna. Nem tudhatta, hogy Kun Béla körülményeiben állt be olyan változás, amely már nem lehetett ajánlólevél pártfogoltja számára.

Hidas Antal *Ficzek úr* című regényéről a *Novij mir* 1936 decemberi számában jelent meg Kun Béla tanulmánya. Közel egy éve már nem írt politikai cikket. Nem csoda tehát, ha ebben az irodalmi tanulmányban is (tulajdonképpen mint *egyetlen* megnyilatkozási formában) benne foglaltatik mindaz, amit aktív politikusként már nem képviselhet. A *Ficzek úr*-ről szóló írás mérföldnyi távolságban van már a proletárirodalmi megközelítéstől, ez minden politikai-szociológiai velleitásával együtt a kor színvonalán álló irodalmi esszé, amelyben Kun valóságos esztétikai vértetben közelíti meg az írásművet. Terminológiája, fordulatai, szempontjai elárulják, hogy Kun Béla a meglehetősen zaklatott évek során is figyelemmel kísérte az irodalmi élet fejleményeit, esztétikai novumait s azokat minden nehézség nélkül kamatoztatni is tudta. Kun érvelésében Balzacra, Zolára, Gorkijra és Romain Rollandra hivatkozik, Aragon *Bazeli harangok*-jára, Panfjorov, Solohov műveire. Példatára sok vonatkozásban érintkezik a természetesen összehasonlíthatatlan nagyobb esztétikai apparátussal dolgozó Lukács György példáival, regénymintáival. Lám, a „nagy irodalom”, a „nagy realizmus” értő megítélésére megérett az idő. Kun már nem követeli a regényírótól, hogy csak munkásokról írjon, történelmi analízis során indokolja a századelő kispolgári világa széles körű ábrázolásának értelmét, rámutat e réteg bonyolult fel-alá mozgásának természetrajzára, állandó érintkezésére a munkásosztály különböző rétegeivel, érzékelteti ugyan, hogy a fasizmus rezervoárja sok tekintetben e pauperizált tömeg, ugyanakkor méltányolja, hogy Hidas nem zárja le

* Részlet egy nagyobb tanulmányból.

a jövő felé e réteg útját, azaz nyitva áll az a munkáspárttal folytatandó dialógusra, lehetőséget nyújtva a szövetségre, a megnyerésre.

Kun Béla legutolsó munkája is irodalmi tanulmány: Petőfi Sándorról írta. Egy oroszul és ukránul megjelenő válogatás elé tervezte előszóként, de a kiadvány már nem valósult meg. Magyarul az amerikai magyar munkásság lapja, az *Új Előre* közölte először, idehaza a *Kortárs* 1957-es évfolyama. Húsz év előtt (amire nyilván nem gondolt) ezzel az írásával búcsúzott, s két évtized múltával ez volt az első írása, amely újra megjelenhetett idehaza. Egy év múlva követte ezt írásainak első hazai gyűjteménye.

A személyiség legmélyebb belső indítékaira felelő témák, művészi alkotások egy életen át elkísérik őrzőjüket. Nincs tehát semmilyen irracionális magyarázata annak a körülménynek, hogy a kolozsvári középiskola önképzőköriének diákja a magyar népköltészetéről és Petőfi hazafias lírájáról írja első számottevő dolgozatait, s egy emberöltővel később ugyanaz a „feladat” várja – de mennyivel gazdagabban, kitisztultabban; három évtized konvulzív történéseiben való aktív, szenvedélyes részvétel és a küzdelmek tapasztalatai hitelesítik az „érettebb variánst”. Ezeket a tapasztalatokat Kun a magyar proletárforradalom vezetőjeként, a Komintern egyik vezető funkcionáriusaként gyűjtötte. Nem is mindig „témaépítők” voltak e tapasztalatok; sors-meghatározó alapvető eszméje az emigráció idején a történelmi körülményekhez nem alkalmazkodó túlfeszítettségben működött – de végső célkitűzésként, ha elvontan is, azért még igaz maradt.

A Petőfi-tanulmány – az irodalmi téma formáját öltő *politikai végrendelet*, még akkor is, ha Kun nem gondolta, nem hihette, hogy annak készül. Bár ki tudja? 1936 őszén már folytak a perek... A tanulmány egyik megragadó passzusa Petőfi haláltudatáról szól: „Petőfi... levonta forradalmár voltának minden következtetését – írja a tanulmány szerzője –, ... tudta, hogy a szabadság kivívása vérbe kerül... Tudta, hogy ahol a szabadság és a szolgaság között folyik a harc, ott a halált is osztogatják.”

A Petőfi-tanulmány a választott hős életművének, a kortörténetnek, a szakirodalomnak, a korabeli és akkori jelenkori Magyarország eszmeáramlatainak és politikai viszonyainak, a marxizmus klasszikusainak a magyar kérdésre vonatkozó írásai teljes ismeretében készült, mondhatni: filológiai akribiával. Közlendőjének aktualitását Kun nem rejtegeti; a közvetlen allúziók helyenként kicsapnak az ismertetőelemző munka higgadt dikciójából. Az írás értéke azonban attól nő meg, hogy a kapcsolatszövevény 1848/49 és 1919 és 1936 közt végül is nem erőszakolt, nem didaktikus, hanem – a ma olvasója számára is elfogadható evidenciával – a történelem által egyszer feladott és teljességükben mindaddig meg nem oldott kérdések évtizedeket, közel egy századot átívelő szivós jelenléte teremti meg a tanulmány *belső formáját* és érvelő, *tudományos hitelét*. Ez a körülmény, és nem az aktualizálási igény következménye, hogy a társadalmi küzdelmek alapszituációi, pártok és képviselőik magatartása, a felmerült kérdések és a rájuk adott válaszok természete – mutatis mutandis – oly sok hasonlóságot mutat fel.

Ugyanakkor Kun írása újra *irodalmi* dolgozat; helytálló a vélekedés, hogy az első marxista igényű nagyszabású Petőfi-tanulmány ez, amelynek számos alapvető megállapítása máig megáll az időben. A *realizmus* esztétikája kimunkálásának idején nem kívülről bevitt szempontként, hanem természetes elemző módszerként él a szerző tolla nyomán Petőfi nép- és tájszemléletének, képalkotásának találó vizsgálata, a népiesség és e költészet nemzeti elhivatottságának éles fényvel történő megvilágítása, amelyhez hasonló elemzéseket pár év múlva – mintegy Kun testamentuma szellemében – majd csak Révai József tollából olvashatunk. A korban természetes, de ma sem hathat idegenül a költészet alapját és „hátterét” képező társadalomtörténeti és szociológiai vizsgálat kiterjedt részletessége, melynek során Kun sokoldalú megközelítéssel világítja meg és jellemzi a reformkori viszonyokat, Széchenyi mérsékelt és Kossuth radikálisabb liberalizmusát, s a mögöttük álló erőket; a feudális renden kívül rekedt, legkülönbözőbb helyzetű, de egyként jogtalan, nincstelen „előproletariátust”, amely ugyanakkor a még fejletlen, kezdetleges kapitalista

rendbe se tudott integrálódni. Petőfit Kun e réteg reprezentánsának tartja, *tudatos* forradalmárnak, aki valamennyi korabeli kizsákmányolt osztály és réteg eszmei képviselőjénél radikálisabban demokrata, jakobinus köztársasági érzületű forradalmár.

Mindaz, amire Petőfi taníthatta ekkor a magyar progressziót, mondhatni, benne volt a levegőben, de méginkább a közéletben. Idehaza a bontakozó „népi irodalmi” mozgalom baloldali áramlatának radikalizálódása folyik ekkor, amely 1937-ben a Márciusi Frontban kulminál, a 12 pontban, a debreceni *Tovább* programjában. Nagyönis időszerű volt Kun vállalkozása, hogy Petőfi költészetének tükrét tartsa ekkor, e válságos években mindenki elé, akit érdekelt a magyarság jövője, az elnyomottak sorsa.

Ebben a tükörben jól szemlélhette politikai múltját és jelen helyzetét a kommunista mozgalom is. Meglepő emlékeket ébreszthetett annak felidézése: miképpen ragadták magukkal a tömegeket Petőfi és radikális elvbarátai, s miképpen bukott meg Petőfi, a képviselőjelölt, hogyan szorult ki a megalkuvásra, kompromisszumra kész vezetésből. Petőfi – úgymond – „világosan látja a forradalom táborába becsúszott kártevők gyalázatos szerepét, veszedelmes hatását, hirdeti ellenük a terrort”. Idézi a költő sorait:

„Hol az ellen, kérdezed? ne kérdezd,
Mindenütt van, ahová tekintesz,
S legnagyobb és legveszélyesebb az,
Ki mint testvér simul kebleinkhez.
.....
Könnyű bánni külső elleninkkel,
Ha kivesznek e belső bitangok...”

Lehetett-e olvasó, aki nem gondolt e soroknál 1919 tanulságaira, amelynek sokkhatása Kunban oly nehezen oldódott. S lehetett-e nem 1919-re gondolnia annak, aki Kuntól Petőfi kapcsán ezt olvasta: „Látja, mint válik a forradalom liberális vezetőinek alapvető hibája... a nagybirtok épségben hagyása, fel nem osztása – a forradalmi háború végzetévé. Látja, mint akadályozza ez a politika a nép forradalmi erőinek teljes mozgósítását a forradalmi háborúra.”

Petőfi szellemében, Marxot és Engelst idézve emlékeztet a „vörös terror” indokoltságára, a villámgyorsan kelt honvédő hadsereg dicső tetteire; s arra, hogy a „magyar háború” – Marx szavaival – miképpen nőtt túl önmagán s „öltött véglegesen európai jelleget”. A *Neue Rheinische Zeitung*-tól Petőfiig terjedt ez a felismerés, amelyet így formált versbe a költő:

„Emelje ez föl lelkeinket,
Hogy mi vagyunk a lámpafény,
Mely amidőn a többi alszik,
Ég a sötétség éjjelén.”

Nem öngazolás szólt a tanulmányíró soraiból Petőfi tanulságul hívása idején, jól tudta, hisz közismert volt: a Magyar Tanácsköztársaság léte függött a nemzetközi munkásmozgalom előrelendülésétől vagy visszavonulásától. Kunnak és az 1919-es „radikálisoknak” vállalniuk kellett e „lámpafény” szerepét a „sötétség éjjelén” a bukásig, annak ellenére. A magyar kommun internacionalista küldetése és sorsa visszafénylített Petőfi idézett lángoló-keserű soraiban.

S végül: a „népiesség” és a „nemzeti elem” viszonyának gondja! Amelyet egy pillanatig még maga Ady is félreértett, amelyet nem értettek a harmincas évek kispolgári demokratai, akik gyanakvóan tekintettek mindenre, amiben sovinizmust, nacionalizmust félhettek, – a népiesség, amelyet díszítő elemmé jelentéktelenítettek a pozitívizmus irodalomtörténészei, átszilizáltak az uralkodó körök; s a „nemzeti elem”, amelyet elorozni szándékoztak a magyar progresszió élcsapatától, a „hazátlan bitangoktól”. Kun szerénykedés nélkül ismerteti, miképpen hangzott el a Horthy-bírótság

egy „nemzetgyalázási” ügyében a vád: „Petőfi Sándor volt a felelőtlen elemek vezére... politikája az urak, a papok és a királyság gyalázása volt. Petőfi egyes verseiben szóról szóra azt írta, amit Kun Béláék hirdettek.” Nehezen lehetett volna az osztályellenségénél hitelesebb bizonyítványt adni a jakobinus Petőfi és az 1919-es kommün szellemi rokonságának, e tradíció folytonosságának. Kun Béla kimutatja tanulmányában Petőfi népiességének *forradalmiságát*, amely még a képalkotásban is megmutatkozik, a látásmódban gyökerezik. Petőfinek – írja – nem csupán forradalmi versei voltak, hanem egész költészete volt forradalmi. Ugyanez a forradalmiság jellemzi költészetének nemzeti voltát, amely „éppúgy nem nacionalista, éppúgy nem sovíniszta, mint ahogyan nem volt az a Magyar Tanácsköztársaság harca az európai imperializmus ellen, a magyar nép szociális felszabadulásának és nemzeti önállóságának védelmében, a magyar nemzet önrendelkezési jogáért, állami függetlenségéért”.

Petőfi költészete fő vonásainak irodalmi elemzéséből ilymódon közvetlen természetességgel bomlott ki – az utolsó írás jogán – a magyar kommunisták harcainak, politikájának, politikájuk korrigálásának (!), küzdelmük időszerűségének értelme. Idehaza Illyés írja ugyanekkor Petőfi-monográfiáját, (két évvel azelőtt találkoztak Moszkvában), s a költő zárósortaira mintha csak Kun Béla szavai visszhangoznának. Petőfi „gondolatai, nagy okai a haragvásra, álmai a szabadságról s a nép jövőjéről változatlanul időszerűek. Kinzó örökség. Orgazdának érezheti magát, aki csak verseinek „szépségét” élvezi s elzárkózik a bennük rejlő parancstól” – írja Illyés. Kunnak módjában van nyíltabban megnevezni ezt a parancsot. A haragvó, álmódó költő és a kommunistákat összekötő folytonosság tudatában írja: „A fasiszta elnyomás ellen, a polgári demokráciáért való harcban kibontakozni készülő magyarországi népfrontban ott van az élen Petőfi Sándor, a minden fajtájú és bárhol is lévő elnyomásnak halálos ellensége, a magyar és világszabadság harcos, forradalmár költője.”

Kun Béla és Illyés Gyula e sorainak parancsát alig egy évtizeddel később végrehajtotta a történelem.

GUTENBERG - PARADOXON

Ellentétekben s következetlenségekben bővelkedő kor a mienk. Lám, hogyan járunk a könyvekkel is. Miközben már vagy jó két évtizede a néhai jó MacLuhan nyomán alig győzzük temetni a könyvnyomtatást, azonközben az egyre újabb és gyorsabb nyomdatechnikai eljárások úgy ontják a legkülönbélebb természetű köteteket, hogy azzal a könyvtárak még mai „profilírozott” korlátoltságukban sem remélhetik többé megbirkóztatni. Méghozzá nem is csupán az új könyvek árasztják el a piacot. Semmibevéve a könyv elhalásáról szóló prognózisokat és diagnózisokat, fölébrednek Csipkerózsika-álmukból régebbi korok nagy művei s érdekességei, hogy reprintek és hasonmás-kiadások formájában versengjenek az „olvasók kegyeiért”. Prózaiban: a hihetetlenül megnövekedett információáramlásban a könyv a várakozásokkal s jóslásokkal ellentétben semmiféle jelét nem mutatja a kiszorulásnak, inkább még láthatóan teret is nyer. S ebben az új térnyerésben meglehetősen nagy szerep jut a reprinteknek és a hasonmás-kiadásoknak.

Faksimilékkel természetesen régebben is dolgozott a könyvkiadás. Ezek a faksimilék azonban könyvészeti ritkaságokról – többnyire őnyomtatványokról vagy kódexekről – készült példányszámú és igen drága egyedi alkotások, igazi bibliofil csemegék. A reprintek és az újabb hasonmások ellenben nem könyvgyűjtőknek készülő különlegességek. Rendes tömegcikkek ezek, akárcsak a többi valamirevaló könyv, ha az áruk olykor meg is közelíti vagy el is éri a régebbi bibliofil könyv-dísz-tárgyakét. Az utóbbi azonban már nem annyira könyvészeti, mint inkább gazdasági paradoxon. Könyvészeti szempontból azt kell kiemelnünk, hogy a reprintek és az új hasonmások a faksimilékkel ellentétben használati cikkek, szervesen illeszkednek a könyvkiadás napi áramába, nem egyszer egyenesen új könyvek hiányát kívánják betölteni, kivált a mi könyvkiadási viszonyaink között.

A második világháború utáni időkben azonban az egész reprint-áradat valamiféle hiány betöltéseként indult meg. A pusztítás a könyveket se kímélte; még fontosabb volt, hogy az újjáépítést sokfelé követő fellendülésben eddig soha nem tapasztalt mértékben növekedni kezdett a főiskolai képzettségű szakemberek száma, a megnövekedett szakemberképzés pedig hatalmasan megnövelte az igényt a jó szakkönyvek és a forrás értékű klasszikus tudományos művek iránt. Kapóra jöttek a gyors és olcsó új sokszorosító eljárások, s az ötvenes években elöntötte a világpiacot a reprintek áradata, többnyire olcsó és rosszminőségű kalóz-kiadások formájában. Elég nehezen sikerült megfékezni ezt a kalóz-reprintelést; végül is tán nem is annyira a különféle jogi és kereskedelmi rendszabályok voltak hatásosak, mint inkább az, hogy a világpolitikában s a világ gazdaságban lassan beállott a konszolidált konfrontáció, a reprintek iránti igényben pedig jellegzetes eltolódás következett be. Az első nagy reprint-hullámban a természettudományos, matematikai és technikai művek vezettek, a hatvanas évekre azonban lelohadt az érdeklődés irántuk. Az új tudományos-technikai fejlődés ezen a téren ugyanis még a megelőzőt is jócskán felülmúlta, az alkotó ereje csúcán lévő vagy épp felnövő szakember-gárda ontotta a jobbnál jobb új monográfiákat, kézikönyveket, tankönyveket. A nagy nemzeti bibliográfiákban a decimális rendszer ötös és hatos szakcsoportját (a természettudományok, a matematika, a műszaki- és az orvosi tudományok csoportját) egyre naprakészebb új művek duzzasztották, s mellettük eltörpült a reprintek jelentősége. Megnőtt viszont ezzel egyidejűleg a fontosságuk a legkülönbélebb humán tudományokban. A történettudományban, a filológiákban és a filozófiában mindig is más volt új és régi viszonya, mint a természettudományokban és az alkalmazott tudományokban, az oktatás és a

kutatás exponenciálisan növekvő méreteivel párhuzamosan pedig méginkább megnőtt az igény az egyes szakmák – gyakran már csak egy-egy nagy könyvtárban fellelhető – klasszikusai iránt. Fokozták ezt az igényt az új kutatási illetve hivatkozási szokások is, amelyek – részben a „xerox-forradalom” hatására – újból előtérbe állították sőt olykor szinte önállósították a jegyzet-apparátust. S végül a hetvenes években a világszerte megerősödő konzervatív tendenciákkal párhuzamosan szükségképpen megnövekedett a múlt afféle antikváriusi kedvelése. Ritka és mutatós régi könyvek csillagászati antikvár-árakon kelhettek el még akkor is, ha amúgy nem volt „belbecsük”; érthető, hogy a megszilárduló reprint-üzlet ezt is kihasználta.

A fenti tényezők összjátéka következtében a reprint önálló ágazattá növekedett a differenciálódó könyvszakmán belül. Kisebb, időszakos reprint-tevékenységgel a hagyományos nagy cégek majd mindenike próbálkozott, ámde az üzlet túlnyomó többsége hamarosan direkt erre a célra szerveződött vállalkozások körében tömörült. A piac zöme fölött itt is néhány nagy cég uralkodik, de jut hely kisebbeknek is bőven, s az egyre újabb nyitások (mint például a neves tudósok cikkgyűjteményeire specializálódó londoni „Variorum Reprints”) sikere mutatja, hogy a lehetőségek távolról sincsenek még kimerítve.

Magyarországon a szakszerű reprint-tevékenység meglehetősen későn jelent meg. Az első ilyen vállalkozás Szinnyi József hatalmas művének, a *Magyar írók élete és munkái*-nak reprint-kiadása volt, 1980–81-ben. A „Szinnyi” reprintelése nyilvánvaló hiányt töltött be. Olyan könyv, amit könnyebb szidni mint nem használni, s még akkor se avul el, ha egyszer netán tényleg megszületik valami használható irodalmi lexikon, mert azt is úgy lehet majd racionálisan megcsinálni, hogy kiegészítse a nagy Szinnyeit. A 14 hatalmas kötettel tehát a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülete halaszthatatlan feladatot teljesített, függetlenül attól, hogy a vállalkozás végül is hajtott-é hasznot vagy se.

Úgy hírelt akkoriban, hogy a nagy vállalkozás kisebb érdeklődést keltett a vártnál; a folytatás mindenesetre másféleképpen következett, kisebb s várhatóan népszerűbb kötetekkel. Meglehet, hogy a Széchenyi naplójából készült Oltványi Ambrus-féle válogatás kiemelkedően nagy sikere is inspirálta az Állami Könyvterjesztő Vállalatot, hogy 1982-ben reprintelje a *Selyemrül*-t, amit aztán még két Széchenyi mű követett a sorozatban: 1983-ban a *Balatonai gőzhajózás*, 1984-ben pedig a *Magyar játékszinrül*. Nem is számítottak rosszul, a csinos kötetek csakugyan szépen elkelték.

Az üzleti siker növelése érdekében azonban a legnagyobb Magyar még könyvnyebb témákról is mindig nehéz s nem egyszer keserű gondolatait a szerkesztők hamarosan nevezetes szakácskönyvekkel vélték tanácsosnak édesíteni, mint például Kugler Géza *A legújabb és legteljesebb nagy házi cukrászat*-ával, Dobos C. József *Magyar-francia szakácskönyv*-ével, Czifrai István *Magyar nemzeti szakács könyv*-ével, vagy az 1801-ből származó, *Úri, és közönséges konyhák meg-fordult Szakács-könyv*-vel. A szakácskönyvek csakugyan meglepően gyorsan elfogytak, mintha csak igazolni akarnák Fernand Braudel megállapítását: „az egyszerű konyhaszag egész kultúráját jellemezhet”. A siker azután óhatatlanul egy jellegzetes „könnyed” irányt jelölt ki a sorozatban. Ha a szakácskönyvek sikerével nyilván nem is versenyezhettek, kedvező fogadtatásra találtak a többi könnyedebb kötetek is, mint például Erdős József *Magyar tüdő-kalauz*-a (1811), Kolb Jenő *Régi játékkártyák*-a (1939), Pák Dienes 1829-ből származó *Vadásztudomány*-a vagy Möller János *Az európai manufaktúrák és tábrikák mesterség miveik* című tömzsi könyvecskéje 1918-ból. Utóbbi sikerét főleg az ábrái s a hazánkban hagyományosan erős technikatörténeti érdeklődés magyarázza; Pák Dienes könyve azonban olvasmánynak sem teljesen érdektelen. Eleven, mozgalmas leírások találhatók például a könyvben „Különféle vadakról”, a rőt szarvastól a cinkéig, s nem akármilyen a vadászkutyaokról szóló rész sem, amelyből még a szarvasgomba-kereső kutya betanítását is megtanulhatjuk. De szó kerül a könyvben a vadászat minden csínjáról-bínjáról s kellékeiről, úgyhogy igazán jól mulathatunk

(vagy bosszankodhatunk) ennek a komisz úri passzióknak változásain és – változatlanságán.

Csak félig sorolható ebbe a „könnyed” csoportba Kubinyi Ágoston vékonyka kis könyve a *Magyarországi mérges növények*-ről (1842). Főleg a szép színes ábrái (Kubinyi Géza művei) éltetik, demonstrálva a Csapody Verával tetöző nagy hagyomány korai jelentkezését. Ma is megszivlelendők a mérges gombák ismertetése kapcsán a gombagyűjtőknek címzett tanácsai: „De mivel ezen különbségeket olly hamar és, rendesen meghatározni nem lehet, legjobb minden gombát mellyet az ember vagy más tapasztaltak nem ismernek, inkább eldobni, mint életét veszedelmeztetni.” Még figyelemreméltóbb azonban a Mottó, amit Kubinyi A' *Kelet' Népé*-ből vesz: „Valamint egyén, úgy nemzet is megszerezheti magának a' természet' minden kincseit... de egyedül bölcsesség által; minek hijával viszont a' levegőtül kezdve, mi tán legártatlanabb, a' nagy természet' minden adományait, minden méreggégé, sőt átokká válhatik.”

Újabb s szinte beláthatatlan lehetőségeket rejtegető irányt nyitott a sorozat két kis képeskönyvvel: Szerelmey Miklós *Balaton Albumá*-val (1851) és Alt Rudolf *Buda-Pest*-jével (1845). Mindkét könyvecske magyar és német nyelvű; az előbbi a Balaton északi partjának nevezetes tájait, s főleg várait mutatja be, egy képzeletbeli gőzhajóút ürügyén, „a tó áttekintésével és magyarozatával”, a Szerző készítette tíz rajzban, s kísérőszövegével. Afféle útikönyv ez, amit az a lelkes meggyőződés táplál, hogy „ha a város e füzettel kezében indul a regényes utazásnak, sokkal nagyobb lesz minden egyes ponton gyönyörölve, hogyha a látott helynek, mellynek utánozhatatlan szépségei szemléletében kéjeleg, előre bírja némelly legszükségesebb ismertetési adatait.” Nagyságrenddel igényesebb a *Buda-Pest*, „előadva 32 eredeti rajzolatban Alt Rudolf által”. A festő képeit Sandmann Ferenc rajzolta és Rauch János nyomtatta, kiváló szakértelemmel. Jónéhány újból megjelent már a híres képekből 1969-ben Granasztói Pál *Pest-Budai városképek* című szép kicsi munkájában, de ez időközben ugyanolyan könyvritkasággá változott, akár Alt Rudolf albuma, úgyhogy időszzerű volt a kiadás. El is fogyott úgyszólván pillanatok alatt, tekintélyes ára ellenére. Megérdemelt siker volt, a város-rajzok nem csupán szépek, okosak is. Széchenyi eszméinek igazi terjesztése például a 25. kép: „Pest és Buda a' lánchiddal”: „Ha e' rajzunkon látható óriási építmény, melly ércz kapcsokkal csatolandja egymáshoz az ország két fővárosát, el fog készülni, akkor méltán dicsekedhetik majd a' két testvérváros a' legnagyobbszerű építmény bírásával a' szárazföldön, mellyre már rég kancsal szemmel tekintenek az adómentesség szűkkeblű bajnokai.” Külön említést érdemel a városháza, ahogyan Hild tervei alapján Kasselik Ferenc felépítette 1842-ben, „tulajdonszerű órtornyával, minek tetején, ünnepélyek alkalmával, a' város kétszínű zászlója lobog”. A képen egy komolyságában is könnyed épület látható, amely nyurga bakfisként figyel a lábainál elterülő teret. Milyen hüen tükrözte ez a városháza a polgárok (szilárd érdekközösségbe forrott német, magyar, zsidó, szerb polgárok) növekvő öntudatát, önmaguk szerény ám határozott vállalását! Tán épp ezért nem bántók egy cseppet sem a Firenzét idéző formák: ez itt nem üres és felfúvzkodott historizálás, mint majd az Országház esetében, ez itt még az azonos sors felismerése és vállalása. Kimondhatatlan kár, pótolhatatlan szellemi veszteség, hogy (úgyszólván az egész nagyszerű reformkori Pesttel együtt) ez a polgári öneszmeletet hirdető épület is áldozatul esett a dualizmus városépítő dühének. Nem minden írható persze a városépítés rovására; volt, amit már az osztrák ágyúk leromboltak; mint például a régi Vigadó, a Redoute. Cseppet sem túloz a szöveg: „Ezen a Dunára néző épület a maga nemében talán legnagyobbszerű az egész birodalomban.” A képek s a kísérő szöveg önmagukért beszélnek; de a kicsi könyv megérdemelt volna egy komoly kísérő tanulmányt.

Talán valami efféle meggondolás indíthatta a sorozat szerkesztőit, hogy a következő gyengébb, de hasonló kötethez, Vahot Imre 1846-ban megjelent *Magyartöld és népei eredeti képekben* című vállalkozásához előszót írassanak Kósa Lászlóval. Ebben a tömör és tudós írásban Kósa mindenekelőtt bemutatja Vahotot; „Összeférhetetlen természete és túlzott anyagiassága miatt, melyek olykor nem egészen tisztességes

utakra ragadták, alakja a kortársak szemében nem volt rokonszenves”, ámde ne fedjük, hogy ő „a modern magyar újságírás egyik úttörője”, Kossuth lelkes híve volt, s egy időben *Pesti Divatlap*-jában segédszerkesztősködött Petőfi. Ebből a „felfelé ívelő korszakából” származik a *Magyarföld és népei*, alcíme szerint „Föld- és népismereti statisztikai és történeti folyóirat”. A vállalkozás minőségét Fényes Elek és Luczenbacher János „felügyelése” volt hivatva garantálni; becsúsztak persze így is gyöngébb írások és hibák; Kósa kivált „az előítéletektől terhes nemzetkarakterológia” jelentkezését emeli ki. Valójában inkább tán a szerzők erősen különböző színvonaláról volt szó; akadtak köztük kiváló és később híressé vált tudósok – mint például a Kasát bemutató Henszlmann Imre vagy a horvát határőröket oly rokonszenvesként elibénk állító Szabó Károly –, de voltak szép számmal gyöngébb tollforgatók is, Vahot kiterjedt (s nem föltétlenül magos etikai és szakmai szempontok szerint válogatott) ismeretségi köréből. Maga Vahot se igen jeleskedett „A hortobágyi puszták és a csikós” bemutatásával; úgy látszik, már „a magyar újságírás úttörői” szívesen használtak kemény adatok helyett mutatós retorikát és közkedvelt szólásokat, köztük az ekkorájt divatossá váló „nemzetkarakterológiai” frázisokat.

A folyóirat mindössze egy évig élt; litográfiák közlése – figyelmeztet Kósa – nem volt olcsó mulatság, elfogytak az előfizetők. Vahot azonban makacs ember volt: 1853–54-ben föllevenítette a vállalkozást, négy kötetben, javított és bővített formában, a tudós Kubinyi Ferencsel szövetkezve. Ez a *Magyarország és Erdély képekben* című munka – tán a változott politikai viszonyok miatt is – már igencsak sikeresnek bizonyult; s ugyanez mondható el reprintjéről is, amely már második kiadásban fog, pedig megkérlik az árát.

A reprint-sorozat külön csoportját képviselik a tudományos művek. Szigorúan persze nem választható el ez a csoport az előbbtől, hiszen például Nagyváthy János *Magyar practicus termesztő-je* (1821) és *Magyar practicus tenyésztő-je* (1822), amelyeket egy kötetben jelentetett meg az ÁKV, egyaránt tekinthető nagyobb közönségre számító népszerűsítő munkának s tudományos műnek, márcsak józan kritikai szemlélete miatt is. Nagyváthy könyve éppen e miatt a kritikus szemlélet miatt érdekes olvasmány ma is; tökéletesen ismeri a modern külföldi módszereket és szerzőket, ám itthoni alkalmazásukkor nem győzi hangsúlyozni a helyi körülményekhez való okos adaptációt. Nem minden jó, ami kinti és modern, s nem minden elvetendő, csak azért, mert itthon régóta bevált! A Keszthelyi Georgikont is elsősorban azért említi példaként, mert „a szomszéd Nemzetek’ gazdasági Fogásait, talált szerszámjait, ditsért Magjait ‘s.a’t. a mellyeket sok Majorokba az újságokon való kapás, és személlyes ajánlás szekerekkel behordott, próbára vonta; és a’ mellyek a’ sárt kiállották: azoknak egész kiterjedést adni igyekezett: azok pedig a’ mellyek a’ mi Erőnkkel, consumptionkkal, és mindenképen terhes kivitelünkkel öszve nem férvén, erőltető Patika szerekkel való Nemzésnél egyebet nem szereztek, hazafiságot nála épen nem nyerhettek.” Nagyváthy mindig személyes tapasztalatból szól, az ajánlott eljárások többségét maga is kipróbálta, élvezetesen és szellemesen leplezi le a nagyhangon ajánlott divatokat. „Ezekkel mindazonáltal – összegezi a mondandóját – nem azt akarom, hogy magunkat elbizzuk, és minden külsőt megvessünk; hanem azt, hogy a’ nagy újságon kapással, ne tegyük magunkat minden kicsinységben, annyival inkább pedig a’ nagyokban a’ Taer, Fellenberg, és Schönburg Tanítványivá: mert a’ mit azok mi ránk kiterjesztőleg tanítanak: ide haza is megtanulhatjuk többnyire. A’ melly Nemzet mást majmol: nemzeti characterét elveszti.” A szemlélet ma is időszerű; a könyv gazdag adataiból pedig jó képet kaphatunk a kor honi mezőgazdaságáról.

Másként időszerű Fényes Elek remeke, *Magyarország geographiai szótára, mellyben minden város, falu és puszták, betűrendben körülményesen leíratik*. Ez az 1851-ben megjelent mű releváns adatok tömegét sűríti, nélkülözhetetlen kézikönyve lehetne (ha nem lenne olyan drága) nemcsak minden kutatónak, de minden történelemtanárnak és bölcsésznek is, s tán még általánosabban mindenkinek, akit bármilyen szempontból – hivatalból vagy szórakozásképpen – foglalkoztat a magyar 19. század. Milyen érdekes például megtudni, hogy „Csönge, magyar falu, Vas vgyében, 700 evang., 150 kath., 20 zsidó lak., evang. anyateplommal. Róna termékeny határa sok

helyt mocsaras. Bírják gr. Cziráky Antal, Vidos és számos nemesek. Ut. p. Pápa"; vagy azt, hogy „Iszkáz (Felső), magyar falu, Veszprém vmegyében: 303 kath, lak., s paroch. szentegyházzal. F. u. a kegyes alapítvány." Fényes Elek statisztikai kincseit természetesen bőségesen kiaknázták már a honi történeti demográfia, jócskán beledolgozta nehézsúlyú összefoglalásaiba. Ám az adatok a maguk eredeti üdésében gyakran sokkal beszédesebbek és áttekinthetőbbek, s úgyszólván minden cikkelyből máig tündököl a legnagyobb magyar statisztikus fényes elméje, s egy darabka abból a reformkori égből, melynek kékségét többnyire fájdalmasan kényszerül nélkülözni a honi történelem.

Nem mondható el ugyanez Csánki Dezső (a maga nemében szintén nem érdemtelen) művéről. A *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában* a sűrített pozitivisták kutatás száraz remeke. Iszonyatos mennyiségű adatot halmozott fel négy hatalmas kötetben Csánki Dezső, illetve a nagy művet befejező kötetben később Fekete Nagy Antal; kibányászásukhoz levéltárak sorát böngészték át. Már maga a keletkezés története tipikus pozitivisták story. Thaly Kálmán indítványára a Magyar Tudományos Akadémia 1886-ban elhatározta, hogy befejezik Teleki József *Hunyadiak kora* című csonkán maradt művét. Ezzel a munkával bízták meg Csánkit. Ám hamarosan kiderült, „hogy a csonkán maradt földrajzi részt az eredeti tervezet alapján befejezni teljesen meddő feladat lenne." Bőséges levéltári anyagról kellett hát gondoskodni, s megfeszített munka után 1890-ben megjelenhetett Erdélyre és a Tisza-mentére szorítózza az első kötet. Ekkor azonban kiderült, hogy ezzel a bőséggel nincsen arányban a Teleki-Szabó Károly-féle Duna-menti vidéket tárgyaló rész, mert csak Fejér *Codex Diplomaticus*-ára támaszkodott. Itt is tömeges új kutatás kellett hát, s 1894-ben jelent meg a második kötet. A harmadik 1897-ben, végül az ötödik (Hunyad-, Kolozs-, Torda- és Kükküllővármegye) 1913-ban, miután Csánki a monumentális munkáért már évekkel előbb elnyerte az Akadémikusságot és az Akadémia nagyjutalmát. A negyedik kötet (Trencsén megye) azután a fiatal Fekete Nagy Antalra maradt. Az öt nehézkes kötet úgylehet sokkal kevésbé használatos, mint amennyire azt a Hunyadi-kor rendkívüli népszerűsége alapján elvárhatnók; ott lenne pedig a helye minden közkönyvtárban, de tán még a középiskolai könyvtárakban is, ám tekintélyes ára ezt sajnos aligha teszi lehetővé.

Nem mondható el ugyanez Pauler Gyula híres könyvéről. *A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt* úgyszintén jellegzetes pozitivisták munka, lenyűgöző tömegű hosszú és önmagában is érdekes jegyzettel, hivatkozások tömegével. Pauler nem győzi hangsúlyozni a forrásokhoz való ragaszkodás jelentőségét: „A történetírás mai állásában szinte fölösleges említenem, hogy mindenütt a közvetlen forrásokból merítettem" – írja nagy büszkén. S az áttekinthetetlenül nagy jegyzetapparátus valóban igazolja is a dicsekvést. Ámde ha a jegyzetekről a főszövegre lapozunk, bizony gyakran édeskeves marad meg a forrásokból, és az általánosító jellemzésekbe beszívárog valami egészen másféle „közvetlenség". Mit kezdjünk például a kalandozások magyarjainak leírásával: „Félszázadig, lehet mondani, úgy volt, mintha egy százakra és ezrekre menő szegénylegénycsapat rohanna meg és sarczolná büntetlenül Európát, csak hogy e rablócsapatokban a magyar szegénylegény kevés jó, és sok gonosz szenvedélye mellett, a magyar huszár harci erényei is megvoltak." Hasonló, de kizárólag a jó tulajdonságokra hangszerelt a honfoglaló magyarok leírása; itt Pauler méghozzá „törökös" szimpátiáit is bőségesen kamatoztatja. Érdemes lenne egészben idézni ezt a harcos „Árpádiadát", de tán fölösleges; valószínűleg sokan ismerik, hisz a két vaskos (és cseppet sem olcsó) reprint-kötet két kiadása rövid időn belül elfogyott, bizonyítva a Pauler-féle „huszáros" historiográfia töretlen népszerűségét. Idézzünk inkább bár egyetlen mondatot Pauler történész-hitvallását summázó előszavából: „Beszélek sokféle kisebb-nagyobb, néha nem is döntő harcról, háborúról, mert azt hiszem, hogy nemzetet ép úgy, vagy még jobban jellemez, mikép ontja vérének a csataterén, mint ha tudjuk – bár annak is megvan a jelentősége – minő lábasból evett, vagy miféle gombbal kapcsolta össze ruháját."

Szinte minden tekintetben szöges ellentéte Pauler művének Horváth Mihály könyve: *Az ipar és kereskedelem története Magyarországon, a három utolsó század*

alatt. Itt nincs lenyűgöző jegyzetapparátus, a szegényes és nehezen föltárható forrásokból amit csak lehet fölhasznál és magába olvaszt a főszöveg. S micsoda szöveg! Nem győz sajnálkozni az ember, hogy miért kellett ezt a kifejező és pontos magyart hamarosan úgy „elnyelvújítani”. Illik, de tán kellett is ez a szép pontos nyelv Horváth Mihály mondandójához. Itt ugyanis nincsenek látványos események, királyok, hadvezérek, csaták; apró és ha csak lehet kvantitatív adatok türelmes sorakoztatásából és vonatkoztatásából szövődik a történet; Horváth mestere a kvantitatív adatok földterítésének és a számok megszólaltatásának, jó utódként a 18. századi statisztikus államismeret derék művelőinek, de igazi történészként, aki számsorai megett mindig mindig tapintja a múltó idót s az embert. Nem csoda, hogy a századforduló legjelentősebb honi történész-vállalkozása, a Magyar Gazdasági Szemle töretlenül csatlakozhatott Horváth Mihály úttörő munkájához. Sőt: Horváth történészmelelete a maga kérelhetetlen realizmusában még modernebb is volt a századforduló múltira s visszavetített gazdasági optimizmusánál. „Sajátsága az embernek – írta könyve előszavában 1840-ben –, hogy a rendkívüli és csillogó, a szokatlan és zajtűtő, bár belérték nélküli, mindig élénkebben leköti figyelmét, mint a csöndes és lassú, de malasztos és boldogító működése az életnek. S ha valahol, e tekintetben bebizonyítva látjuk azon, nem éppen vigasztaló igazságot, hogy az emberi ész mindig inkább törekedék megörökíteni azoknak emléket, kik zsarnoki hatalmat űztek fölötte, mint azokét, kik őt boldogítani, életét könnyíteni, szépíteni igyekvének”.

Siklóssy László szép könyve, a *Hogyan épült Budapest?*, önkéntelenül Horváth fanyar igazságát juttatja az ember eszébe. A könyv a Fővárosi Közmunkák Tanácsának történetét és működését meséli el, 1870 és 1930 között. Elsősorban a Tanácsnak köszönhető, hogy a főváros robbanásszerű fejlődése során történeti értékeiből legalább valamicskét megőrzött, s kizárólagosan a Tanács érdeme, hogy a lázas építkezés végül is lakható s a maga nemében nem is mindenütt csúnya környezetet teremtett. S ki emlékszik ma már a Tanácsra? Még a címerét is leverték utolsó székházáról, figyelmeztet rá a könyvhöz írt lelkes eligazítójában Ráday Mihály. „Nem volt bölcs dolog”, méltatlankodik a maga szelid konokságával a derék városvédő; mint ahogyan nem volt bölcs dolog a Tanács valóságos lelkének, Podmaniczky Frigyesnek az agyhallgatása sem. De megérdemli a Tanács a figyelmet tisztán intézménytörténeti szempontból is, a hatásos társadalmi kontroll kitűnő példájaként; ezt is nagyon jól látja Ráday. Mindenek előtt azonban Budapest kiegyezés utáni építéstörténetének világos bemutatása miatt fontos Siklóssy könyve, hiszen e nélkül igazából eligazodni is alig tudunk ebben a gyönyörűségeen csúf városban. Siklóssy jó kalauz, ha nem is elfogulatlan. Sejtje például, sőt szeliden bírálja is a Vár grandiózus átépítése során elkövetett jövátehetetlen hibákat, de a Tabán kicsi házai iránt például már semmi irgalom nem él a szívében, és a Belváros szabályozását tárgyaló fejezetben az eltűnt Kigyóteret ábrázoló fénykép alá a következő ijesztő sorokat biggyeszti: „A romantika letűnik, mikor a múlt ily kicsinyesen, levegőtlenül és kiskalmár módra áll elénk.” Am az efféle városépítészeti kíméletlenségekért bőven kárpótól a jól elrendezett hatalmas anyag s az az építészeti felvilágosultság, amely végül is szót emel a történeti értékek lehető őrzése mellett: „Ma már másképpen gondolkozunk. Ma már antikkká lett az, ami egy-két nemzedék előtt még ócska volt. Szeretünk és gyűlöletünk tárgyai megváltoztak. A múlt katonai emlékeit ma már el tudjuk vonatkoztatni régi sérelmeinktől. Ma szeretnők a régi Pestbuda elbontását lassított film gyanánt újból megállítani, végigkutatni a romhalmazt, boldogra lelmi magunkat s aztán rekonstruálni azt, aminek a múltból megbocsátottunk, aminek dísztelenségénél többre becsüljük történelmi patináját s amit az újjáépítőművészet kifinomult tudásával ma már be tudunk illeszteni modern városunkba, elsősorban azért, mert ez a város már megvan.” Bölcs szavak, s mintha itt-ott eszerint jártak volna el – legalábbis a Várhegyen – mai építészeink.

Ahogy a Siklóssy könyv reprintelését a városvédelmi munka szempontjából nevezte Ráday Mihály „hézagpótló”-nak, úgy és ugyanannyi joggal használhatta ezt a szót Schmidt Egon a természetvédelem szempontjából Chernel István könyvével kapcsolatban. A *Magyarország madarai* „a maga nemében korszakalkotó volt” a múlt

század végén, s azok a – többnyire szomorú – változások, amelyeket Schmidt Egon az egyes fajok előfordulási gyakoriságáról fölsorol, máig meghosszabbítják a könyv aktualitását. De van a *Magyarország madarai*-nak a szigorúan vett ornitológiai és természetvédelmi értékén túl valami másféle, tágabb jelentősége is. Chernel ugyanis nemcsak a madarak kiváló ismerője, hanem a magyar irodalomé is, és így az egyes fajok tárgyalásánál megszólaltatja a madárról éneklő poétákat. Petőfi, Arany, Vörösmarty, Tompa, Tóth Kálmán, Czuczor, Szász Károly, Pósa Lajos, Thaly Kálmán, a régebbiek közül kivált Beniszky Péter számos verse és számtalan népdal mutatja a magyar poézis érdeklődését a madárvilág iránt. Egyetlen egyszer, a sasnál még Berzsenyi is fölmordul: „Csak sast nemzenek a sasok”. A füstí fecskénél pedig közöl Chernel egy gyönyörű csángó népdalt.

Nem is hinné az ember, hogy milyen nagy a költészetünkben megénekelte madarak köre: danka sirály, rózsás gödény, tőkés réce, bibic, túzok, daru, haris, szürke gém, bölömbika, fehér gólya, szárcsa, nemes kócsag, fűrj, gerle, szirti galamb, ráró, fakó keselyű, szirti sas, vörös vércse, kuvik, kakuk, parti fecske, füstí fecske, holló, erdei pinty, háziveréb, szarka, csóka, mezei pacsirta, széncinege, kis fülemile szerepel Chernel pompás „antológiájában”. És mindehhez Chernel még írni is tud, mesteréhez, Herman Ottóhoz foghatóan, de Herman gyulaipálos nemzeti klasszicizmusával ellentétben Chernel írásán már szinte valami krúdys fény-árnyék borong. Az ÁKV reprint-sorozataiban ezidáig megjelent kötetek közt valószínűleg Chernel műve a csúc, bár a fentebb tárgyaltak s a még nem említettek (Bartal Antal: *A magyarországi latinság szótára*, Herman Ottó: *A madarak hasznáról és káráról*, Zsámboky János: *Veterum aliquot ac recentium Medicorum Philosophorumque Icones*, Szabó József–Török István: *Tokaj-hegyaljai album*, Réthei Prikkel Marian: *A magyarság táncai*, Szamota István–Zolnai Gyula: *Magyar oklevélszótár*) közül is megközelíti jónéhány. Az ÁKV reprint-sorozata tehát sokszínű, különféle igényekre és rétegekre számító (nagyobb-részt) színvonalas vállalkozás; úgy látszik, hogy megtalálta a maga körét, s ezen belül sikeresen látja el a modern reprinttől elvárható feladatokat.

De maradt egy jelentős reprint-terület, ahol az ÁKV úgyszólván nem is mozdult. Ezt vette észre jó szemmel a Könyvértékesítő Vállalat, s töltötte be az úrt a *Tudománytár* kötetivel. A *Tudománytár* Soltész és Szinyei 1875-ös Ögörög–magyar szótárával indult 1984-ben. A kirobbanó siker tán magukat a tudománytárosokat is meglepte; mindenesetre valószínűleg nyugodtabban folytatták szigorúan tudományos könyvekre korlátozódó programjukat. A meglepően és örvendetesen sikeres görög szótárt hamarosan két hasznos bibliográfia követte: *Magyarország honismereti irodalma 1517–1944.*, *Magyar családörténeti és címertani irodalom 1561–1944.*, majd később harmadikként a *Magyar neveléstörténeti irodalom 1800–1944.* A bibliográfia különleges, kettős arcú műfaj. Egyrészt tipikus segédtudomány, amely egy-egy szakma művelőinek tájékozódását és szakmai elmélyülését szolgálja. De a „született” bibliográfusnak önálló, majdhogynem „öncélú” tudomány is a könyvészet, amely legfeljebb az életrajzi kutatómunkát tűri meg maga mellett tömör bio-bibliográfiai összeállítások formájában. Ilyen bibliográfus volt Szinnyei József, a honi könyvészeti tudomány megteremtője. Az öt követők közül legjobb bibliográfusaink egyike volt Gulyás Pál, aki 1942-ben adta ki két kötetben a *bibliográfia kézikönyvé*-t. Ennek az alapvető munkának a második kötetét reprintelte a *Tudománytár*. Az első rész, amely a leiró és a rendszerező könyvészet elméletét foglalta össze, a könyvtártudomány nagy átalakulása miatt napjainkra elavult, de a második rész, amely a legfontosabb bibliográfiai segédkönyveket ismerteti, ma is kiváló segédeszköz. Kivált a jelen formájában, amelyet a sorozatszerkesztő Gazda István egy függelékkel 1944-ig kiegészített. A kötet előtt pedig a mai magyar bibliográfusok doyen-je, Kozocsa Sándor ismerteti Gulyás Pál életét és munkásságát. Ez a szerkesztet azután a *Tudománytár* többi köteténél is megőrződik: ahol szükséges, bibliográfiai kiegészítés kíséri a reprintet, a szerzőt és munkáját pedig a szakma egy-egy neves művelője mutatja be.

Így például Kiss Áron 1891-ben megjelent *Magyar gyermekjáték-gyűjtemény*-éhez a szerkesztő egy rövid előszóban, Bartók és Kodály értékelését idézve mintegy „betájolja” a művet, Volly István utószava bemutatja a szerzőt és a mű keletkezési

körülményeit, Jávori Jenő pedig közli a magyar gyermekjáték-irodalom válogatott bibliográfiáját 1891-től 1944-ig. Ezek a kiegészítések tán még szakembereknek se feleslegesek, hiszen Kiss Áron remek könyve a legszűkebb szakmai körökön túl napjainkban már alig ismert, s változatlanul érvényesek rá Bartók és Kodály sorai: „Övönők, tanítók kezében, ahová szánva volt, ma szinte sehol sem látható...” Talán a könnyen – bár sajnos nem olcsón – beszerezhető reprint-kiadás segít a dolgon; talán bevonulnak végre a kisdednevelés mindennapjaiba ezek a gyönyörű dallamok, ezek a szép magyar szavak és tiszta mozgások. És hátha az ilyen játékok felnevelkedett gyermekek nem kapnak majd úgy a szegény anyanyelvünket többszörösen – zenével, nyelvvel, mozdulatokkal – keréketelő produkciókon? Tudom jól, a kérdés szónoki. Kiss Áron könyve azonban mindenképpen valóságos reveláció, s nemcsak a dallamok s a szövegek szépsége, a variációk sokasága, a játékok finomsága, szellemessége mélységes embersége miatt. Az sem kevésbé érdekes, hogy száz esztendővel ezelőtt egy polgáriskolai tanárképző intézeti igazgató lelkes falusi tanítók segítségével ilyen gyűjteményt tudott nyélbeütni, a maga erejéből s emberségéből, különösebb állami támogatás nélkül.

Az előszó Kiss Áron neveléstörténeti kutatásaiból is ígér egy kötetet; a neveléstörténet különben már eddig is jeles művel szerepel a sorozatban. Megjelenteti a *Tudománytár* Fináczy Ernő klasszikus neveléstörténetét; ezidáig két kötet látott belőle reprintként napvilágot, Mészáros István szakavatott bevezetésével. Kiss Áron példájából is látszik, hogy a századvég s a századforduló milyen nagy korszaka volt a magyar nevelésügynek; Mészáros, Fináczy helyét egyenesen „a Thomas Mannok, a Babitsok, a Bartókok” társaságában jelöli ki. *Az ókori nevelés története* csakugyan rengeteg tudást sűrítő és kiválóan rendszerező munka, teli találó hosszú idézetekkel, s ezek a hozzájuk fűzött ragyogó értelmezésekkel és kommentárokkal együtt úgy mutatják be a tárgyalt korok pedagógiai eseményeit s a mögöttük rejlő filozófiákat, hogy a változásokban az olvasó megérzi a nevelés értelmét, máig érvényes nagy állandóit, örök humánumát. A részletek tekintetében természetesen rengeteg újat derített ki azóta a kutatás, kivált a középkorból (bár Fináczy éppen itt, pl. az aritmetikai és geometriai oktatás ismertetésénél, határozottan megelőzte korát); ám az idézetek (többségük a szerző saját fordítása) és a mű szelleme nem évült el. Ígyhát a könyv nem egyszerűen tudománytörténeti forrás és érdekesség, hanem a mai kurrens kutatásokban és az oktatásban egyaránt nélkülözhetetlen kézikönyv.

Ugyanez nem mondható el, illetve nem egészen így mondható el Karácsonyi János kitűnő kis *Magyarország egyháztörténetéről*, amely 970-től 1900-ig mutatja be a honi egyházak változásait és harcait „főbb vonásaiban”. Karácsonyi kétségkívül elsőrendű történész volt, a középkorkutatás és az oklevéltan sokat köszönhet neki, Szent Istvánról és koráról szóló tanulmányait Györffy György idézi. Ez a kis egyháztörténet ügylehet nem tartozik legjobb alkotásaihoz, de érdekes és világos áttekintés, amely – joggal hangsúlyozza a reprinthez írt alapos előszavában Csorba László – adatait tekintve lényegében ma is jól használható. A könyv harmadik javított kiadásának megjelenése (1929) óta eltelt fél évszázad természetesen ezen a téren is rengeteg újat hozott; a legfontosabb eltéréseket s kiigazításokat azonban viszonylag könnyen el tudja intézni az előszó, a könyvhöz méltóan tömören s világosan. A bibliográfiai függelék pedig jó tájékoztató a további kutatáshoz vagy érdeklődéshez, úgyhogy mivel Karácsonyi könyve óta idehaza nem jelent meg hasonló tárgyú általános összefoglalás, reprint kiadása nyugodtan „hézagpótlónak” nevezhető. De – egy kis szócsavarast megengedve – túlságosan is csupán „pótolja” a „hézagot”, anélkül, hogy „betöltene”. De nem azért, mert Karácsonyi egyháza hű fiaként nem tanúsít túl sok megértést „plebejus töltésű egyházi törekvések” vagy pláne a reformáció iránt; ez természetes. Az inkább a baj, hogy Karácsonyi – Pauler Gyulához hasonlóan – túlságosan egysíkúan, túlságosan „huszárosan” kezeli a múltat; nem igen érzékeli azokat a többszörös kölcsön- és visszahatásokat, amelyek intézmények, gazdaság, közösségek, ezmények és mentalitások felfejthetetlen szövevényében mozdítják előre vagy hátra az életet. Nem az ő hibája ez azonban hanem a koráé, amely az adatok túlságos tisztele-

tébcn éppen az ilyen egysíkú történetírást tekintette ideáljának, holott ez ideálisnak csak addig tekinthető, amíg az adatokra s az adatok kezelésére szorítkozik.

Tán éppen ezért szinte kínálkoznak reprintelésre a történelem segédtudományainak ez idő tájt keletkezett klasszikusai. Szentpétery Imre *Oklevéltári naptár*-át és *Chronológiá*-ját a szerző hagyatékának fölhasználásával *A kronológia kézikönyve* címen összevontan jelentette meg a *Tudománytár*, s átdolgozott forrásjegyzékkel adták közre Zsámbéki László *Magyar művelődéstörténeti kislexikon*-át. Utóbbit Kállay István vezette be, röviden summázva a történelem segédtudományait, előbbihez Szögi László írt előszót. „Úgy véljük – írja ebben –, hogy a kronológiai segédkönyv *kiadása napjainkban talán még fontosabb, mint korábban*, akár első megjelenése idején. Az utóbbi fél évszázad óriási változásai, a műveltségismény módosulása, a középiskolai oktatás átalakulása következtében, egy egész generáció nőtt fel úgy, hogy a korábban majdnem mindenki által ismert fogalmak jelentését nem tudja, tartalmát nem érti. Így lesz *ismeretlen* sokak számára a római naptár idus-a, vagy a keresztény időszámítás olyan fogalmai, mint a Nagyböjt, az Advent, vagy a húshagyó kedd, hogy csak magyar elnevezéseket említsünk.”

Mutatis mutandis hasonló mondható el az *Ókori lexikon* reprinteléséről. Ez eddig a *Tudománytár* legnagyobb vállalkozása, s nem csekély bátorság kellett az elindításához. Hiszen a század eleje óta, amikor a Pecz Vilmos szerkesztette lexikon két vaskos kötete megjelent (1902, 1904), nagyon sok minden történt az ókortudományban. Az ásatások rengeteg új adatot, sok helyütt egész új világokat hoztak a felszínre; régebbi s újonnan előkerült agyagtáblák, feliratok és papiruszok kibetűzésével és kiadásával hihetetlen mértékben kibővültek a görög-római ókor és az ókori kelet kutatásának úgyszólván minden területén az ismeretek. Új szakterületek fejlődtek ki, s a felismerhetetlenségig átalakult az egész ókortudomány szerkezete és szemlélete. Azt hihetnünk, hogy ennyi változás következtében egy századeleji ókori lexikon napjainkra reménytelenül elavult, teljesen használhatatlan, s legfeljebb tudománytörténeti relikvia gyanánt forgatható. De nem így van. Eléggé meglepő, de a Pecz-féle lexikon ma is jól használható, legalábbis addig, amíg – amint az előszóban Ritoók Zsigmond hangsúlyozza – „jobb nincs”. A tudós előszó tárja föl különben ennek a paradoxonnak az okát is, amely a maga módján nem kevésbé paradox: a lexikon mai kiadása tán épp azért lehet időszerű, mert a saját korában – bár megfelelt a vele szemben támasztott igényeknek – nem volt már teljesen korszerű. Igaz ugyan, hogy a címszavak szerzői gondosan ellenőrizték anyagukat, adataik önmagukban, a maguk szárazságában és elszigeteltségében helytállóak. „A kor legjelentősebb német tudósai azonban ekkor már régen arra törekedtek, hogy e külön-külön tárgyalt anyaghalmazokat egységben lássák, és az adatok mögött levő jelenségeket mozgásukban, összefüggéseikben, történetiségükben ragadják meg”. A korabeli kritika kifogásolta is például a művelődéstörténeti összefüggések elhanyagolását. A lexikon megjelenése idején az efféle korszerűtlenségek csakugyan hiányosságként eshettek latba. Ma ellenben épp eme szikár és szákszavú adatszerűsége, ha tetszik földhözragadt szárazsága miatt használható a lexikon. Mert a különféle művelődés-, gazdaság-, társadalom-, eszme-, tudomány- s ki tudja miféle történeti összefüggések menthetetlenül elavulnak, ám például Pausanias följegyzéseit Hellász régiségeiről ma is haszonnal forgathatjuk. S a Pecz-féle lexikon leginkább tán egy újabb, nagyobb, „kollektív Pausanias”-ként fogható fel. És így tán még akkor sem veszíti majd el teljesen a jelentőségét, ha egyszer meg fog születni az új, nagy, korszerű magyar Ókori Lexikon. Hiszen mindig maradnak majd aprócska és száraz adatok, amikre az az összefüggésekre kényes lexikon nem fogja érdemesnek látni ügyelni. Így például nagy külföldi testvérei mintájára bizonyára pompás címszót fog közölni Arkhimédészről, telis-teli nehéz műveinek bonyolult filológiai és nagyívű tudománytörténeti elemzésével, ám ha valakit mondjuk az érdekel, hogy mi lett a Syracusae-i tudós sírkövével, valószínűleg akkor is a jó öreg Peczet kell majd felütnie, hogy megtudja: „Cicero 75-ben még látta Marcellustól emelt síremlékét. Tusc. dispp. V, 23.” S ha – adja Isten – olyan tökéletesre sikerül majd az a jövődől lexikon, hogy az efféle mellékesnek látszó adatok is mind

benne lesznek (ugyan hány kötetben?), akkor is megmarad a reprint tudománytörténeti értéke, amint különben az a két hosszú és alapos korabeli recenzió is mutatja, amelyet a szerkesztő ügyes ötlettel a reprinthez csatolt.

Ezzel voltaképpen be is fejezhetnők ezt a kimerítő recenziót, a két nagy reprint-sorozat képviseli ugyanis a honi reprint-tevékenység zömét, ez a két sorozat a rendszeres reprintelés bázisa, rajtuk áll vagy bukik a honi reprint sorsa. De nem látnánk kellően a műfaj jelentőségét, ha meg nem említenénk, hogy alkalomszerűen majdnem mindegyik nagy országos kiadónk foglalkozik hasonló kiadással, s kisebb helyi kiadók is elő-előállanak vele. Széchenyi nagy műveire a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó látszik „szakosodni”, Wesselényi pedig mintha a Mezőgazdaságinál lenne otthonra. Am a részletezés lehetetlen, s tán felesleges is; minden nagy klasszikusunk újbóli megjelenése öröm, s ha mellé még jól el is lehet adni, kétszeresen. Mégsem mehetünk el szó nélkül a Helikon Kiadó reprintjei mellett. Figyelmet érdemel már maga a kiadó: frissességével és igényességével üde színt hoz a honi könyvkiadás meglehetősen megüledett struktúrájában. Vállalkozókedvét demonstrálják reprintjei is: Orbán Balázs *Székeltyöld*-je és a „Malonyay” nagyobb és tapasztaltabb könyvkiadót is próbára tenne. A Helikon azonban állta a sarat, s a *Székeltyöld* sikere után Orbán Balázs másik nagy könyvét, a *Torda város és környéke*-t is kihozta. Ezek a nagy művek sokkal ismertebbek annál, mintsem hogy bármit is kellene – és lehetne – mondani itt róluk; itt csupán a választás biztonságát kell kiemelni, ahogyan a könyvkiadó a kínálatból sok lehetőség közül megtalálta a neki valót, s a munka gondosságát, ahogyan a feladatot megoldotta.

Végtére is ebben áll a reprint-kiadás művészete: el kell találni, hogy a múlt temérdek könyvéből mik azok, amik nem hiányozhatnak, amik nem jó, ha hiányoznak a nemzet szellemi életéből, s tudni kell reprodukálni ezeket az eredetivel azonos minőségben, elfogadható áron. A jelenlegiekénél sokkal elérhetőbb áron. De nem központi állami támogatással, mert az mindenkinek ráfizetés, hanem a könyvszakma, a könyvtárak, az oktatásügy, az olvasás, a recenzálás és a kritika valamilyen szebb összjátékával. Föl kéne oldani a Gutenberg paradoxont egy új s okosabb Gutenberg Galaktikával. De ez már nyilvánvalóan nem egyszerűen reprint-kérdés.

ILLÚZIÓTLAN SZÁMVETÉS

Kálnoky László verseskötetéről

A *Höstettek az üllőkádban* Kálnoky utolsó verseskötete. Anyagát halála előtt alig két héttel zárta le és adta át a kiadónak. Kálnoky 1985 nyarán elhunyt, azóta egy év telt el, s most kezünkben tarjuk a könyvet... Kálnokynak Homálynokoy Szaniszló, a költő alteregója megteremtése (*Egy hiéna utóélete és más történetek*, 1981; *Bálnák a parton*, 1983), a naplóversek műfaji remeklése (*Egy mítosz születése*, 1985) után sikerült egy újabb, harmadik lépcsőfokra lépnie, sikerült költészetét az önironikus portrévers, a vallomásos számvetés irányában tovább tágitania. A költő hosszú időre a műfordítás „édes igáját” vette a nyakába, vérével táplált idegen szellemeket (tegyük hozzá: mindenkor igen magas színvonalon, nagy beleélő erővel, formai virtuozitással), de élete utolsó éveiben saját hangján is egyre gyakrabban szólalt meg: minden esztendőben új verseskönyve jelent meg, s ebben az utolsó fél évtizedben több verset írt, mint a megelőző negyven évben. Akik a költőnek csak ezzel a kivirágzó verstermésével, az utolsó kötetek anyagával találkoztak, valósággal egy új, nem éppen fiatal, de roppant igényes és eredeti költő „megszületéséről” beszéltek. Akik ismerik az indulást, azok egy nagyon is természetes folytatás, szerves növekedés eredményét, kiteljesedését látják az új versekben. Kálnoky legelső verseskötete, *Az árnyak kertje* 1939-ben látott napvilágot, és azonnal figyelmet keltett. A könyv megjelenése alkalmából Radnóti Miklós, Vas István, Weöres Sándor és Takáts Gyula – az utóbbi kezdeményezésére – Budapestről, a Múzeum Kávéházból küldött képeslapon üdvözlí az akkor Egerben élő költőt. Kálnoky, „mikor szabadítóra és csodára várt”, „szűk környezetében” is jelentős költő volt, és társai, a Nyugat „harmadik költőnemzedékének” tagjai azonnal körükbe fogadták. 1942-ben születik meg a valósággal antológiadarabbá vált verse, a *Szanatóriumi elégia*. Sötér István híres *Négy nemzedék – élő magyar költők* című gyűjteményében (1948) ezt írta a versről: „Igazi nagyköltészet hangjaira ismerhetünk ebben a műben... Mindvégig közvetlen maradt és tárgyilagos, – félelem és fontoskodás nem torzította e betegség szülte mű ragyogó, kristálytisza egészségét. Keserűség és tisztaság, halálfélelem és halálmegvető bölcsesség egyensúlyozódik benne. Bölcséleti tanulságokat is vont le ebből a lírai „kórképből”...” Olyan magvas jellemzés ez, ami Kálnoky költészetére mindvégig érvényes maradt. S a *Szanatóriumi elégia*-ban levont „bölcséleti tanulságok” olyan gondolati motívumok, eszmék, amelyek egész lírájában helyet követeltek maguknak, és a legutolsó versekben is kitapinthatók, mint például: a hit kihalt belőlem, a végzet ostoba, az anyag öröklétű, „A félelem felém hiába is lopózna”, „Járok-kelek a lét zavart forgatagában / és nyugtot nem lelek sehol”, a lét reménytelen, „Eltűnünk nyomtalan”, „A mindenség hideg, a föld parányi bolygó, / az ember megtűrt jövevény”... – Kálnoky Lászlót már 1947-ben Baumgarten-díjjal tüntették ki.

A *Höstettek az üllőkádban* három ciklusban harmincnégy verset tartalmaz. A három ciklus: három eltérő szólam, három egymásra épülő gondolat; hangban-mondandóban annyira különbözik egymástól, hogy a kötet megközelítésére is három út kínálkozik.

Az első ciklus, *A tagylaltárus zsolttárai* tizenkét darabja egyetlen tartalmi-formai egységet alkot. Az interpunkció nélküli, kis betűvel kezdődő és pont nélkül záródó költeményeket azonos költői szándék hozta létre. A versek metszetek, egy sajátos idő- és térlátás lenyomatai. Nem lekeresztett történeteket, sztorikat beszélnek el, de együtt valamiféle epikai hitelt, eposzi élményt keltenek. A valóságból kimetszett élet-

tényeket, valóságélemeket közölnek, de az elemek elrendezése nem követi a volt-
van-lesz hagyományos hármasságát, a tér megszokott, közel-távol dimenzióit; itt a
múlt jelen idejűvé lesz, s a jelen emlékké homályosul.

A versek egységét a költő azzal hangsúlyozza, hogy a ciklusnak alcímet ad: *Alom
a magyar avantgarde-ról*. Ez persze aligha jelenti azt, hogy a költő itt „a szürrealisz-
tikus avantgarde megteremtésére, illetve eredményeinek hasznosítására vállalkozott”
– mint a kötet kiadói ajánlásában olvassuk –, az alcím inkább idézőjelbe teszi a mai,
újmodi avantgarde-ot, s a költő „bírálatát”, mintsem a divatos lírai vállalkozások
„dicséretét” jelzi. A versek alaphangja „idézőjeles”, ironikus. A régi, a hagyományos
avantgarde-ra, a Kassák elrepülő nikkellé számovárjára történő allúziók, meghökkenő
képek („kémények fekete nadrágban sétálnak át a hidakon”, „egy galacsinhajtó bogár
átgörgeti terhét alvó arconkon”) szomszédságában valóság-hű közléseket, kézzelfog-
ható élettényeket találunk („nagyképű idegenvezetők hívják fel figyelmünket a ba-
zilika nevezetességére”, „gyapotfoszlányok csapódnak szemünk közé”, „ifjúságom
borús volt csupán egy ló nézett rám szánakozva”). A versek ironikus alaphangját
éppen e két különmű anyag, a két idegen látásmód egymásmellettiége teremti meg.
A képzelet lóugrásait hiteles élettények ellenpontozzák: a merész, asszociatív képeket
földhözragadt közlések követik; illetve a valóság-hű elemeket minduntalan meghök-
kentő, szürrealisztikus látomások váltják föl. Az ironia mindig tudatosságot föltételez;
és ezek a versek nagyon is tudatosan megkomponált alkotások, nem az automatikus,
hanem a szabályozott képzelet lenyomatai, nem pusztán sejtések, benyomások, hanem
fölfogható közlések, értelmes üzenetek. A költeményekben nincs semmi esetlegesség,
véletlenszerűség, lírai hókusz-pókusz. A neoavantgarde a költőtől nem bátorítást,
hanem kemény kritikát kap. Kálnoky annyira nem „a szürrealisztikus avantgarde me-
gteremtésére” vállalkozik, hogy maga mondja: „nem titkolom ellenszenvedem / bizo-
nyos bukfcenszerű impulzusok iránt”. Másutt – képekbe öltöztetve – így utasítja el a
divatosat, az újmodi utáni lihegést: „tudom hogy már sok mindent / nem tanulhatok
meg hátralevő időmben / nem tudok lábujjaimmal cigarettát sodorni / se zongorázni
ne is igyekezzetek / ilyesmire tanítani...”

A ciklus verseinek zöme önarckép. Akár egyes szám első személyben, akár har-
madik személyben, akár többes szám első személyben szólal meg a költő, mindig
magára utal. Hajdani önarcképét rajzolja meg, amikor *Egy régi szerelemről* emlékezik
meg, az ő versei *A tagylaltárus zsoltárai*, ő az az ember, aki „egy szikla peremén üldö-
gél”, és „szemgolyójában visszatükröződik a telihold”, s azonos azokkal is, akik „a
képzeletbeli óriási / olvasóteremben egy pergamentekercs vagy fóliás / fölött gör-
nyedve faggatjuk a sorsot” (*Megsejtett tartalmak*). – Ki ez a költő? Miféle ars poetica
fogalmazódik meg ezekben az ironikus önarcképekben? Miféle közérzet, lelki tartalom
tölti el a versek íróját? A versek lírai „hőse” Szindbád lelki rokona, Kálnoky vissza-
fogott életérzése, világlátása Krúdy hőisére emlékeztet. A versek „hőse” nem cselekvő,
hanem szemlélődő ember, a zajló eseményekben való részvétel helyett a megfigyelő
részvét vonzza. Ebben a költői magatartásban van valamiféle utas-szerep: inkább
kiszolgáltatója, mint alakítója-formálója az eseményeknek. Az átmenetiség, a bizony-
talanság, a vágytalanság állapota tölti el; bolyong, keres, elfogad, belenyugszik: „nem
dörömbölök / hittérítőként a pogányok égboltozatán / csak azok erőszakolhatják rám
akarataikat / akik hozzám erőszak nélkül közelednek / koromsötétben nem lengek mint
a zászló / az éjszakai szélviharban keresek egy bozótban / eltékozolt mosolyt...”

A középső ciklus, *A veszély álarcai* versei a költő szemléletét, a mai világról való
véleményét egyedi, önálló versek sorozatában – szám szerint tizenkét költeményben
és egy háromrészes versfüzérben – fogalmazzák meg. Kálnoky költői világgépének
alapvonása a közösségi költő hite. Az egyén és a közösség sorsát egyaránt átéli. *Köz-
és magánügyek* című versét így kezdi: „Ez a keitő szétválaszthatatlan, / akár az em-
ber s az emberiség: / aki pihen s aki tettvágyban ég, / ugyanaz teszi milliárd alakban.
/ Mert egy vagyok, mindenki egy velem...” A ciklus versei a közélet mai ellentmon-
dásait pellengérezik ki („Nagy baj, hogyha arról akarnak meggyőzni minket, / ami
úgyis köztudomású”), a világ mai állapotára föltételezett kifakadásának adnak hangot, Vörös-
marty keserűségére emlékeztető ítéletet mondják ki az emberről („az ember nem más

csak a föld mételtye / és amit az évmilliók nem tudtak elpusztítani / ő semmivé teszi talán egy pillanat alatt"). Nem tud szemet hunyni az író legfontosabb eszközét, a nyelvet károsító jelenségek előtt, és izelítőt ad *Nyelvünk rákfenéiből*: "három szörnyszülött kifejezést, a „nyilászáró szerkezetek“-et, a „létesítmények“-et és a „bonyolítók“-at teszi nevetségessé. Erkölcsei elveit, az emberi magatartásra vonatkozó gondolatait, „ajánlásait“ is e ciklus verseiben mondja ki a legközvetlenebbül. „Pénzt műanyagból veret, / aki nem tudja mi az igaz érték“, „Nem kívánnak megfajtést a talányok“, „Belátja már [ti. a költő]: szél ellen nem lehet“, „Ó, ember, mikor fogod / belátni, hogy a kezvedbe került / játékszerekre nem vagy érett?“ E tételci emlékeztetnek leginkább a *Szanatóriumú elégia* gondolati anyagára, s az egyberímélések igazolják, mennyire azonos anyagból épült föl Kálnoky költészete, több évtizedes költői pályája. Kálnoky bölcs nyugalmammal néz a vívázókra, rezignáltan figyel a emberi viselkedés torzulásait, keserű aggódással követi a világ változását. Saját sorsának fölmutatásával mindannyiunk közös sorsára int, legszemélyesebb tapasztalatainak kollektív érvényességét hangsúlyozza, egyéni megfigyeléseit általánosítja. Hangja itt is ironikus: aggódásának komolyságát – többnyire a vers végén – egy-egy groteszk, köznapi, nyers fordulattal nyomatékosítja. A mai világ torzulásai miatti *Kifakadás*-át például így zárja: „félúton pottyánó tojás a föld / a tyúkesség és a köpadló között / vagy szétloccsan vagy elgurul“. De Kálnoky betegen, a *Betegágyon* is a tevékeny életre, a cselekvő ember példájára szavaz, a világ sok-sok nyomorúságát ismerve is szeretné az embert különbnek látni, rezignált mozdulata mögött is a féltés és aggódás munkál. Az a halk, vállalt bánat, az a nyomot se hagyni akaró beletörődés, ami például az „*Etűdök gépzongorára*“ darabjaiban megfogalmazódik, fájdalmasabb minden jajgatásnál és kiabálásnál, hangosabb minden ajtózörgetésnél, égdörömbölésnél. „Megállok a mezőn. / A füvek és a gyomok élnek, / én csupán létezem. / Elüldögélek az állomás / várótermében, ámbátor tudom, / erre nem jár már vonat. / A por-lepte ablakon át / feketedő vakvá-gányokra látni.“

A bátor szembenézés, az illúzió nélküli számvetés leginkább a harmadik ciklus, a *Sötét szonáta* darabjaira illik. Sőt! Talán több is a sötét szín, több is a leszámolás ezekben a versekben annál, mint amit még bátorságnak, illúziótlanságnak nevezhetnénk. Ez a hang a számvetésnél is komorabb: csupa tagadással van tele. Döbbenetes leleplezések, bibliai „kemény beszéd“-ek ezek a versek. Világállapotot, létérzékést fejeznek ki. A költő drámai helyzetbe került. Közérzete, alapérzése ellentmondásos: az elmúlás szomorúsága és a létezés öröme hatja át. A feloldás nem egy versen belül, hanem csak a versek között fejeződik ki: A *kiűzetés* fájdalmas búcsúzására, a kivonulás vállalására csak egy másik versben, a rá következő *Fogyatkozó napok*-ban találunk feloldást, de ezt is csak kérdések formájában megfogalmazva, „talán“-okkal elbizonytalanítva. A versek feszültségét fokozza, hogy a költő egyszerre személyes, alanyi, és egyszerre tárgyias, pontos, szabatos, tényközlő. A költemények apró, epikus elemekből és a költői képzelet megrendítő asszociációiból épülnek föl, s hatalmas, döbbenetes látomássá, vizionárius képpé táguznak.

A költő a világról is, önmagáról is kegyetlen őszinteséggel beszél. A „világ alkonyát“ érzi, saját „fogyó idejét“ méri, az „alkonyi órák“, a „fogyatkozó napok“ terhét szenved. Tudja, hogy a világ tényei néha éppen a lényegeset fődik el. Tudja, hogy rá is a kikerülhetetlen, közös emberi sors, az elmúlás vár. Megidézzi mások halálát (Babitsét, Pinczési Juditét, egy negyven éve halott barátját, egy „visszahozhatatlan árnyék“-ot), és szembenéz saját elmúlásával. A fájdalom préseli ki – remek költői képbe öltöztetett – utolsó erkölcsi figyelmeztetéseit: a csapdák, a bomlás rémképeivel int az erkölcsi jóra.

Kálnoky e versekben olyan végletes, tragikus, gyötrő létállapotról ad hírt, amelyről eddig kevés költő beszélt. Ilyen keserű verseket nálunk talán csak Vörösmarty, a nagybeteg Babits, és a *Nagyon fáj* költője, a kései József Attila írt. De aki annyira közelébe került a bármelyik nap bekövetkező halálnak, mint az idős Kálnoky, annak joga van ehhez a kemény hanghoz, ehhez az egyenes beszédhez. Borzongva és reménykedve, félelemmel és felelősséggel olvassuk ezeket a verseket, egy nagy költő utolsó üzeneteit, amelyek az elmúlás ellen perelnek, s éppen olvasásukkal az eltűnt árnyékok

közül visszaszólítják a holt költőt az élők közé. A költő a „jaj, meg kell halni” kegyetlen igazságának kimondásával old föl, ad vigaszt, segít élni. S amikor a kötet utolsó versének utolsó sorában azt mondja, „már nem kívánok élni”, minden szándékolt örömnél és élniakarásnál erőteljesebben lázít az igazi öröm és a tiszta emberi élet jogáért.

Az utolsó Kálnoky-versek a legtöbb változást, módosulást a szorosabban vett formai, nyelvi-ritmikai területen mutatják. Fő eszköze a versen belüli gondolati ellenpontozás. A nagy érzésekről hűvösen, tényszerűen beszél. Az ironikus, groteszk hatást az ellentétes hangulati elemek, a fennkölt és a köznapi, a magasztos és a naturalisan nyers összekapcsolásával, elegyítésével éri el. Az utolsó versek a képi kifejezés remeklései: a nagyívű látomások valóságos vers-kaleidoszkópok, apró elemekből állnak össze. Ezek a képi elemek egyrészt rideg, egyszerű közlések, köznapi emlék- és élet-tények, realiztikus megfigyelések, másrészt merész és eredeti asszociációk, meghök-kentő látomások, víziók. Egymásmellettségüket nem a véletlenre bízta. Itt a vers megszerkesztett mű, építmény, nem elemek esetleges halmaza. A költő korábbi verszenéje elhalkult, a kötött ritmusra, sorvégi egybecsengésre épülő költeményeket kötetlen szótagszámú, rímtelen sorokból álló versek váltották fel. A vers belső zenéjét a sajátos mondatépítkezés, a gondolatok iver határozza meg. Terjedelmes, többszörösen összetett mondatai a kötőszók csuklóján fordulnak, és mozdulnak tovább. Minden kötőszó megemeli a gondolatot, innét ereszkedik le a mondat zenei iver a következő kötőszóig, a látható vagy hiányzó vesszőig, hogy az újabb kötőszó ismét megemlje a vers zenei lendületét. Kálnoky legutolsó költeményeiben az egyik legfontosabb versképző (gondolati-szerkezeti és zenei-ritmikai) elemmé – főként az alárendelő mondatokat intonáló – kötőszavak váltak. Egyetlen vers, például az *Egy régi szerelemről* negyven sorában mintegy harminc mondatokat egybefűző kötőszót találunk (leggyakoribb a „mint” és a „ha”).

A költők utolsó megszólalása nem mindig éri el korábbi legjobb teljesítményüket. Kálnoky László azon kevés jelentős költő közé tartozik, aki pályája végén jut a legmagasabbra. Az általa összeállított legutolsó könyvével, torokszorító verseivel, kegyetlen őszinteségével, illúziótlan számvetésével líránk legjobbjai közé emelkedett, a kései Vörösmarty, Babits, József Attila lelki rokonává érett. (*Magvető, 1986*)

Balaskó Jenő:

MINI CIKLON

A mulasztás az mulasztás, a mellőzés az mellőzés, a vakság az vakság. S aztán – ha mégis eljön az elégtétel, a megvalósulás ideje-helyzete – már csak közhelyes pirongatások, snájdig asztalcsapkodások, álhiggadt leltárba-kebelezések között választhatunk. Talán furcsa, de nem érzek üvölthetnéket amiatt, hogy Balaskó Jenő *Mini ciklon* című versgyűjteményének tizenöt-húsz éve, sőt, negyedszázada írott darabjai csak tavaly jelenhettek meg nyomtatásban. S teszem, az-az hogy *érzem* ezt azért, mert Balaskó, amióta csak ismerem, szemlátomást jól érzi magát. Régi sétáink egyikén mondta: „tudod, az avantgarde elsősorban *erkölcs*, s megint elsősorban: *nagyon kíváló közérzet*”. Azidótt pedig nem éppen kesztyűs kézzel bántak véle a szakmai s egyéb illetékessé-

gek. Most azonban bele se kóstoljunk a magakinálónan fölhabzó legenda-turmixba. Azt viszont tudnunk kell, hogy Balaskó is azok közül való, akik nem kívántak s kívánnak az engedményesen alkalmas, aktuálisan kelendő álmúvek „muciparipáján” belovagolni a literatura fellegváraiba, erődített klastromjaiba. „Jó közérzet” – erre azonban csakis az képes ebben a világban, akinek igazi, mondhatnám téten túli Tétjei vannak, a lehető legautentikusabb válaszai és választásai; aki nem irányzatok sodrában vagy görnyesztő stíl-zugokban keresi a helyét, de nem is képzelet magát irányzatok és stílusok *teletti* szürideologikus, szürempirikus Buddha-szurrogátumnak, hogy aztán – ni-csak, kilóg a lóláb! – bárki kedvére megpatkolhassa: gyí-gyí, oda, ahová *én* gondol-lak.

A *Mini ciklon* poétikai gazdagsága, változatos anyagformálása nem pusztán tényyszerűség s azonnali tapasztalás, szívesebben nevezném megdöbbenőnek, lenyűgözőnek,

már-már sokkolónak e tágasságot. Négy évszázad magyar költészetének hagyományelemei, a klasszikus európai poézis alapszólamai, a pesti szlengnek s „minden Lentek nyelvének” mesterien újra-megcsavart fordulatai, a legéteribb metafizika csöndjei és húrattanásai, chansonok és blues-ok, folklorizmusok és gregorián tisztaságú hangzatok – ezek mind-mind megvannak Balaskó Jenő költészetében. Az avantgarde és a neoavantgarde hatásjegyeivel szándékosan nem bővítettem a lajstromot. Ugyanis a lehetséges hatások és kölcsönhatások itt már *oly bonyolultságban teljesülnek*, melyet rendkívül nehéz lenne működésében láttatni, tetten érni.

Formális szempontok szerint vizsgálódva a kötet versei közt találunk nagyobb lélegzetű rapszodiákat és elégiákat (még egy rapszodikus éposztöredéket is), epigrammákat, gnómákat és miniatűröket, „kökemény” etűdöket, chansonokat és manipulált kész-szövegeket („konzervek”) de politikai gúnyverset, szándékkal elrontott hexametereket és serializtikus vegyeskompozíciókat is. A Balaskó-versek sajátos belső feszültségét – és feszességét – az okozza, hogy a szerző „következetesen inkonzekvens” a különféle forma- és stílusképző szabályok betartásában. A szöveg s annak szinte mindegyik sora a formáltság és formátlanság határán képződik; spontán rímek, nyelvi-fogalmi automatizmusok, elliptikus szerkezetek és telített versmondatok örvénylését figyelhetjük meg: „anyádból nem lesz szalonna! / süghatom betonon túlra / nappallá üzlek téged szépség / hárs virág-roncs! tők-szét! csigasűrű! / halvány motor majd sápadt duplaajtó / ásitvamajd mint biciklihajú / ki vitamellű furcsa gyors rötúr / mint furcsa ricinus ki lelkes radarmocsár (...) félelem miféle tengerzöld szembaj / és jönnek tovább az előreszaladtak / ülnek színes trágját dekánként...” (*Mini ciklon*, 1967). De ha rímes formát választ is Balaskó – ami a hagyomány(osság) ege alá terelhetné a verset –, a képalkotás módja, a jelzőhasználat újszerűsége mintegy kioltja, feledteti a par excellence formáltságot: „Nagyszemű gyerekek csontos levegőben, / ámulva állanak a meseesőben, / hajló csontjaikba puhább álom szálljon. / gyenge pajtásaik rúgása ne fájjon.” (*Mese és én*, 1965). S egy másik példa erre: „Hétfőtől szombatig a hatalom ára: / akárhogy, szombatig összegyűl. / Akárhogy is piszkos a fegyverek ára, / va-

sárnap fényre megözevgyül. // Ilyenkor nincsen a hölgyeinknek ára, / az országgyűlés se összeül. / Ilyenkor térül a hatalomnak ára: / a vers, mi a szívtől özevgyül” (*A hatalom ára*, 1965).

A *hatalom ára* című remek nyolcsoros, szigorú szépsége, eszköztelensége, tiszta bölcsessége okán, a kötet egyik legjobb „rövidverse”. A hatodik sor finom szörendi abszurdja („az országgyűlés se összeül”) külön figyelmet érdemel. Balaskó ugyanis gyakorta él az effajta nyelvi/szemantikai lehetőségekkel. A könyv utószavában dr. Beke László művészettörténész részletes áttekintést nyújt a balaskói metagrammatika típusairól, a nyelvhasználat módozatairól és lehetséges kultúrvonatkozásairól (neodadaizmus, beat-kultúra, ready-made-ek stb.). Abban is egyetérthetünk vele, amit a „hagyományosabb verstípusok” és verselési konvenciók eredetéről tételez; itt főképp Ady, József Attila, Weöres és Juhász Ferenc művészetére gondolhatunk. Egy azonban biztos: *nem utánzatokkal van dolgunk*, inkább megélve-vállalt hatások tükröződnek, akár még Marlene Dietrichre rájátszva is: „Hol az a régi barikád / A fegyverem ki vette el / Hol a fényes barikád / Ki tudja ezt? / Ó, az égi barikád / Virágzik őszi hó alatt! / Ó, mondd, ki érti ezt / Ki érti, mondd meg ezt!” (*Chanson*, 1963).

Balaskó Jenő könyve nem pusztán adósságtörlesztés vagy jóvátétel, s nem csupán olyan versgyűjtemény, melynek legjobb darabjai maradandó értékei irodalmunknak. A *Mini ciklon* sajátos-szuverén kor- és helyzetdokumentum. Egy elhivatott művész sorát s tevékenységét is példázza, aki – végső soron – ha nem is teljesen elszigetelten, de magányosan írta és élte a verseit, happeningjeit és akciózus előadásait; aki nyitott, tan, előítéletektől mentesen ismerte meg civilizációnk bejárható valóságát; akit alkalmi vagy tartós barátságai is (Hencze Tamástól Sáry Lászlóig, Szentjóby Tamástól Bódy Gáborig) csupán egyetlen „dologra” kötelezhetek: *önmagára*. A valamikori ki- és elzárttság, a megalázottság persze nyomot hagyott egynémelyik versén. Am költői indulata Balaskót sohasem juttatta az amorf világellenesség, az olcsó elhülyülés zsákutcájába, sőt: nagyon is eleven és éber tudott maradni létünk és irodalmunk „nem könynyű” terepén – eleddig túl a vándorló kerítésen. S befejezésül még egy szakasz a *Chanson*-ból: „Itt a tél, hallgathatok / Tá-

mad a szél, meghallhatok! / Ó, mondd, ki érti ezt: / Nagyisten, meghalok!". (*Magvető-JAK-füzetek, 1985*)

CSAJKA GÁBOR CYPRIAN

Garaczi László:

PLASZTIK

Ha az irodalom területén egyáltalán beszélhetünk „biztató kísérletekről” (mert a művészet csakis az eredményeiben él), akkor a valóban fiatal Garaczi László, első munkájával, a *Plasztik*-kal, amely maga is egy (olykor klinikailag) kísérletező irodalmi fórumon, a József Attila-kör füzetei között jelent meg, a műfajokkal és a megidézés és kifejezés módozataival egyaránt felszabadultan kísérletező írásaival máris az ígéretes eredmények közelébe jutott. Persze nem a kísérlet ígéretes most sem, hanem, mint mindig, a kísérletező tehetség, amely Garaczi László első könyvében a formabontás, neoavantgarde vagy transzavantgarde kulisszái mögött annak a világnak a rendkívüli kifejező erőről tanúskodó és koherens atmoszférát hordozó szövegeit alakítja ki, amely csakis ennek a fiatal nemzedéknek a szemszögéből látszik ilyenformán. Az életbe éppen most kilépő, vagy kilépni nem tudó, vagy ebben az életbe kilépni nem akaró, s éppenezért a világot is, benne saját helyzetét is csak egy groteszk-abszurd kvázilétnek tekintő nemzedék: a mai lost generation, vagyis kallódó nemzedék életérzése tükröződik ennek a kötetnek a miniatűrjeiben, akiknek a képviselőivel nemcsak az aluljárókban találkozhatunk, „Gézabácsi” (magyarán: a gracidin tabletták) társaságában, de a legkülönbébb munkahelyeken is anyanyelvüként beszélnek azt a nyelvet, amelyből Garaczi László is képzi a szövegeit; gondolkozásuk is, érzelmeik kifejezése is ehhez a nyelvhez: ennek a képkötő ötletességéhez és nyelvtanához van kötve. Garaczi László szívárványló iróniával és a neodadaizmus hol morbid, hol infantilis játékosságával megfogalmazott mondatai is úgy szikráznak, mint játéktankban a frissen betett tűzke. S ennek a váratlan eszmetársítósoktól és ötlettűzkevektől szikrázó nyelvnek a jelvénye lehetne az a közmondás ere-

jű szólama, amely a *Plasztik*-ban ugyan nem szerepel, de a nemzedékéhez tartozó fiatalok szájából magam is többször hallottam már: „Minden erőtmet megfeszítve megfeszítem minden erőtmet.”

Dehát itt nem csupán a kifejezés jellegéről, modalitásáról van szó. A hagyományosnak mondott próza szövegtestében a szív indulatait és csapongásait az elemző értelem izomrostjai zabolázták. Garaczi László szövegeiben viszont a megvalósult képtelenség, a világ valóságában testet öltött nonszensz értelmetlenségére világít rá tulajdonképpen egy engesztelhetetlenül szigorú és szemérmes – mondhatnám: Antigone-i–érzelmi és erkölcsi logika. Egyik miniatűrjében, a címadó *Plasztik* ciklus *tök IX-es* című darabjában (mert ennek a ciklusnak a darabjai a plasztikból készült magyar kártya lapjairól vannak elnevezve) így fogalmazza meg ezt a magatartást, a tudományosságot is karikírozó iróniával, Garaczi László: „beszélgetéseink, pontosabban beszédünk célja nem a valamit állítás, formája nem a *kitüremkedés*, hanem az elhallgatás, rejtőzködés, formája a *belelőgatás*; mondatainknak az *expresszív indiciumok hiánya ad modalitást*.” Az írói szemléletnek ez a rubin-kristálya, amely Garaczi László mondatait a kurta szövegekben legfeljebb csak nyomokban föllelhető eseménymorzsák és emberi jellemvonások ellenére nagy kohéziós erővel egy nyalábban összetartja, eszembe juttatja Vas István fiatalkori felismerését, amelyben az akkori, tehát a klasszikus avantgarde hazai megnyilvánulásából való kiábrándulásának a fő okát abban jelölte meg, hogy „ami modern, az nem volt magyar, s ami magyar, az nem volt modern” benne. – Garaczi László kötetét olvasva viszont azt kell felismernünk, hogy ez megváltozott a mai új irodalom igazán tehetséges képviselőinek a munkáiban. A klasszikus műfaji határokat ugyan széjjelnyomta a szemlélet és az életérzés ozmózisa (így például a *Plasztik* írásait versnek – szabadversnek – ugyanolyan joggal tekintheti bárki, mint költői hatásokra törekvő prózának, mert a műfajok lehetősége úgy van meg bennük együtt és egyszerre mint a vírusok kódjaiban a kristályos vagy az organikus alakzat létformája); szövegeinek az anyaga szilánkosan is a magyar valóságra utal téveszthetetlenül. Azokban a nyelvi leleményekben is, hogy például a csuklós busz neve „nyomor taxi”, s hogy a fazon, aki korábban pók, ürge,

szivar, őseredetileg pedig ember volt, most már csak „példány”; az olyan dadaista aforizmákban is, hogy: „több mézet a dolgozók madzagjára”, s az olyan bekezdésekben is, amelyek szemre vakszöveggé hatnak, mégis tökéletesen érthetőek: „Néhány év múlva a távszergyártónál voltam fényköszörűs és gyorsító vasded. Nehéz volt de megbecsültek, megkaptam a „Jól dolgozó dolgozó” kitüntetését.” – A modernség hajdani, importált stílusának a helyébe egy szuverén életszemlélet lépett a neodadaizmus köntösében, amely feltételezi a világ-állapottá vált hazai viszonyokat, és groteszkbe ojtott nemzedéki keserűséggel mutat rá a posztavantgarde koreográfiája szerint a természetes valóság azon elemeire, amelyekkel nem tud kiegyezni, békésen együttélni. – „I was in it yet I was not part of it”; hirdeti a címadó ciklus mottója (vagyis: „benn vagyok, de nem vagyok a része”), s a kártyalapok nevére írt szövegek (amelyek helyenként alig kikövetkeztethetően, de mégis tartalmazzák egy lehetséges eseménytörténet konturjait, ahogyan – virtuálisan – a kártyalapok is az általuk játszható játékok lefolyását) éppen ezt fejezik ki: a lehetséges – és végső soron cinkelt – játéksorozat karámjából nem lehet kitörni, legfeljebb elviselni lehet, annak a tudatában, hogy az örökkévaló idő múlásának végtelenségéhez képest, amelyet egy indiai mondai idézet testesít meg a szövegben (s amelynek eredetije egyébként Warren Weaver matematikus *Szerencse kisasszony* című könyvében olvasható), nemcsak groteszk vagy abszurd mindez, de tökéletesen jelen-
... a gondolat a szavak közegegellenállásá-
táktelen is.

ban, mint sikló az iszapban”, kezdi a *piros ász*, *Tavaszi* című szövegét Garaczi, s ha megfigyeljük az iszapban rejtőző sikló elfogásának az írói-nyelvi-kifejezésbeli technikáját, lépten-nyomon ilyen hasonlatokba ütközünk: „annyi eszed van, mint egy talicska lepkének”. Vagy: „a történetem abban a vasúti kocsiban kezdődött, ahol nyolc pár lábszag társaságában búcsút vettem Belgrádtól”. Aztán, elszakadva a hasonlatoktól, ilyen distinktív mondatokat olvassunk: „nem azért vagyunk itt, mert *idejöttünk*, hanem mert *ittmaradtunk*”, s eljutunk odáig, hogy „A dolgoknak ára van, az embernek méltósága. De van itt még valami más is, a munka szerepe az ember majom-má válásában”, miközben „koccintottunk

„prosztata!”. Szemünket összecsupentettük, és bólogattunk mindentudóan, mint a vak bányalovak.” Ilyen, s hasonló mondatok – mondanivaló – hallatán lehetetlen nem gondolnunk ennek az újdadaizmusnak, amelyet magyarul akár „gyagyazmusnak” is nevezhetnénk, az őseré, első képviselőjére, aki ezt, mint életformát, sorsot, tragikus allűrökkel élte is, míg bele nem halt: Hajnóczy Péterre. Főként élete végén írt abszurdjaira, amelyek már fényévnnyi távolságra vannak, például Örkény abszurdjaitól – de nem csak a stílus, hanem elsősorban az írói szemléletet meghatározó életanyag és életérzés következtében. A dadaizmus, ahogyan hirdette is önmagáról, a pusztaság és pukasztó értelmetlenség; ennek a gyagyazmusnak csak humorral elviselhető, szomorú értelme van – a valóság az, aminek nincs értelme. Az irányzat tehetséges képviselői, mint Garaczi László is, éppen ezért szövegeik minden betűjével el tudnak számolni; feltéve, hogy ha olvasójuk is rendelkezik azzal a nem mindennapi műveltséggel, amely érdekes módon éppen az ilyen underground-gyagya mázra törekvő szövegek megértésének az elengedhetetlen feltétele. Ezért van az egésznek valamilyen laboratóriumi stichje, mint az úgynevezett amerikai egyetemi irodalomnak. Így hát a mai kalódó nemzedék valószínűleg nem is érti meg íróját. Hanem talán inkább azok, akiktől – a nemzedéki különbözőség folytán – esetleg nem is vár megértést.

DOMOKOS MÁTYÁS

Székely Ákos:

VERBAFRODITA NÁSZ

„mit iirsch most? ritkaan hallani roolad.
(laattam kalapod a muuzeumodban.)
mi meg csak megvagyunk.”

TÁVIRAT KASSÁK LAJOSNAK
AZ (ESZTÉTIKAI) (HATÁR)ÖVEZETBE

Székely Ákos „távirata” a kötet egészében megnyilvánuló szellemiséget is reprezentálja: avantgarde elkötelezettséget, rejtett áttételeket tömörítő gondolatíságot, a nyelvi játék és stílusfegyelem összhangját.

Kassák említése több a tisztelgő gesztusnál, a megismételhetetlenség irányát és ha-

tárait is sejteti. Felmérve a történelmi idő távolságát, nem a jelenből kilendülő „örök avantgarde” magatartást utánozza, kísérletező kedvét *valóságos* élményeinek rendeli alá. Ezért legmélyebb formabontásaiban is kitapintható a gondolat fegyvelmező mértéke, a kifejezésvágynál is erősebb megismerési vágy, mely a szavak könnyed játékában is az új jelentésekre figyel. A rokonságtudat legmélyebb gyökerei így talán nem is annyira az avantgarde és neoavantgarde formai párhuzamaiban kereshetők, mint inkább a világot soha késznek és ismertnek elfogadó nyitottságban.

A gondolati elem túlsúlya az első két ciklusban műfajmeghatározó: az itt található írások zöme aforisztikus tömörségű példázat és/vagy reflexió. A műfaji behatárolás annyiban eleve pontosításra szorul, hogy Székely Ákos „parabolái” nem erkölcsi tanulságokat kristályosítanak, sokkal inkább töprengő helyzetmegjelölések, a „mi meg csak megvagyunk” állapotának megközelítései. Az „egészen egyszerű kis történetek” és konnotálható jelentéseik egymást firtatják. A mindennapi élet legjelentéktelenebb mozzanatai a kapcsolatteremtés szinte észrevétlen játékában gondolat-képletté sűrűsödnek, melyek érvényességi köre már messze túlmutat a fogantatás kérdés-állapotán, általánosíthatóvá válik – művészetté. Eljárásában és eredményében is ez az alkotásmód jórészt megegyezik a líráéval, annyi különbséggel, hogy míg ez utóbbinál a jelentéssűrítés többnyire a metaforizáltság következménye és az érzelmi koncentrációé, a prózaminiatűrök kifejezéstöbblete az éles ellentétben álló tárgyi és absztrakt sík egymásra játszásából származik.

Az *A és B oldal között (1976–78)* és a *Köztésminta* ciklus darabjai miközben a személyes létélményt tárgyasítják, nem csupán a szerzőnek és nemzedéktársainak a szorongásairól vallanak, hanem – épp a művészi elvontakoztatás révén – az „átmenetiség” és „értékelbizonytalanodás” korának mindannyiunkat érintő gondjairól és az „örök emberi” problémákról is. A József Attila-i felnőttéválás és illúziótlan szembenézés egyszerű, józanul komoly, de majd mindig ironiát is rejtő hangján. A „kint” és „bent” világának ellentmondásait nyelvi-logikai síkon gyakran a *paradoxon* teszi láthatóvá. „Minden, mintha csak otfelejtették volna, véglegesen és tökéletesen a helyén.” (*Minden*) A játékok sorsából abszt-

rahált gondolat-ellentét itt mondaton belül tömörít. Másutt a paradoxitás a szövegmező egy részét vagy egészét is átfogja. A *Szóval tartanak minket*-ben a második bekezdés kezdősora és a zárómondat között jön létre feszültség:

„S akkor hirtelen rendeződtek a dolgok. Eltűntek az árnyalati különbségek, a különböző lehetőségek lezárultak, a tisztázandó és nyitva hagyott kérdések nem léteztek többé. Valahogy nagyon világos és egyértelmű lett minden. Ugyanott, ugyanúgy, ugyanazokkal.

Hogyan is tudtunk végül megmaradni?”

A példát természetesen nem csupán formai szemléltetésnek idéztük. A szövegrész rávilágít Székely Ákos töprengéseinek mélységére is. Itt: az álmeoldások elleni tiltakozásra. A nonkonformizmus a szerzőnél aligha „generációs”, inkább etikai kérdés. Bátorsága és felelősségérzete a társadalmi problémákat sem kerüli. Paraboláinak többsége ezen a síkon is értelmezhető. Ironiája, mely intellektuális keménységet sejtet, itt sem ismeri a megalkuvást. „Legfontosabb újításaink közé tartozik az útvonal megváltoztatása. Ezzel legalább elkerülhetünk egy reménytelenül hosszúra nyúlt várakozást (...) (*Csúcstorgalom*) „Most már egészen biztos: a helyzetünk nem fog romlani tovább (...) Teendőink tehát lényegesen kevesebbek lettek. S bizonyos értelemben ez már kedvező változásnak is nevezhető.” (*Teendőink lényegesen kevesebbek lettek.*)

A gondolati általánosítás intellektuális igénye az írói „mesterségből” kiindulva magának a közlésnek a lehetőségeit is tárgyául választja. De az önreflexió is átlépi szűkebb határait, s azokat az emberi kapcsolatok alapkérdéseivé tágitja. (*Vallomás, A kérdőjel a legfontosabb, (Szó)használati utasításak*) Ezen írások közül talán a legszebb és legbravúrosabb a *Radex*. A betűtörlés konkrét pillanathelyzetére – szöveg-áttűnéssel – egy egész szerelmi történet épül, impresszionista finomsággal s a fájdalmat szemérmesen rejtő visszafogottsággal. „Közénk / hogy maradj / becsúztatunk egy fehér lapot. Visszabillentjük azt a távolságot, ami a közbeeső részek függőségét / függetlenségét / őrzi (...) Mielőtt újra elszabadulna, eltüntetjük / örökös búcsú /: pontosan ugyanarra a helyre leütjük még egyszer ugyanazt a betűt.”

A címben ígért „verbafródita nász”-ra ilyen ígéretes előzmények után a III. cik-

lusban kerül sor. A *Forgatható indulatok* „nyelvgyakorlataihoz” még az első ciklus egyik mondata ajánlható útmutatásnak: „Most elindulhatunk egyszerre több irányba.” A féktelen, groteszk játék (nem egyszer elgondolkoztató) humorával oldja, ellenpontozza, de nem szünteti meg az előző ciklusok klasszicizáló fegyelmét. (Olvasóukhoz néhol persze rejtvényfejtő türelem kell.)

Tudatos kötet szerkesztésre vall, hogy a *Térfertőzés* scripto-vizuális alakzatai zárják a kötetet, mivel ezek nem csak folytatói a III. ciklus nyelvi játékaiknak, de egyben meg is haladják azokat. Kidolgozottságukkal és jelentséggazdagságukkal esztétikai szempontból is élményt jelentenek.

SZENDI ZOLTÁN

Bárdos László:

FELIRATOK

Vékony, alig hatszáz soros füzet a harmincegy éves Bárdos László *elsőköteté*. Tűnődöm; ennyi volt vagy a válogatás volt ilyen szigorú, netán már a versek írásakor működött a kontroll? A szerénység okán és természetén tűnődöm s a szűk körön, melyet Bárdos megmutat s maga köré a világból kirajzol. Újabb *Feliratok* a mai líra teleírt, telekarcolt stb. fekete tábláján, ahol már foltok, nem is vonalak, foltok vannak, sűrűsödő, ritkuló hálók, remekművek és ügyes szakrajzok, ákombákomok és kuszák s ahol oly sok a sejtés, a hozzátvetőleg, oly nehéz az eligazodás, hogy a kívülállónak lassan mindegy, hányan lóbálják a bő és nyegle vizes szivacsot, s a tényleges veszteség csak akkor derülhetne ki, ha valami kéz *valóban* letörölné eme táblát. Amit Bárdos László sem ír újra, de feliratkozása érvényes, újabb befelé hallgatózó, mélyen és komolyan befelé figyelő költő, újabb magánbeszéd – s mondom ezt minden pejoráció nélkül, hisz a nyolcvanas évek költészetének majdani összegzői ezt a fajta hangot, ezt az önredukciós, már-már a visszavonulástól visszavonuló lírát aligha fogják periférikus, tűnékeny jelenségként értékelni.

„Csak azt tudom, meg kell felelnem egy

élménynek, léttapasztalatnak, mely egyszerre akar beszéddé válni s kimondatlanul önmaga maradni.” – írja a költő a fülszövegben. S a rejtőző, valóban kimondás és kimondhatatlanság határán billegő versek ezt a kettősséget (eldönthetlenség?) fogalmazzák meg élményként s nyújtják át léttapasztalatként. Ezek a feliratok nem »beadványok» és nem »firkák», tömör, fegyelmezett jelentések helyzetekről, a »higgadt, tartós nélkülözés» helyzeteiről, az elviselhetetlen elviselésének módzatairól és méltóságáról.

Noha a produkció szempontjából nem perdöntő, hogy a hiány, a ki- és bezártság, élettér és életvitel lehatároltsága biográfiaiilag igazolható, avagy csupán szerep. Bárdos László verseivel jogosít fel annak elmondására, hogy nála – Susan Sontagot idekölcsonözve – a betegség *betegség*, amivel együttélni kénytelen, ami meghatároz és magyaráz, de minthogy költő, a betegség *mint metafora* működik verseiben és ekként is értelmezendő, nem tagadva, de nem abszolutizálva azt a plusz hatást (nem a sajnálat, de a tisztelet érzését), amit e tény kelt. A »játék» vérre megy, a súlyok súlyok, a tétek valódiak.

A kötet majd' mindegyik versének tere zárt, behatárolt, sőt egyre szűkülő tér. Altlában szobabelső, presszósarok, »süppedős berendezkedés», mely belakható, bensőséges, mely menedék, mint a *Sértetlen* című versben, de a »beszorulni», »beleveszni» vagy épp a »valahogyan / összeszorítana a tér, / megfosztana a kiterjedéstől...» (*Heine-Medin*) szorongása még kimondatlanul is érzékelhető. Csak a »metaforára» figyelve, ez az életérzés sem nem ismeretlen, nem társtalan, sokszor és sokan élünk jóval jobb esélyekkel is éjszakát, mely nem csillag és végtelenség, de »mély üreg, tartály», lepréselt izgalom», »ütlegelő szivdobogás». Nemes Nagy Ágnes írja, hogy »semmi sincs távolabb az objektív lírikustól, mint az impresszionizmus, semmit sem óhajt jobban, mint az érvényeset.» S ő írja, hogy az ilyen költő »megtalálni akar inkább, mint kitalálni». Arra a költészetre, amit Bárdos László művel, maradéktalanul illik ez a meghatározás. Cizella, díszítő kép vagy jelző alig található verseiben s a kötet vége felé még az a kevés is »lekopik», szinte csupasz lesz, száraz, enigmatikus, mint aki nek teljesen sikerült elrejtőznie. Annyira, hogy az olvasó a versek summázataként

mormolja el az *Egy meghatározás* négy sorát: „Íme a fantomfájdalom. / Valami a téréből kizárva. / Valamiről se fogalom, se nyom. / De megnyilall pontos hiánya.”

Am e fájdalom *nem fantom* s ami még fontosabb, a hiány: *pontos*. A beszéddé válás és a kimondatlanság határa, ha keskeny is: tartomány, kiterjedés, ha kénytelenül leszűkült s önként (tovább?) szűkített is: világ, „vallomás és alakítás egysége”, nem mint a fülszöveg mondja „néhány mondat”, hanem (itt) ötven vers „terében”. Egyik pólusán a vallomás versei, a *Rálátás egy párra*, a *Regresszió*, a *Heine-Medin*, ezek a fájdalmas-fedetlen s épp higgadtságukkal megindító írások. A tartomány közepetáján a *Fáj valahol*, a *Sírató* vagy a *Megmenekült*: „Csak előbb még / nekidőlök a falnak. / E se férfi, se női remegéssel / torkomban és hasamban. / Lassan megsejtem, még le nem zuhantam. / / És most beszélgethetünk tárgyainkról.” Ez a hat sor talán az abszolút „közép», a Feliratok kulcsverse. Itt és innen látni, hogy milyen és mennyi visszafojtott „vallomás”, „beszéd” ellenében, mellett és alatt történik meg a szenttelen *beszélgetés* tárgyainkról. A vallomás tárgyakba költözik, a személyiség „túlcsigázott kellékeivel” mutatja és állítja magát, „a rend eszközeivel” s később már ki sem kell mondaní, mondják a „megtalált” tárgyak, hogy „sodródik / csak a találkozást nem találja.” (Kellékek és találkozás). A másik póluson, közel a hallgatáshoz, az alakított kimondatlanhoz olyan versek, mint *A baleset közelében*, az *Átmenet*, vagy *A feldolgozás ideje*. Vagy épp azok a (szerep?) versek, ahol nem tárgyakba, de személyekbe „költözik” a költő. Ilyen *A zongorista* már a próza határát súroló monológja, a *Schubert* és a *Négykezes*, melyben szintén a zongorista szól, választván az alsó szólam, „e mély dobogás” s a felső, „a szép ének”, a „diadalmas daltam” közül az előbbit, „a mozgás alapját”, de a fájdalmas záró kérdés („milyen lettem volna felső szólamban”) kénytelen választást sejtet s messze kiszól a versből, a kötetből.

Bárdos László költői hangjára, versbeszédére is inkább az „alsó szólam” mély dobogása jellemző, mintsem a diadalmas dallam, a szép ének. Versmondatai szigorúak, funkcionálisak, formáit is a higgadtság határozza meg. Szinte teljesen hiányzik az „édes” alakítás, a „kitalálás” kalandja, minden, ami „impreszionisztikus”. Rövid, általában köz-

pontozott, általában rímtelen verseket ír. Jelzővel, képpel pontosan, takarékosan bányik, eszköztelen, de láthatóan többet tud a versről, mint amennyit megmutat. Az az önrédukción, mely témáiban, motívikájában megmutatkozik formáit is „visszametáforizál”, egyszerűsíti. Am ama hiány nemcsak pontos, ama hiány *megnyilall*, az impasszibilitáson, a szenttelen artikuláción átút a szenvedély, ebből a szempontból talán még közvetlenebbül is, mintha rímek szűrőin, diadalmas dallamok csatornáin törne elő. Ami elvész, a szöveg fokozott érzékisége, plasztikussága olykor, az szándékkal veszejtődik el alighanem, s nemcsak választott minták, eszmények okán, hanem mert *hiányával* is jelentés egyfajta speciális helyzetről éppúgy, mint egy általánosítható létérzékelésről.

Nem ezoterikus, nem érthetetlen s a legkevésbé sem érdektelen, de szűk a kör, amit Bárdos László kirajzol s amin kutat épít inkább, mint kilátót, tornyot, netán »templo-mot». Úgy lehet, a teljesség, az önazonosság szinte bárhol és bárhonnán elérhető s fel is mutatható, ha előbbi, az elérés *azért* fontosabb is utóbbinál. De aki, mint a Feliratok szerzője s mint a költő általában, e felmutatásra szegődik és vállalkozik – s itt mindig milyen kényszerek, körülmények, választások okán –, az befelé táguló világát is csak a *kívül való* magyarázatokkal pontosíthatja tovább. Bárdos valódi vállalkozó. Kereteit, lehetőségeit, bátorságait ő ismeri, de szenvedélye és tehetsége megvan egy tágabb, szélesebb »világ» versbe foglalására is. (*Móra-Kozmosz*, 1986)

PARTI NAGY LAJOS

Bálint B. András:

MINT A SZARVAS A FOLYÓVIZEKRE

A különböző vallásszociológiai felmérések egybehangzó adatai szerint a magyarországi felnőtt lakosságnak még ma is legkevésbé egyharmada vallásosnak tartja magát, s egyötöde résztvesz a szertartásokon is. Az ilyen méretű vallásosságot aligha tekinthetjük periférikus jelenségnek, s ennek okán nem tekinthetjük feleslegesnek az egyházak

körüli publicitást sem. Az utóbbi évtized tudományos irodalma számos érdekes tanulmánnyal szolgált a téma iránt érdeklődő olvasónak, aki tisztában van azzal, hogy a szekularizációval együtt – különösen az ifjabb korosztályok körében – új formájú vallásos élet figyelhető meg; keleten és nyugaton egyaránt gyarapodik az egyházi kis-közösségek száma. Napjainkban több hazai tudományos műhelyben is folynak vallás-szociológiai vizsgálatok, ám ezek eredményeit talán csak hosszú évek múlva olvashatjuk. Ezért örülünk azoknak a szociográfiai könyveknek, amelyek az egyházak és papjaik, s a hívők mindennapjainak bemutatásával, nézeteik közreadásával hozzájárulnak valóságismeretünk gyarapodásához.

Ilyen könyv Bálint B. András *Mint a szarvas a folyóvizekre* című munkája, amely tavaly jelent meg a JAK-füzetek 16. köteteként. A szerző egy pesti kerület lakóinak egyházi életét vizsgálva jut el figyelemreméltó összefüggések megállapításához. A bevezető részéből sejteni lehet, hogy Bálint B. András nem teljesen kívülállóként, de (már) nem is hívő keresztényként fogott tollat. Hasznosnak bizonyul, hogy mindjárt a könyvének elején statisztikát közöl a hitéletre vonatkozó felmérésekből, amelyekből kiviláglik, hogy hazánk fővárosában az elmúlt évtized végén a megkérdezetteknek csaknem fele (44 százaléka) tartotta valamilyen formában vallásosnak magát. A közömbösek és a tudatosan ateisták aránya 41 százalék.

Papi szemináriumokba, egyházi középiskolákba, lelkészlakokba, hívők és „hitetlenek” otthonaiba, ádventista imaházba, bázisközösségek összejöveteleire jutunk el Bálint B. András jóvoltából. A szerző magabiztosan, szinte otthonosan mozog ebben a környezetben, könnyen teremt kapcsolatot bárkivel, lett légyen a nyilatkozó a rendszerellenességig nyakas „kálomista”, kiugrott plébános, vagy a vallást fröcskölve gyalázó autószerelő. Kötetét a mozaikszerkesztés elvei szerint építi fel, s ez az olvashatóság, a figyelem fenntartása szempontjából kétségtelenül üdvös módszer, ám visszaüt, amikor a mozaiklapok túl apróra sikerülnek, s már nehezen illeszthetők bele a nagy képhe. Így aztán a Kerületben tett séták időnként az esetlegesség látszatát keltik, s az sem vigasztaló, hogy tudjuk: a szerzőnek a közölteknél még sokkal több élményanyag lehet a tarsolyában. Emiatt érezzük feleslegesnek, hogy pusztán az „ott is voltam” bizonyítá-

sáért néhány semmitmondó bekezdést szentel például az esztergomi és a szentendrei ferences gimnáziumnak, a felnőtt korban megkeresztelkedni szándékozó szakszervezeti funkcionáriusnak...

A kötet legjobb részei azok a fejezetek, ahol Bálint B. hosszan beszélteti riportalányait, hagyja, hogy a már-már mélyinterjúba forduló szöveg sodrásra elragadjja gondolatainkat. Egy erősen vallásos vegyész kutató mondja: „Én KISZ-tag voltam gimnazista koromtól, s nekem röviden az a véleményem, hogy ha majd a KISZ-ben mindenki halálosan komolyan fogja azt a követelményrendszert, amit előírtak, s aszerint fog élni és tenni a dolgát, akkor én majd nem leszek KISZ-tag. De amíg a KISZ egy ilyen eléggé... hogy úgy mondjam langyos tömegszervezet, addig én nyugodt lélekkel lehetek KISZ-tag, és megkaphatom a munkámért a dicséretet.” Az ilyen szövegrészeknek nem kell „cégér”. És annak sem, amit ez a fiatal ember a tankönyvek vulgármarxista közhelyeiről mond: „Ezek az eszmefuttatások inkább megerősítik az ember hitét, mintsem kételyeket ébresztenének benne. Legalábbis illenék feltételezni, hogy az anyagelvűség nem evidencia egy 18–20 éves fiatalnak, tehát több gondot kellene fordítani a téma körüljárására, megvitatására.”

Nem kevésbé tanulságos, amit Bálint B. András a katolikus bázisközösségekben tapasztal. Ezeket a kisebb-nagyobb csoportoskakat – részben latin-amerikai minták alapján, de már több évtizedes hazai élmények után – a merev egyházi szertartásrendtől és hierarchiától való elszakadás igénye, az elszemélytelenedő világban élő emberek közösségvágya szülte meg. (S tegyük hozzá: társadalmunk informális közösségképző erejének hiánya.) Ma már az egyházi vezetést sem nézi rossz szemmel a bázisközösségek szaporodását, annál kevésbé, mert e csoportok leggyakrabban az eklézsiák legtehetségesebb fiatal papjai körül alakulnak ki. Egész közművelődésünket tekintve elgondolkodtató szavak hangzanak el a megkérdezett fiatalok szájából: „A moziba beülhet egymaga az ember, de a templomban nem volna szabad egyedül érezni magát” – indokolja bázisközösségi tagságát egy fiú...

Erős hangsúlyt kap a könyvben a katolikus papok nötlensége. A szociográfiából az a közhangulat érződik ki, hogy a fiatal papok többsége – de számosan a hívők közül is – felesleges megkötésnek tartják a coelibátus

évezredes intézményének további fenntartását. Hiszen a protestáns egyházak papjai (felszentelésük előtt a görög katolikusok is) szabadon párt választhatnak, s szolgálatuk, hitéletük semmi kárát sem látja ennek. Sőt, a hívek előtt is nagyobb tekintélye lehet annak, aki „természetes” életet él, ismeri a családi élet örömeit, gondjait. Tünődésre készlet, hogy a könyv tanúsága szerint mégsem ilyen egyértelmű ez a dolog, hiszen arról a papról, aki hivatása helyett szerelmét választotta, így vélekedik egy volt apáca: „örült ez a Dezső, hát nem képes másképp megoldani?...” Mindez tán egyházi belügynek tűnhet, ám a szerző valóságismeretét, „konfliktusérzékenységét” dicséri, hogy ezt, a hívőkön keresztül a mindennapi erkölcsökre is kiható kérdést nem kerülte meg. Így válik a Keresés jogán című fejezet a kötet egyik legszuggesztívebb olvasmányává. Ugyancsak érdekesek az ádventisták életét leíró oldalak, a pedagógusok vallásosságát taglaló sorok pedig nagyon elmélyült továbbgondolást és párbeszédet igényelnének.

Párbeszéd. A könyvet Horváth Pál józan hangvételű, széles látókörű marxista valláskutatóhoz méltó utószava egészíti ki. Az ő egyik kulcsszava a párbeszéd, amelynek a két világnézet egymás értékeire is figyelő együttélésén kell alapulnia. Aki úgy akar harcolni a vallásos világnézet ellen, hogy közben elfelejtkezik a világ emberibbé tételének konkrét cselekedetek útján elérhető követelményéről, maga is egy dogmatikus vallás követője csupán.

„A magyar állampolgárok többségének vallásos ismeretei ma riasztóan alacsonyak, s ez nemcsak kultúránk és műveltségünk fehérfoltjairól, hanem a világnézeti döntéseknek és választásoknak a *valódi alternatívákat nem ismerő* felszínességéről árulkodik” – írja Horváth Pál. Egyetérthetünk azzal a megállapításával is, hogy „... az ellentétes világnézeti álláspontok igazságának és hamisságának bizonyítására csak hosszú történeti távlatban számíthatunk. Addig pedig (...) nem nélkülözhetjük egymás vélemények, életének és ideáljainak mind jobb, alaposabb megismerését, s világnézeti döntések előtt álló gyermekeinknek sem ajánlhatunk egyebet.”

Bálint B. András könyvének legnagyobb érdeme, hogy egy új ösvényt nyitott ebben az irányban.

HAVASI JÁNOS

Hallama Erzsébet:

BÉKÉS KÖRNYÉK

Hallama Erzsébet kisregénye a tömbházak életének hiteles képét rajzolja meg. Emeletes cellák és magánéletek. Panel világ és panel kapcsolatok. Ismerős milió, szorongatóan kilátástalan helyzet. Az író keresztmetszetet ad erről a nyomasztó légkörről, az „elszabadult ellenszenvék” alulnézetből láttatva egy lakótelep „békés pillanatait”. A cím erősen ironikus tehát, de ezt az ironiát mégsem általánosítanám a könyv egészére. Hallama kívülállása, ha úgy tetszik felülnézete, nemcsak a rámutatás és az ítéletmondás magatartását jelenti, hanem a részvét alapállását is egyidejűleg, így a mozaikszerűen, töredezetten épülő epikus szerkezet mögött egy rejtőzködő lírai háttér húzódik meg.

Az események felnőtt szereplői szinte kivétel nélkül kedvezőtlen fénytörésben tűnnek fel. Az öregasszony forró vizet önt az erkély alatt hangoskodó gyerekekre, a ház lakói gyűlölik egymást, a lottóárus álmait a színes magazinok világát idézik, a pöffeszkedő funkcionárius malachúst zabál, és legszívesebben lapátolásra ítélné minden értelmiségit, egy asszony távcsővel kutatja a szemközti lakások intimitásait, az anyák nem törődnek gyermekeikkel, a nagymamák hisztérikusak. Minden cselekedet mögött valami romlott, félrecsúszott emberség áll, a fojtott düh és az agresszivitás, a közönségesség és a középszerűség felszínre törő indulatainak tanúi vagyunk. A fabula felől szemlélve tehát igen erős és határozott az író leleplezése. Végző soron ezen az sem változtat, hogy az alakok jelentős része rettenetesen magányos, szomorú sorsú ember. Hallama ugyan nem enged bepillantást a tettek mögé, megőrzi a kívülálló elbeszélő távolságtartását, de kíméletlen diagnózisai mögött végig ott érezzük a részvét csendjét. A magányosság és az agresszivitás arcéleit nem tompítja a sorok mögül kisugárzó részvét, csupán a szociológiai háttér meghatározó súlyát erősíti. Innen szemlélve a *Békés környék* társadalmunk mélyebb visszásságaiba is bepillantást ad.

A tömbház lakói és a közvetlen környezet dolgozói hol ellenszenvvel, hol közömbösen viselkednek a gyerekekkel szemben. A felnőttek és a gyermekek kapcsolatáról

már a mű elején árulkodó sorokat olvasunk. Az öregasszony „... undorral végignézett a téren. A tér tele volt gyerekekkel.” A lottóárus „Kinézett bódéjából a térre. De a téren nem volt semmi érdekes, csak gyerekek”. A patikus „Várta, egyre várta, hogy egyszer bejön a labda, át a csukott ablakon... És akkor ő kirohan. Letépi a gyerekek fülét. Lecsavarja.” A pénztárosnő „Kinyújtotta a nyakát, kinézett a térre, de a kicsi, garázsokkal övezett betontéren csak gyerekek voltak”. A játszótér végig külön világot képvisel a műben. Nincs itt semmiféle gyerek-romantika, indiánosdi vagy valami grund-szellem, csupán a nagyvárosi betonrengetegben felnőtt gyerekek szűk térre és képzeletre korlátozott játszadozásai. Az első pillantásra azt hihetnénk, hogy ezek a nebulók semmiben sem különböznek az őket körülvevő felnőtt világtól. Elvégre minden feltétel adva van: elhagyott, „kített” gyermek szinte valamennyi. Mégis mennyire emberarcú ez a milió, de nem a felnőtt nosztalgia okából, nem a játék varázslata, hanem a *beszéd* képessége miatt. Félszavakból is megértik egymást, párbeszédeikből a *megértés* adománya sugárzik, az őszinteség és a természetesség közvetlensége. Ezzel szemben a szülők és a gyermekek, de legfőképp a felnőttek egymásközi dialógusai a kommunikáció-képtelenség kínzó ürességét mutatják. Olyan világban vagyunk, ahol az emberek nem azt mondják, amit gondolnak, hanem azt gondolják, amit mondanak (Wittgenstein), de ezt is csak kiabálva és ordítózva, legfeljebb fogcsikorgatva. Itt nem arról van szó, hogy nincs út „lélektől lélekig”, hanem sokkal inkább arról, hogy az együttélés elemi követelményei is ismeretlenek. Tragikusan megválthatatlan, humanizálhatatlan ez a világ. A magányos asszony távcsővel szemléli a környéket, a közelkép egy öreg embert mutat, aki láthatóan rosszul van, segísége szorulna, lebukik a látómező alá a padlóra, vagy talán félig még a szék karfáját szorongatja, de az asszony nem telefonál doktorért, nehogy azt mondják: „Ez a gukkeres öreglány, aki beleskelődik az ablakokon...”. A férfi meghal, a nő undorral nézi „lárvaarcát” a tükörben. A történet önmagáért beszél. Ellenpontozásul ott van a zsemlearcú kamaszlány, aki leforrázott kezű barátnőjének zsebpénzéből vásárol gyógyszer. A tragikus és szánandó emberek iránti részvét így egészül ki egy morzsányi reménnyel, egy

beláthatatlan jövő idő várásával, amikor „... jön egy szél, és elfújja az egészet.”

Az ábrázolt világ természetéből következik, hogy ebben a kisregényben nincs szűzsé, megformált történet, csak történet (fabula) van, nincs metonímikus sztori-szerkesztés, csak az egyes történetek mellérendeltsége. Ha minden megtörténhet, akkor nincs mit „megformálni”. A történet itt kompromittálja a világot, de a világot nem lehet „elbeszélni”. Hallama így mozaikszerűen építi fel művét, de mozaikképet nem rajzol, mert nem hisz abban, hogy a fabulák lezart egésszé szervezhetők. A regényforma töredezettsége nem jelenti a szerkesztés szétesését, vagy akár lazaságát (bár egy-egy történet elmaradhatott volna a műből, például N. N. hírlapíró kissé halványabbra sikeredett alakja), hisz a fentebb hangsúlyozott írói részvét lirai összetartó erőként is funkcionál, a szerkesztés láthatatlan mágnesstereként is szolgál. (*Magvető, 1986.*)

PAPP ISTVAN

IRODALMI SÉTÁK

Maratkozó László és Tóttós Gábor könyvei

Az „irodalmi kirándulás” vagy „irodalmi séta” egyáltalában nem könnyű műfaj. Elvárjuk tőle az irodalomtörténeti és földrajzi hitelességet, pontosságot, de e tudományos követelmények teljesítése nem elegendő: okos ismeretterjesztőnek is kell lennie, vagyis vállalnia, hogy szórakoztató és didaktikus lesz. Végül mindez nem nélkülözheti a szerző személyes hangvételt, az olvasmányos stílust. Ha bármelyik feltétel hiányzik, az írás nem éri el célját: nem nyújt fogódzót a tudomány számára és nem tudja bekapcsolni a hely szellemét az író és a látogató (olvasó) közé a mű jobb megértése, átélése érdekében. Mert jobban értjük a költő elragadtatását, ha ismerjük a várost, amelyhez ódai szárnyalású sorait írta, a táj otthagynakja a nyomát az író életművén, és mint ahogyan mindenki, az író is – Bálint Györggyel szólva – „rányomja egyénisége bélyegét lakására”. Egy kapubejárat, egy bútordarab, egy használati tárgy évtizedek múlva is segíthet megteremtteni az író

és olvasó közti bensőséges, meghitt találkozást. A magyar irodalomban szép hagyományai vannak az emlékhelyeket feltáró és népszerűsítő írásoknak, elég itt az utóbbi évtizedekből Hatvany Lajos, Lengyel Dénes, Tüskés Tibor, Vargha Balázs ilyen szándékú műveire utalni. Ebben a sorban legutóbb Marafkó László: Irodalmi séták című könyvét a Statisztikai Kiadó Vállalat adta ki Novum sorozatában, dr. Töttös Gábor Irodalmi séták Szekszárdon című könyvét pedig Szekszárd Város Tanácsa jelentette meg.

Marafkó könyve huszonyolc riportot tartalmaz, többségük a Magyar Nemzetben láttott napvilágot. Napilapriportok tehát, az ott megszokott terjedelemben és hangvételben, de a napilapban kötelezőnek vélt felületesség nélkül. Marafkó *riporter* addig, míg észrevesz egy romos épületet a budai hegyekben, s némi könyvbéli búvárkodás után kideríti: Radnóti kedvenc nyaralóhelye volt itt, *riporter* akkor, amikor rutinosan szóra bírja a nevezetes házak mai lakóit és Váci Mihály utolsó óráiról kérdezi a hanoi orvosokat, növéreket. De *irodalomtörténeti alapossággal* gyűjt adatokat Jókai „kastélyáról”, Babits pécsi önképzőköri szerepléseiről, Tamási Áron „duhaj kedvű férfimulatságainak” helyszíneiről. Kortársak visszaemlékezéseit olvassa a művek mellé, korábbi tanulmányok megállapításait veti össze levéltári anyagokkal, lakónyilvántartó könyvek adataival és saját tapasztalataival, új tényeket tár föl. Más tényeket – ha kell – tapintatosan helyesbit. A Janus Pannonius, Károli Gáspár, dr. Kovács Pál szellemét Pécsen, Göncön, Győrött megidéző fejezetek a már ismert adatok, események élvezetes, olvasmányos összefoglalását jelentik csak, de imponáló az az alaposság, szívósság, részletekbe menő pontosság, amellyel például Babits, Kosztolányi, Füst Milán, az „otthonatlan” Nagy Lajos – gyakran változó házszámok alatt létező – lakásait térképezi fel. Van, ahol emléktábla ad kapaszkodót a kutatáshoz, mert állnak még a falak, melyek közt a költő élt, s került rájuk márványlap. De Eötvös József villájának már csak Voinovich Géza jegyzeteiben van nyoma, Kosztolányiék Tabor utcai lakását bomba tünnetelte el az ostrom alatt. Marafkó azonban addig bogarász régi írásokban, míg elénk tudja állítani a valaha volt lakás belső ké-

pét. Ahol pedig áll a ház, de rajta, benne semmi érdekes, mint például József Attila XIV. kerületi, Korong utca 6. sz. alatti egykori lakhelye, ott montázst kapunk azokból a visszaemlékezésekből, amelyek e házról, az itt született versekről szólnak.

A legjobb fejezetek természetesen azok, amelyeket a személyes találkozások élménye is átélkesít (Marafkó nem álszemerme, jó izléssel idézi fiatalabb korából a költőkkel, írókkal való találkozásait). Füst Milánnéval, Váci Mihálynéval, Kassák Lajosnéval beszélget. Ez utóbbi, és a Szabó Lőrinc egykori otthonában tett látogatás a kötet legérdekesebb fejezete a Csuka Zoltán érldligeti otthonában lezajlott 1981-es látogatás leírása mellett, amely alighanem forrás lesz későbbi kutatók számára is.

Dr. Töttös Gábor módszere a lelkiismeretes *helytörténetésze*. Utcáról utcára, házról házra vezeti az olvasót, bemutatja nemcsak a város irodalmi nevezetességeit, hanem építészeti, történelmi érdekességeit is – sőt van egy ilyen fejezete: „A szekszárdi irodalom és a bor”. Bőségesen idéz a városban született és a várossal kapcsolatban lévő írók, költők műveiből. A főszereplő, az irodalmi séta kalauza, tájékozási pontja természetesen Babits, aki annyi versben énekelte meg Szekszárdot és a Halálfiában maradó képet rajzolt a „porvárosról”.

A „porváros” modellje – bár a századelőn inkább hasonlított egy nagy faluhoz – irodalmi hagyományokban gazdag. Erről nemcsak Töttös Gábor sok képpel illusztrált és hasznos jegyzetekkel ellátott tanulmánya győzi meg az olvasót, hanem a szekszárdi vonatkozású szépirodalomból átnyújtott válogatás is: a művek sora a Képes Krónika részletével, Evlia Cselebi útleírásával kezdődik és Garay János, Illyés Gyula, Mészöly Miklós, Csányi László, Ordas Iván verseivel, riportjaival folytatódik. A kötet – mint a válogatás bevezetője írja – „Tolna megye történetében először ad ízelítőt a helyi, vagy a helyhez kapcsolódó szépirodalomból”. Talán ez magyarázza a „Szekszárd negyven éve egy hétköznapban” című tanulmány közlését, amely sem témájánál (ipar, mezőgazdaság, oktatás) sem dagályos stílusánál fogva nem illik az „irodalmi séták” cím alá.

GÁRDONYI TAMÁS